tarih

ORLANDO FIGES

Rusya'nın Öyküsü

Çeviren: Ercan Ertürk

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

Orlando Figes (d. 1959, Londra) Londra Üniversitesi, Birbeck Koleji'nde tarih profesörü. Cambridge Üniversitesi Tarih Bölümü'nü bitiren Figes, aynı üniversitede tarih dersleri verdi. *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924* isimli eseriyle 1997 yılında Wolfson Tarih Ödülü'nü, WH Smith Edebiyat Ödülü'nü, Longman'ın Günümüzde Tarih Yılın Kitabı Ödülü'nü, NCR Kitap Ödülü'nü ve Los Angeles Times Kitap Ödülü'nü kazandı. *Nataşa'nın Dansı: Rusya'nın Kültürel Tarihi*, Samuel Johnson ve Duff Cooper ödüllerine aday oldu. Eserlerinden bazıları: *Peasant Russia*, *Civil War*, *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia* ve *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*; *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusyası'nda Özel Yaşam* (YKY, 2011); *Kırım: Son Haçlı Seferi* (YKY, 2012); *Haberini Alayım, Yeter* (YKY, 2013).

Ercan Ertürk TED Ankara Koleji ve Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Adalet Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Avrupa Komisyonu Tercüme Genel Müdürlüğü'nde belirli dönemlerde mütercim ve terminolog olarak görev yaptı. Çeşitli yayınevleri için çevirmenlik ve redaktörlük yapmayı sürdürmektedir. Çevirilerinden bazıları: Levant - *Bir Kültürler Mozaiği* (Literatür Yayınları, 2005), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), *Osmanlı İmparatorluğunda Bürokratik Reform* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), *Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), *Erken Modern İslamda Zaman* (Alfa Yayınları, 2017), *Alaturka Saatleri Ayarlama* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), *Bizans'ın Entelektüel Tarihi* (Yapı Kredi Yayınları, 2021)

ORLANDO FIGES

Rusya'nın Öyküsü

Çeviren
Ercan Ertürk

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 6364
Tarih - 172

Rusya'nın Öyküsü / Orlando Figes
Özgün adı: **The Story of Russia**
Çeviren: **Ercan Ertürk**

Kitap editörü: **Derya Önder**
Düzelti: **Filiz Özkan**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **İlknur Efe**

Baskı: Yaz Basım
Kurtköy Mah. Ankara Cad. Yelken Plaza No:289
İç Kapı No:21 Pendik / İstanbul
T. +90 216 706 80 60
www.yazbasim.com
Sertifika No: 53624

Çeviriye temel alınan baskı: Bloomsbury Publishing, İngiltere, 2022
1. baskı: İstanbul, Mart 2024
ISBN 978-975-08-6132-1

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2021
Sertifika No: 44719

Copyright © Orlando Figes, 2022
Haritalar Mike Athanson tarafından yapılmıştır © Bloomsbury Publishing Plc.

Bütün yayın hakları saklıdır.
· Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0212) 252 47 00 Faks: (0212) 293 07 23
https://www.yapikrediyayinlari.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
facebook.com/**yapikrediyayinlari**
twitter.com/**YKYHaber**
instagram.com/**yapikrediyayinlari**

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Stephani için.
Yine. Daima.

İçindekiler

Giriş • 13

1
Köken • 23

2
Moğol Etkisi • 42

3
Çar ve Tanrı • 60

4
Kargaşa Dönemi • 79

5
Rusya'nın Batı'yla Karşılaşması • 100

6
Napoléon'un Gölgesi • 122

7
Krizdeki İmparatorluk • 143

8
Devrimci Rusya • 167

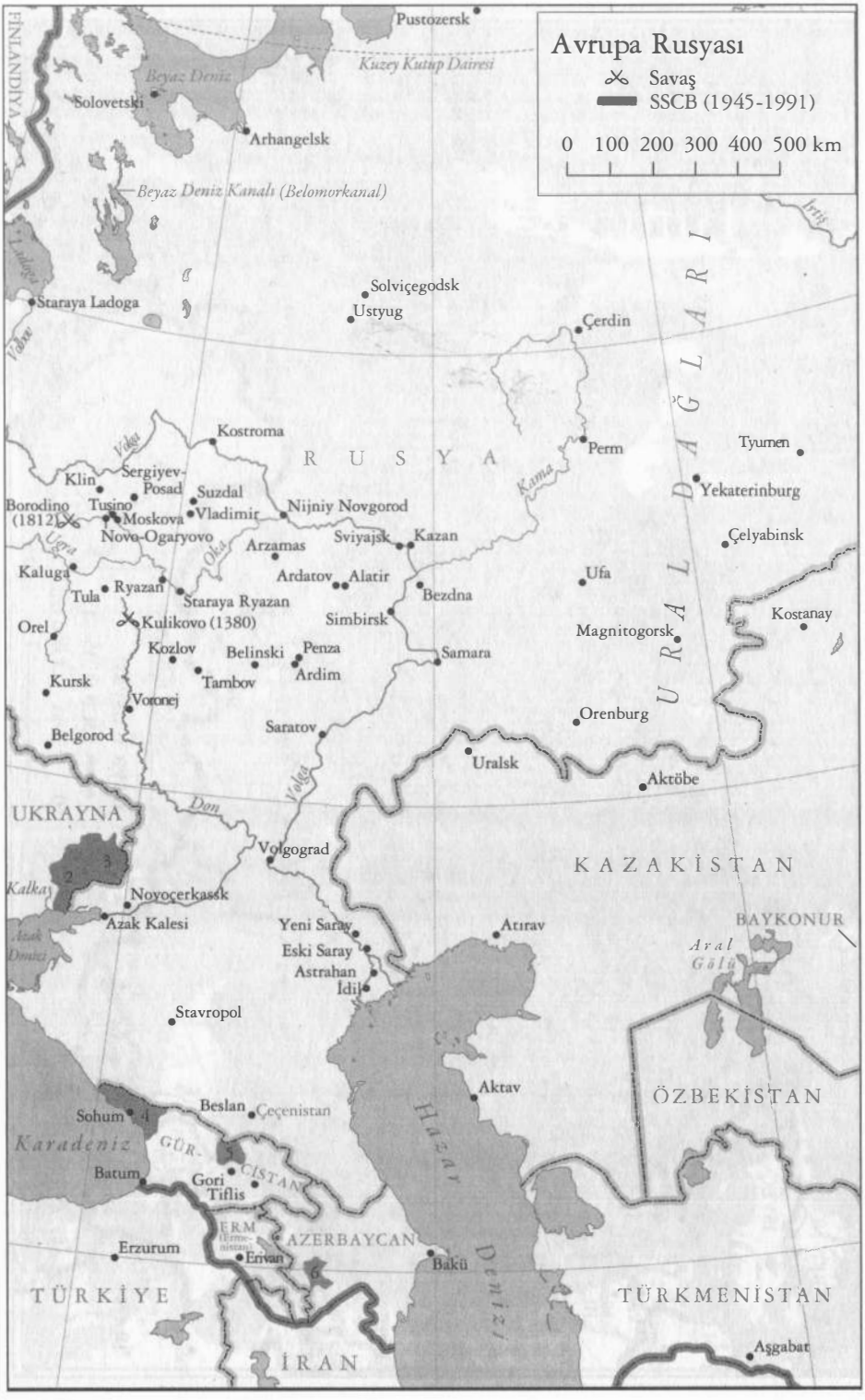
9
Eski Rusya Savaşı • 189

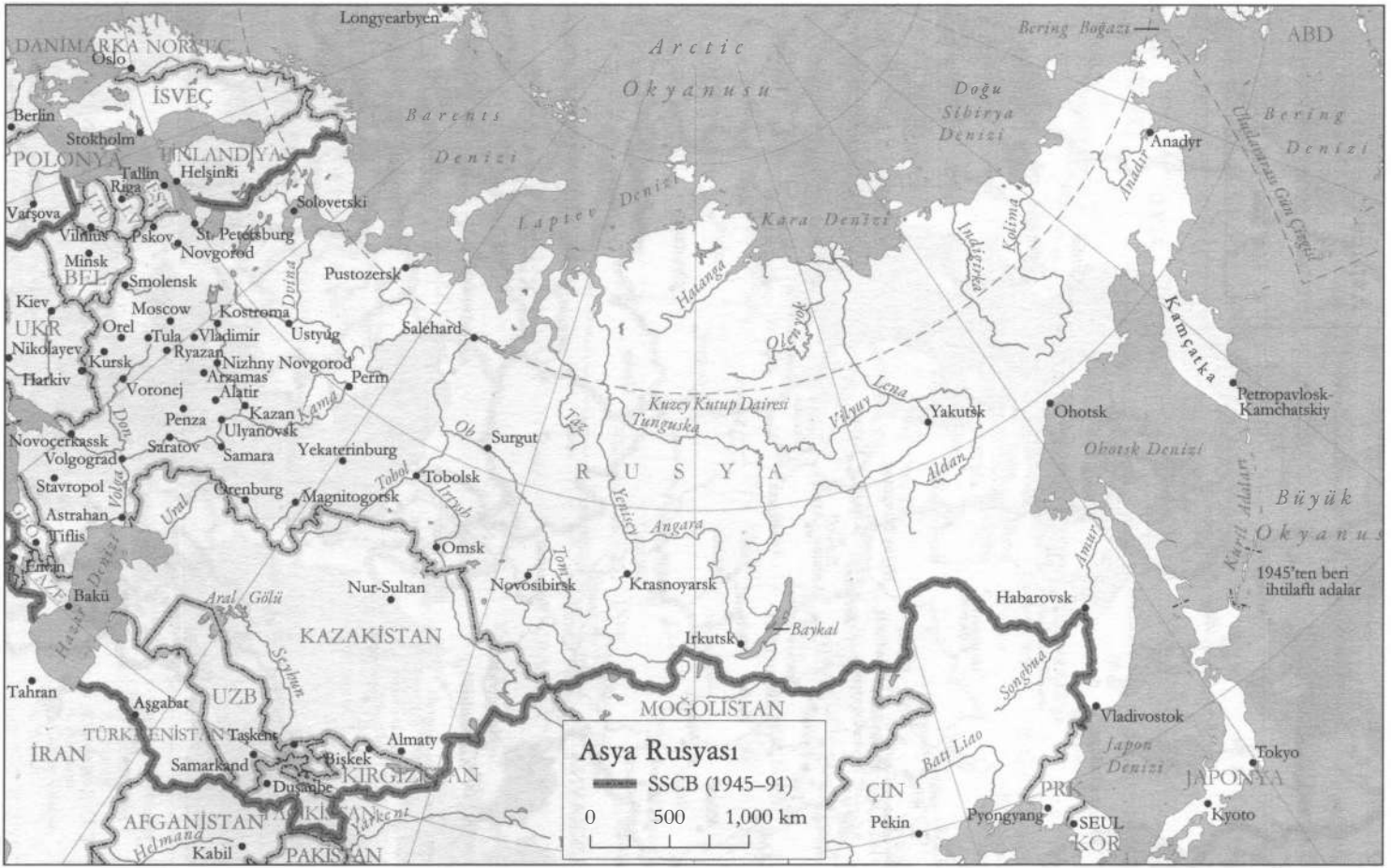
10
Anavatan • 207

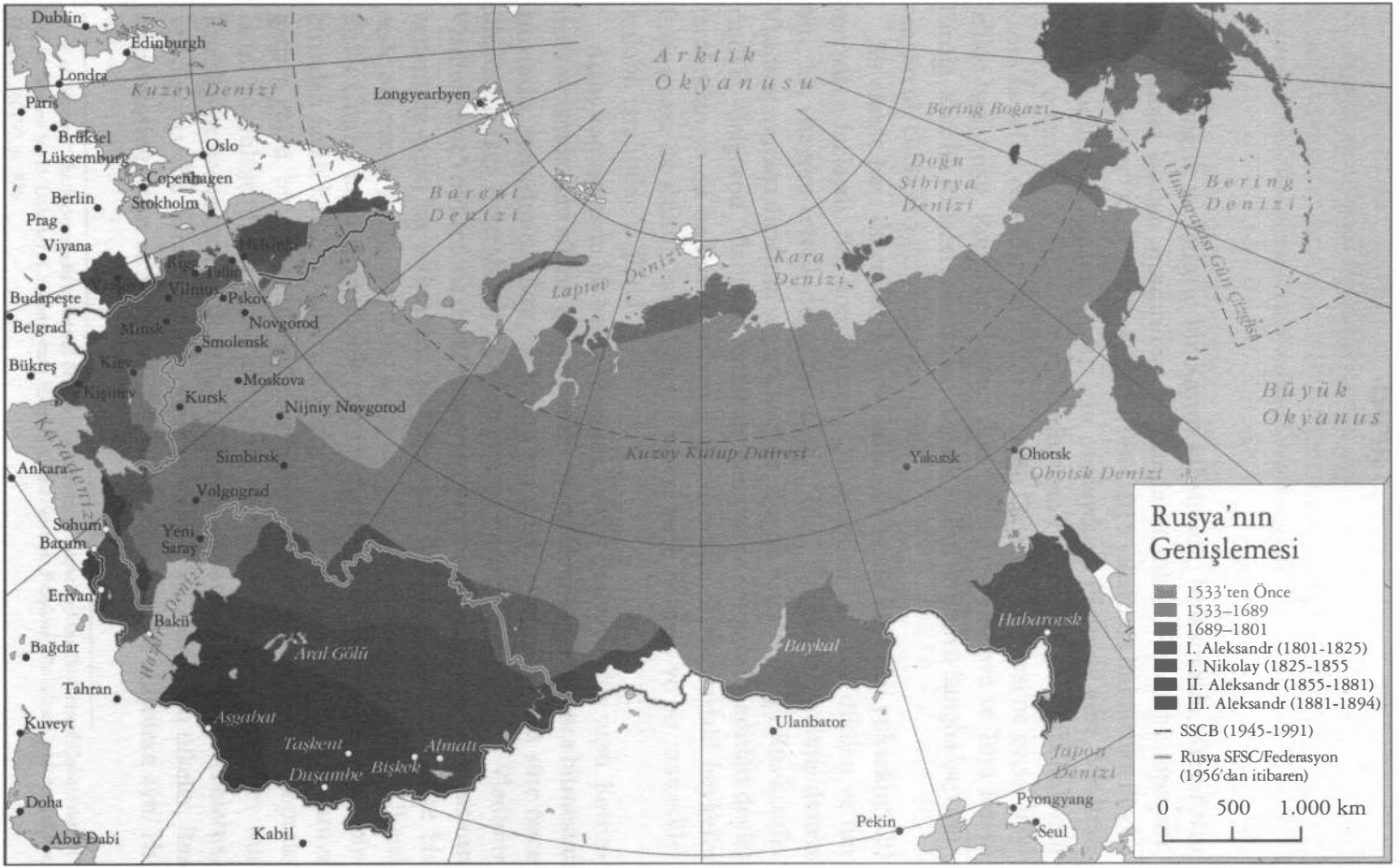
11
Son Yıllar • 234

Notlarda Geçen Kısaltmalar • 265
Teşekkür • 266
Kaynakça • 267
Dizin • 278

Norveç Denizi
Kuzey Kutup Dairesi
White Sea
Arkhangelsk
Solovetski
Oulu
Trondheim
Umeå
FİNLANDİYA
İSVEÇ
NORVEÇ
Petrozavodsk
Oslo
Helsinki
St. Petersburg
Staraya Ladoga
Oranienbaum
Şlisselburg Kalesi
Çarskoye Selo
Stokholm
Tallin
Narva
RUSYA
ESTONYA
Peypus
Volhov
Kostroma
Dorpat
Novgorod
Pskov
Sergiev-Posad
Suzdal
Klin
Vladimir
Tuşino
Moskova
Riga
LETONYA
Zvenigorod
Kopenhag
Borodino (1812)
Ryazan
LITVANYA
Neman
Polotsk
Smolensk
Staraya Ryazan
Kaliningrad
RUS
Vilnius
Katin
Kaluga
Tula
Hamburg
Friedland (1807)
Masurya Gölleri (1914)
Tannenberg (1914)
Minsk
Kulikovo (1380)
Orel
Kozlov
BELARUS
Berlin
Poznan
Voronej
ALMANYA
Varşova
Brest
Leipzig (1813)
Dresden
POLONYA
Çernigov
Kursk
Belgorod
Münchengrätz
Çernobil
Prag
Vladimir--Volhynia
Kiev
Pereyaslav
Poltava
ÇEKYA
Austerlitz (1805)
Rostavitsya
Rosava
Rat
Dinyeper
Lviv
SLOVAKYA
Galiç
UKRAYNA
Dnipro
Viyana
Bratislava
Kryvyi Rih
Kalka
AVUSTURYA
MDA
1
Budapeşte
Nikolayev
HUNGARY
Kişinev
Herson
Azak Denizi
Ljubljana
SVN
Odessa
Venedik
Kerç
Zagreb
ROMANYA
Rusya tarafından ilhak edildi (2014)
Novi Sad
HIRVATISTAN
BOSNA HERSEK
Belgrad
Bükreş
Alma Tepeleri (1854)
Sivastopol
Saraybosna
Foros
SIRBİSTAN
Tuna
Karadeniz
Adriyatik Denizi
MN
Priştine
Sofya
İTALYA
KO
BULGARİSTAN
Podgorica
Üsküp
Napoli
Tiran
MAKEDONYA
İstanbul
ARNAVUTLUK
Selanik
Athos Dağı
Çanakkale Boğazı
YUNANİSTAN
Ege Denizi
İyon Denizi
Atina
Ayrılıkçı Devletler
1. Transdinyester
2. Donetsk
3. Luhansk
4. Abhazya
5. Güney Osetya
6. Artsah

Avrupa Rusyası
Savaş
SSCB (1945-1991)
0 100 200 300 400 500 km
Pustozersk
Kuzey Kutup Dairesi
Beyaz Deniz
Solovetski
Arhangelsk
Beyaz Deniz Kanalı (Belomorkanal)
Solviçegodsk
Ustyug
Staraya Ladoga
Çerdin
Kostroma
Perm
Tyumen
Yekaterinburg
Çelyabinsk
Klin
Sergiyev-Posad
Suzdal
Vladimir
Nijniy Novgorod
Borodino (1812)
Tusino
Moskova
Novo-Ogaryovo
Arzamas
Sviyajsk
Kazan
Kaluga
Ardatov
Alatir
Ufa
Tula
Ryazan
Staraya Ryazan
Bezdna
Kostanay
Orel
Kulikovo (1380)
Simbirsk
Magnitogorsk
Kozlov
Belinski
Penza
Samara
Kursk
Tambov
Ardim
Voronej
Orenburg
Belgorod
Saratov
Uralsk
Aktöbe
UKRAYNA
Don
Volga
Volgograd
KAZAKİSTAN
Kalkan
Noyoçerkassk
Azak Kalesi
Yeni Saray
Atırav
BAYKONUR
Azak Denizi
Eski Saray
Aral Gölü
Astrahan
İdil
Stavropol
Aktav
ÖZBEKİSTAN
Sohum
Beslan
Çeçenistan
Karadeniz
Batum
Gori
Tiflis
Hazar Denizi
ERMENİSTAN
AZERBAYCAN
Erzurum
Erivan
Bakü
TÜRKİYE
TÜRKMENİSTAN
İRAN
Aşgabat
URAL DAĞLARI

Asya Rusyası
SSCB (1945–91)
0 500 1,000 km
Arctic Okyanusu
Barents Denizi
Kara Denizi
Laptev Denizi
Doğu Sibirya Denizi
Bering Boğazı
Bering Denizi
Ohotsk Denizi
Büyük Okyanus
Japon Denizi
Aral Gölü
Baykal
Longyearbyen
Oslo
İSVEÇ
Berlin
Stokholm
POLONYA
FİNLANDİYA
Tallin
Helsinki
Riga
Varşova
Vilnius
Pskov
St. Petersburg
Novgorod
Solovetski
Minsk
BEL
Smolensk
Pustozersk
Kiev
Moscow
Kostroma
Salehard
UKR
Orel
Tula
Vladimir
Ustyug
Nikolayev
Kursk
Ryazan
Nizhny Novgorod
Harkiv
Arzamas
Perm
Voronej
Alatır
Penza
Kazan
Ulyanovsk
Novocerkassk
Saratov
Samara
Yekaterinburg
Volgograd
Surgut
Stavropol
Orenburg
Magnitogorsk
Tobolsk
Astrahan
Tiflis
Erivan
Bakü
Omsk
Nur-Sultan
Novosibirsk
Krasnoyarsk
Irkutsk
KAZAKİSTAN
Tahran
Aşgabat
UZB
TÜRKMENİSTAN
İRAN
Taşkent
Almaty
Samarkand
Bişkek
KIRGIZİSTAN
Duşanbe
AFGANİSTAN
Kabil
PAKİSTAN
MOĞOLİSTAN
ÇİN
Batı Liao
Pekin
PRK
Pyongyang
SEUL
KOR
Habarovsk
Vladivostok
Tokyo
JAPONYA
Kyoto
Anadyr
Ohotsk
Petropavlosk-Kamchatskiy
Yakutsk
Kamçatka
Kuzey Kutup Dairesi
Tunguska
Lena
Aldan
Amur
Songhua
Kolima
Indigirka
Anadır
Ulusların Günü Çıkışı
1945'ten beri ihtilaflı adalar
ABD
Volga
Don
Ural
Dvina
Kama
Ob
Tobol
Irtysh
Yenisey
Angara
Hatanga
Olenyok
Vilyuy
Hazar Denizi
Sırdaryası
Helmand
Tajikistan

Dublin
Edinburgh
Londra
Paris
Brüksel
Lüksemburg
Berlin
Prag
Viyana
Budapeşte
Belgrad
Bükreş
Ankara
Sohum
Batum
Erivan
Bağdat
Tahran
Kuveyt
Doha
Abu Dabi
Kabil
Oslo
Copenhagen
Stokholm
Helsinki
Tallin
Riga
Vilnius
Pskov
Novgorod
Minsk
Smolensk
Kiev
Kişinev
Moskova
Kursk
Nijniy Novgorod
Simbirsk
Volgograd
Yeni Saray
Bakü
Aşgabat
Taşkent
Duşambe
Bişkek
Almatı
Aral Gölü
Hazar Denizi
Karadeniz
Kuzey Denizi
Arktik Okyanusu
Longyearbyen
Barents Denizi
Lapiev Denizi
Kara Denizi
Bering Boğazı
Doğu Sibirya Denizi
Bering Denizi
Uluslararası Gün Çizgisi
Büyük Okyanus
Kuzey Kutup Dairesi
Yakutsk
Ohotsk
Ohotsk Denizi
Habarovsk
Baykal
Ulanbator
Japon Denizi
Pekin
Pyongyang
Seul
Rusya'nın Genişlemesi
1533'ten Önce
1533–1689
1689–1801
I. Aleksandr (1801-1825)
I. Nikolay (1825-1855
II. Aleksandr (1855-1881)
III. Aleksandr (1881-1894)
SSCB (1945-1991)
Rusya SFSC/Federasyon (1956'dan itibaren)
0 500 1.000 km

Giriş

2016'da, soğuk ve bulutlu bir Kasım sabahında, Moskova'da, Kremlin'in karşısındaki kardan arındırılmış meydanda küçük bir kalabalık toplandı. "İlk Rus devleti" Kiev Rus Knezliği'ne 980-1015 yıllarında hükmeden Büyük Knez Vladimir'in anıtının açılışı için oradaydılar. Efsaneye göre, Vladimir 988'de, o tarihlerde Bizans İmparatorluğu'nun toprakları arasında bulunan Kırım'da vaftiz edilmişti ve halkının Doğu Ortodoks Kilisesi'ne geçişi böylelikle başlamıştı. Rusya'nın başlıca dini liderleri –Moskova ve Tüm Rusya Patriği, Katolik Kilisesi yöneticileri, büyük müftü ve Budist Sangha başkanı– rengârenk cübbeleriyle törene katıldılar.

Bir elinde haç, diğer elinde kılıç bulunan bronz heykelin yüksekliği 20 metreden fazlaydı. Bu, komünizmin çöküşünden bu yana dikilen ve her biri, 19. yüzyılın estetik değer taşımayan "Rus" üslubuyla yapılmış devasa Vladimir anıtları dizisinin sonuncusuydu. Büyük Knez'in, diğer Rus kentlerindeki –Belgorod, Vladimir, Astrahan, Bataysk ve Smolensk– anıtları devlet tarafından ya da halkın bağışlarıyla yaptırılmıştı. Moskova'daki heykelin finansmanı da Kültür Bakanlığı, bir askeri tarih derneği ve bir motosiklet kulübü tarafından sağlandı.[1]

Açılış konuşmasını bir başka Vladimir, Devlet Başkanı Putin yaptı. Konuşması sırasında canı sıkkın görünüyordu. Sanki törenin bir an önce bitmesini istiyordu; merasimin, Ukrayna Kırımı'nın Rusya tarafından kısa süre önce ilhakını açıkça desteklemiş film yönetmeni Fedor Bondarçuk'un Vladimir Vladimiroviç'i mikrofona davet etmesiyle, planlanandan erken başlamasının nedeni de belki bu sıkkınlıktı. Konuşmasını önündeki metni tekdüze bir sesle okuyarak yapan Putin, bu açılış tarihinin –4 Kasım, Rusya'nın Ulusal Birlik Günü– taşıdığı sembolik anlama dikkat çekti. Büyük Knez'in, "birbirinden farklı halkları, dilleri, kültürleri ve dinleri tek bir ailede bir araya getiren güçlü, birleşik ve merkezi bir devlet kurmak suretiyle Rusya topraklarını bütünleştirdiğini ve savunduğunu" açıkladı. Putin, kökleri Kiev Rus Knezliği'ne kadar uzanan üç modern ülkenin –Rusya, Beyaz Rusya (Belarus) ve Ukrayna– bu ailenin üyeleri olduğunu sözlerine ekledi. Bu ülkeler, Rus İmparatorluğu'nun ve Sovyetler Birliği'nin Slav temelini oluşturan aynı Hı-

1 P.-A. Bodin, "The Monument to Grand Prince Vladimir in Moscow and the Problem of Conservatism", ed. M. Suslov ve D. Uzlaner, *Contemporary Russian Conservatism: Problems, Paradoxes and Perspectives* (Leiden, 2019), s. 306.

ristiyan ilkelerini, aynı kültürü ve dili paylaşan tek bir halk ya da milletti. Belirttiği bu husus, onun ardından konuşan Patrik Kyrillos tarafından da tekrarlandı. Vladimir pagan kalmayı tercih etse ya da yalnızca kendi dinini değiştirse "ne Rusya ne Büyük Rus İmparatorluğu ne de çağdaş Rusya var olacaktı".

Kısa ama farklı bir tondaki üçüncü ve son konuşmayı yazar Aleksandr Soljenitsin'in dul eşi Natalya Soljenitsin yaptı. Rusya'nın sarsıntılarla dolu 20. yüzyıl tarihinin ülkeyi böldüğünü ve "tüm anlaşmazlıklarımız arasında hiçbir şeyin geçmişimiz kadar ayrışmaya yol açmadığını" söyledi. Konuşmasına "Tarihimize saygı duyalım" çağrısıyla son verdi. Bunun içinse, "Onunla gurur duymakla kalmayıp kötülükleri temize çıkarmak ya da gözlerden uzak kalmasını sağlamak için halının altına süpürmek yerine dürüstçe ve cesurca yargılamamız" gerekiyordu.[2] Putin bu sözlerden rahatsız olmuş göründü.

Ukraynalılar çok öfkeliydi. Kendi diktirdikleri Büyük Knez ya da onların deyişiyle Volodimir heykelleri zaten vardı. O heykel 1853'te Ukrayna, Rus İmparatorluğu'nun bir parçasıyken, Dinyeper Nehri'nin sağ yakasında, Ukrayna'nın başkenti Kiev'e nazır bir konumda inşa edilmişti. Heykel, 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ülkenin Rusya'dan bağımsızlığının sembolü haline gelmişti. Moskova'daki törenin sona ermesinden dakikalar sonra, Ukrayna'nın resmi Twitter hesabında, Kiev Anıtı'nın bir fotoğrafı İngilizce bir notla birlikte paylaşıldı: "Prens Volodimir'in asıl heykelinin neye benzediği unutulmamalıdır." 2014 Onur Devrimi sonrasında Ukrayna Cumhurbaşkanı seçilen Petro Poroşenko, egemen Ukrayna'nın bir parçasını oluşturan Kırım'ın, kendisinin seçilmesinden kısa bir süre önce Rusya tarafından ilhakının bu ülkenin "emperyalist" tutumunun göstergesi olduğunu da iddia ederek Kremlin'i Ukrayna tarihini kendisine mal etmekle itham etti.[3]

Kiev ile Moskova arasındaki Volodimir/Vladimir kavgası yıllardır sürüyordu. Moskova'daki anıt, Rusya'nın büyük prense dair iddiasının önceliğini ileri sürercesine, Kiev'dekinden bir metre yüksek inşa edilmişti. Putin, Vladimir'i modern Rusya devletinin kurucusu kabul ederken, Ukraynalılar Volodimir'in, 2015'te, Büyük Knez'in ölümünün 1000. yılında Poroşenko tarafından yayımlanan kararnamede açıklandığı üzere, kendi ülkelerinin, "bir Ortaçağ Avrupa devleti olan Rus Ukraynası'nın kurucusu" olduğunu iddia

2 Bkz. http://Kremlin.ru/events/president/news/53211. Açılış töreninin videosuna aşağıdaki adresten ulaşılabilir: https://en.wikipedia.org/wiki/Monument_to_Vladimir_the_Great, erişim: 13.12.2023.

3 A. Timofeychev, "Moscow Monument to Prince Vladimir provokes ire in Kiev", *Russia Beyond the Headlines*, 14 Kasım 2016: https://www.rbth.com/politics_and_society/2016/11/14/moscow-monument-to-prince-vladimir-provokes-ire-in-kiev_647547, erişim: 13.12.2023.

ediyorlardı ("Ukrayna" teriminin 12. yüzyılın sonlarına kadar hiçbir yazılı kaynakta geçmediği, o tarihte de yalnızca eski Slav dilinde "çevre", "sınır bölgesi" anlamına gelen *okraina*'nın kullanıldığı münasip biçimde görmezden gelinmiştir). Poroşenko birkaç ay sonra da Volodimir'in Rus Knezliği'ni Hıristiyanlaştırma kararının "yalnızca kültürel ya da siyasi bir karar olmadığını, Kiev'in Bizans'ın Hıristiyan medeniyetine katılmasını sağlayan bir Avrupalılık tercihi" olduğunu da ekledi.[4] Mesaj açıktı: Ukrayna bir Rus kolonisi olmak değil, Avrupa'nın parçası olmak istiyordu.

Her iki taraf da, kendi milliyetçi amaçları doğrultusunda kullanabilecekleri ulusal kimlik anlatılarını yeniden tasavvur etmek için –ortak– Kiev Knezliği'nin tarihine başvuruyordu. Tarihsel olarak, elbette, 10. yüzyılda (ya da aslında Ortaçağ'ın herhangi bir döneminde) "Rusya"dan ya da "Ukrayna"dan bir ulus ya da devlet diye söz etmek pek anlam ifade etmez. Volodimir/Vladimir çatışmasıyla karşımıza çıkan, tarihsel bir anlaşmazlık değil, uzlaşmaz iki kuruluş efsanesidir.

Kremlin versiyonu –Rusların, Ukraynalıların ve Beyaz Ruslar'ın başlangıçta tek bir millet olduğu– Ukrayna ile Beyaz Rusya'nın Rusya'nın "doğal" nüfuz bölgesi olduğu (dolayısıyla buralara müdahale hakkı bulunduğu) iddiasına geçerlilik kazandırmak için kullanılmıştır. Putin de Sovyet tarih anlayışı doğrultusunda yetiştirilmiş kuşaktaşı pek çok Rus gibi Ukrayna'nın bağımsızlığını hiçbir zaman gerçekten tanımadı. 2008 gibi yakın bir tarihte ABD Başkanı'na Ukrayna'nın "gerçek bir ülke değil", büyük Rusya'nın tarihi bir parçası, Moskova'nın merkez bölgelerini Batı'dan koruyan bir sınır bölgesi olduğunu söyledi. Tepeden bakan bu anlayışa göre Rusya, Batı'nın Ukrayna'ya tecavüzleri karşısında kendini savunma hakkına sahipti. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik uzun bir savaşın başlangıcı olan Kırım'ı ilhakı, ülke tarihine ilişkin bu tartışmalı yorumun sonucudur. İşgal, Rusya'nın Kiev'deki "darbe"ye –Kremlin, Rusya yanlısı Viktor Yanukoviç hükümetine karşı, Ukrayna'yı Batı dünyasına taşımayı vaat eden bir Ortaklık Antlaşması için Avrupa Birliği'yle (AB) müzakereleri durdurmasının ardından bir halk isyanı olarak başlayan Maydan Ayaklanması'nı "darbe" diye adlandırmaktadır– tepkisiydi. Bunlar yaşanırken Poroşenko, kendisini iktidara getiren devrimi ve daha sonra imzaladığı AB anlaşmasını meşrulaştırmak için Ukrayna'nın "Avrupalılık tercihi" efsanesini kullandı. Ukrayna halkı Maydan Ayaklanması'nda "Avrupalılık tercihi"ni ortaya koymuştu.

"Geçmişi denetim altında tutan, geleceği de denetim altında tutar; bugünü denetim altında tutan, geçmişi de denetim altında tutar." George Orwell *Bin*

4 Bkz. https://korrespondent.net/ukraine/3544735-evropeiskyi-vybor-ukrayny-sdelan-tysiachu-let-nazad-poroshenko, erişim: 03.12. 2023.

Dokuz Yüz Seksen Dört'te böyle söylemiştir.[5] Bu söz, dünyadaki tüm ülkelerden çok Rusya için geçerlidir. Sovyet döneminde, komünizm ülkenin değişmez kaderiyken ve tarih bu amaca uygun biçimde düzenlenirken yapılan, belki Orwell'in de bildiği, bir espri vardı: "Rusya geleceği belli bir ülkedir; öngörülemez olan yalnızca geçmişidir."

Kendi geçmişi üzerine bu kadar sıklıkla tekrar tekrar düşünen bir başka ülke yoktur; başka hiçbir ülkenin tarihi iktidarda bulunan ideolojilerin neden olduğu değişikliklere Rusya'daki düzeyde maruz kalmamıştır. Ülkenin geçmişinden dersler çıkarılması, gelecekteki yönelimlerine ve uygulayacağı politikalara ilişkin bir tartışmada galip gelmenin her zaman en etkili yolu oldu. Ülkenin karakteriyle ve kaderini belirleyen olaylarla ilgili bütün büyük tartışmalar tarihi meseleler çerçevesinde yapılmıştır. Batı yanlıları ile Slavofiller arasındaki, 19. yüzyılda Rus entelektüel yaşamına egemen tartışma tarihe ilişkin bir uyuşmazlık üzerinden ilerledi. Batı'dan ilham alanlar için Rusya, 18. yüzyılın başlarında Büyük Petro tarafından başlatılan Batılılaşma reformları sayesinde güçlenmişti ancak Slavofilllere göre, Petro'nun kendilerine yabancı Batılı yaşam biçimini dayatması Rusya'nın yerel kültürünün, geleneklerinin ve ulusal uyumunun zayıflamasına neden olmuştu.

Günümüzde bu tür tartışmalarda tarihin rolü hiç olmadığı kadar önemli. Sağ-sol parti ayrımının ve tartışmaya biçim verecek rakip ideolojilerin ve "demokrasi" ya da "özgürlük" gibi temel kavramların kamuoyunda kabul görmüş karşılıklarının bulunmadığı Putin'in sisteminde siyasi söylem ülkenin geçmişine ilişkin düşüncelerle belirleniyor. Rejim, Rus tarihinden herhangi bir döneme anlam yüklediğinde o konu siyasileşiyor. Bu yeni bir şey değil. Sovyet tarihçiler, özellikle Stalin'in iktidarda bulunduğu ve tarihin, onun öneminin artırılması ve rakiplerinin itibar kaybına uğratılması amacıyla çarpıtıldığı dönemde, parti politikalarındaki değişikliklere fazlasıyla tabiydiler. Bazıları çalışmalarını "düzeltmeye" zorlanırken bazılarının eserleri kütüphanelerden kaldırılıyor ya da yeniden yayımlanması yasaklanıyordu.

1917'den önce dahi tarih özenle sansürden geçiriliyordu. Bu, yalnızca siyaseten tehlikeli olabilecek düşüncelerin ve olayların (otokrasiyi istenmeyen bir biçimde resmeden herhangi bir şey) yayımlanmasının engellenmesi meselesi değildi; aynı zamanda ülkenin resmi tarihinin güncel politikalara aykırı düşecek biçimde tahrif edilmesinin önüne geçilmesi gerekiyordu. Ukraynalı tarihçiler, Avrupa ilkelerine duydukları varsayılan sempati nedeniyle özellikle yakından izleniyorlardı. Ukraynaca yayın yapmalarına, Ukrayna'ya

5 G. Orwell, *Nineteen Eighty-Four* (Londra, 2003), s. 40. Bu sözler, "geçmişin değişkenliğinin" "kutsal ilkelerden" biri olduğu Okyanusya'nın Parti sloganıdır (s. 31) [*1984*, çev. Celal Üster, 1. Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2000].

yönelik milliyetçi duyguları körüklemelerine ya da Rusya karşısında bir memnuniyetsizlik duygusu gelişmesini teşvik etmelerine izin verilmezdi.[6]

Bu tür denetleyici anlatımların dışında, Rusya'da tarih yazıcılığı, Ortaçağ kronikleriyle başladığından bu yana, efsanevi düşüncelerle iç içe geçmiştir: "Kutsal Rusya", "kutsal çar", "Rus ruhu", Moskova'nın "Üçüncü Roma" olması ve diğerleri. Bu efsaneler, Rusların kendi tarihlerine ve ulusal karakterlerine ilişkin anlayışlarının gelişmesinde temel oluşturdu. Batılıların Rusya politikalarına ve Rusya'ya yaklaşımlarına yön veren ya da bu yaklaşımlarda ve politikalarda sapmalara neden olan da genellikle bu efsanelerdir. Çağdaş Rusya'yı anlayabilmek için bu efsanelerin ayrıntılarına inmemiz, tarihsel gelişimlerini açıklamamız ve bu ülkenin eylemleri ve karakteri üzerinde nasıl belirleyici bir etkiye sahip olduklarını araştırmamız gerekiyor.

Rus efsanelerini araştıran büyük kültür tarihçisi Mihael Çerniyavski, bu efsanelerin olağanüstü güçlerini ve dayanıklılıklarını yüzyıllar boyunca sürdürmelerine ilişkin ikna edici bir açıklama ortaya koymuştur:

> Efsanelerin gerçeğe yakın olmaktan çok, gerçekle doğrudan doğruya çelişme eğiliminde olduğu pek çok kişi tarafından ifade edilmiştir. Rus gerçekliği ise "en kutsal" efsaneleri üretecek kadar "kutsallıktan uzaktı". Hükümet ne kadar güçlüyse, onun yaptıklarını haklı çıkarmak ve ona itaati kabul edilebilir kılmak için gereken efsane de o kadar büyük; Rus halkı ne kadar büyük bir sefalet içinde olursa, bu sefaletin gerekçesini ortaya koymak ve onu aşmak için efsanenin sağlaması gereken eskatolojik sıçrama da o kadar büyük olmalıydı.[7]

Pek çok yazar, Rus halkının daha iyi bir Rusya vaat eden olağanüstü hikâyelere ihtiyacı olduğunu ifade etmiştir. Acı çekme ve kurtuluş temalarının sıklıkla işlendiği Dostoyevski romanlarında, bu ihtiyaç Rus karakterinin özü biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu efsanelerin varlığını sürdürmesi Rusya tarihi açısından daha geniş kapsamlı anlamlar taşır: Ortodoks inançlarının kalıcı gücü; halkın ideallerinin vücut bulduğu, onları adaletsizlikten kurtaracak bir kutsal çar arayışı; bu hayal Stalinist rejim altında kâbusa dönüştüğünde dahi, bu dünyada bir cennet kurma hayali, bir devrim ütopyası.

Bunların hepsi bu kitabın adının neden *Rusya'nın Öyküsü* konduğunu açıklamaktadır. Bu çalışma, tarihi oluşturan olaylar, kurumlar, sosyal gruplar, sanatçılar, düşünürler ve liderler hakkında olduğu kadar, ülke tarihini biçimlendiren düşünceler, efsaneler, ideolojiler ve Rusların kendi geçmişlerini değerlendirme biçimleri hakkındadır.

---

6 Veliçenko, "Tsarist Censorship and Ukrainian Historiography, 1828-1906", *Canadian-American Slavic Studies*, c. 23, no. 4 (1989), s. 385-408.

7 Cherniavsky, *Tsar and People:...*", s. 229.

Kitap, Rusya topraklarında Slavların yerleşik olduğu 1. binyılda başlayıp 3. binyılda Putin'le, onun otoriter rejimini sağlamlaştırmak için kullandığı Rus tarihi efsanelerinin incelenmesiyle sona eriyor. Temel argümanı basitçe ortaya konmuştur: Rusya, kökleri uzak geçmişinden gelen düşüncelerle bir arada tutulan, tarihsel anlatıları sürekli yeniden yapılandırılan ve mevcut ihtiyaçları karşılayacak ve geleceğini yeniden tasavvur edecek biçimde yeniden şekillendirilen bir ülkedir. Rusların, kendi öykülerini nasıl anlattıkları –ve ilerledikçe onu nasıl yeniden keşfettikleri– tarihlerinin çok önemli bir unsurudur. Bu, Rusya tarihinin temel çerçevesidir.

"Havari Dengi" olarak anılan Knez Vladimir kültü de geçmişin yeniden keşfedilmesinin örneklerinden biridir. Hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmiyor. Yaşadığı döneme ait hiçbir belge yok. Yalnızca keşişler tarafından daha sonraki dönemlerde yazılmış kronikler, Vladimir'in din değiştirmesine ilişkin, onu evliya mertebesine taşıyan ve onun soyundan gelenlerin Kiev Rus Knezliği hükümdarlığını meşrulaştıran kutsal bir mit haline gelmiş efsaneler var. Vladimir Ortaçağ'da azizleştirilen pek çok hükümdardan biriydi. Ancak daha sonra, 16. yüzyıldan itibaren, IV. İvan (Korkunç İvan), Moskova çarı olarak Kiev hükümdarlarının ve Bizans imparatorlarının yegâne meşru halefi olduğu düzmece iddiasına temel oluşturmak amacıyla gelişmesine olanak sağladığı Vladimir kültü daha önemli bir statü elde etti. Bu efsane, Rusya'nın bir zamanlar Kiev Rus Knezliği'ne ait toprakların bir kısmını elinde bulunduran Polonya ve Litvanya'ya karşı yürüttüğü mücadelenin bir unsuru olarak kullanıldı. İvan'ın saltanatından itibaren, Vladimir, büyüyen Rus imparatorluğunun izlerinin, imparatorluğun kutsal temellerini oluşturan Kiev Rus Knezliği'ne ve Byzantium'a kadar uzandığını ortaya koymayı amaçlayan efsanevi anlatımlardaki "ilk Rus çarı", "Rus topraklarının kutsal birleştiricisi" olarak anıldı.[8]

Bu kuruluş efsanesi, iç savaş yıllarının ardından 1613'te kurulan ve Kiev hükümdarlarıyla aralarında sağlam temellere dayanmayan hanedanlarına dayanak oluşturacak bir soy bağı bulunmayan Romanovlar için çok önemliydi. Kiev mirasını sembolize etmek ve Moskova'nın Ukrayna üzerindeki hâkimiyet iddiasını güçlendirmek amacıyla, hanedanın kurucusu Mihail, Knez Vladimir'in naaşını (başı hariç) Kiev'den, 1917'ye kadar bulunacağı Dormition Katedrali'ne yerleştirmek üzere Moskova'ya getirtti. Rus imparatorluğu, 18. yüzyılda Ukrayna'nın büyük bölümünü de içine alacak biçimde genişlerken Vladimir kültü de onun meşruiyet efsanesinin odak noktası haline geldi. Onun yaşamına imparatorluğun kutsal kökenlerinin ve birleşik Rus "ailesi"nin ya da "ulusu"nun –imparatorluk söyleminde aldıkları adlarla

8 E. Rostovtsev ve D. Sosnitskii, "Kniaz Vladimir Velikii kak natsional'nsyi geroi", *Dialog so Vremenem*, Sayı 65 (2018), s. 150-164.

Büyük Ruslar, Küçük Ruslar (Ukraynalılar) ve Beyaz Ruslar (Belaruslar)– sembolü olarak büyük saygı beslendi. Her ne kadar 19. yüzyılın sonlarında Poroşenko gibi, bu anıtın kendilerine ait ve Avrupalı kimliklerinin sembolü olduğunu iddia eden Ukraynalı milliyetçiler buna karşı çıksalar da Kiev'de 1853'te açılışı yapılan Vladimir Anıtı'nın Ruslar için taşıdığı anlam buydu.[9]

Rusya'nın Öyküsü'nde, Rusya'nın geçmişini biçimlendiren efsanelerin yanı sıra, tekrar eden bir dizi temel konu bulunuyor. Bu konular, Rusya hakkında bilgiye dayalı bir algı oluşması için önemini bugün de koruyan, Rus tarihindeki yapısal süreklilikleri –coğrafi etmenler, inanç sistemleri, yönetim biçimleri, siyasi düşünceler ve toplumsal gelenekler– yansıtmaktadır. Çağdaş Rus politikaları genellikle ülkenin geçmişi hakkında bilgi sahibi olunmadan analiz edilmektedir. Putin'in Rusya ve dünyanın geri kalanı için ne anlama geldiğini anlamamız için Putin hükümetinin Rus tarihinin uzun süredir varlığını sürdüren modelleriyle nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu ve hükümet "geleneksel değerlere" başvurduğunda bunun Rus halkında nasıl karşılık bulduğunu anlamamız gerekir.

Bu derin yapısal süreklilikler, anlatımımda daha belirgin hale gelecek fakat içlerinden birini ya da ikisini en baştan netleştirmekte fayda var. Birincisi, en göze çarpanı: Rusya topraklarının genişliği ve coğrafyası. Rusya neden bu kadar büyüdü? Avrasya boyunca nasıl bu kadar genişleyebildi ve bu kadar çok farklı ulusu (1926'da yapılan ilk Sovyet nüfus sayımına göre kabul edilen sayı 194'tür) nasıl birleştirebildi? Rusya'nın büyüklüğünün Rus devletinin evrimi üzerindeki etkisi neydi? 18. yüzyıl imparatoriçesi Büyük Yekaterina, Rusya kadar büyük bir ülkenin otokrasiyle idare edilmesi gerektiğini savunuyordu: "Bu büyük mesafelerin neden olduğu yavaşlık ancak uzak diyarlara ait meselelere ilişkin kararların çabuk alınmasıyla telafi edilebilir. Diğer tüm yönetim biçimleri Rusya için yalnızca zararlı değil, aynı zamanda tam anlamıyla yıkıcı olur."[10] Ancak gerçekten böyle mi olmalıydı? Otokratik devletin yerini alabilecek, temsili veya yerel, bir başka yönetim biçimi yok muydu?

Rusya, doğal sınırları bulunmayan açık ve düz bir arazide gelişti. Konumu onu yabancıların istilası karşısında savunmasız bırakırken çevresinde bulunan ve ilişkilerinde ticaretin belirleyici etmen olduğu güçlerin –Hazarlar, Moğollar, Bizanslılar, Avrupalılar ve Osmanlılar– etkisine açık hale getiriyordu. Rus devleti güçlenirken –bu 16. yüzyıldan başlatabileceğimiz bir süreçtir– başlıca odak noktası sınırlarının savunulmasıydı. Bu öncelik, ülkenin tarihini biçimlendiren belirli gelişme modelleri içeriyordu.

9 Vladimir kültünün 19. yüzyılın sonlarında Ukraynalılar tarafından benimsenen biçimi için bkz. H. Coleman, "From Kiev across All Russia: The 900th Anniversary of the Christianization of Rus' and the Making of a National Saint in the Imperial Borderlands", *Ab Imperio*, c. 19, no. 4 (2018), s. 95-129.
10 S. Solovyov, *Istoriia Rossii s drevneishikh vremen*, 6 cilt (St. Petersburg, tarihsiz), c. 6, s. 339.

Bu durum toplumun devlete ve devletin onun askeri ihtiyaçlarına tabi olmasını gerektiriyordu. Toplumsal sınıflar, vergi mükellefleri ve askeri hizmetkârlar olarak devlete hizmet sunmaları amacıyla oluşturuldu ve yasal olarak tanımlandı. Bu, aynı zamanda Rusya'nın sınırlarını güvence altına almak amacıyla topraklarını genişletme politikası anlamına geliyordu. Tarih şunu ortaya koymaktadır ki Rusya, Rus devletinin kurucu özü Moskova Knezliği'nin doğuşundan Putin'in Doğu Ukrayna'da ve Kırım'daki savaşlarına kadar komşu ülkeleri zayıf tutarak ve düşman devletlerden uzak kalmak için sınırlarının ötesinde savaşlara girerek güvenliğini artırma eğiliminde olmuştur. Bu, modern çağda birçok eleştirmenin söylediği gibi, Rusya'nın yayılmacı nitelikli olduğu anlamına mı geliyor? Yoksa sınırlarının dışına yönelen bir baskı kurma ve çevresindeki alanları kolonileştirme eğilimi, açık steplerde kendini korumak için tampon devletlere duyulan gereksinimden doğan bir savunma tepkisi olarak mı görülmeli?

Devlet gücünün niteliği, burada ele alınmaya değer bir diğer konudur. Büyük Yekaterina'nın Rusya'yı Avrupa'daki mutlakıyetçi devletlerle kıyaslama alışkanlığı vardı. Ancak Rus devleti onlar gibi değildi. Rusya, devlet (*gısudarstvo*) kavramının, Rus topraklarının egemen efendisi ve sahibi çarın (*gosudar*) kişiliğinde vücut bulduğu patrimonyal ya da kişisel bir aristokrasi olarak gelişmişti. Ortaçağ Avrupası'nda "kralın iki bedeninin" –ölümlü kişiliği ile kutsal monarşi makamı– yasal olarak birbirinden ayrı tutulması, soyut ve kişisel olmayan bir devlet anlayışının gelişmesini mümkün kıldı.[11] Ancak Rusya'da bu yaşanmadı. IV. İvan'ın saltanatından itibaren, çar ve devlet bir bütün olarak görüldü; bunlar hem bir insan hem bir hükümdar olarak Tanrı'nın aracılığını üstlenen tek varlığın bedeninde birleşiyordu.

Çar otoritesinin, Bizans mirası bir anlayışla, kutsallaştırılması Rus devletinin hem güçlü hem zayıf yanıydı. Çarın kutsal bir temsilci olduğu efsanesi, efsanenin II. Nikolay'ın halkın protestoları karşısında aldığı baskıcı tedbirlerle en sonunda yıkıldığı 12. yüzyıla kadar monarşinin dayanağını oluşturan kutsal çar kültünün yaşatılması için gerekliydi. Öte yandan, aynı efsane, 17. ve 18. yüzyıllarda Kazakların önderlik ettiği isyanlarda olduğu gibi, çarın iktidarını devirmek amacıyla isyancı liderler tarafından kullanılabiliyordu. Halkın nazarında kutsal çar halka hakikati ve toplumsal adaleti (*pravda*) sunan kişiydi. Ancak çar adaletsizlik getirirse, gerçek çar olamazdı –belki de Tanrı'nın kutsal Rus topraklarındaki işlerini bozmak üzere Şeytan tarafından gönderilen Deccal'di– ve bu duruma karşı çıkılmalıydı. Gerçek çarı yeniden tahta çıkarmak için savaştıklarını iddia eden isyancı

11 E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies* (Princeton, 1957).

Kazak liderleri modern tarihin kriz dönemlerinde devleti sarsan protesto hareketlerinde bu nedenle büyük taraftar kitleleri elde etmeyi başardılar.

Benzeri hakikat ve adalet düşünceleri 1917'deki Rus Devrimi'nin de temelini oluşturacaktı. Kutsal çar efsanesi, her meydana heykelleri dikilen Lenin'in ve Stalin'in lider kültlerinin oluşmasına da yol açacaktı. Putin rejimi "Rus gelenekleri"ne dayanan bir istikrar görüntüsü ortaya çıkaran bu monarşik modelden yararlanıyor.

Putin kültü değiştirilemez hale gelmiş değil. Henüz meydanlarda onun heykelleri yok. Ancak Moskova'daki Vladimir Anıtı'nın açılışıyla ilgili bazı espriler yapılırken adaşı Rusya Devlet Başkanı'nın bir heykelinin de kısa süre içinde Kremlin surları yakınlarında boy göstereceği dile getiriliyor.

Kuzey Kutup Dairesi
Beyaz Deniz
NORRLAND
Botni Körfezi
SAMİLER
FİN-UGOR KABİLELERİ
OSTERLAND
KARELLER
Ustyug
ROSLAGEN
Birka
Ladoga
Finlandiya Körfezi
Neva
Volkhov
Belozersk
ROSTOV-SUZDAL
Revel
Narva
Peypus
NOVGOROD
Novgorod
Kostroma
Volga
Visby
Yuryev
Pskov
LİVONYALILAR
Rostov
Nijniy Novgorod
Grobina
Jersika
Tver
Suzdal
Vladimir
Toropets
Moskova
Murom
LİTVANLAR
Neman
Polotsk
SMOLENSK
Vitebsk
MUROM-RYAZAN
Oka
MORD-VİNLER
Truso
POLOTSK
Smolensk
Tula
Ryazan
Minsk
POLONYA
Brest
Turov
ÇERNİGOV
Novgorod-Seversky
Kursk
Lublin
VOLYN
KIEV
Cernigov
Vladimir-Volhynia
Cherven
Belgorod
Kiev
PEREYASLAV
Pereyaslav
Don
Rodavtsya
Rosava
Ros
Poltava
Galiç
Terebovlya
Dnieper
Karpat Dağları
POLOVTSLAR
Sarkel
MACARİSTAN
Oleşye
Sea of Azov
Kerç
Crimea
Tmutarakan
Tuna
Hersonesos
Kırım
Karadeniz
Sohum
Kiev Rus Knezliği
11. yüzyıl
0 100 200 300 km

1
Köken

Her ülkenin kendi kökeni hakkında bir öyküsü vardır. Bazıları, onları kutsal yaratılış hadiselerine ya da antik uygarlıklara bağlayan dini ya da klasik mitolojilere başvururken büyük bölümü, en azından Avrupa'da, genellikle 18. ya da 19. yüzyıllarda uydurulmuş kuruluş efsanelerine sahiptir. Bu, milliyetçi tarihçilerin, filologların ve arkeologların, kendi bölgelerinde yaşamış erken halklara ait bulabildikleri her türlü kalıntıda yansımasını gördükleri, modern ulusal kimliklerinin tüm nüvelerini taşıyan homojen ve değişmez bir ilkel (primeval) etnik gruba ulaşıncaya kadar kendi milletlerinin izini sürmeye çalıştıkları bir dönemdi. Keltler, Franklar, Galyalılar, Gotlar, Hunlar ve Sırplar, aslında Avrupa kıtasında büyük göçlerle yüzyıllar içerisinde oluşmuş karmaşık toplumsal gruplar olmalarına karşın, modern bir ulusun kök-halkı (*ur-people*) olarak görülmüştür.[1]

Rusya'nın kökleri, konuyla ilgili çok yerinde bir örnektir. Başka hiçbir ülke kendi başlangıcıyla ilgili böylesine ayrışmamıştır. Hiçbiri kendi öyküsünü bu kadar sık değiştirmemiştir. Konuyu efsanelerden ayırmak mümkün değildir. Elimizdeki tek yazılı anlatım, 1110'larda Keşiş Nestor ve Kiev'de bulunan diğer keşişler tarafından yazılan *İlk Kronik* olarak da bilinen *Geçmiş Yılların Menkıbesi*'dir. Burada, 862'de, Kuzeybatı Rusya'daki savaşçı Slav kabilelerinin Vikinglerin bir kolu olan Rusların onları yönetmeye davet edilmesi konusunda nasıl fikir birliği içinde oldukları anlatılır: "Ülkemiz büyük ve bereketlidir ancak bir düzeni yoktur. Gelin ve hükümdarlarımız olarak saltanat sürün, bizi yönetin!"[2] Üç soylu kardeş, Ruslar, yakınlarının da bulunduğu uzun teknelerle gelirler. Slavlarca kabul edilirler. Kardeşlerden ikisi ölür fakat Rurik kuzeydeki ticaret şehirlerinin en önemlisi Novgorod'da 879'daki ölümüne kadar hüküm sürer. Bu tarihte yerine oğlu Oleg geçer. Bu anlatıma göre, Oleg üç yıl sonra Kiev'i ele geçirir ve Kiev Rus Knezliği, ilk "Rus" devleti, böylece kurulur.

İlk Kronik, bir tarih çalışmasından çok, peri masalını andıran bir anlatıma sahiptir. Bu, Kiev'in hükümdar hanedanı Ruriklere, Rus topraklarının Hıristiyanlaştırılması için Tanrı'nın seçilmiş temsilcileri olarak siyasi meşruiyet

1 Bkz. P. Geary, *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe* (Princeton, 2002).

2 *Povest' vremennykh let*, ed. V. P. Adrianova-Peretts ve D. S. Likhachev, M. B. Sverdlov'un düzeltmeleriyle (St. Petersburg, 1996), s. 13.

kazandırmak amacıyla oluşturulmuş tipik bir kuruluş efsanesidir. Büyük bölümü kurgusaldır; dilden dile aktarılan kahramanlık şarkılarından ve anlatı şiirlerden (Rusçada *bilini* olarak ifade edilir), İskandinav destanlarından, Slav folklorundan, eski Bizans yıllıklarından ve dini metinlerden derlenmiştir. İçerdiği hiçbir şeyin gerçeği yansıttığı düşünülemez. Rurik'in gerçekten yaşadığını kesin olarak ifade etmemiz bile mümkün değildir. Söz konusu kişi, bunun için en uygun tarihte hayatta bulunan Danimarka hükümdarı Harald Klak'ın yeğeni, oğlu, belki de kardeşi Rurik'tir. Ancak bu Rurik'in Kiev'le bağlantısını gösteren hiçbir kanıt bulunmamaktadır; bu yüzden hanedanın kurucusu, bir başka Viking savaşçısı ya da alegorik bir figür olabilir.[3] Kievli keşişler kroniklerin doğruluğundan çok, taşıdığı dini sembolizme ve anlama önem veriyorlardı. Kroniğin zaman çizelgesi İncil'le bağlantılıdır. Rusların tarihinin Yaratılış Kitabı'ndaki Nuh'a kadar uzandığı anlatılmakta, onların Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan geldikleri iddia edilmekte ve böylelikle Kiev Rus Knezliği'nin ilahi bir planın parçası olarak kurulduğu düşünülmektedir.[4]

İlk Kronik, Rusya'nın kökenleri hakkındaki, tarih yazıcılığının Rusya'da emekleme döneminde olduğu 18. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan tartışmaların merkezinde bulunuyordu. Yeni akademik disiplin Almanların hâkimiyeti altındaydı. Aralarında, yeni kurulan St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin öğretim kadrosuna daha 20 yaşında katılan Gerhard Friedrich Müller de (1705-1783) vardı. Müller, Rusya ve Rus tarihi hakkında neredeyse hiçbir şey bilmeyen Avrupalı okuyucuyu bilgilendirmek amacıyla Almanca yayımlanan *Sammlung Russischer Geschichte*'nin (1732-1765) kurucu editörüydü. Kariyerinin zirvesine, 1749'da İmparatoriçe Yelizaveta'nın isim günü için bir konuşma yapmakla görevlendirildiğinde ulaştı. Konuşmasının başlığı "Rus Halkının Kökeni ve Adı Üzerine"ydi.

Müller konuşmasında, *İlk Kronik* okumalarından Rusya'nın köklerinin Vikinglere dayandığı sonucunu çıkaran diğer Alman bilim insanlarının bulgularını özetledi. Rusların, kabile isimleri *Routsi* sözcüğünden –Finlilerin Roslagen'den gelen İsveçlileri tanımlamak için kullandıkları bir terim– türetilmiş İskandinavlar olduğunu söyledi. Ancak bu, Rusya'nın İsveçliler ya da başka yabancılar tarafından kurulduğunu iddia etmek için uygun bir dönem değildi. Rusya'nın son İsveç savaşında (1741-1743) elde ettiği zafer, ülkenin geçmişine kadar uzanan vatanseverlik duygularını pekiştirmişti. Müller'in konuşması Akademi'de sert eleştirilere uğradı. Bu konuşmanın, imparatoriçenin 5 Eylül'deki isim gününde değilse de 25 Kasım'daki taç giyme gününün

3 C. Jarman, *River Kings: A New History of the Vikings from Scandinavia to the Silk Road* (Londra, 2021), s. 190. Rurik'in kimliğiyle ilgili bkz. S. Coupland, "From Poachers to Gamekeepers: Scandinavian Warlords and Carolingian Kings", *Early Medieval Europe*, c. 7, no. 1 (2003), s. 85-114.

4 S. Franklin ve J. Shepard, *The Emergence of Rus, 750-1200* (Londra, 1996), s. 317-319.

yedinci yıldönümünde Rusya'nın "itibarına zarar vermeden" yapılıp yapılamayacağına karar vermek üzere bir inceleme kurulu görevlendirildi. Müller'i Slavları bir devlet organizasyonu kurmaktan âciz vahşiler olarak göstererek aşağılamakla suçlayan, Rusya'nın ilk büyük bilgesi Mihail Lomonosov bu Alman'a yönelik sert eleştirilerin başını çekti. Rusların İsveçli değil, İranlı Roksolanlar kabilesinin soyundan gelen, tarihleri Troya savaşlarına kadar uzanan Baltık Slavları olduğunu öne sürdü. Lomonosov'un eleştirileri, Almanlara duyduğu kişisel antipatinin yanı sıra milli gurur duygusunun etkisindeydi. Hatalı iddialarda bulunarak, Müller'in Rusça belgeleri okuyamadığını, bu nedenle büyük hatalar yaptığını ve Rus olmadığı için, tüm yabancılar gibi, onun da ülkenin tarihini tam anlamıyla bilemeyeceğini söyledi.

Akademik tartışmalar altı ay boyunca birbirini takip etti. 8 Mart 1750'de, inceleme kurulu Müller'in konferansını yasakladı ve hem Rusça hem Latince tüm basılı nüshalarına el koydu. Bu baskında Lomonosov da yer aldı. Alman daha önemsiz bir göreve getirildi ve sözde Rus İmparatorluğu tarihini onun "karalama" girişimlerinden korumak için Devlet Arşivi'nde çalışması yasaklandı. Müller'in akademik kariyeri hiçbir zaman tam anlamıyla düzelmedi fakat konferanstaki düşüncelerini geliştirdiği *Origines gentis et nominis Russorum* (1761) da dahil, çok sayıda kitap yayımladı. Önce Almanya'da yayımlanan *Origines*'in Rusçası, Lomonosov'un Müller'in argümanını çürütmek için yazdığı *Ancient Russian History*'nin (Eski Rusya Tarihi) yayımlanmasından ancak on yıl sonra, 1773'te yayımlandı.[5]

Rusya'nın kökenleri konusundaki tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir. Normanist Tartışma olarak bilinen (Vikingler Norman oldukları için) bu uyuşmazlık siyasetin ve ideolojinin fazlasıyla etkisindedir. Tartışmanın can alıcı sorusu ise Rusya'nın Ruslar tarafından mı yoksa yabancılar tarafından mı kurulduğudur.

18. yüzyılın son yıllarında, Müller'in Norman teorisi, Alman doğumlu akademisyenlerin egemen olduğu St. Petersburg Akademisi'nde kabul görmeye başladı. Rurik'in İskandinavya'daki bir Cermen kabilesine mensup olduğu ve dolayısıyla Rus devleti ile kültürünün Almanlar tarafından kurulduğu teorisini yaydılar. Büyük Yekaterina (kendisi de Alman doğumludur) onların bu yaklaşımını benimsedi çünkü Rusların Avrupa soyundan geldiğini öne sürüyorlardı ve Yekaterina pek çok çalışmasında bu bakış açısını desteklemişti. Almanların ellerinde Normanist yaklaşım Slavlara karşı zaman zaman ırkçı bir tutum takınılmasını gerektiriyordu. August Ludwig von Schlözer'in 1802'de *İlk Kronik* üzerine yaptığı çalışmadan alınan şu pasaj bunun tipik bir örneğidir:

5 J. Black, *G.-F. Müller and the Imperial Russian Academy* (Montreal, 1986), s. 109-117; V. Fomin, "Lomonosov i Miller: uroki polemiki", *Voprosy Istorii*, no. 8 (2005), s. 21-35.

> Elbette orada [Rusya'da], nereden ve ne zaman geldiklerini Tanrı'nın bileceği insanlar vardı ama bu insanlar uçsuz bucaksız ormanlarında vahşi hayvanlar ve kuşlar gibi yaşayan, liderleri olmayan insanlardı [...] Hiçbir aydın Avrupalı onların farkına varmamış ve haklarında yazmamıştı. Kuzey bölgesinin hiçbir yerinde tek bir gerçek kent yoktu [...] Yabani, kaba ve bir başına bırakılmış Slavlar ancak kaderin kendilerine yüklediği misyon Slavların arasına medeniyet tohumları ekmek olan Almanların sayesinde toplumsal bakımdan kabul edilebilir hale gelmeye başlamışlardı.[6]

Savaşçı Slav kabilelerinin kendilerini yönetemeyeceğini varsayan Norman teorisi otokrasi savunucularına hitap etti. Bunların arasında, *Istoriya gosudarstva rossiyskogo* (Rus Devlet Tarihi) adlı eserini (1818 ve 1829'da 12 cilt halinde basılmıştır) büyük ölçüde Schlözer'in çalışmasına dayandıran, Rusya'nın ilk büyük yazarı ve tarihçisi Nikolay Karamzin başı çekiyordu. Karamzin, yabancı prensliklerin yönetimi kurulmadan önce, Rusya'nın dört ayaklı hayvanlarla ve kuşlarla aynı seviyede yaşayan vahşi ve savaşçı kabilelerin bulunduğu "boş bir arazi"den başka bir şey olmadığını ifade ediyordu.[7]

19. yüzyılda filologlar ve arkeologlar bu görüşlere karşı çıktılar. Genellikle Rusya'nın eski Slav kültürüyle duydukları milliyetçi gururdan hareketle, toplumsal yaşamın 1. binyıldaki gelişmişliğini gözler önüne seren kanıtların peşine düştüler. Kendilerine verilen adla, anti-Normanistler Rusların İskandinavya'dan gelmediklerini (eski Norsça kaynaklarda ya da destanlarda adları geçmiyordu) fakat adları 2. yüzyıldan itibaren Yunan, 5. yüzyıldan itibaren de Arap kaynaklarında geçen Slavlar olduklarını öne sürdüler. Rusların anavatanının Ukrayna olduğunu ve Slavca nehir isimleriyle (Ros, Rosava, Rusna, Rostavtsya vd.) ön plana çıktığını iddia ettiler. Yaşadıkları yerlerde yapılan kazılar, Vikinglerin açık yerleşim biçiminin aksine, buraların bir savunma çemberi oluşturacak biçimde inşa edildiğini, Yunan, Bizans ve Asya uygarlıklarıyla temasları sayesinde, Vikingler gelmeden çok önce daha yüksek seviyede bir maddi kültüre sahip olduklarını gözler önüne seriyordu.

Anti-Normanistlerin üstünlüğü, milliyetçiliğin Rus devleti üzerindeki etkisine paralel biçimde arttı. Stalin döneminde, özellikle 1945'ten sonra, Nazi Almanyası karşısında elde edilen zaferle gelişen Rus şovenizmi, Sovyet ideolojisinin merkezine yerleştiğinde en güçlü konumuna ulaştı. Erken dönem Slav yerleşim yerlerinin etnoarkeolojisi fazlasıyla politize oldu. "Slav vatanı"nın Volga Nehri'nden doğuda Elbe Nehri'ne, kuzeyde Baltık'tan, Ege'ye ve Karadeniz'e kadar –bir başka deyişle, Soğuk Savaş döneminde

6 Zena Harris ve Nonna Ryan, "The Inconsistencies of History: Vikings and Rurik", *New Zealand Slavonic Journal*, c. 38 (2004), s. 1115-1116.

7 N. Karamzin, *Istoriya gosudarstva rossiyskogo*, 3 cilt (St. Petersburg, 1842-1843), c. 1, s. 43.

Stalin'in Sovyet "nüfuz bölgesi" olduğunu iddia ettiği bölge– uzandığını göstermek amacıyla devlet tarafından kazı çalışmalarına büyük yatırımlar yapıldı. Rusya'nın kökenlerinin bir yabancı güce –hele hele Cermen kökenli Vikinglere– dayandığı düşüncesi kabul edilemez hale geldi. Bu iddiada bulunmaya cesaret eden bilim insanları Parti tarafından çalışmalarını yeniden gözden geçirmeye zorlandılar.[8]

Rusya'nın kökenlerine ilişkin Sovyet görüşü, böylelikle, *etnos*un ulusal kimliğin toplumda meydana gelen değişikliklere karşın tarih boyunca varlığını sürdüren eski özü olarak görüldüğü bir etnisite kavramıyla iç içe geçti. Batılı bilim insanlarının, etnik grupların modern entelektüel yapılara, karmaşık toplumsal gruplara zorla dahil edilen icat edilmiş kategoriler olarak görmeye başladıkları bir dönemde, Sovyet meslektaşları bunları biyolojik olarak tanımlanan ilkel varlıklar olarak analiz ediyorlardı. Etnogenez araştırmaları yoluyla, Rusların antik Slavların atası olduklarını iddia ederek, modern Rusya'nın izlerini Demir Çağı'nda yaşamış bir halka kadar sürdüler.

Bu yaklaşım, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Rus, Ukraynalı ve Belaruslu milliyetçilerin Kiev mirasını taşıyan etnik kökene kendilerinin sahip oldukları iddiasıyla rekabete girişiklerinde daha da büyük bir güçle yeniden ortaya çıktı. Putin'in Moskova'daki Prens Vladimir Anıtı'nın açılışında yaptığı konuşmanın amacı da buydu. Rusya'nın Kiev'in mirasçısı olduğunu iddia ederken Rusların, Ukraynalıların ve Belarusluların tarihsel olarak tek bir halk, tek bir ulusun üç etnik alt grubu olduğuna ilişkin imparatorluk döneminin eski efsanesine başvuruyor ve dolayısıyla bugünün Rusyası için asıl "ata topraklarında" "doğal" bir nüfuz bölgesi oluşturuyordu. Elbette tarih –her ne kadar o da bir öykü olsa da– çok daha karmaşıktır.

Rusya, Avrupa ile Asya arasındaki ormanlık arazilerde gelişmiştir. Her iki kıtadan insanlar tarafından tarihi boyunca sömürgeleştirilmiş topraklarını belirlemeye yarayacak ne denizler ne dağlar gibi doğal sınırları vardır. "Avrupa Rusyası'nı" Sibirya'dan ayıran sınır olduğu ifade edilen Ural Dağları, Asya bozkırından gelen göçebe kabilelerin karşısında bölge sakini Ruslara hiçbir koruma sağlamamıştır. Bunlar, aralarında geniş geçitler bulunan yüksek sıradağlardır. Pek çok yerde dağdan çok tepeyi andırırlar. Rusçada "tepe" veya "dağ" sözcüklerinin tek bir karşılığının (*gora*) olması anlamlıdır. Bu, dümdüz ve geniş tek bir arazi üzerinde kurulmuş bir ülkedir.

Urallar'ın her iki tarafında da arazi aynıdır: Batıda Rusya'nın sınır bölgelerinden doğuda Büyük Okyanus'a kadar uzanan, 11 zaman dilimi uzunluğunda engin bir bozkır. Aralıksız bir bütün halindeki ülke toprakları, aşağı

8 Bkz. örn. J. Nielsen, "Boris Grekov and the Norman Question", *Scando-Slavica*, c. 27 (1981), s. 69-92.

yukarı bir uçtan bir uca birbirine paralel dört kuşaktan ya da bölgeden oluşur. Bu bölgelerden, Rusya kara kütlesinin yaklaşık beşte birini oluşturan ilki, Kuzey Kutup Dairesi'nin üzerinde olup bu bölgenin ağaçsız tundrası senede sekiz ay boyunca kar ve buz altında kalır. 20. yüzyıla kadar burada göçebe ren geyiği çobanları, kürklü hayvan ve denizaygırı avcıları dışında kimse yaşamazken, donmuş toprakta kömür, altın, platin ve elmas madenleri bulunduğunun keşfedilmesi Gulag'ın bugün 2 milyon Rus'un yaşadığı Arktik bölgeyi kolonileştirmesine neden olmuştur. Bunların büyük bölümü Gulag mahkûmlarının torunlarıdır.

Güneye ilerlerken, Baltık'tan Büyük Okyanus'a uzanan, dünyanın en büyük iğne yapraklılar ormanı Tayga orman bölgesine ulaşırız. Burası, aralarında bataklıkların, göllerin ve 19. yüzyıla kadar bu bölgedeki en hızlı seyahat imkânını sağlayan sakin akarsuların bulunduğu çam ağaçlarından, ladinlerden ve karaçamlardan oluşan bir ormanlık alandır.

Çam ormanları yerini Moskova'nın güneyindeki, verimli siyah toprağın derinliğinin yer yer birkaç metreye kadar uzandığı karışık ormanlık alanlara ve ağaçlı steplere bırakır. Rusya'nın merkezi tarım bölgesi olarak bilinen bu üçüncü kuşağın Macar Ovası'yla birleştiği batı ucu geniş bir alana yayılır; öte yandan, doğuda, yerini Tayga'ya bıraktığı Sibirya'ya doğru daralır. Verimli bölge, 16. yüzyıldan itibaren Ruslar tarafından güvence altına alınmıştır.

Son olarak, en güneydeki, batıda Karadeniz'in kuzey sahil şeridinden Hazar Denizi'ne ve doğuda Kazakistan'a uzanan yarı kurak çayırların ve savanların bulunduğu Pontus steplerine geliyoruz. Ruslar göçebe Türk kabilelerinin yaşadığı bu bölgeyi ancak 18. yüzyıldan itibaren fethetmişlerdir. Rusya ile İslam dünyası arasındaki fay hattını burası oluşturur.

1. binyılın ortalarından itibaren, kuzey orman bölgelerinde Estonyalılar gibi Fin-Ugor kabileleri bulunmasına karşın, Kiev Rus Knezliği olarak tanınan topraklarda yaşadığı kanıtlanmış en eski yerleşimciler Slavlardır. Çoğu tarihçinin anlattığı öyküye göre, daha güneydeki çayırların kontrolünü askeri güçleri sayesinde ellerinde bulunduran Türk kabileleri, Slavları kuzeydeki ormanlara kaçmak zorunda bırakmışlardır. Slavlar, keserek ağaçlarını temizledikleri ve kesilen ağaç artıklarını yakarak elde ettikleri küllü toprağı ekin ekmede kullandıkları (kesme-yakma olarak bilinen bir yöntem) büyük kadim ormanlara küçük gruplar halinde yayıldılar. Hayatta kalabilmeleri için güçlü bir kolektivizmin olması şarttı. Karların eridiği ve ilkbahar taşkınlarının yaşandığı nisan ayı ile kış donlarının başladığı ekim ayı arasındaki kısa büyüme mevsiminde araziyi ağaçlardan arındırmak, tüm ekinlerin ekilip biçilmesi için işçi gruplarına ihtiyaç vardı. Kayaların üzerindeki toprak verimsiz, kumlu ve incedir. Burada tahıllar arasında bir tek çavdar yetiştirilebiliyordu ve hasat verimi düşüktü. Ancak ormanlar

köylülere başka geçim kaynakları da sağlıyordu: Kürk, bal, balmumu, balıkçılık, marangozluk.

Slavlar ahşap surlarla çevrili yerleşim yerlerinde yaşıyorlardı. Demokratik bir yapıya sahiplerdi; yetişkin erkeklerin oluşturduğu meclisler tarafından yönetiliyorlardı (Bizanslılar onların demokrasisini "düzensizlik ve anarşi" olarak değerlendirmiştir).[9] Balta kullanmada usta Slavlar ağaçları binalara, uzun teknelere ve kanolara dönüştürmede de maharetliydiler; dolayısıyla geçim kaynaklarına nehirler boyunca balıkçılık ve ticareti de dahil edebildiler. Sayıları arttıkça Fin-Ugor kabilelerini ormanın derinliklerine çekilmek zorunda bıraktılar. 1. binyılın sonuna gelindiğinde, Slavlar, Rusların tarihinin büyük kısmını karakterize eden kolektivizmi ve dayanıklılık ruhunu esas alan uzun ömürlü ve değişime açık bir köylü kültürü oluşturmuşlardı.

Vikingler, İngiltere'de yaptıklarının aksine, Rusya'ya burayı yağmalamak için değil (Rusya bunun için çok fakirdi), Avrupa ile Asya arasında yaptıkları uzun mesafeli ticaret sırasında bölgedeki pek çok suyolundan istifade edebilmek için geldiler. Rusların adı muhtemelen, Eski Norsçada "kürek çekmek" anlamına gelen *róa* sözcüğünden türetilmiştir; bu, Rusların kayıkçı olarak tanındığını ve etnik açıdan büyük olasılıkla oldukça çeşitli unsurları barındırdıklarını akla getirir. Onlar ortak bir etnik kökenle birleşmiş bir kabile değil, ortak bir ticari teşebbüse dayanan bir orduydular. Uzun tekneleriyle Doğu İsveç kıyılarından, bugün St. Petersburg'un bulunduğu Neva Nehri ağzına kadar gidiyorlardı. Oradan Neva'yı kürek çekerek geçip Slavlardan ve diğer kuzey halklarından köleler ve değerli kürkler edindikleri önemli bir ticaret merkezi olan Ladoga Gölü'ne gidiyorlardı ("Slav" ve *slave* [köle] kelimeleri Viking sözlüğünde eşanlamlı kullanılmaya başladı). Teknelerindeki yükler, Dinyeper, Don ve Volga nehirleri boyunca, Karadeniz ve Hazar Denizi üzerinden güneye, kölelerin ve kürklerin çok değerli olduğu Bizans ve Arap halifeliği pazarlarına taşınıyordu. Ruslar gümüş sikkeler, cam boncuklar, metal eşyalar ve mücevherlerle, arkeologlar tarafından en eski Viking yerleşim yeri olduğu düşünülen, tarihi 8. yüzyıla kadar uzanan Eski Ladoga'daki mezarlardan çıkarılan eserlerle geri dönüyorlardı. Mezarlarda deri ayakkabılar, kemikten ve geyik boynuzundan yapılmış taraklar, runik muskalar ve İskandinavya'da da bulunan türden ahşap bastonlar da vardı.[10]

Ruslar hızla yerleştiler ve Slav halkla kaynaştılar. Savaşçı Viking elitleri, Slavlar ve Fin çiftçileri ile zanaatkârlarının bir arada bulunduğu Eski Ladoga gibi yerleşim merkezleri çeşitli etnik unsurları barındırıyordu. Ruslar Slavların dilini, adlarını, geleneklerini ve dini ritüellerini benimsediler; iki tarafın

9 N. Andreyev, "Pagan and Christian Elements in Old Russia", *Slavic Review*, c. 21, no. 1 (1962), s. 17.
10 T. Noonan, "Why the Vikings First Came to Russia", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, New Series, c. 34, no. 3 (1986), s. 321-348; Franklin ve Shepard, *The Emergence of Rus*, s. 12-16.

da 10. yüzyılda Hıristiyanlığa geçmesi bu asimilasyon sürecini hızlandırdı. Bu nedenle, Rusçada ya da Rusya'daki yer adlarında İskandinav izleri çok azdır; bu, İngiltere'de ve Almanya'da hem dil hem yer adları üzerindeki büyük Viking etkisiyle dikkat çekici bir tezat oluşturmaktadır.[11]

Ruslar onlarla karşılaşan Arapların üzerinde güçlü bir izlenim bırakıyorlardı. İbn Fadlan, 921'de Hazar Denizi'nin yakınlarındaki Volga deltasında, İdil'de bir grup tüccarla karşılaşır:

> Rusları tüccar yolculukları sırasında İdil'e geldiklerinde gördüm. Bundan daha mükemmel fiziksel özellikleri olan hiç kimse görmedim. Hurma ağacı kadar uzun, sarışın, kanlı canlı. Ne tunik ne kaftan giyiyorlar ancak erkeklerin üzerinde vücudun bir tarafını örten ve bir eli açıkta bırakan bir elbise var. Her birinin bir baltası, bir kılıcı ve bir bıçağı var ve bunların hepsini sürekli yanlarında taşıyorlar. Her kadın her iki göğsünün üzerine demir, gümüş, bakır ya da altın bir kutu takıyor; kutunun değeri kocasının zenginliğinin göstergesi. Her kutunun, bir bıçağın asılı olduğu bir halkası var. Kadınlar altın ve gümüş boyun halkaları takıyorlar. En değerli süs eşyaları yeşil boncuklar. Bunlardan kadınları için kolyeler yapıyorlar.[12]

İdil, Aral Gölü'nden Karpat Dağları'na, Kafkaslar'dan Yukarı Volga ormanlık bölgesine uzanan, savaşçı Türk elitleri tarafından yönetilen, çok inançlı Hazar Devleti'nin ya da kağanlığının başkentiydi. Bu devletin düzenli bir hükümeti, etkili vergi toplama araçları ve nehir ticaret yollarını, içlerinde en tehlikelisi Polovstlar (Kıpçaklar ya da Kumanlar olarak da bilinirler) olan göçebe kabilelerden korumak için askeri gücü vardı. 1. binyılın ortalarında bir dizi dağınık yerleşim yeri halinde ortaya çıkan Kiev, Baltık ve Bizans arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunan Dinyeper Nehri'ni kontrol eden bir Hazar kalesi olarak gelişmişti.

Kiev Rus Knezliği'nin gelişiminde Hazar'ın etkisi tartışmalı bir konudur. Bazı bilim insanları, Hazarların Vikinglerden ya da Slavlardan daha önemli bir rol oynadıklarını düşünmektedir.[13] Bizanslı ve Arap yazarlar, Rusları kağanlığın ona evlilik yoluyla bağlanan vasalları olarak tarif etmişlerdir. İlk Rus hükümdarlarının kendilerini kağan olarak adlandırmaları, yetkilerini Hazarlardan aldıkları düşüncesini doğurur. Hazarlarla, hiç kuşkusuz, Türkçe konuşan Hazar kabilelerinin bölgede yerleşik barışçı Ruslara yönelik sonu gelmez saldırılarının ve şiddetinin resmedildiği Ortaçağ kroniklerinin cevaz verdiğinden daha iyi ilişkileri vardı. 19. yüzyılın Rusya tarihçileri tamamen bu kroniklere dayanıyorlardı. Ülkenin doğuşunun öyküsünü, kuzeydeki or-

11 Harris ve Ryan, "The Inconsistencies of History: ...", s. 120-121.
12 G. Jones, *A History of the Vikings* (Oxford, 2001), s. 164.
13 Bkz. O. Pritsak, *The Origin of Rus'* (Cambridge, Mass., 1981).

manlık arazilerde tarımla uğraşanlarla Asya bozkırlarının atlıları arasındaki destansı mücadele olarak anlatıyorlardı. Bu ulusal mit Rusların Avrupalı öz kimlikleri bakımından öylesine vazgeçilmez bir hale geldi ki, atalarının bozkırın Asya kültürlerinden etkilendiğinin ileri sürülmesi bile vatana ihanet suçlamalarına davetiye çıkarmak anlamına geliyordu. Aslında bozkır kabilelerinin akınları sık yaşanan hadiseler değildi ve Slavlar ile bozkırlardaki göçebe komşularının barış içinde bir arada yaşadıkları, alışveriş yaptıkları, işbirliğinde bulundukları, sosyal açıdan kaynaştıkları, hatta aralarında evliliklerin yaşandığı uzun dönemler vardı. Bozkır kabilelerinin etkisi, Rus seçkinlerinin onların giysilerini ve ağır metal tokalarla süslü kemerleri ile üzerinde süslemeler bulunan dizginleri gibi statü sembollerini benimsemelerinde kendini gösteriyordu.[14] Erken dönem Rus tarihini, ormanlık bölgelerde yerleşik insanlarla bozkır göçebeleri arasındaki düşmanca karşılaşmanın değil, tüm Avrasya halkları arasında, büyük ölçüde barışçıl etkileşimin öyküsü olarak görmemiz gerekir. Bu tarihi belki de hiç etnik gruplar bakımından görmemeli, çeşitli grupların –Slavlar, Finler, Vikingler, Hazarlar– ticari birliği olarak düşünmeliyiz.[15]

Kiev Rus Knezliği, Hazar devleti güç kaybederken ortaya çıktı. Rusların artan askeri gücü, kendilerini kağanlığa vergi ödemekten kurtarmalarının yanı sıra kağanlığın Bizans'ın kuzey sınırlarının koruyucusu olma rolünü üstlenmelerini sağladı. Bu rol onlara Bizans'ın başkenti Konstantinopolis'te ticari ayrıcalıklar biçiminde ortaya çıkan yüksek kazançlı mükâfatlar getirdi. Güçleri artan Rus savaşçılar Hazarların haraca bağladığı, Volga ve Dinyeper arasındaki topraklara saldırdılar. 1882'de Kiev'i ele geçirdiler ve Kiev Rus Knezliği'nin başkenti yaptılar.

Kiev ilk Rus hükümdarların yönetimi altında Karadeniz'le Baltık Denizi arasında önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Arkeologlar şehrin Podol ilçesinde çok sayıda Bizans sikkesi, amforası ve terazisinin yanı sıra, Rus Kuzeyi'yle ilişkilendirilen bir teknikle (çivi kullanmaksızın) inşa edilmiş ahşap evlere ait kalıntılar bulmuşlardır. Büyük Knez Vladimir, yeni devletin nüfusunu artırmak ve vergi tabanını genişletmek için tüm Slav toplulukları zorla kuzey ormanlarından Kiev çevresindeki bölgelere gönderdi. Bu, Rus devletinin zorla uyguladığı, uzun süre devam eden kitlesel nüfus hareketleri geleneğinin başlangıcıydı.[16]

---

14 J. Shepard, "The Origins of Rus (c. 900-1015)", ed. M. Perrie, *The Cambridge History of Russia*, c. 1: *From Early Rus' to 1689* (Cambridge, 2006), s. 51. Hazar etkisiyle ilgili bkz. T. Noonan, "Khazaria as an Intermediary between Islam and Eastern Europe in the Second Half of the Ninth Century: The Numismatic Perspective", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, c. 5 (1985), s. 179-204.

15 Bu görüş için bkz. Pritsak, *The Origin of Rus*.

16 Franklin ve Shepard, *The Emergence of Rus*, s. 99-100, 140 vd., 170 vd.

Güç merkezlerini Kiev'de kurmaları Ruslar için iki önemli değişikliğe neden oldu. Öncelikle, ilgi odakları uzun mesafeli ticaretten, Hazarların başarıyla uyguladıklarını gördükleri haraç toplama işine kaydı. Bir zamanlar kağanlığın kontrolündeki topraklar artık, batı bozkırlarındaki hâkimiyetini korumak amacıyla kaleler ve kentler inşa eden Kiev tarafından vergilendiriliyordu. İkincisi, ana ticaret akışı Volga ve İslam dünyasından, Dinyeper'e ve Byzantium'a geçti. Güneye bu yöneliş, Kiev Rus Knezliği ile Bizans İmparatorluğu arasında bir dizi ticaret anlaşmasıyla pekiştirildi. Bu anlaşmaların her biri, Rusların Bizanslıları pazarlarını açmaya ve ticaret koşullarını iyileştirmeye zorlamak amacıyla Konstantinopolis'e saldırmasının ardından yapıldı. 911'de yapılan ilk anlaşmayla Rus tüccarlara cömertçe ayrıcalıklar tanındı.

Pagan Ruslar ticaret ve diplomasi yoluyla Bizans İmparatorluğu'nun Hıristiyan uygarlığının içine çekildiler. 945-960 arasında Kiev Rus Knezliği'nde naip olarak hüküm süren Prenses Olga buna öncülük etti. İmparatorla bir askeri ittifak kurduğu Konstantinopolis'te, tahtta bulunan İmparatoriçe Helen'in (Rusçada Yelena) adını alarak vaftiz olmuştu. Oğlu Svyatoslav pagan olarak kaldı ancak torunu Büyük Knez Vladimir 988'de sadece kendisini değil, tüm ülkesini Doğu Ortodoks Kilisesi'ne bağladı.

İlk Kronik'e göre, Vladimir'in din değiştirmesi Hakiki İnanç arayışının sonucudur. Anlatılanlara göre, komşu devletlerin, her biri prensin kendi dinlerine geçmesini sağlamak isteyen temsilcileri onu ziyaret etmiştir. İlk gelen, Vladimir'i öbür dünyadaki şehvetli doyum vaatleriyle ikna etmeye çalışan, Volga Bulgarlarının Müslüman elçisidir (efsaneye göre bu adamın 80 eşi vardır) ancak Müslümanların alkol yasağı nedeniyle bu teklif bir kenara bırakılır (Prens, "İçki Rusların eğlencesidir. Biz onsuz yaşayamayız" demiştir). Daha sonra Alman papalık elçileri, onların ardından da Hazar hahamlardan oluşan bir heyet gelir (Hazar liderleri 9. yüzyılda Yahudiliği benimsemişlerdi). Bunlar da Vladimir'i etkileyemezler. Son olarak Bizanslılar gelir. Ortaya koydukları argümanlar prensi, farklı inançları kendi ortamlarında gözlemlemek üzere elçilerini göndermeye ikna eder. Prensin elçileri Volga Bulgarları arasında yalnızca "keder ve çok kötü bir koku" bulurlar. Almanya'da görkemli hiçbir şey yoktur. Ancak Konstantinopolis'teki Ayasofya'ya geldiklerinde, bazilikadaki ayinle ilgili "Gökyüzünde mi yoksa yeryüzünde mi olduğumuzu bilmiyorduk çünkü dünyanın başka hiçbir yerinde böylesine bir görkem ve güzellik kesinlikle yoktur" ifadesini kullanırlar. "Bunu size tarif edemeyiz. Yalnız şunu biliyoruz ki Tanrı orada insanların arasında bulunmaktadır. Zira o güzelliği unutamıyoruz."[17]

17 *The Russian Primary Chronicle*, çev. S. Cross ve O. Sherbowitz-Wetzor (Cambridge, Mass., 1953), s. 198.

İlk Kronik'in geri kalan bölümleri gibi, bu öykünün doğruluğu da şüphelidir. Vladimir'in din değiştirmesi, dini törenlerin estetiğinden çok, devlet yönetimiyle ve diplomasiyle ilgiliydi. Tek ve birleştirici bir dinin benimsenmesi Kiev Rus Knezliği'nin meşruiyet kazanmasına ve otoritesini çeşitli inançların pagan kültlerinin hükümdarlık yönetimi karşısında ağır bastığı, farklı etnik unsurların bir arada bulunduğu tüm topraklarına yayabilmesini kolaylaştırabilirdi. Kilise literatürünün kolaylıkla hazırlanmış Slavca tercümelerinin varlığı –öğretilerinin geniş bir bölgeye yayılmasını sağlayarak– Ortodoks Hıristiyanların, kutsal metinleri henüz Slav dillerine çevrilmemiş dinler karşısında bariz bir avantaj elde etmelerine neden oldu. Buradaki kilit faktör, Bizans imparatoru tarafından Hıristiyanlığı Slavlar arasında yaymak amacıyla gönderilen 19. yüzyıl misyonerleri Kyrillos ve Methodios kardeşlerin çalışmalarıdır. Yunan İncili'ni Glagol alfabesine (takipçileri tarafından Kyrillos olarak anılmaya başlayan Kiril alfabesinin ilk versiyonlarından biri) çevirmişlerdi. Bu, Hıristiyan ayinlerinin ve ibadetlerinin halkın anlamadığı Yunanca yerine, Slav dilinde yapılmasını mümkün kılmıştı.[18]

İlk Kronik'te bu noktada, Vladimir'in II. Basileios'a karşı bir isyanı bastırmak üzere 6.000 savaşçısıyla gittiği Kırım'da din değiştirdiği anlatılır. Bu hizmetinin ödülü, Hıristiyanlığı kabul etmesinin ardından imparatorun kız kardeşi Anna'yla evlenmek olur. İsyanı bastırdıktan sonra, *Kronik*'ten öğrendiğimize göre, Basileios anlaşmanın gereklerini yerine getirmeden ve evlilik sözü alınmadan önce Vladimir, Konstantinopolis'e saldırma tehdidinde bulunmak zorunda kalmıştır. Tüm bunlar, Kiev'deki keşişlerin Vladimir'i ve dolayısıyla Kiev Rus Knezliği'ni vasal olarak değil, Bizans'la denk konumda tasvir etmek için sonradan geliştirdikleri bir öyküden, bir efsaneden başka bir şey olmayabilir. Vladimir'in isyanı Bizans'ın temsilcisi sıfatıyla bastırmış ve bu yüzden, Kırım'a gitmeden önce din değiştirmesinin sağlanmış olması da bir o kadar muhtemeldir.[19] Vladimir'in Doğu Kilisesi'ne geçişi, modern Rus ve Ukrayna devletleri tarafından gururla anıldığı gibi hür iradeyle gerçekleştirilmiş bir eylem değil, krallığının Bizans'a boyun eğişinin bir göstergesi de olabilir.

Vladimir'in din değiştirmesi Rusya'yı Bizans'ın kültürel yörüngesine soktu. Bu, sadece ülkenin manevi yaşamında değil, sanatta, mimaride, edebiyatta, felsefede, devletin simgesel dilinde ve devlet yönetimine ilişkin düşüncelerde bir devrimi içeriyordu.

18 D. Obolensky, *Byzantium and the Slavs* (New York, 1994), s. 61-62.

19 Bkz. A. Feldman, "The Historiographical and Archaeological Evidence of Autonomy and Rebellion in Chersön: A Defense of the Revisionist Analysis of Vladimir's Baptism (987-989)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Birmingham, 2013.

Bizans evrensel bir kültür, büyük İngiliz-Rus bilim insanı Dmitri Obolenski'nin kullandığı terimi benimseyecek olursak bir "milletler topluluğu"ydu. Halkları, imparator (Yunancada *basileos* ya da Slav Kilisesi'nde *çar*) ile Rus Kilisesi'nin başında bulunan Kiev metropolitini atayan Konstantinopolis ekümenik patriğinin sembolik ikili iktidarı birleştiriyordu.[20] Dolayısıyla, Bizans'ın rolü, Roma'nın Latin Batı'daki rolüne benziyordu. Nasıl ki Latinler Roma'yı medeniyetlerinin merkezi olarak görüyorlarsa, Ruslar da (Çargrad, imparatorluk şehri) adını verdikleri Konstantinopolis'i manevi başkentleri olarak görüyorlardı.

Ruslar, Bizans vasıtasıyla, tamamı Doğu Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Yunanlar, Bulgarlar, Sırplar, Arnavutlar ve Rumenler ile bağlantılı hale geldiler. Hıristiyan dünyasıyla aralarındaki daha kapsamlı bağlantılar sayesinde de Avrupa'yla daha yakın ilişkiler kurdular ve kendilerini ortak bir inanca bağlı Avrupalılar olarak görmeye başladılar. Obolenski'nin belirttiği gibi, "Bizans, Rusya ile Batı arasında örülmüş bir duvar değildi: Rusya'nın Avrupa'ya açılan kapısıydı."[21]

Rusların Hıristiyanlığa geçmesini Vladimir sağlamışsa da ilk büyük kiliselerin çoğunu yaptıran 1019 ve 1054 arasında Kiev Büyük Knezi olan oğlu Yaroslav oldu. Taht için kardeşleriyle savaşan Yaroslav, kilise inşa etmenin itibarını artıracağını ve Kiev'deki siyasi desteği güvence altına alacağını anlamaya başlamıştı. Bunlardan en önemlisi, Yunan haçı planıyla oluşturulmuş mimarı yapısı, Yunan yazıtları, devasa freskleri ve rengârenk mozaikleriyle Konstantinopolis'teki Ayasofya'yı yakından örnek alan, merkezi kubbesinden aşağıya bakan Pantokrator İsa'nın büyük ve ciddi yüzünün hâkim olduğu Aziz Sofya Kilisesi'ydi. İsa ikonunun altında, kutsal ruhun yeryüzüne inmesini ve Mesih'in doğadaki varlığını simgeleyen üç yolun, havarilerin, Tanrı'nın Annesi'nin ve Efkaristiya'nın mozaikleri bulunur.

Diğer Rus kiliseleri gibi, Aziz Sofya Kilisesi'nde de mihrap ile ibadet edenler arasındaki alçak bir pano üzerinde bir dizi ikona buluyordu. Daha sonra, onun yerini, sergilediği görsel güzellikle Doğu Kilisesi'nin en temel özelliklerinden biri olan, üzerinde ikonaların bulunduğu yüksek bir duvar –ikonostasis– alacaktı. Ortodokslar için, görmek inanmak demektir. Ruslar gözleri açık dua ederler; o sırada bakışları, ilahi küre üzerinde bir pencere işlevi gören bir ikona üzerinde sabitlenir.[22] İkona, inananların manevi duygularının odak noktası, mucizeler yaratabilen kutsal bir objedir. İkonalar gözyaşı döker ve mür üretir. Ortadan kaybolup, olaylara müdahale ederek

20 D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453* (Londra, 1971).

21 Obolensky, *Byzantium and the Slavs*, s. 101.

22 S. Averintsev, "Visions of the Invisible: The Dual Nature of the Icon", R. ed. Grierson, *Gates of Mystery: The Art of Holy Russia* (Fort Worth, Tex., 1993), s. 12.

onları ilahi yola soktuktan sonra yeniden ortaya çıkarlar. Rusya'da bu statüye yalnızca resimler sahip değildi: Ahşap oymalar, mozaikler hatta binalar ikona olabilirdi.[23] Rusya'da, ilahi varlıkların yalnızca göklerde var olduğuna inanılan Batılı Hıristiyan anlayışının aksine, ilahi varlıklar dünyevi yaşamla iç içeydi. Rus köylü dininin temelinde yatan ütopyacı anlayışın kökleri buradadır: Mesih'in yeniden ortaya çıkacağı yeni kurtuluş ülkesi Kutsal Rusya hakkındaki erken Hıristiyanlık dönemi efsanesine göre, cennetin kesinlikle bu dünyada, özellikle Rus topraklarında inşa edileceği inancında.

İkonalar Rusya'ya Byzantium'dan getirildi. Başlangıçta, Yunan sanatçılar tarafından resmedildiler ve sade Yunan üslubunu korudular. Rus üslubu ancak 13. yüzyıldan itibaren belirginleşti. Bu yerel üslup, çizgiler ve renkler arasındaki sade uyumla, zarif bir hareketlilikle ve ters perspektifin (çizgilerin resmin önünde bir noktada birleşiyor gibi görünmesi) ustalıkla kullanılmasıyla dikkat çekiyordu. Ters perspektif ikonadaki kutsal eylemin normal varoluş yasalarının ötesinde gerçekleştiğini sembolize ederek, resme bakan kişiyi içine çekmek ve ona dualarında rehberlik etmek amacıyla kullanılıyordu.[24]

Yerel Rus biçimlerinde benzeri değişikliklerin edebiyatta da meydana geldiği görülmektedir. Kilise Slavcası, Rusya'da edebiyat dilinin temelini oluşturmaya başladı. Kyrillos ve Methodios'un yaşadığı Selanik çevresinde konuşulan Güney Slav lehçesine dayanılarak Yunanca sözdizimi kullanıldı; bunun etkisi Rusçaya da yansıdı. Ancak Yunan etkisi baştan sona baskın konumda değildi. *İlk Kronik*'te belirgin bir Rusça ideolojisi vardır.

İlk Kronik'in en hayati bölümünde Rus siyasi anlayışında belirleyici bir rol oynayacak bir mit vardır. Bunun temelinde, "Kutsal Rus toprakları" için şehit olan hükümdarın kutsallığına inanç yatar. Bu düşüncenin kökleri, Rus Kilisesi'nin ilk azizleri Boris ve Gleb kültüne kadar takip edilebilir. İki kardeş, babaları Vladimir'in 1015'te ölümünün ardından hanedan savaşlarında öldürülmüştür. Ancak, başta *İlk Kronik*'te Nestor gelmek üzere, hagiyografları onları, Mesih'in Filistin için yaptığı gibi, Rus topraklarının kurtuluşu uğruna kendi canlarını feda eden "tutku taşıyıcıları" (*strastoterptsi*) olarak sundular. Fedakârlıkları kilise tarafından, Tanrı ile yeni vaftiz edilmiş Rusya yani özel bir lütufla ("Kutsal Rus" ve "Kutsal Rus Toprakları"nın çıkış noktası) donatılmış yeni bir *Terra Sancta* [Kutsal Topraklar] arasında bir ittifakın oluşturulması olarak saygıyla karşılandı. Boris ve Gleb kiliseleri inşa edildi. Bu iki azize ikonalarla hürmet gösterildi. Adları manastırlara, kentlere (ve çok daha sonraki tarihlerde çarlık dragon alaylarına, Sovyet hava üslerine ve denizaltılarına) verildi. Bu "aziz prensler"e tapınma, Rusya'da (1917'de "halk

23 Bkz. R. Milner-Gulland, *The Russians* (Oxford, 1997), s. 175-176.

24 L. Ouspensky, "The Meaning and Language of Icons", L. Ouspensky ve V. Lossky, *The Meaning of Icons* (New York, 1982), s. 42.

azizleri" olarak saygı gören devrimin şehit düşmüş kahramanları kültünün doğuşu gibi) kutsal prens ya da hükümdar kültünün gelişmesine neden olacaktı.[25] 18. yüzyıla kadar yaratılan 800 Rus azizinin 100'den fazlası prens veya prensesti.[26] Dünyada, yöneticilerinden bu kadar çok aziz çıkaran başka hiçbir ülke yoktur. Başka hiçbir yerde iktidar bu kadar kutsallaştırılmamıştır.

Hıristiyanlık Kiev Rus Knezliği'nde yavaş yavaş yayıldı. Vladimir'in Hıristiyanlığı kabul etmesinden uzun süre sonra, paganizm kırsal bölgelerde ve pek çok kentte derin köklere sahip olmaya devam etti. 1071'de rahipler Novgorod'a gelip pagan putlarını Volhov Nehri'ne attıklarında halk ayaklanması çıktı. Ayaklanma bastırıldı ve ahşap bir Aziz Sofya Kilisesi inşa edildi ancak Novgorodlular haçların ve ikonların yerine yavaş yavaş kötü ruhları kovmak için taktıkları muskaları yerleştirdiler.

Pagan putları, Yunan anlayışındaki gibi tanrılar değil, sıradan insanların gündelik hayatlarında ortaya çıkan doğal güçler ve ruhlardı. Şimşek ve gök gürültüsü tanrısı Perun, sürülerin koruyucusu Volos, bereket tanrıçası Rozhanitsa, yeryüzü tanrıçası Mokoş (daha sonra Rusya Ana'ya dönüştü) ve her ikisi de güneş tanrısı olan Dazhbog ve Khor vardı. Hıristiyanlığın gelişiyle bu tanrılar ortadan kalkmadı ancak yeni inanç ve ritüeller sistemine dahil edildi. Köylülerin pagan-Hıristiyan diniyle azizler ve tabiat tanrıları arasında sık sık bağlantılar kurulurdu. Eski pagan hasat tanrıçası Poludnitsa'ya bir ikonanın arkasına çavdar demeti yerleştirilerek tapılıyordu. Volos, Aziz Vlasius'a dönüşmüş, Perun da Aziz Elias olmuştu. Pagan tanrılarının Hıristiyanlaştırılması bizzat Ortodoks Kilisesi tarafından gerçekleştiriliyordu. Rus inancının özünde anneliğe yapılan belirgin bir vurgu vardır ki bu, Latin Batı'da hiçbir zaman yerleşik bir biçimde ortaya çıkmamıştır. Katolik Kilisesi Meryem Ana'nın saflığına vurgu yaparken Ruslar onun ilahi anneliği (*bogoroditsa*) üzerinde durmuşlardır.

Bu anlayış Rus ikonalarında Meryem'in, ana şefkatiyle, yüzünü bebeğinin başına sıkıca yaslamış biçimde gösterilmesinde ortaya çıkmaktadır. Bu, Kilise'nin Rozhanitsa ve Mokoş'u arka plana itmek amacıyla gösterdiği bilinçli bir çabanın sonucu da olabilir.[27]

Bu çift inançlılık (*dvoeverie*) Rusların Ortaçağ'daki cenaze törenlerinde en açık biçimde görülebilir. Arkeologlar, örneğin yukarı Volga bölgesinde

25 Bkz. O. Figes ve B. Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917* (New Haven, 1999), s. 74-75.

26 Cherniavsky, *Tsar and People: ...*", s. 6. Ayrıca bkz. E. Reisman, "The Cult of Boris and Gleb: Remnant of a Varangian Tradition?", *Russian Review*, c. 37, no. 2 (1978), s. 141-157; F. Sciacca, "In Imitation of Christ: Boris and Gleb and the Ritual Consecration of the Russian Land", *Slavic Review*, c. 49, no. 2 (1990), s. 253-260. C. Halperin, "The Concept of the *ruskaia zemlia* and Medieval National Consciousness", *Nationalities Papers*, c. 8, no. 1 (1980), s. 80.

27 O. Figes, *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia* (Londra, 2002), s. 320-321 [*Nataşa'nın Dansı, Rusya'nın Kültürel Tarihi*, çev. Figen Dereli, 2. Baskı, ed. Derya Önder, İstanbul: YKY, 2021].

13. yüzyıl tümülüslerinde ya da höyüklerinde –eski pagan cenaze uygulamaları– yaptıkları kazılarda ölülerin hem pagan muskalarıyla hem haçlar ve ikonalar gibi Hıristiyan eserleriyle gömüldüğünü ortaya çıkarmışlardır.[28] Pagan ritüelleri, Rus kırsalında yüzyıllar boyunca uygulanmaya devam etti. Sovyet etnograflar 1920'lerde bunun kanıtlarını buldular; bugün de Rus Kuzeyi'nin bazı bölümlerinde bulunabilirler.

Büyük Knez Vladimir, saltanatının başından itibaren oğullarını ülkesindeki çeşitli prensliklerin başına getirdi. Her prens, birkaç bin atlıdan oluşan, prenslik topraklarının bir kısmını ellerinde bulunduran ve boyarlar adıyla bilinen savaşçılar tarafından komuta edilen bir orduya (*drujina*) sahipti. Bu toprak sahipleri, Boyarlar Konseyi vasıtasıyla, yönetimde önemli bir rol oynamaya başladılar ve sonunda büyük boyar klanları oligarşisi gibi bir şey oluşturdular. Bunlar eyaletlerde vergi toplama, askere alma ve adaletin sağlanmasından sorumluydular.

Boyarlar, seferlere genellikle katılmayan askerlerdi; köylüler tarafından, çalışarak ya da nakden ödemeleri gereken borçları karşılığında, ekilip biçilen topraklarına çok az ilgi gösterirlerdi. Toprak çoktu ama emek kıtlığı vardı; 16. yüzyılda serflik getirilene dek, köylülerin toprağa erişimini ve hareket özgürlüğünü güvence altına alan senyörlük ekonomisinin temel gerçeği buydu.

Büyük Knez'in ya da oğullarından birinin ölmesi halinde, geride kalan aile üyelerinin ellerinde bulunan prensliklerin sorumluları değişirdi. Normalde Büyük Knez'in tahtı babadan oğula değil, ağabeyden küçük kardeşe (genellikle dördüncü kardeşe kadar) geçerdi. Ancak ondan sonra bir sonraki kuşağa aktarılırdı. En büyük kardeş Kiev tahtına çıktığında, tüm diğerleri merdivenin bir üst basamağındaki prensliğe yükselirdi. Bu, Avrupa'nın başka hiçbir yerinde bulunmayan, Rusya'ya özgü kolateral bir halefiyet sistemiydi.[29]

Tahtın babadan en büyük oğula geçmesini gerektiren açık kurallar bulunmadığı için, aile içi çekişmeler 11. yüzyılda başlıca istikrarsızlık kaynaklarındandı. 1097'deki Lyubech Konferansı'na kadar bu konuda belirli ilkeler üzerinde anlaşılamadı. İlkelerin bu tarihte belirlenmesinin nedeni prenslerin Polovstların ve diğer savaşçı kabilelerin oluşturduğu dış tehdit karşısında birlik olmanın önemini ancak o zaman anlamalarıydı. Konferans, soylu kardeşlerin hepsinin Kiev Rus Knezliği'ni savunmaktan sorumlu olduğunu teyit etti. Ancak bunun aksine, prenslikleri, hane halkının sahip olduğu mülklerin bir eklentisi olarak yönetilen ve yalnızca hanedanın kendilerinin yer aldığı

28 I. Stepanova, *The Burial Dress of the Rus' in the Upper Volga Region (Late 10th-13th Centuries)* (Leiden, 2017), s. 4.

29 N. Kollmann, "Collateral Succession in Kievan Rus", *Harvard Ukrainian Studies*, c. 14, no. 3/4 (1990), s. 377-387.

koluna ait patrimonyal mülkler (*votçina/otçina*) haline geldi. Yalnızca Kiev, yaşça büyük erkek kardeşten diğerine yetki geçirme ilkesi olan kolateral halef selef sistemine tabi olmaya devam etti.

Kiev Rus Knezliği, Avrupa'da anlaşılan biçimde bir krallık olmaktan çok, prensliklerin oluşturduğu dağınık bir hanedan federasyonuydu. Onun anayasal ilkesi kraliyet değil, akrabalık bağıydı. Büyük Knez bir kral değil, *primus inter pares* [eşitler arasında birinci], birliğin sembolüydü. Kiev'in dışında, prensliklerde yetkileri sınırlıydı. Her ne kadar bazı prenslikler diğerlerinden daha başarılı oldukça hiyerarşiler ortaya çıktıysa da bu, bütün prenslerin teoride eşit konumda oldukları çok merkezli bir devletti. Novgorod, Baltık Denizi'ne erişimi ve Hansa Almanları ve Avrupa'yla gelişen ticareti nedeniyle büyüyen bir ekonomik güç ve Kiev'e potansiyel bir rakip olarak ortaya çıktı. Önemli bir suyolu İlmen Gölü'nün kıyısında bulunan bu prenslik, doğu-batı nehir ticaretinin başlıca geçiş noktasıydı. Kuzey Rusya'dan batıya giden kürklerden ve kölelerden vergi alarak ve diğer yöne giden kumaş, yün, tuz ve madeni eşyalara vergi koyarak zenginleşti. Vladimir, Suzdal, Ryazan, Polotsk, Smolensk, Çernigov, Galiç ve Vladimir-Volhinya, her biri 11. yüzyılda bağımsız ekonomik merkezler olarak ortaya çıktı.

Bu ayrılıkçı eylemlere ilişkin çok şey söylendi. Kiev Rus Knezliği'nin birliğinin bozulmasına ve böylelikle 13. yüzyılın başlarında Moğollar tarafından yıkılmasına yol açtıkları iddiasıyla suçlandılar. Pek çok tarihçi Kiev'in Moğol istilası öncesinde gerilemeye başladığını savunmuştur. Bu argüman üç ana hususa dayanır: Kroniklerdeki, prenslikler arasındaki küçük savaşlara ve Polovstların düzenli saldırılarına ilişkin anlatımlar; 1204'te IV. Haçlı Seferi'yle Konstantinopolis'in saldırıya uğramasının ardından Dinyeper'den Bizans'a ticaretin azaldığı, bunun ticaretin Dinyeper'den Batı'ya yönelmesine neden olduğu düşüncesi ve Kiev Rus Knezliği gibi Avrupalı bir ülkenin, içeriden zayıflatılmış olmasa Asyalı Moğolların eline düşmeyeceği yönündeki milliyetçi varsayım. Argümanları bir anlam ifade etmiyor. Novgorod gibi gelişen merkezlerin yükselişi Kiev Rus Knezliği'nin zayıfladığının değil, kendi bölgesel refahının göstergesiydi.[30] Bu ticaret kentlerinin zenginlikleri merkezden daha bağımsız olmalarına yardımcı oldu. Kiev Rus Knezliği kendi başarısının kurbanı olmuştur.

Tüm göstergeler 12. yüzyılda gelişmiş bir ekonominin ve kültürün varlığına işaret ediyor. Büyük şehirlerde kiliseler ve katedraller ahşap yerine taştan inşa ediliyordu. Manastırlar kuruluyordu. Arkeologlar tarafından bulunan çok sayıda sırlı çömlek, seramik karo, cam eşya, mücevherat, metal kilit ve dokuma tezgâhından anlaşıldığına göre, Kiev ticaret ve zanaatlar

30 Franklin ve Shepard, *The Emergence of Rus*, s. 367-369.

bakımından iyi durumdaydı. Huş kabuğu yazmaları (ağaç kabuklarının iç kısmına kazılan), bu parçaların toprağın çamurlu olması nedeniyle daha iyi korunduğu Novgorod gibi şehirlerde gelişmiş bir kent yaşamının ve okuryazarlığın yaygın olduğunu gösteriyor. Bu şehirlerin, Moğol istilası öncesinde gerilemekte olduğunu gösteren hiçbir şey yoktur. 13. yüzyılın başlarında Kiev'in 40.000 olan nüfusu, Londra'nın nüfusundan yüksekti, Paris'inkinin ise çok gerisinde değildi.[31]

Avrupa'yla bağlantılar gelişiyordu. Avrupa'yla yoğun ticari ilişkileri olan Novgorod'da bulunan 12. yüzyıla ait Anglosakson ve Alman sikkelerinin miktarı, geçmiş yüzyıllara ait buluntulardan çok daha fazladır. Kiev'in Avrupa hanedanlarıyla bağlantıları evlilikler yoluyla giderek artıyordu: Vladimir Monomah, 1066'da Hastings Muharebesi'nde öldürülen İngiliz kralı Harold'ın kızıyla; oğlu, İsveç kralının kızıyla ve torunu, Sırp prensinin kızıyla evliydi.

Siyasi olarak Kiev Rus Knezliği Avrupa çizgisinde yol alıyordu. Boyar sınıfının toprak sahipliğinden gelen hakları, bu sınıfa hükümdarın gücüne karşı denge unsuru oluşturan bağımsız bir aristokrasi meydana getirme potansiyeli kazandırdı. Özgür kimselerin kent atamalarına, yerel kanunlara ve vergilere hatta savaş ve barış meselelerine ilişkin konuşma yapıp oy kullanabildikleri *veçe* yani halk meclisi, demokratik bir cevher içeriyordu. *Veçe*, 1126'dan itibaren, daha önce prens tarafından atanan belediye başkanının –*posadnik*– seçilmesinden sorumlu hale geldiği Novgorod'da özellikle güçlüydü. *Posadnik*, seçildikten sonra, monarşik gücü kontrol etme işlevini üstleniyordu. On yıl sonra, şehir kendi prensini seçme ve *veçe* tarafından hazırlanan bir sözleşmeyle prensin yetkilerini belirleme hakkını da elde etti. Bu, hükümdarın seçimle belirlendiği ve yetkilerinin kentin önde gelen kişilerinden oluşan bir konsey tarafından denetlenen, Venedik'e ve diğer şehir cumhuriyetlerine benzer bir şehir devletiydi. Novgorod'un demokratik potansiyeli, Rusya'da gelecek nesillerin hayal gücünü ele geçirdi. 19. yüzyılda, şehrin uzun süre önce kaybolan özgürlükleri, cumhuriyetçiler ve demokratlar için bir ilham kaynağı oluşturdu.

Kiev Rus Knezliği döneminin Rus tarihinin geri kalanıyla nasıl bir bağlantısı vardır? Putin'in Büyük Knez Vladimir Anıtı'nın açılışı sırasında yaptığı gibi, modern Rusya'nın ulusal kimliğinin temelini oluşturduğunu iddia etmek anlamlı mıdır? Rus tarih yazıcılığı, Moskova Knezliği'nin Kiev devletinin halefi olduğunu kabul etmiştir. Bu varsayım köklerini Moskovalı kilise mensupları ile imparatorluk ideologlarının 15. yüzyılın sonlarına ait yazılarından alır. Bunlar Moskova'nın, Konstantinopolis'in 1453'te Türklerin eline geçmesinin ardından, Bizans İmparatorluğu'nun, Kiev Rus Knezliği toprakları

31 D. Miller, "The Kievan Principality in the Century before the Mongol Invasion: An Inquiry into Recent Research and Interpretation", *Harvard Ukrainian Studies*, c. 10, no. 1/2 (1986), s. 222.

üzerindekiler de dahil, tüm yönetim yetkilerini devralma hakkına sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu iddia bir efsaneye, Moskova Knezliği çarının imparatorluk iddialarını desteklemeyi amaçlayan bir hikâyeye dayanıyordu. Aslında, siyasi açıdan, Moskova Knezliği, Kiev Rus Knezliği'nden farklıydı. 250 yıllık Moğol işgali, iki knezlik arasında büyük bir kopukluk meydana getirmişti.

Kiev Rus Knezliği'nin kalıcı mirası, Bizans'ın Rus medeniyeti üzerinde kalıcı damgasının bulunacağı din ve kültür alanındaydı. Rus tarihinin akışını belirleyecek bazı temel düşüncelerin –Kutsal Rus düşüncesi, monarşinin kutsal yapısı, oligarşik güç ilkesi– izleri Bizans mirasına kadar uzanabilir. Ancak Kiev Rus Knezliği'nin modern Rus devletinin ya da ulusunun doğduğu yer olduğu iddiası anlamsızdır. Belki, en sonunda, Kiev Rus Knezliği'ni, Anglosakson Wessex'in İngiliz tarihinin bir parçası olması gibi ya da Merovenj Galyası'nın Fransa'yla bağlantısında olduğu gibi, Rusya'nın eski çağ tarihinin bir parçası yani ülkenin dininin, dilinin ve sanatsal biçimlerinin kaynağı olarak görmeliyiz. Rusya'daki Kiev mirasının geri kalanı kaybolup gitmiştir.

Kuzey Kutup Dairesi
Beyaz Deniz
İSVEÇ
Botni Körfezi
FİNLER
Soloverski
Solviçegodsk
Ustyug
Ladoga
Stokholm
Finlandiya Körfezi
Revel
Şlisselburg
Kalesi
Narva
NOVGOROD
Dorpat
LİVONYA
Novgorod
İpatyev (Kostroma)
Baltık Denizi
Pskov
Riga
Aziz Sergius'un
Teslis Manastırı
Nijniy
Novgorod
Suzdal
Kazan
LİTVANYA
Klin
Tuşino
Vladimir
Neman
Polotsk
Zvenigorod
Moskova
Ardatov
Alatir
Königsberg
Vilnius
Smolensk
Ugra (1480)
Oka
Kaluga
Ryazan
Minsk
PRENSLİKLER
Tula
Kulikovo (1380)
POLONYA
Ardim
Varşova
Brest
Kursk
Çernigov
Vladimir-
Volhinya
Çernobil
Kiev
Belgorod
Pereyaslav
Galiç
Kos
Poltava
Dinyeper
ALTIN ORDA
Satay
Karpat Dağları
Don
MACA-
RİSTAN
Kişinev
Azak
Denizi
Kerç
EFLAK
Tuna
Bükreş
BULGARİSTAN
Karadeniz
Sofya
BİZANS İMPARATORLUĞU
Selanik
İstanbul
Athos Dağı
EMPIRE
Rus Prenslikleri ve
Altın Orda
yak. 1240–1500
Manastır
Savaş
0 100 200 300 km

2

Moğol Etkisi

1223'te, güney bozkırlarında yeni bir ordu ortaya çıktı. Atlıları Polovstların topraklarını kısa sürede istila etti ve batıya yöneldi; Rus prenslerin birleşik kuvvetini Azak Denizi'nin hemen kuzeyindeki Kalka Nehri kıyılarında kolayca yenilgiye uğrattıktan sonra aynı hızla doğuya çekildiler. O kadar hızla gelip ortadan kayboldular ve arkalarında o kadar büyük bir tahribat bıraktılar ki Ruslar neye uğradıklarını şaşırdılar. Bir kronik yazarı "Ne nereden geldiklerini ne nereye gittiklerini biliyoruz. Bunu bir tek Tanrı bilir çünkü onları günahlarımız karşılığında başımıza o getirdi" diye yazmıştır.[1]

Gizemli akıncılar, Moğol kabilelerinin, orduları Çin'i, Orta Asya'yı ve Kafkaslar'ı çoktan fethetmiş reisi Cengiz Han tarafından keşif için gönderilmişti. 1237'de, on yıl önce ölen Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın komutası altında, bu kez çok daha kalabalık vaziyette, Moğolların yanı sıra ordularına dahil olan Polovstlar ve diğer Türk kabilelerinden oluşan yaklaşık 50.000 savaşçıyla yeniden ortaya çıktılar. Dünya imparatorluğu kurma düşünceleriyle, Avrasya ticaret yollarını kontrol altına alma hedefiyle ve ganimet elde etme beklentisiyle batıya ilerliyorlardı. Atlılar, 6 Aralık 1240'ta ele geçirecekleri Kiev'e yönelmeden –Kiev Rus Knezliği'nin sona ermesine neden olan hadise– ve batıya, Macar Ovası'na ilerleyişlerini sürdürmeden önce Ryazan, Suzdal, Vladimir ve diğer Kuzey Rusya kentlerini harap ettiler. Moğol ordusu, atlarını besleyebildikleri bir dinlenme yeri işlevi gören Macar Ovası'nda, bölünmüş ülkeleriyle büyük bir saldırıya karşı koyma şansı fazla olmayan Avrupa'yı fethetmek için elverişli bir konumdaydı. Ancak Cengiz Han'ın en sevdiği oğlu Büyük Han Ögeday'ın Aralık 1241'de ölümü Batı'nın kurtulmasını sağladı. Ertesi bahar Batu bu haberi aldığında Batı taarruzunu sonlandırdı ve tahtın vârisi olduğu iddiasını ortaya koymak üzere ordusunu imparatorluğun Moğol bozkırlarındaki başkenti Karakurum'a götürdü.[2]

Rus kroniklerindeki Moğol istilasına ilişkin anlatımların tamamında Asyalı istilacıların Ruslardan sayıca ne kadar üstün oldukları vurgulanmıştır. Bu, onların yenilgilerini açıklayabilmelerinin tek yoluydu. Ancak Moğol zaferinin

1 S. Zenkovsky (ed.), *Medieval Russia's Epics, Chronicles, and Tales* (Londra, 1991), s. 196.

2 Ayrıca bkz. U. Büntgen ve N. Di Cosmo, "Climatic and Environmental Aspects of the Mongol Withdrawal from Hungary in 1242 CE", *Scientific Reports*, c. 6, no. 1 (2016). Bu çalışmada geri çekilmenin nedeni olarak kaynak kıtlığı gösterilmektedir.

asker sayısından çok –ki Kiev prenslerinin emrinde iki katı daha fazla asker vardı– Moğol süvarilerinin üstünlüğüyle ilgisi vardı. Moğollar dünyanın en iyi atlı ordusuna sahiplerdi. Atlıları, çocukluklarının ilk yıllarından itibaren ata hızla binmek, at üstündeyken yüksek üzengide hafifçe doğrulup ters kurmalı yay ve okla isabetli atışlar yapmak üzere talim almışlardı. Becerileri, göçebe toplumlarda önemli bir geçinme yolu olan ve genç erkeklerin yeni topraklar keşfetmeyi öğrenmesini sağlayan avcılık sayesinde mükemmelleşmişti. Moğol kabilelerinin, sığırlarıyla binlerce kilometre yol katettikleri mevsimlik göçleri, atlarına ve binicilerine olağanüstü bir dayanıklılık kazandırmıştı. Sıcağa ya da ayaza aldırmadan, yemek yemeden ya da dinlenmeden günlerce ilerleyebilirlerdi (Rusya kışı onlar için engel oluşturmuyordu çünkü atları, karlı zemini altındaki çimenlere ulaşmak için rengeyikleri gibi eşeleyecek biçimde eğitilmişti). Aslında, atlarının önündeki en büyük engeller olan nehirlerin ve bataklık arazilerin donduğu kış aylarında savaşmayı tercih ediyorlardı. Savaş alanlarındaki başarıları, Moğol atlıların kılıç, mızrak, savaş baltası ve kement kullanan ağır süvarileri düşmanı tamamen etkisiz hale getirmek üzere gönderilmeden önce, onların etrafını sarmak için gerçekleştirdikleri iyi çalışılmış kanat saldırılarına bağlanıyordu; bu, yaşamları boyunca hayvanları avlamada kullandıkları bir yöntemdi. Kuşatma savaşında yeni olsalar da Çin fetihleri sırasında ele geçirdikleri mancınıkların ve koçbaşlarının tasarımlarını kopyalamış ve orada, yangın çıkarıcı fişek yapımında barut kullanımını öğrenmişlerdi.[3] Ellerindeki savaş araçları Rusların kentlerini korumak için tahtadan ya da dövülmüş topraktan inşa ettikleri tahkimatı yıkmak için fazlasıyla yeterliydi.

İstilanın neden olduğu tahribat, her ne kadar yaşanan mezalime dair anlatılar Kutsal Rusya'nın günahları nedeniyle kâfir Tatarlar tarafından cezalandırıldığına ilişkin dini söylemlerden bağımsız olmayan sonraki kroniklerde iddia edildiği kadar olmasa da, oldukça ağırdı (Bu metinlerde, Tatarları Yunancada "cehennem" anlamına gelen Tartaros'la ilişkilendirmek için ilave bir "r" harfiyle onlardan Tartarlar olarak söz edilmiştir). *The Tale of the Destruction of Riazan by Batu*'da [Ryazan'ın Batu Han Tarafından Yakılıp Yıkılmasının Hikâyesi] anlatılanlara göre, Moğollar yağmaladıkları ilk kent Ryazan'da bu kutsal şehri tüm güzelliği ve zenginlikleriyle yaktılar. "Tanrı'nın kiliseleri yok edildi ve kutsal sunaklara çok kan akıtıldı. Ve şehirde tek bir kişi bile hayatta kalmadı. Hepsi öldü... Ölülerin yasını tutacak kimse de yoktu."[4]

Kiev Rus Knezliği kentlerinin tahminen üçte ikisi tamamen yok edildi. Buralarda yaşayan insanlar ortadan kayboldu, öldürüldü, köleleştirilerek götürüldü ya da Moğolların gitmediği ormanlara kaçtı. O kadar çok zanaatkâr

3 M. Favereau, *The Horde: How the Mongols Changed the World* (Cambridge, Mass., 2021), s. 51.
4 Favereau, *The Horde:..*, s. 202.

Moğolların eline geçti ki yarı terk edilmiş kentlerde sonraki 50 yıl boyunca hiçbir taş ya da tuğla bina inşa edilmedi.[5]

Batu Han, Büyük Han Ögeday'ın yerine geçmedi fakat birkaç yıl sonra, kendi hanedanını –Moğol İmparatorluğu'nun Urallar'dan Bulgaristan'a kadar uzanan batı kesimini hâkimiyeti altında bulunduran Altın Orda Devleti'ni– kurmak üzere Rus bozkırlarına döndü. Altın Orda'nın ilgi odağı, Rusya'nın ormanlık arazileri değil (buraların onlar için bir önemi yoktu), güney bozkırlarındaki çayırlık araziler ile Orta Asya ve İran'ı Hazar Denizi yakınlarında, aşağı Volga'da bulunan başkenti Saray'a bağlayan ticaret yollarıydı. Moğolların Rusya nehir ticaretinden elde edebilecekleri gelir, Semerkant, Bağdat ve Karadeniz arasındaki ipek yollarından kasalarına akan zenginlikle kıyaslandığında nispeten küçüktü. Avrupa ticareti, Rusya'yı doğrudan yönetmenin maliyetini karşılamak için yeterli değildi. Moğollar bunun yerine, atlarını ve sığırlarını otlatabilecekleri bozkırlarda kaldılar ve Saray'dan dolaylı biçimde yönettikleri ormanlık bölgelere yerleşmediler. Hükmetme yetkilerini, stratejik konumlara yerleştirilen, emirlerinde borçlarını geciktiren kentleri cezalandırmak ve diğerlerine örnek oluşturmak için acımasızca saldırılar düzenleyen askeri birlikler bulunan bir memurlar ağı (*başkak*lar) vasıtasıyla kullandıkları Rus topraklarını vergiye bağladılar. Hemen hemen her yıl en az bir Rus kentine saldırı düzenleniyordu. Vladimir ve Suzdal 13. yüzyılın son çeyreğinde beşer kez saldırıya uğramıştır.[6]

Batu'nun ilk hamlelerinden biri, Moğol hanına sadakat yemini etmek üzere Rus prensleri Saray'da toplamak oldu. Bu seyahatler düzenli hale geldi zira hiçbir prens handan imtiyaz belgesi (yarlık) almadan hüküm süremezdi. Prens, Moğol kıyafetleri giymek ve alevler arasından geçtiği, imtiyaz elde etmek için hükümdara yalvarmak üzere onun ayaklarının önünde diz çöktüğü bir ritüeli yerine getirmek zorunda bırakılıyordu. Birden fazla adayın bulunduğu durumlarda, *yarlık*, en yüksek geliri sağlamayı taahhüt eden, Moğol ordusuna en fazla sayıda asker veren ve halkını en iyi şekilde zapturapt altına alacağı konusunda en sağlam güvenceyi sunan prense veriliyordu. Moğollar, her bölgeden alınacak vergi miktarını ve asker sayısını tespit etmek amacıyla, *başkak*ların ve askeri birliklerinin denetiminde nüfus sayımları –Çinlilerden öğrendikleri bir uygulama– yaptılar. 1245-1246'da Karakurum'a giderken Rusya'dan geçen bir papalık misyonerine göre, Moğolların genel uygulaması her şeyin –erkekler, kızlar ve malların– onda birini almaktı.[7]

5 D. Miller, "Monumental Building as an Indicator of Economic Trends in Northern Rus' in the Late Kievan and Mongol Periods, 1138-1462", *American Historical Review*, c. 94, no. 2 (Nisan 1989), s. 360-390.

6 L. Langer, "Muscovite Taxation and the Problem of Mongol Rule in Rus", *Russian History*, c. 34, no. 1-4 (2007), s. 116.

7 Langer, "Muscovite Taxation and ...", s. 110.

Rus prensler ve boyarlar Moğol sistemine rıza gösterip nüfus sayımı yapmalarına ve vergi uygulamalarına yardımcı oldular. Direnmek yıkımı davet etmek olurdu. Onların bu işbirliği, çaresiz kalan aziz prenslerin kâfirlerin kurbanı olduklarına dair hikâyeler anlatan kronik yazarlarını zor durumda bıraktı (Moğolların savaşta öldürdükleri prenslerin neredeyse hepsi daha sonra azizleştirilmiştir). En sorun yaratan örnek Novgorod ve Pskov Prensi Aleksandr Nevski'ydi. Nevski İsveçlilerin 1240'ta Neva Nehri'nde yenilgiye uğratılmasında başrolü üstlenmesi dolayısıyla bir Rus kahramanıydı (Nevski adı da buradan gelmektedir). İki yıl sonra da Livonya yakınlarındaki buz tutmuş Peypus Gölü üzerinde yapılan savaşta Alman Haçlısı Töton Şövalyeleri'ni yenilgiye uğrattı. Bu, Sergei Eisenstein'ın Hitler'le savaş devam ederken Sovyetler Birliği'nde milyonlarca kişi tarafından izlenen kahramanlık filmi *Aleksandr Nevski*'nin (1938) ana bölümünü oluşturduğu için ulusal bilinçte önemli yere sahip bir zaferdir.

Nevski 1252'de gittiği Saray'da Batu Han tarafından Vladimir Büyük Knezi olarak –Kiev'in düşmesinin ardından en üst düzey prenslikle– görevlendirildi. Moğolların sadık hizmetkârı gibi çalışıp Novgorod'da ve diğer kentlerdeki nüfus sayımı görevlilerine yönelik bir isyanı bastırdı. Nevski'nin işbirliği, kuşkusuz, Ortodoks Rusya için dinlere genel itibariyle hoşgörüyle yaklaşan Altın Orda'dan daha büyük bir tehdit olarak gördüğü Batı'ya güven duymamasından kaynaklanıyordu. Nevski, Moğolları Baltık Almanlarıyla ve İsveç'le kârlı Kuzey Rusya ticaretinin güçlü koruyucuları olarak görüyordu. Ancak Nevski'nin reelpolitiği, özellikle Rus Kilisesi tarafından 1547'de aziz ilan edilmesinin ardından, onun kâfirlerle gizlice işbirliği yaptığını düşünen kronik yazıcıları açısından sorun teşkil etti. Nevski'nin gizli anlaşmasını Kutsal Rusya'yı Rusları işledikleri günahlar nedeniyle cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderilen yenilmez Doğu Çarı'ndan kurtarmak amacıyla merhamet duygusuyla –İsa Mesih'in alçakgönüllülüğünü örnek alarak– yapılmış bir fedakârlık biçiminde sunarak bu sorunun üstesinden geldiler.[8] Onun fedakârlığı Rusya'nın Hıristiyan âleminin kurtarıcısı olduğu mitini de pekiştirecekti.

Kilise de Altın Orda'yla işbirliği yaptı. Han, Kilise'yi vergiden muaf tuttu, mülkünü himaye altına aldı ve rahiplerin Han için dua etmeleri yani onun otoritesini onaylamaları koşuluyla, Hıristiyanların zulme uğratılmasını yasakladı. Bu muafiyetler Kilise'nin güçlenmesini sağladı. Han Moğol yönetimi altında, Pagan kırsalına ilk kez gerçek anlamda girdi. Köylüler, Moğol vergilerinden ve askerlik hizmetinden muaf olacakları kilise topraklarına akın ettiler. Bu dönemde, Rusçada köylü anlamında en çok kullanılan fakat aslında halk

8 Zenkovsky, *Medieval Russia's Epics*, s. 232; Cherniavsky, *Tsar and People:...*", s. 18-22.

anlamına gelen genel bir terim olan *lyudi*'nin yerine, "Hıristiyan" anlamındaki *hristianin*'den türetilmiş *krestianin* kullanılmaya başladı.[9] Toprak sahipleri, ruhlarını kurtaracakları ve bedenlerini kâfirlerden koruyacakları inancıyla mülklerini bağışladıkça manastırlar büyüdü. Moğol hâkimiyeti altındaki 1. yüzyılda yaklaşık 30, 2. yüzyılda ise bunun beş katı manastır kuruldu.[10]

Bu manastır hareketinin önemli bir kısmına, Ortodoks Kilisesi'nin dünyevi hiyerarşisine isyan eden ve özel dualar, tefekkür, kitaplardan bilgi edinme ve el işleriyle geçen münzevi bir yaşam sürmek üzere ıssız bölgelere giden, derin dini duygulara sahip kişiler öncülük etti. Manevi açıdan Bizans'ın İsihazmı'ndan –Tanrı'ya giden yolun kutsal bir kişinin ya da bir papazın kılavuzluğunda, yoksulluk içinde ve dua ederek sürdürülen bir yaşamdan geçtiği düşüncesine dayanan derin mistisizm ("dinginlik" anlamına gelen Yunanca *hesykhia* sözcüğünden türetilmiş)– esinlenmişlerdi. Bu hareketin merkezi, münzevi keşişleri Rusya'daki taklitçilerine ilham veren, erken Hıristiyanlık döneminden itibaren manastırlar için bir inziva yeri olan Kuzey Yunanistan'daki Athos Dağı'ydı. Bu keşişlerin en önemlisi 1337'de Moskova'nın kuzeydoğusundaki Sergiyev-Posad'da Teslis Kilisesi'ni kuran Radonej Sergey'dir. Sergiyev-Posad'da onun takipçilerinin oluşturduğu bir manastır cemaati meydana geldi (Bugün burası Rus Kilisesi'nin ruhani merkezi Aziz Sergey Teslis Lavrası olarak bilinmektedir). Sergey'in öldüğü 1392'de, birçoğu Rusya'nın ücra kuzeydoğu bölgelerinde olmak üzere yeni manastırlar inşa etmeye devam eden ve köylüler keşişlerin onları götürdüğü yerlere gittikleri için bu yöreleri kolonileştiren öğrencilerinin sayısı yüzlere ulaşmıştı. Bu koloni misyonerleri arasında, animist inançlarını savunmak için büyük bir mücadele veren Komi halkının (sanatçı Kandinski, 1889'da uzak Komi bölgesine gittiğinde bunların varlığını sürdürdüğünü görmüştür) Hıristiyanlığı kabul etmesini sağlayan Permli Stephen ve Solovetski Adası'nda manastır kurmak üzere (bu manastır 1917 sonrasında hapishaneye dönüştürülmüştür; bugün daha çok Stalin'in Gulag çalışma kamplarının prototipi olarak bilinmektedir) Beyaz Deniz'e kadar giden yaşlı Zosima da yer alır.

Dini sanatlar, başta ikona resmi olmak üzere, gelişti. İkona ressamları, Bizans'ın uzağında kaldıkları bu yıllarda önceden takip ettikleri Yunan geleneğine kıyasla daha fazla animasyon ve esneklik, daha sıcak renkler, daha basit çizgiler ve yumuşak tonlarla karakterize edilen özel bir Rus üslubu geliştirdiler. Bu üslup, 15. yüzyılın başlarında Andrey Rublev tarafından resmedilen ikonalarla zirveye ulaştı. Başka hiçbir ikona ressamı onun eserlerinin şiirsel nitelikleriyle –ince uyum, hareket duygusu, kutsal figürlerin içten aydınlatılmış gibi görünmesini sağlayan şeffaf renkler– boy ölçüşemedi.

9 J. Blum, *Lord and Peasant in Russia: From the Ninth to the Nineteenth Century* (Princeton, 1961), s. 106.
10 G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, c. 3: *A History of Russia* (New Haven, 1953), s. 378.

Dikkat çekici örneklerden biri, 1408 ile 1425 arasında Sergiyev-Posad'daki Teslis Kilisesi için yaptığı *Teslis* ikonasıdır.

Rublev'in sanatının mucizesi Rusya iki yüzyıllık Moğol hâkimiyetinden çıkarken gerçekleşti ve bu dönemin daha sonraki hikâyelerinde ülkenin manevi bütünlüğünün göstergesi haline geldi. Tarihlerinin bu karanlık döneminde Rusların kimliğini belirleyen ve onlara dayanma gücü veren Hıristiyanlıkları oldu. Okuyucular Andrey Tarkovsky'nin *Andrei Rublev* (1966) filminin, bir çan dökümcüsünün yetim oğlunun önderlik ettiği bir grup zanaatkârın Moğollar tarafından defalarca yağmalanan Vladimir kenti için dev bir çan yaptıkları ünlü sahnesini anımsayabilirler. Çanın, büyük knezin ve kent halkının yanı sıra İtalyan bir heyet tarafından da izlenen ilk çalınışı tam bir sevinç anı, Rusların manevi güçleri ve yaratıcılıkları sayesinde nasıl hayatta kalabildiklerinin simgesidir.

Moğol fethi Kiev Rus Knezliği'ni ortadan kaldırdı ve prenslerinin Altın Orda'nın vasalları haline gelmesine neden oldu. Kiev'in önderliğinin yerini, büyük knezi han tarafından atanan Vladimir'in önderliği aldı. Rakip prensler Altın Orda'ya bağlılık yemini etmek ve prenslikleri için varlık elde etmek amacıyla yaptıkları gibi, kendi haklarını savunmak için Saray'a gittiler. Başarılı olan aday hanın elçileri eşliğinde Vladimir'e götürüldü ve orada tahta çıkarıldı.

Kiev Rus Knezliği'ni oluşturan toprakların yapısı Moğol istilasından sonraki yüzyılda o kadar çarpıcı bir biçimde değişmişti ki ne modern Rusya ne Ukrayna ne Beyaz Rusya bu topraklar üzerinde genel hak iddiasında bulunabilir. Kiev Rus Knezliği, Moğol işgaliyle ikiye bölündü ve her iki bölümün siyasi gelişimi farklı yollardan gerçekleşti. Güneybatı prenslikleri (Polotsk, Vitebsk, Minsk, Çernigov, Volhinya ve Galiç) onlara Moğollar karşısında himaye ve Batı'ya sürekli erişim imkânı sağlayan Polonya'nın ve Litvanya'nın uyduları haline geldi. Bu toprakların siyasi gelişimi daha sonra, çeşitli etnik unsurların bir arada bulunduğu bu bölgeyi 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar yönetecek, toprak sahibi yerel soyluların egemen olduğu, seçilmiş bir kralın bulunduğu katı bir anayasal monarşiyle yönetilen Polonya-Litvanya Topluluğu tarafından belirlendi. Kiev Rus Knezliği'nin kuzey bölümü (Rusya) oldukça farklı bir yoldan ilerledi. Moğollar tarafından ele geçirilen altı prenslik (Moskova, Tver, Novgorod, Rostov-Suzdal ve Ryazan) kendi vergi sistemleri ve orduları olan 14 yurtluğa (apanajlar olarak bilinir) ayrıldı. Bu nüfuz bölgelerinin her birinde yönetimde bulunan prensin, patrimonyal mülkü olan bu bölgenin (üzerinde yaşayan insanlarla birlikte) sahibi olduğu kabul ediliyordu. Bu topraklar, Moğol işgalinin temel yönetim ilkesi olarak patrimonyal aristokrasinin ortaya çıkmasına neden olduğu Moskova Knezliği'nin özünü oluşturacaktı.

Apanaj sistemi Kiev Rus Knezliği'nde başlamıştı ancak Vladimir'de yerleşik, kudretli ama yumuşak başlı büyük knez tarafından yönetilen küçük fakat istikrarlı prensliklere sahip olmayı avantajlı bulan Moğollar tarafından güçlendirildi. Tver ve Moskova kilit roller üstleneceklerdi. Tver, Aleksandr Nevski'nin, 1263'te onun yerine tahta çıkan kardeşi Yaroslav Yaroslaviç'in torunlarının patrimonyal mülküydü. Bunun yanında, Moskova, Danil Aleksandroviç'in Daniloviç adıyla anılan mirasçılarına aitti. Danil Aleksandroviç, Nevski'nin en küçük oğluydu (babası öldüğünde daha iki yaşındaydı) ve Nevski'nin sahip olduğu topraklar arasında en önemsizi sayılan (o tarih itibariyle) Moskova ona bırakıldı.

Kroniklerde Moskova'dan ilk kez 1147'de bahsedilir. Moskova, Rostov-Suzdal Prensliği'nin batı sınırındaki bir köyden ibaretti. Moğol fethinin gerçekleştiği tarihe gelinene dek genişlemiş ve güçlenmişti. Ancak Rus prensliklerı arasındaki önemli güçlerden biri haline gelmesi 13. yüzyılın ikinci yarısını buldu. Elde ettiği başarıda coğrafi konumunun da payı vardı. Onu Volga'ya ve Oka'ya bağlayan Moskova Nehri üzerinde kurulmuş şehir, zengin bir ticaret merkezi olmasını sağlayan Rus akarsu ağının ortasında yer alıyordu. Çevresindeki gür ormanların ve bataklıkların oluşturduğu doğal savunma sistemine sahip olması burayı doğuda ve güneyde Moğollardan kaçan köylüler için cazip bir yer haline getiriyordu. Moskova, nüfusu ve askeri gücü arttıkça yakındaki beylikleri ilhak etti. 14. yüzyılın ortasına gelindiğinde o kadar zenginleşmişti ki halk arasında Kalita ("para kesesi") adıyla anılan Moskova Prensi İvan Daniloviç başka topraklar da satın aldı ya da bunları borçlarını ödeyemediklerinde ilhak edebileceği şekilde borçlandırdı. Böylelikle Moskova'nın "Rus topraklarını bir araya getirme" süreci başladı.

Moskova'nın tek ciddi rakibi, Yaroslaviçlerin hâkimiyet alanı Tver'di. Bir tek Tver ve Moskova, Vladimir Büyük Knezliği'nin kontrolünü ele geçirmek için rekabet edecek ekonomik temele sahipti. Moskova gibi, Tver'in de coğrafi avantajları vardı. Volga üzerinde kurulu şehir, sahip olduğu akarsu ağıyla Rusya'nın ormanlık bölgelerinin en önemli ticaret kentlerine kolaylıkla bağlanıyordu. Doğal savunma olanakları sınırlı olsa da ulaşım olanaklarının gelişmişliğinin yanı sıra Moğol güçlerinden nispeten uzak olması Tver'in istila sonrasındaki yüzyılda giderek artan bir nüfusa sahip olmasını sağladı.

Moskova ve Tver, aralarındaki rekabetin başladığı 14. yüzyılın başlarında, aşağı yukarı eşit durumdaydı. Ancak yüzyılın sonuna gelindiğinde Moskova'nın üstün güç olduğu konusunda şüphe kalmamıştı; Altın Orda'ya meydan okuyabilen yegâne Rus prensliği Moskova'ydı. Onun bu zaferinin arkasındaki nedenler neydi?

Aralarındaki rekabetin nasıl sonuçlanacağı en sonunda, politikaları böl ve yönet ilkesi doğrultusunda düzenlenen Altın Orda tarafından belirlendi.

Ne Tver'in ne Moskova'nın fazla güç kazanmasını isteyen han her zaman ikisi arasında daha zayıf olanı desteklerdi. Dolayısıyla Saray'ın takdirini kazanmakta diplomasi, askeri güçten daha etkiliydi. İvan Kalita, Moğollarla ilişkilerinde, 1317'de Moskova ve Tatar kuvvetlerinin birlikte çıkardıkları ve başarısızlıkla sonuçlanan isyan sırasında şehri yöneten rakibi Tver Prensi Mihail'e kıyasla daha kurnaz ve korkakça itaatkârdı. Kalita, 1113'ten 1341'e kadar tahtta bulunan Özbek Han'la ilişkilerini geliştirdi. En az beş kez Saray'a gitti; Moğol vergilerini layıkıyla topladı ve Altın Orda'ya isyan etme olasılığı beliren diğer prensliklere karşı ordusuna komuta etti. Kalita, ikinci Tver isyanını bastırmasının ardından, 1327'de, Özbek tarafından eski Kiev Rus Knezliği topraklarındaki en yüksek Rus otoritesi olan Vladimir Büyük Knezliği'ne getirildi. Kalita 1339'da Smolensk'teki bir isyanı bastırınca, Han, vasiyetini resmen tasdik ederek onu ödüllendirdi ve oğullarını Moskova tahtının vârisleri haline getirdi.[11] Vladimir Büyük Knezliği bundan böyle Daniloviçlerin elinde bulunacaktı. Burası, Moskova Büyük Knezi'nin tüm Rusya kuvvetlerine dahil edilmişti.

Moskova yönetimine getirilmelerinde, Moğolların giderek artan Litvanya korkusu da önemli bir etmendi. Litvanyalılar, 14. yüzyılın başlarında hâkimiyet alanlarını Kiev Rus Knezliği'nin eski batı bölgelerine doğru durmadan genişletiyorlardı. Bu toprakları baskı ya da ikna yoluyla ilhak edemedikleri durumlarda dine yöneliyorlardı. Batı bölgelerini Ortodoks Rusya'nın geri kalanından ayırmak için ayrı bir metropolitlik kurdular. 1330'lara gelindiğinde, Smolensk, Novgorod ve Tver Litvanya'nın kader ortakları olmaya çok yaklaşmıştı. Moskova askeri tehditlerle onları dizginlemeye çalışıyordu; Moğollar ise batı sınırlarında ortaya çıkacak ve imparatorluklarının Rusya topraklarında güç kaybetmesine neden olabilecek güçlü bir yeni devlet kurulması tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Hanın en iyi politikası, Litvanyalılar karşısında Moskova'nın gücünü artırmaktı. Bu aynı zamanda başarılı bir politikaydı. Novgorod yeniden Moskova'nın safına çekildi. Tver, savaşçı boyar yurtluklarına ayrıldı. Smolensk de 1352'de Moskova tarafından ilhak edildi.

Moskova güçlenirken, Moğollar onu yine böl ve yönet yöntemiyle kontrol altında tutmaya çalıştılar. Batıda Polonya'ya ve Litvanya'ya karşı bir tampon devlet olarak büyümesini teşvik ederlerken kendi hâkimiyetlerinin de bölgenin zayıflığına bağlı olduğu kuzeyde ve doğuda, Moskova karşıtı unsurları teşvik ettiler. Ancak 13. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Altın Orda'nın Moskova'nın yükselişini kontrol altında tutması için artık çok geçti. Şehir, Moğolların Moskova akarsularından geçen uluslararası ticaret yollarını koruması ve bunların kullanılmasını teşvik etmesi sayesinde önemli bir ticaret

11 J. Fennell, *The Emergence of Moscow, 1304-1359* (Londra, 1968), s. 82-89.

merkezi haline gelmişti. Yalnızca Novgorod üzerinden yapılan Avrupa ticareti, Altın Orda için topladığı vergilerin önemli bir bölümünü elinde tutan Moskova Knezliği'ne büyük bir zenginlik getirdi. Yeni kentler ortaya çıktı, büyük taş kiliseler inşa edildi ve Moskova'da el sanatları ve endüstri canlandı. Moskova Kremlini'nin ilk taş surları ve 1366-1367'de Büyük Knez Dmitri'nin emriyle kiliseleri bu dönemde inşa edildi. 50.000 metreküpten fazla taş, Avrupalı hükümdarların bu tür projeler için sağlayabildiği işgücünden çok daha geniş ekipler tarafından uzak yerlerdeki taşocaklarından taşındı. Kremlin'in inşası, Moskova'nın gücünün simgesiydi.

Bu, Moskova'nın Ortodoksları Moğol hâkimiyetinden kurtaracak bir güç merkezi olma hedefini destekleyen Kilise'yle varılan yeni anlaşmanın da bir sonucuydu. İttifak 1325'te, Kiev ve tüm Rusya Metropoliti II. Petro'nun, piskoposluk makamını İvan Kalita'nın isteği üzerine Vladimir'den Moskova'ya taşımasıyla başlamıştı. İvan onun gelişini kutlamak için Kremlin'in surları içindeki ilk taş kilisenin, Dormition Katedrali'nin inşasını derhal emretti. Bu tarihten itibaren bu kiliseye büyük mülkler bağışladı. Bu araziler o kadar genişledi ki metropolitin yönetimdeki hanedana karşı yükümlülüklerini belirleyen bir sözleşme düzenlendi. Aslında bu sözleşme onun Büyük Knez'in kulu olduğunu tasdik ediyordu.[12]

Moskova'nın Kilise'yle ilişkisi 1380'de büyük bir Tatar ordusunu yenilgiye uğratmasıyla güçlendi. Bu, bir Rus kuvvetinin Moğollar karşısında elde ettiği ilk zaferdi. Çatışmanın altında yatan sebep Altın Orda'nın Moskova'dan vergi almak istemesiydi. Mamay Han, her zamankinden daha fazla gelir elde etmesi konusunda Büyük Knez Dmitri'ye güveniyordu. Ancak Moskova'nın geliri, bu tarihlerde Novgorod ile Batı'daki ortakları arasındaki ticari anlaşmazlıktan olumsuz etkileniyordu. 1378'de, Saray'ın rakip bir Moğol hanının saldırısına uğraması üzerine, veba nedeniyle tükenmiş vaziyetteki ordusunu güçlendirmek isteyen Mamay, Moskova'dan ilave ödeme talep etmek zorunda kalınca mesele hat safhaya ulaştı. 30.000 askerden oluşan bir Moğol kuvveti bu parayı Moskova'dan tahsil etmek üzere gönderildi. Eşit büyüklükte bir ordu kuran Dmitri, ordusunu Moğolları karşılamak için güneye taşıdı ve Don Nehri'nin yakınlarındaki Kulikovo'da onları yenilgiye uğrattı. Bu zafer ona Dmitri Donskoy (Don'lu anlamında) lakabını kazandırdı.[13] Moskova'daki Kilise, zaferi kutlamak için büyük knezin koruyucu azizi Aziz Dmitri Günü'nü bayram ilan etti. Bu tarihten itibaren, Kulikovo, ülke tarihine ilişkin anlatımlarda Rusya'nın Tatar kâfirlerden kurtuluşunun başlangıcı, daha sonraları "ulusal uyanış" zamanı olarak yer aldı. Kulikovo Rusya'da bugün de kutlanmaya devam etmektedir. Putin Rusya'nın daha 14. yüzyılda büyük

12 Fennell, *The Emergence of Moscow*, s. 192.
13 Vernadsky, *The Mongols*, s. 260.

bir güç –Avrupa'nın, Moğol tehdidinden kurtarıcısı– olduğunun göstergesi olarak bu olaya sık sık atıfta bulunmuştur. Rusya'nın Avrupa'yı "Asyalı sürüler"den koruyan bir muhafız olduğu düşüncesi, Moskova Knezliği'nin kendini Asya bozkırlarındaki Avrupalı güç olarak görmeye başladığı 16. yüzyıldan itibaren ulusal mitin bir parçası haline geldi. Bu düşünce, 20. yüzyılın başlarında, aralarında Rusya'nın Avrupa'yı Asyalı kabilelerden koruduğunu kabul etmeyen nankör Avrupa'yı kınayan Aleksandr Blok'un da yer aldığı "İskit" şairleriyle zirveye ulaştı:

> Boynu bükük köle gibiyiz,
> Moğol'la Avrupa arasında bir
> Büyük kalkan oluşturduk işte biz.[14]

Günümüzde Kulikovo zaferi, milliyetçi anlayışa göre, Rusya'nın askeri fedakârlığının 1812-1815'te (Napoléon'a karşı) ya da örneğin 1941-1945'te Batı'yı kurtardığı fakat bu fedakârlığın Batılı müttefikler tarafından hiçbir zaman takdir edilmediği başka dönemlerle ilişkilendirilmektedir. Ülkenin Batı'ya duyduğu derin öfkenin kökleri bu ulusal efsaneye dayanmaktadır.

Kulikovo Moğolların savaş alanında yenilebileceğini göstermişti. Ancak yenilmeleri Moğol hâkimiyetinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Moskova bu zaferi elde ederken ağır kayıplar verdi. İki yıl sonra, yeni han Toktamış ordusunu intikam için gönderdiğinde Moskova kendisini koruyamayacak kadar zayıf düşmüştü. Üç gün süren savaşın ardından Moğollar, halkının yarısını öldürdükleri şehri yağmaladılar.[15] Moskova'nın statüsü zayıfladı. Savunmasızlıklarının farkındaki Rus prensler Altın Orda'ya itaat yemini etmek üzere Saray'a akın ettiler.

Moğollar, tam da Moskova'nın meydan okumalarıyla uğraşırken, daha çok Timurlenk adıyla bilinen Timur'un komutası altında o dönemde ortaya çıkan Orta Asya imparatorluğunun neden olduğu tehditle karşı karşıya kaldılar. Timur'un ordusu İran'ı ve Kafkasya'yı ele geçirdi ve sonrasında, yavaş ama geri dönüşü olmayan bir gerileme içindeki Altın Orda'nın kilit önem taşıyan ticaret merkezlerini ortadan kaldırmaya yöneldi. Aslında Altın Orda'nın zayıflaması dış güçlerin askeri tehditlerinden çok, Orta Asya bozkırlarında 14. yüzyılın ortalarında başlayan kara vebanın etkilerinden kaynaklanıyordu. Pandemi ticaret yollarını veba yollarına dönüştürürken ekonomiyi perişan etti ve Altın Orda nüfusunun belki de yarısının ölümüne neden oldu. Altın Orda bir sonraki yüzyılda üç hanlığa (Kazan, Kırım ve

14 "The Scythians" (1918), A. Blok, *Sobranie sochinenii v vos'mi tomakh* (Moskova/Leningrad, 1961-3), c. 3, s. 360.

15 Blok, *Sobranie sochinenii* ..., s. 267.

Astrahan) bölündü. Bunların hiçbiri Rusya'yı Altın Orda düzeyinde tehdit edecek güçte değildi.

Moskova Knezliği 1502'ye kadar hanların vasalı olmaya devam etti. Ancak bu tarihten çok önce, bağımsız bir devletmiş gibi hareket etmeye başlamıştı. 1480'de, azalan otoritesini yeniden artırmak isteyen Ahmed Han, ordusuyla Moskova'ya ilerledi. Moskovalılar kendi birliklerini topladılar ve batı yakasında Moskovalılar, doğu yakasında Tatarlar bulunduğu halde, her iki tarafın da iki hafta boyunca tek bir ok bile atmadan beklediği, Moskova'nın güneyindeki Ugra Irmağı'nda Moğollarla karşı karşıya kaldılar. Sonunda Moğollar geri dönüp çekildiler. Rus kroniklerinde "Ugra'daki Büyük Direniş"in hikâyesi "Tatar boyunduruğunun kırıldığı", dünya tarihinin önemli olaylarından biri olarak anlatılacaktı. Aslında bu, geçmişteki bu tür pek çok karşılaşmaya benzer küçük bir hadiseydi; tek farkı bunun son karşılaşma olmasıydı.

Moğollar Rusya'da üç yüzyıldan uzun kaldılar. Kazan ve Astrahan hanlıkları en sonunda ancak 1550'lerde IV. İvan tarafından yenilgiye uğratıldı (Kırım Hanlığı 1783'e kadar varlığını sürdürdü). Bu yüzyılların Rus tarihinin seyri üzerinde ne kadar etkisi olmuştur?

Bu konuya dair, üç temel Rus görüşü mevcut. Çoğu anlatımda, Moğol etkisi tamamen olumsuzdur. Bu bir acı, fedakârlık, aşağılanma ve baskı dönemiydi. Rusya, Avrupa yolunda ilerlemesini engelleyen "Tatar boyunduruğu" altında zayıf düşmüştü. Bu anlatımda, Rusya'nın geri kalmasına neden olan her şeyden Moğollar sorumlu tutulmuştur. Moğollar Rusya'nın Avrupa'nın dışında ve Rönesans'ın getirdiği yeniliklerden uzak kalmasına neden olmuşlardır. Rus yaşam tarzının tüm yönlerini bayağılaştırarak Rusya'nın "Karanlık Çağı"na girmesine neden olan da Moğollardır. Edebiyat eleştirmeni Vissaryon Belinski 1841'de bir liste hazırlamıştır:

> Kadınların toplum dışına itilmesi, varlıklarının ifşa olması korkusuyla parayı toprağa gömme ve eski püskü elbiseler giyme alışkanlığı, Asyalılara özgü yaşam tarzı, zihinsel tembellik, cehalet, kendini küçük görme, kısaca Büyük Petro'nun kökünü kazıdığı her şey, Rusya'da Avrupalılık karşıtı her şey, bize özgü olmayan fakat Tatarlar tarafından bize *aşılanmış* her şey (vurgu orijinal metinde mevcuttur).[16]

İkinci görüş, Rusya'nın Batı kalkınma modelini takip etmesine karşı çıkan 19. yüzyıl milliyetçilerinin oluşturduğu Slavofiller tarafından ortaya atılmıştır. Bunlar, Moğolların Rusya üzerindeki tahrip edici etkilerini kabul etseler de Moğol istilası döneminde sonraki Rus devletinin kuruluşuna yönelik bazı

16 D. Ostrowski, *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304-1589* (Cambridge, 1998), s. 67.

olumlu gelişmeler yaşandığını düşünmüşlerdir. Özellikle, Rusya'nın Batı'dan uzak kalması Bizans mirasını, eski Slav kültürünü ve Ortodoks inançlarını, Avrupa'daki Rönesans hümanizminin seküler ve bireyci eğilimlerinden etkilenmeksizin korumasını sağlamıştı.

Daha yaygın üçüncü görüş ise Moğolların herhangi bir etkiye sahip olduğunun tamamen reddedilmesiydi: Gelmişler, dehşet saçmışlar, yağmalamışlar ancak hiçbir iz bırakmadan gitmişlerdi. Örneğin Karamzin, *Rus Devleti Tarihi*'nde Moğol yönetiminin kültürel mirasına ilişkin tek kelime yazmamıştır. "Zira medeni insanlar bu tür göçebelerden nasıl olup da bir şeyler öğrenebilirler" diye sormuştur. Rusya'nın yüzünün Batı'ya dönük olduğunu düşünen Avrupalılaşmış aydınlar arasındaki hâkim düşünce hâlâ bu yöndedir. Saygın tarihçi Dmitri Lihaçev, *Russian Culture* [Rus Kültürü] (2000) kitabında "Asya'dan fevkalade az şey aldık" diye yazmıştır. Moğolların ya da Rusya'nın kültürel tarihi üzerindeki diğer Doğu etkileri hakkında söyleyecek başka bir şeyi yoktur.[17]

Moğol mirasının bu şekilde reddedilmesi bir bakıma Rusya gibi bir Avrupa ülkesinin Ruslar tarafından kültürel açıdan küçümsenen bir Asya imparatorluğunun çok uzun bir süre hâkimiyeti altında kalmasının doğurduğu ulusal aşağılanma duygusundan kaynaklanmaktadır. Bunun izleri, Moğolların Rusya'nın fatihleri olarak değil, işledikleri günahlar nedeniyle Rusları cezalandırmak için Tanrı tarafından gönderilen yağmacıları olarak tasvir edildiği Ortaçağ kroniklerinde görülebilir.[18] Rusya'nın ilk tarihçileri büyük ölçüde kroniklere bağımlıydılar. Avrupa merkezci Aydınlanma görüşlerini esas aldıkları için tarihlerinde zar zor yer bulan Moğol devletine ya da Moğol-Rus ilişkilerine fazla ilgi göstermediler. Büyük tarihçi Sergey Solovyov, *History of Russia from the Earliest Times* [Eski Çağlardan İtibaren Rusya Tarihi] kitabında (1851-1879 arasında 29 cilt halinde yayımlanmıştır) "Bunun hiçbir izi bulunmadığı için Rusya'nın ülke yönetiminde herhangi bir Moğol etkisi" olasılığını dahi reddetmiştir.[19] Solovyov'un öğrencisi Vasili Klyuçevski, beş ciltlik *History of Russia (1904-1911)* [Rusya Tarihi] adlı eserinde, Rusya'nın bu dönemdeki gelişimini dış etkilerle değil, yalnızca ülke içinde meydana gelen değişikliklerle bağlantılı olarak açıklamayı tercih edip Moğollardan neredeyse hiç söz etmemiştir (Bu kuralı 18. yüzyıldan itibaren Avrupa etkisi söz konusu olduğunda terk etmiştir).[20]

---

17 Karamzin, *Istoriya gosudarstva rossiyskogo*, 12 cilt (St. Petersburg, 1851-1853), c. 5, s. 373; D. Lihaçev, *Russkaya kul'tura* (Moskova, 2000), s. 21.

18 C. Halperin, *The Tatar Yoke: The Image of the Mongols in Medieval Russia* (Bloomington, Ind., 2009), s. 193.

19 S. Solovyov, *Istoriya Rossiy s drevneiskih vremen*, 29 cilt (Moskova, 1851-1879), c. 4, s. 179.

20 Bkz. C. Halperin, "Kliuchevskii and the Tatar Yoke", *Canadian-American Slavic Studies*, c. 34, no. 4 (2000), s. 385-408.

Rus arkeologlar, etnograflar ve doğubilimciler (oryantalistler) Moğollara ve etkilerine ciddi bir ilgi göstermeye ancak 19. yüzyılın sonlarında başladılar. Arkeolojik kazılar, Saray'ın, Rusların o tarihe kadar düşündükleri gibi çadırlardan oluşan bir yerleşim merkezi değil, taş binaların, iyi planlanmış sokakların, su sistemlerinin, zanaat atölyelerinin ve okulların bulunduğu büyük bir Ortaçağ kenti olduğunu ortaya çıkardı.[21] Filologlar, yönetim ve finans alanında en temel Rusça sözcüklerin pek çoğunun –*dengi* (para), *kazna* (hazine), *tamojna* (gümrük vergisi), *bariş* (kâr)– Tatarcadan geldiğini tespit ettiler; bu, Moğolların bu alanlarda etki sahibi olduklarının göstergesidir.

Çok sayıda Rus ailesinin Tatar isimleri vardı. Bazıları Rusya'da kalan ve Altın Orda'nın dağılmasının ardından Moskova sarayının emrinde görev yapan Moğolların soyundan geliyordu. Bir değerlendirmeye göre, 1680'lerde çarın hizmetinde bulunan 915 soylu aileden 156'sı Tatar ya da Asya kökenliydi. Sayıları soylular sınıfının neredeyse yarısını meydana getiren Litvanyalı ve Batı Avrupalı aileler kadar değildi. Ancak gerçek sayı muhtemelen daha yüksekti çünkü Rus soyluları arasına katılan pek çok Tatar, Rus ismi almıştı. Bunların arasında Rus tarihinin en önemli isimlerinden bazıları da vardır: Yazarlar (Karamzin, Çadayev, Turgenyev, Bulgakov), besteciler (Rimsky-Korsakov), çarlar (Boris Godunov) ve devrimciler (Buharin).[22]

Moğollar gittiğinde Rusya'da geride kalanlar yalnızca seçkinler değildi. "Moğol istilası" dediğimiz şey aslında göçebe kabilelerin kademeli göçünden ibaretti. Moğolistan'daki nüfus yoğunluğu yüzünden yeni otlaklar aramaya geldiler. Özbekistan ve Kazakistan halkları esas itibariyle Moğol asıllıdır. Bununla birlikte, göçebeler daha batıya da yerleştiler. İçlerinden bazıları bağlı bulundukları topluluğu terk edip Rusya'da köylü çiftçiler oldu. Diğerleri, başta hayvancılık gelmek üzere, ticarete ve zanaata yöneldiler ki bu alanda, *loşad* (at), *bazar* (Pazar), *başmak* (ayakkabı) vs. gibi Rusça pek çok temel sözcük Tatarca kökenlidir. Güney Rusya ve Volga bölgelerindeki pek çok kentin ismi hâlâ Tatarcadır. Bunların arasında Penza, Çembar, Ardim, Anibey, Ardatov ve Alatir bulunmaktadır.

Rus kültüründeki bu derin Asyatik unsurlar, 1917 sonrasında Avrupa'ya ve Amerika'ya dağılan çeşitli göçmen akademisyenlerden oluşan Avrasyacılar grubunun başlıca ilgi alanıydı. Denemelerden oluşan ilk derlemeleri *Exodus to the East*'te [Doğu'ya Çıkış] (1921), filolog Prens Nikolay Trubetskoy, Rusya'nın, Ruslar ile Fin-Ugor halkları ile Türkçe konuşan diğer kabilelerinin yüzyıllar boyunca karışmasıyla oluşmuş bir Avrasya bozkır kültürüne sahip olduğunu iddia etti. Rus devletine ve yüksek kültürüne biçim veren Bizans ve

21 Favereau, *The Horde*, s. 238.

22 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols:* ..., s 56. Ayrıca bkz. N. Baskakov, *Russkie familii tiurksogo proiskhozhdeniia* (Moskova, 1979).

Avrupa etkileri, Rusya'nın daha ziyade Doğu'yla temasları sayesinde gelişen halk kültürünün alt katmanlarına, müziğine, danslarına, inanç sistemine ve psikolojisine fazla nüfuz edememişti. Rus halk müziği, Asya müziğinde yaygın kullanılan pentatonik (beş sesli) ölçekten türetilmişti. Trubetskoy'a göre, halk dansları da başta, Avrupa geleneğinde olduğu gibi çiftler tarafından değil, Rusya'da olduğu gibi düz bir sıra ya da çember oluşturacak şekilde dizilen gruplar tarafından, ayakların yanı sıra eller ve omuzlarla ritmik hareketlerin yapıldığı Kafkas dansları olmak üzere, Doğu danslarının pek çok özelliğini taşımaktadır. Trubetskoy, tüm bu kültürel formların –soyut simetri, tefekkür ve kadercilik eğilimleri, topluluk çıkarlarının bireysel çıkarlardan önce gelmesi– monarşik otoritenin kutsallığını ve Rusların kendilerini ona teslim etme isteğini açıklayan "Doğu ruhu"nun göstergeleri olduğunu söylüyordu.[23]

Avrasyacı teorinin kurucuları arasında, o dönemde Prag'da ders veren ama daha sonra, altı ciltlik *A History of Russia*'yı (1943-1969) [Rusya Tarihi] yazmaya koyulduğu Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınan "göçmen" tarihçi George Vernadski de vardır. Vernadski, Moğol işgalini Rus tarihinin en önemli dönüm noktası olarak göstermiştir. Bu işgal, her ne kadar etkileri onun "gecikmiş eylem etkisi" olarak tarif ettiği sürece kadar belirgin hale gelmeyecekse de Rusya'yı otokrasiye, serfliğe ve Asya'da emperyalist yayılmacılığa giden yola sokmuştu. Rusların, Moğolları devirmek için onların devlet yönetiminin, toplumun devletin hizmetine sokulması, bozkırlarda yaşayan göçebe kabilelerin imparatorluk fetihleri yoluyla hâkimiyet altına alınması gibi pek çok özelliğini benimsemek zorunda kaldıklarını ileri sürdü. *The Mongols and Russia*'da [Moğollar ve Rusya] (1953) yazdığı gibi, "otokrasi ve serflik Rus halkının bir ulus olarak varlığını sürdürebilmek için ödemek zorunda olduğu bedeldi."[24]

Verdanski'nin "gecikmiş etki" teorisi tartışmaya açıktır. Rusya'nın yöneticileri artık var olmayan kurumları nasıl ödünç almış olabilirler? Onun Moğollar ile serfliğin gelişi arasında kurduğu bağlantı özellikle kuşku uyandırıcıdır zira köylü hareketi üzerindeki ilk kısıtlamaların Moğol döneminde uygulandığı doğruysa da serfliği yürürlüğe koyan kanunlar 1649 sonrasında çıktı. 200 yıl uzun bir "gecikmedir." Yine de Vernadski'nin analizi, "Tatar boyunduruğu"ndan söz edilen anlatımlara kıyasla daha ince ayrıntılar içeren bir bakış açısını teşvik etmiştir.

Aslında Moğolların etkisi çok büyüktü ve bu, hiç de gecikmiş bir etki değildi. Moğolların siyasi kurumlarının benimsenmesine daha 14. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlandı. Moskovalı prensler, Altın Orda'nın Rusya'da geliştirilen her şeyden o tarih itibariyle daha üstün idari uygulamalarına

23 N. Trubetskoy, *K probleme russkogo samopoznaniia* (Paris, 1927), s. 41-42, 48-51.
24 Vernadsky, *The Mongols*, s. 13, 391.

ilişkin ilk elden bilgi edindikleri Saray'a sık sık ziyaretlerde bulundular. Altın Orda yöntemlerinin büyük bölümü, haraç toplamak üzere, Moğol *başkak*ların yerine kendi vergi tahsildarlarını (*dansçiki*) getirdiğinde İvan Kalita tarafından benimsendi. Moğol gümrük vergisi *tamga*, Moskova Knezliği'nin ticaret vergisi haline geldi.

Rusya'da vergi tahsildarları tarafından kullanılan mekanizmalardan biri, müşterek sorumluluk anlamına gelen *krugovaya poruka* adıyla anılıyordu. Bu, bir köyün ya da topluluğun, ödemelerinden topluca sorumlu tutulduğu bir vergi toplama yöntemiydi. Kiev Rus döneminde de var olmasına karşın, bu sistem Moğol yönetimi döneminden büyük ölçüde güç kazanmış olarak çıktı. Moğollar, kaval kemiklerine sopayla vurmak ya da vergi ödenene kadar rehin almak gibi cebri tedbirlere başvuruyorlardı. *Krugovaya Poruka* sonraki yüzyıllarda hem çarlık yönetimi hem Bolşevik yetkililer tarafından (cebri tedbirlere daha fazla başvurarak) bu verginin nüfusun zar zor ödeyebilen kesiminden alınmasında kullanılacaktı. Topluluklar, bu vergilerin yükünün hane halkları tarafından adil biçimde dağıtılması için mevcut kolektif uygulamaları güçlendiren özerk kurumları –kentlerde *veçe*, köylerde *mir* ya da köylü komünü– oluşturdular.[25]

Moğol dönemi Rusya'da olumlu bazı gelişmelere de neden oldu. Moğollar dünyanın en hızlı posta sistemine sahiptiler. Bu sistem, her biri posta görevlilerini Moğol İmparatorluğu'nun dört bir yanına daha önce hiç görülmemiş bir hızla taşıyan güçlü atlarla donatılmış geniş bir aktarma istasyonları ağına sahipti. Bu, yabancıları çok etkileyen Moskova sisteminin temeli oldu. 16. yüzyılın başlarındaki Habsburg elçisi Sigismund von Herberstein, Moskova Knezliği'ndeki posta hızı karşısında hayretler içinde kalmıştı. Moskova'dan gönderilen bir mektup 660 km uzaktaki Novgorod'a üç günden kısa bir süre içinde ulaşıyordu. 16. yüzyıl Almanyası'nda bu uzaklıkta bir yere gönderilen bir mektubun alıcısına ulaşması iki katı sürerdi.[26]

Dünyanın en iyi atlı kuvvetlerine sahip Moğollarla temasları sayesinde Moskova ordusu da gelişti. Moskova ordusu, savaş alanındaki kuşatma taktiklerinden, son derece hareketli süvari tertiplerine, zırhlarına ve silahlarına varıncaya kadar Moğol ordusuna çok şey borçluydu. 1553'te Moskova Knezliği'ne giden İngiliz seyyah Richard Chancellor, Rus atlıların, "Türkleri taklit ederek kısa üzengiyle", yarı doğrulmuş vaziyette ata bindiklerini ve Moğol okçuları gibi, zırhlı elbiseleriyle birlikte ipek giydiklerini ifade etmiştir. Chancellor bunu zenginliklerini sergilemek için yaptıklarını düşünüyordu.

25 H. Dewey ve A. Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kievan Roots", *Slavonic and East European Review*, c. 62, no. 2 (1984), s. 180-191.

26 G. Alef, "The Origin and Early Development of the Muscovite Postal Service", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, New Series, c. 15, no. 1 (1967), s. 1.

Oysa nedeni başkaydı. Ruslar Moğollardan okun sivri ucunun vücuda girerken ipeği delip geçmediğini öğrenmişlerdi. Bu da okun yarayı daha da kötüleştirmeden çıkarılabileceği anlamına geliyordu.[27]

Moğolların ekonomik açıdan neden oldukları etki, "Tatar boyunduruğu"ndan söz eden Rus kronik yazarlarının bir zamanlar düşündükleri kadar vahim değildi. Altın Orda, Rus kentlerini zenginleştiren uluslararası ticaret yollarının güçlü koruyucusuydu. Ticaretten ve gümrükten elde edilen para, Moğol istilasının tahribatından kurtulduktan sonra yeniden inşa edilen ve canlandırılan kentlere akıtılıyordu. Novgorod ve Moskova, mimarileri ve sanatsal zenginlikleri bakımından diğer pek çok Avrupa şehrinin gerisinde kalmayan, büyük ve zengin şehirler haline geldi.

Tarihsel tartışmalarda önemli bir yer tutan miras, otokrasi üzerindeki Moğol etkisidir. Rusya despotizminin Asya'ya özgü niteliği, Batı eğilimli aydınların basmakalıp ifadelerinden biri haline geldi. 19. yüzyıl sosyalisti Aleksandr Herzen, baskıcı I. Nikolay (1825'ten 1855'e kadar hüküm sürmüştür) için "telgraf kullanan Cengiz Han" benzetmesi yaparken, Bolşevik Nikolay Buharin, Stalin'in "telefon kullanan Cengiz Han" gibi olduğunu söylemiştir.

Rus otokrasi geleneğinin çok çeşitli kökleri vardı ancak Moğol mirası, politikasının temel niteliklerinin belirlenmesinde bunların çoğundan daha etkili oldu. 16. yüzyıldan itibaren, Moskova Knezliği'nin ilk çarları Moğolların imparatorluk geleneğinden yararlandılar ve onu kendi amaçları doğrultusunda uyarladılar. IV. İvan'dan (Korkunç) başlayarak, imparatorluk statüsü iddialarını yalnızca Bizans'ın manevi mirasçıları değil, aynı zamanda Cengiz Han'ın topraklarının da mirasçıları olmaları temelinde savundular. "Çar" unvanı her iki hükümdar için de –Bizans *basileus*u ve Altın Orda hanı– kullanıldığı için ikisi birbiriyle karıştırılmaya başladı. Moğol hanı, Ruslar tarafından yapılan resimlerinde Bizans imparatorunun kıyafetleriyle tasvir ediliyordu. Uzun süre birbirinin yerine kullanılan Rusça iki terim de –"çar" ve "han"– aynı ölçüde karışıklığa neden olmuştu. Cengiz Han bile Cengiz Çar olarak anıldı.[28]

Moskova prensleri, hanları Moskova'dan çıkarıp yerlerine çar olarak geçtiklerinde onların davranışlarını taklit ettiler. Hanlar toplumun tüm kesimlerinin kendi iradelerine tamamen boyun eğmesini talep eder ve bunu acımasızca uygularlardı. Bu, Rus çarlarının da sürdürdüğü bir ilke oldu. Hanların despotik gücü, tüm toprakların mülkiyetinin kendilerinde olduğu düşüncesini de –Moğolların Çinlilerden aldıkları bir düşünce– beraberinde getirdi. 14 yüzyıl itibariyle, bu mülkiyet ideolojisi Moskova Knezliği'ne de

27 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols*: ..., s. 52.

28 M. Cherniavsky, "Khan or Basileus: An Aspect of Russian Medieval Political Theory", *Journal of the History of Ideas*, c. 20 (1959), s. 459-476.

sirayet etmişti. Bu ideoloji, Kiev Rus Knezliği'nden miras kalan patrimonyal saltanat ilkesini güçlendirdi. Artık, çar toprakların efendisi ya da egemen sahibi olarak devletin gücüne eskiden olduğundan da fazla sahip hale gelmişti. Topraklarını (köylülerin ödemekle yükümlü oldukları vergilerle birlikte) maiyetine vermekte ve onlardan memnun kalmadığı takdirde geri almakta özgürdü. Daha önce Kiev Rus Knezliği'nde boyarlar, knezin hizmetinden ayrıldıklarında ellerindeki topraklara özel mülk olarak sahip olmaya devam ederken, artık kneze hizmet etmeleri koşuluyla topraklarının sahibi sayılıyorlardı. Knezi terk ettiklerinde topraklarını da kaybederlerdi. Rus aristokrasisinin temel zayıflığı bu noktadadır. En üst düzey boyar klanları –evlilik ya da kraliyet makamının sağladığı iltimasla Moskova sarayına en yakın olanlar– zaman zaman, Büyük Knez zayıf düştüğünde, onun hükümetini yönetebilen oligarşik bir yönetici sınıfı meydana getiriyordu. Ancak varlıklarını ve güçlerini Büyük Knez'den alıyorlardı. Ellerindekilere ancak onun koruması altında bulundukları sürece sahip olabilirlerdi. Bu, günümüze kadar da devam eden bir hükümdara bağımlılık sistemiydi. Putin'in oligarkları da tamamen onun iradesine bağlıdır.

Bu patrimonyal otokrasinin destekleyici yapıları da Moğol egemenliği döneminde inşa edildi. Bunlardan biri, prenslerin ve boyar klanlarının resmi statülerinin, yalnızca hizmet kayıtlarına göre değil, yönetici aileyle soy bağlarına göre de belirlendiği *mestniçestvo* (yerleştirme) sistemiydi. Zenginlik ve yetki statüyle elde edildiği için boyarlar, yaşamlarının, ziyafetlerde sofranın neresinde oturacaklarına varıncaya dek tüm unsurlarını etkileyen bu rütbe sistemi içerisindeki yerlerine büyük önem veriyorlardı (Ziyafetlerdeki konumları, rütbelerinin gerektirdiğinden daha düşük bir mevkide kaldığında hemen alınganlık gösteren Boyarlar için önemsiz bir mesele değildi). Bu hiyerarşi, Kiev Rus Knezliği saraylarında uygulanan, boyar klanlarının mevki ve güç elde etmek için açıkça rekabet ettikleri ve şiddetli iç çatışmalara, hatta iç savaşa yol açabilecek bir sistemden daha istikrarlıydı. Moğollar sonrası Moskova Knezliği'nde yalnızca Daniloviçler büyük knezlik makamına sahip olabilirlerdi; hanedanın halef-selef sistemi en büyük oğlun tahta çıkacağı biçimde düzenlendi ve tahta en yakın boyarlar kamu yönetiminde ve orduda en üst mevkileri işgal ettiler. Bu, muhtemelen örnek aldıkları Moğol sistemine benziyordu. O sistemde yalnızca Cengiz Han'ın doğrudan torunları olan Cengizler imparatorluğun büyük hanı olarak hüküm sürebilirler ve Moğol boylarının rütbe sistemindeki yeri yönetici aileyle ilişkileri doğrultusunda belirlenirdi.[29]

29 Bkz. D. Ostrowski, "The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions", *Slavic Review*, c. 49, no. 4 (1990), s. 525-542.

Ortaya çıkmakta olan bu otokrasi sisteminin bir diğer özelliği, devlet yetkililerinin topraktan "beslenmesiydi" (*kormlenye*). Uygulamanın kökleri Kiev Rus Knezliği'ne iniyordu ancak Moğol döneminde yaygınlaştı. Yönetimi elinde bulunduran prens, memurlarının maaşlarını ödeyecek nakde sahip olmadığı için, kontrolleri altında bulunan halktan mal ve para alarak "beslenmeleri"ni sağlıyordu. Bu "beslenme" sistemi, en fazla kâr elde edecekleri konuma erişmek için birbirleriyle yarışan boyarlar açısından kendilerini geliştirmenin kolay bir yoluydu. Görevlerini kötüye kullanmaları o kadar yaygın bir uygulama haline gelmişti ki halk, bir bölge yöneticisinin aşırı "beslenme"sinden dolayı kneze şikâyette bulunup onun görevden alınmasını sağladıklarında dahi yerine gelen kişinin uygulamaları daha kötü olabiliyordu. *Kormlenye* sistemi 1556'da resmen kaldırıldı ancak meşru hale getirdiği yozlaşmış uygulamalar yerel yetkililer tarafından uzun yıllar boyunca başka biçimlerde (rüşvet alma, halktan zorla para toplama, devlet gelirlerini gasp etme vb) sürdürülecekti. Rus devletinin başına yüzyıllar boyunca bela olan yolsuzlukların kökü buraya uzanıyordu. Zengin olmanın tek yolunun yüksek yönetici çevrelerin üyesi olmaktan ya da onların himayesi altında bulunmaktan geçtiği bugünkü oligarşik sistemin kökleri de buradadır.

Moğol yönetiminin mirasının en kalıcı olduğu yer, Rusya'nın kuzey ve doğu bölgelerindeki Moskova Knezliği topraklarıydı. Güneyde ve batıda, Ukrayna'nın ve Beyaz Rusya'nın [Belarus] bulunduğu topraklara denk gelen güney ve batı bölgelerinde, buraların büyük bölümü 14. yüzyılın başlarından itibaren Polonya'ya ve Litvanya'ya dahil edildiği için, Moğol hâkimiyeti daha zayıftı ve daha çabuk yıkıldı. Bir ölçüde, Moğol etkisinin çok daha uzağında kalması Kiev topraklarını Moskova Knezliği'ne kıyasla farklı bir tarihsel yörüngeye yerleştirdi. Kiev toprakları Batı'ya daha yönelmiş haldeydi ve patrimonyal otokrasi kurumlarına daha az maruz kalıyordu. Ancak bu karşıtlık, bugünkü Ukraynalı milliyetçilerin iddialarını –Rusya'nın, tatar boyunduruğu nedeniyle despotik ve Asyalı olduğu, halkınınsa köleleştiği, buna karşılık, Ukraynalıların Moğollar tarafından yönetilmedikleri için her zaman özgürlüklerine düşkün ve daha "Avrupalı" oldukları– haklı çıkaracak kadar büyük değildi. Bunlar, elbette pek çok efsane gibi gerçeklik unsurları barındırsa da milliyetçi efsane oluşturmaya yönelik ayrımlardır.

Moskova Knezliği'nin hâkimiyetindeki Rus toprakları güç kazandı, halkları zorlu Moğol yönetimi deneyimiyle daha dirençli, karşılarına çıkan güçlüklerin üstesinden gelebilmek için daha donanımlı hale geldi ve ulusal birliktelikleri geçmişe kıyasla arttı. Artık onları Moğollardan kurtarabilecek ve tüm Rusları tek bir devlet altında yönetebilecek tek güç Moskova'ydı. Karamzin'in ifade ettiği gibi, "Moskova büyüklüğünü hanlara borçludur."[30]

30 Karamzin, *Istoriya gosudarstva rossiyskogo*, c. 5, s. 374.

3

Çar ve Tanrı

16 Ocak 1547'de, Moskova Büyük Knezi IV. İvan tüm Rusya'nın ilk çarı ve otokratı oldu. Daha iyi bilinen adıyla, Korkunç İvan, Rus Kilisesi'nin başında bulunan Moskova Metropoliti Makari'nin ana kilisesi Dormition Katedrali'nde taç giydiğinde henüz on altı yaşındaydı. Törenin dini unsurlarının çoğu ilk olarak Bizanslılar tarafından kullanılmış ya da onlardan uyarlanmıştı. Rusya ve çarları hakkında yeni bir imparatorluk miti anlatılıyordu.

İvan, mum ışığıyla aydınlatılmış katedrale girdiğinde koro tarafından söylenen *mnogoletye* ("uzun yıllar") ilahisi ve en üst düzey yetkililerden oluşan bir topluluk tarafından karşılandı. Yüksek ikonostazın önünde, biri Makari, diğeri İvan için hazırlanmış iki tahtın bulunduğu kürsüye 12 basamakla çıktı. İki taht, bir Bizans idealini, Tanrı'nın hükmünü sürdüren Kilise ile devletin "uyumu"nu simgeliyordu. İvan, Moskova'nın ve tüm Rusya'nın büyük knezlerini sıraladıktan sonra, kendisinin "tüm geçmiş unvanlar"la tanınmak istediğini duyurdu. Makari ona tacını giydirdi, onu haçla takdis etti ve tahtına oturttu. Bu aşamada İvan, yeni bir talepte bulunarak "eski geleneğimize uygun biçimde" çar olarak taç giymek istediğini söyledi. Makari "Artık kutsal yağ ile mesh edildiniz ve tacı Tanrı tarafından giydirilmiş bütün büyük Rusya'nın Çarı ve Otokratı Büyük Knez İvan Vasiliyeviç unvanına sahip oldunuz" sözleriyle bu isteği onayladı.[1] Makari onu haçla takdis edip yağla mesh ederken, kutsal karizmayla onurlandırıp eline bir asa yerleştirirken ve samurla süslenmiş, mücevherlerle işlenmiş, üzerinde haç bulunan bir başlık olan Monomah Miğferi'ni taç olarak ona giydirirken din adamları kutsal bir ilahi söylemeye başladılar. Efsaneye göre, bu taç Bizans imparatoru IX. Konstantinos Monomahos tarafından, torunu Vladimir'e Kiev Büyük Knezliği taç giyme töreninde armağan edilmişti. Monomah Miğferi'nin, yeni çarın Bizanslıların imparatorluk unvanı üzerindeki iddiasının göstergesi olması amaçlanıyordu. Aslında dedesi öldüğünde Vladimir henüz iki yaşındaydı ve Kiev Büyük Knezi tacını giyebilmesi için yaklaşık 50 yıl geçmesi gerekecekti. Taca gelince, Bizans yapımı olmadığı, Orta Asya'ya ait olduğu ve 14. yüzyılın başlarında, muhtemelen Özbek Han tarafından

1 D. Miller, "The Coronation of Ivan IV of Moscow", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, New Series, c. 15, no. 4 (1967), s. 559-574.

hediye olarak Daniloviçlere verildiği neredeyse kesindir.[2] Ancak asıl mesele gerçeğin ne olduğu değildi.

Makari, çarın "Tanrı korkusuyla hüküm sürerek" Ortodoksluğu koruma kutsal göreviyle ilgili bir vaaz verdi. Vaazın büyük bir bölümü, 527'deki taç giyme törenine yakın bir tarihte İmparator Iustinianus'a Konstantinopolis'teki Ayasofya diyakozu Agapetos tarafından okunan bir dizi temel ilkenin yer aldığı *Patrologia Graecae*'dan alınmıştı. Makari, çarın otoritesinin kaynağının kutsal olduğunu vurguluyordu. Taç giyme töreninde bu, İvan ile "Tanrı tarafından İsrail halkının kralı olarak mesh edilen" Davud'u ilişkilendiren mesh etme eylemiyle simgelendi. Makari tarafından benimsenen kutsal krallık ideolojisinde (Bilgelik Teolojisi) çar, Mesih gibi, bedeninde hem ölümlü hem ilahi unsurlar barındırıyordu. Onu tanrı gibi güçlü gösteren bir lütfa, ilahi karizmaya sahipti. Agapetos'un metninin Makari'nin vaazında kullandığı 15. yüzyıl Slav kilisesi versiyonunda şu ifade yer alıyordu: "Çarın ölümlü bedeni herhangi bir insanınki gibidir ancak gücü Yüce Tanrınınki gibidir."[3] Verilen mesaj açıktı: Çar, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisiyse, ona karşı çıkmak sapkınlıktır.

Hıristiyan hükümdarların ikili yapısı –insan olarak hataya düşebilir fakat hükümdarlık işlevlerinde ilahidir– Avrupa'da genel kabul gören bir anlayıştı.[4] Bunun, hükümdara ilişkin genel düşünce üzerinde yarattığı anlaşmazlıklar Batı'da ölümlü insan ile kralın kutsal makamının birbirinden ayrılmasıyla çözüldü. Bu ayrım, Batı'da kral karşısında bir denge unsuru olarak soyut bir devlet kavramının gelişmesine yol açacaktı. Ancak, çar ile devletin, bir insan ve hükümdar olarak Tanrı'nın temsilcisi olan tek bir ölümlü varlığın bedeninde birleştiğinin kabul edildiği Rusya'da aynı şey gerçekleşmedi.

"Çar" unvanı, İvan'ın mesh edilmesi, Bizans giysileri ve vaaz; bunlar İvan'ın köklü bir soydan geldiği izlenimi oluşturmak ve ona imparatorluk statüsü kazandırmak amacıyla Bizans geleneklerinin yeniden canlandırılmasından ibaretti. Monomah Miğferi efsanesi yalnızca 16. yüzyılın başlarından beri yayılıyordu. İlk olarak, Moskova prenslerinin, Büyük Knez Vladimir (988'de Hıristiyanlığa geçen) vasıtasıyla Bizans imparatorlarının soyundan geldiği yönünde gerçek olmayan bir iddianın yer aldığı *The Tale of the Princes of Vladimir*'de [Vladimir Prenslerinin Hikâyesi] ortaya çıktı. *Hikâye*'deki çizimler İvan'ın Dormition Katedrali'ndeki tahtına alçak kabartma olarak işlendi. Makari tarafından hazırlatılan *The Book of Pedigrees* [Soylar Kitabı],

2 Ostrowski, *Muscovy and the Mongols:* ..., s. 171-177.

3 D. Miller, "Creating Legitimacy: Ritual, Ideology, and Power in Sixteenth-Century Russia", *Russian History*, c. 21, no. 3 (1994), s. 289-315.

4 Bu tezi geliştiren klasik çalışma: Kantorowicz, *The King's Two Bodies.*

Moskova'nın geçmişinin keşfedilmesi konusunda bir adım daha ileri gitti. Kitap, Ruriklerin imparatorun kardeşi, Prusya'nın Romalı hükümdarı Prus'un soyundan geldiği akıl almaz iddiasıyla, İvan'ın soyunu Roma İmparatoru Augustus'a kadar taşıdı. Böylelikle, İvan, Roma imparatorlarının ve "yeni" ya da "ikinci" Roma diye adlandırılan Konstantinopolis'teki imparatorların kan bağı vârisi olarak göklere çıkarıldı. Moskova, bu imparatorluk mirasını uydurarak, daha sonra Polonya-Litvanya'ya geçen bölgeler (bugünkü Ukrayna ve Belarus) dahil, Konstantinopolis patriğinin ruhani otoritesi altında bulunan eski Kiev Rus topraklarına hükmetme hakkını talep ediyordu.

İvan'ın çar statüsüne yükselmesi, aynı zamanda Rusya'nın dünyadaki statüsüne ilişkin bir iddiaydı. Romalılar tarafından kullanılan "Sezar" teriminden türetilmiş bu unvanı Ruslar Altın Orda hanlarına, Osmanlı sultanlarına ve Eski Ahit krallarına vermişlerdi. İvan, çar olarak taç giymek suretiyle, Batı Hıristiyanlığının dünyevi lideri Kutsal Roma imparatoruyla denk ve Doğu Hıristiyanlığının lideri olarak onun otoritesine rakip olacaktı.

İvan, büyük knezler arasında çar olarak taç giyen ilk kişiydi ancak bu unvan, selefleri III. İvan (s. 1462-1505) ve III. Vasili (s. 1505-1533) tarafından statülerini daha yüksek göstermek amacıyla zaman zaman kullanılmıştı. Avrupa tarafından tanınmanın peşindeydiler ve bunun için izledikleri yol Bizans kılığına girmekti. III. İvan, son Bizans imparatorunun yeğeni Sophia Palaiologos'la evliliği sayesinde, Palaiologosların boşalttığı imparatorluk rolünde hak iddia etmişti. Çift başlı kartalı, her ne kadar bu kartal Bizanslılardan çok Habsburgların taklidi olsa da, Rusya'nın hanedan arması yaptı.[5] IV. İvan, bu tanınma iddiasını daha da yüksek bir seviyeye taşıdı. Avrupalı hükümdarların kendisine "çar" diye hitap etmelerinde ısrarcı oldu. Megolamanisi arttıkça, ona çar diye hitap edilmemesini hakaret olarak kabul etti ve bunu yapanlarla diplomatik ilişkilerini kesti. Ülkeyi halkının rızası doğrultusunda yönetmek zorunda olan İngiltere kraliçesi I. Elizabeth gibi hükümdarları küçük gördü. Kendisinin bu tür sınırlamaları yoktu.

İvan'ın çar olarak taç giymesi, Makari'nin, Konstantinopolis'in Türkler tarafından fethinin ardından Bizans'ın halefi Moskova'yı Hıristiyan inancının son gerçek merkezi olarak tanıtma misyonu açısından da bir o kadar önemliydi. Rus Kilisesi, Bizans imparatoru ile Doğu Kilisesi'nin diğer pek çok liderinin Müslüman kâfirlere karşı Katolik güçlerin yardımını güvence altına almak için Roma'yla bir araya gelinmesini ısrarla istediği Floransa Konsili'nden (1438-1439) beri bu rolü üstlenme düşüncesine yaklaşıyordu. 1448'de Konstantinopolis'ten bağımsızlıklarını ilan eden Rus piskoposlar, normalde bu makama atamalar Konstantinopolis patriği tarafından yapılsa

5 G. Alef, "The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View", *Speculum*, c. 41, no. 1 (1966), s. 1-21.

da, Ryazanlı İona'yı metropolitleri olarak atadılar. Bizans başkentinin bundan yalnızca beş yıl sonra düşmesi Rusların bağımsız bir ulusal kilise kurmakla ne kadar iyi yaptıklarını düşünmelerine neden oldu. Bu kanaatleri, Litvanya'nın 1458'de Moskova'yla dini ilişkilerini kesip Ortodoks nüfusunu Roma'daki Uniat Kilisesi'nin ruhani otoritesi altına yerleştirince daha da güçlendi.

Rus Kilisesi bağımsızlığını savunmak için, Moskova'nın Ortodoksluğun asıl başkenti olarak Konstantinopolis'in yerini aldığı düşüncesini geliştirdi. Kilise önderleri Moskova büyük knezlerini, Hıristiyan inancının yegâne gerçek savunucuları ve insanlığın Tanrı tarafından seçilmiş kurtarıcıları olarak yücelttiler. 1530'lara gelinene dek, bu düşünce, ileride "Üçüncü Roma Doktrini" olarak anılacak biçimde, kilise risalelerinde ve efsanevi öykülerde ayrıntılandırılmıştı. Bu doktrini en iyi anlatan kişi III. Vasili'nin Pskov'daki temsilcisine yaklaşık 1523'te bir mektup yazan Flofei adlı bir keşiştir. Hem Roma hem Bizans dinden çıktığı için "dünya Hıristiyanlarının tek Çarı" Moskova'nın büyük kneziydi. Filofei'ye göre, Moskova gerçek inancın son başkenti olmuştu zira iki Roma kaybedilmişti fakat Üçüncüsü duruyordu ve bir dördüncü olmayacaktı.[6]

Üçüncü Roma Doktrini, başta Moskova'nın imparatorluk emellerinin savunucusu Makari olmak üzere, Rus Kilise liderleri tarafından kısa sürede benimsendi. Makari, İvan'ın taç giyme törenindeki vaazında çarın Rus Ortodoksluğunun saflığının iç ve dış sapkınlıklar karşısında savunulmasında üstlendiği kutsal görevi vurgulamak için buna atıfta bulundu. İvan başarısız olursa ve Rusya da Roma ve Bizans gibi dinden çıkarsa, sonuç en azından dünyanın sonu olurdu çünkü Filofei'nin uyardığı üzere, dördüncü bir Roma olmayacaktı. Bu tür apokaliptik uyarılar İvan'ın saltanatında çok önemli bir rol oynayacaktı. İvan, Kıyamet Günü'nün yaklaştığı, dünyanın sonunun geleceği ve Rus topraklarını günahtan arındırmanın kendisinin ilahi görevi olduğu kesin inancıyla ülkeyi baskıyla ve şiddetle yönetti.

İvan'ın çar statüsüne yükselmesinin, onun çocukluğunda boyarların 14 yıl süren taht mücadelesinin ardından hükümdarlığın, otoritesini yeniden elde etmesini sağlaması da amaçlanıyordu. Babası III. Vasili 1533'te öldüğünde henüz üç yaşındaydı. İvan'ın annesi Yelena Glinskaya önce naipliği üstlendi ancak 1538'de, muhtemelen zehirlenerek öldü. Bunun üzerine, başlıca boyar klanları Glinskiyler, Belskiler ve Şuyskiler, İvan 1546'da rüştünü elde edene dek, 14 cinayetin işlendiği, iki metropolitin zorla görevden uzaklaştırıldığı ve yönetici kliğin üç kez değiştiği acımasız ve kaotik bir iktidar mücadelesine giriştiler. Kendi anlatımına göre, İvan başta Şuyski klanı prensleri olmak

6 J. Martin, *Medieval Russia, 980-1584* (Cambridge, 2007), s. 261.

üzere, "ilgisiz boyarlar" tarafından ihmal edildiği ve kötü muameleye maruz kaldığı çok kötü bir çocukluk geçirmişti.[7] Daha 13 yaşındayken, sarayındaki son Şuyski, Prens Andrey Şuyski'nin öldürülmesini emrederek onlardan intikam aldı. İvan, rüştünü elde eder etmez, o ölmeden önce yetişkinliğe erişecek bir vâris babası olup hanedanını güvence altına almak amacıyla evlendi. Siyasi istikrarın sağlanması veraset iddialarının ortadan kaldırılmasına bağlıydı. Tercihini çocukluğundaki iktidar mücadelelerinin dışında kalan bir boyar klanının kızı Anastasya Romanova'dan yana kullandı. Tarafsız bir aileyi saraydaki en yüksek mevkiye getiren İvan, hiçbir tartışma olmaksızın tanıyacakları bir vâris sunduğu boyar klanlarını birleştirmeyi umuyordu. Klanlar kendi aralarında ne kadar savaşırlarsa savaşsınlar, oligarşik çıkarlarını korumak için istikrara ihtiyaç duydular.

İstikrar, büyüyen Moskova imparatorluğunu yönetebilecek merkezi bir siyasi sistemin inşası için de hayati önem yaşıyordu. Dönemin diğer Avrupa hükümdarları gibi, İvan da Moskova 15. yüzyılda yeni topraklar elde ederken gelişen ve her biri kendi prensleri ile boyarları tarafından yönetilen prensliklerin oluşturduğu gevşek ağdan bir krallık oluşturmayı hedefliyordu. Bu krallık oluşturma işi İvan'ın büyükbabası III. İvan'ın saltanatı sırasında başlamış ve babası Vasili tarafından sürdürülmüştü. Yaroslav (1471'de), Perm (1472), Rostov-Suzdal (1473), Tver (1485), Vyatka (1489), Pskov (1510), Simolensk (1514) ve Ryazan (1521) cumhuriyetleri ve prensliklerini ilhak edip topraklarına katan Moskova devleti 1462 ve 1533 yılları arasında yüzölçümü ve nüfus bakımından üç katından fazla büyüdü.

İvan'ın fetihlerinin en önemlisi kuzeyde geniş topraklara sahip Novgorod şehir cumhuriyetiydi. Novgorod 1456'da Moskova'nın hâkimiyetini tanıyan bir antlaşma imzalamıştı. Ancak şehrin özgürlüklerini Moskova karşısında korumak için hâlâ Litvanya'ya bel bağlayan bir grup yönetici varlığını sürdürdü. Novgorod 1470'te Litvanya'dan askeri yardım talebinde bulunduğunda, III. İvan bu cumhuriyete savaş ilan etti ve onu yenilgiye uğratarak 1456 antlaşmasını yeniden hayata geçirmeye mecbur bıraktı. Şehrin vatanseverleri yine de boyun eğmeyeceklerdi; bu yüzden İvan 1478'de ordularını bir kez daha gönderdi. Moskova bu kez Novgorod'u ilhak etti ve tüm tarım arazilerine el koydu. Kremlin kuvvetleri, şehir cumhuriyetinin sona erdiğini vurgulamaya yönelik sembolik bir eylemde bulunarak Novgorod'un *veçe*'sini yani halk meclisini toplamak amacıyla kullandığı çanı kaldırdı.

Moskova bu fetihlerle zenginleşti. 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Avrupa'daki en varlıklı ticaret şehirlerinden biri haline gelmişti. Değerli kürklerinden ve her sene Tatarlar tarafından Moskova'ya on binlercesi getirilen

7 *The Correspondence between Prince A. M. Kurbsky and Tsar Ivan IV of Russia, 1564-1579*, ed. ve çev. J. Fennell (Cambridge, 1955), s. 75.

atlardan satın almak amacıyla Almanya'dan, Polonya'dan, Habsburg topraklarından ve İtalya'dan tüccarlar geliyordu. Moskova'nın 16. yüzyılın başlarında Londra'nınkinin neredeyse iki katına karşılık gelen, 100.000 kişilik bir nüfusu vardı. Evlerin hepsi ahşap olsa da şehirde, çoğu Kremlin'de bulunan ve kalın taş surları bu dönemde tamamlanan büyük taş kiliseler vardı.

Kremlin Moskova'nın gücünün ve Avrupa sahnesine çıkışının sembolüydü. Saraylardan ve kiliselerden oluşan geniş kompleks büyük ölçüde İtalyanlar tarafından inşa edildi. Fasetler Sarayı (çarın sarayı), Kremlin'in surlarını Milano'daki Sforza Kalesi tarzında inşa eden Venedikli mimarlar Marco Ruffo ile Pietro Antonio Solari'nin eseriydi. Aristotele Fioravanti, yakın dönemde yeniden inşa edilen Dormition Katedrali'nin (1475-1479), Alevise Novi 20 yıl sonra tamamlanan Başmelek Katedrali'nin yapımından sorumluydu. Yüzyıllar içinde Kremlin binalarının çoğu Ruslaştırıldı –Rus mimarisine özgü unsurlar ve süslemeler kademe kademe ilave edildi– dolayısıyla bugün Kremlin'i ziyaret edenler onun İtalyan niteliklerini kolayca göremeyeceklerdir.

Kremlin ile Kuzey İtalya'nın büyük Rönesans kaleleri arasında önemli bir karşıtlık vardı. Kremlin'in surları şehrin önemli kiliselerinin büyük bölümünü içine alırken Kuzey İtalya katedralleri her zaman kale duvarlarının dışına inşa edilirdi. Bu sembolik bir farktı. Latin Avrupa'da Kilise ile devlet yakın müttefik fakat ayrı ayrı varlıklardı ve bazen, özellikle de papa, kralları tahttan indirmeye ya da kısıtlamaya çalıştığında –bu, mutlakıyetçi devletin 16. yüzyıldaki yükselişinden önce papalık tarafından iddia edilmiş ve kullanılmış bir haktı– çatışırlardı. Oysa Rusya'da Kilise ile devletin bir bütün olarak hüküm sürmesi gerekiyordu. Çarın sarayının Dormition Katedrali'nin yanında bulunması, ikisi arasındaki bu uyumun bir sembolü olarak görülebilir. Gücünü Tanrı'dan aldığı için kutsal kabul edilen bir çarın yönetimde bulunduğu teokratik bir imparatorlukta iki kurum bütünleşmişti.

Rusya'da otokrasi, Avrupa'daki mutlakıyetçi monarşilerde olduğundan farklı gelişti. Teorisini Bizans'tan almış olsa da Rus otokrasisi uygulamada Moğol hâkimiyetinin bıraktığı mirasa daha fazlasını borçluydu. Rusya ile Batı arasında paylaşılan, devlet inşasına ilişkin bazı ortak modeller de elbette vardı. III. İvan'ın saltanatından itibaren, her devlet gibi, Moskova'nın amacı gücünü ülkenin her köşesine yaymak ve birleşik otorite önünde engel oluşturan prenslerin ve boyarların güçlerini azaltmaktı. Avrupa'da olduğu gibi, bu merkezi devletin başlıca işlevi silahlı kuvvetleri finanse etmekti. Ortaçağ'da kullanılan mızrakların ve kargıların yerini seyyar kuşatma toplarının ve barutlu silahların aldığı erken modern dönem askeri devrimi savaş maliyetlerini büyük ölçüde artırdı. Topraklarını genişletme arayışındaki monarşiler daha büyük daimi ordular kurdular; daha fazla savaşa girdiler

ve bu savaşları finanse eden vergileri toplamak için daha merkezi bürokrasilere ihtiyaç duymaya başladılar. Moskova Knezliği, Avrupa'daki bu eğilimin dışında değildi. Avrupa'da 16. yüzyılda ortaya çıkan "mali-askeri devlet"in pek çok açıdan tipik bir örneğiydi.

IV. İvan, saltanatının en başından itibaren, devletinin gücünü artırmayı amaçladı. Boyarlar Konseyi'ne ya da Duma'ya kendi destekçilerini atadı ve politikalarla ilgili danışmak üzere üç ana toplumsal sınıfın (soylular, din adamları ve halk) temsilcilerini bir araya getiren bir Ülke Meclisi (*Zemski Sobor*) kurdu. Vergi tahsilatını başarıyla sağlamak için kâtipler istihdam etti; boyar valilerin yerine merkezden yetkililer atayarak Moskova'nın eyalet yönetimleri üzerindeki denetimini artırdı ve eski prensliklerin kanunlarını standartlaştırmak ve yöneticilerini Moskova'ya daha bağımlı hale getirmek için yeni bir kanunname çıkardı. Tüm bu tedbirler, Avrupalı hükümdarların, her biri kendi hukuki yapısı ve gelenekleriyle onların hâkimiyeti altına giren çeşitli bölgelerden bir krallık oluşturmak için gerçekleştirdikleri reformlarla uyumluydu.

Bununla birlikte, İvan'ın devlet inşasının diğer unsurları Moğollardan alınmıştır. Batı'da onlara benzer hiçbir şey yoktu. Moskova'yı ziyaret eden Avrupalılar, soylular da dahil, çarın uyrukları üzerindeki gücünün boyutları karşısında hayrete düşüyorlardı. "Herkes kendisini çarın kölesi olarak görüyor" diyen Herberstein, "halkının üzerinde kurduğu hâkimiyette onun tüm dünyadaki hükümdarları geride bıraktığını" düşünüyordu.[8] İvan, emrindekilerden "köleler" (*holopi*) diye söz ederdi. Protokol, soylu klanların mensupları da dahil, her boyarın hükümdara hitap ederken kendisini "köleniz" diye sunmasını gerektiriyordu; bu, Moğolların hanları karşısında sergiledikleri itaatkâr tutumu anımsatan bir ritüeldir. Bu itaatkârlık Rusya'yı Avrupa monarşilerinden ayıran patrimonyal otokrasinin temelini oluşturuyordu. Devlet kavramı, tüm Rus topraklarının hâkimi ya da efendisi olarak çarda somutlaşıyordu. Sistem, çarın emrindeki yetkilileri onun merhametine bırakıyordu. Çar memnun kalmadıklarının topraklarını ellerinden alabilirdi. Onları hükümdarından koruyacak hiçbir mülkiyet hakları yoktu.

İvan, 1556'da, ister topraklarını yüzyıllardır ellerinde bulunduran boyarlar olsun, ister çar tarafından toprak bağışlarıyla (*pomestye*) ödüllendirilen yeni bir hizmetkârlar sınıfı *pomeşçiki* mensupları, Rusya'daki tüm toprak sahipleri için zorunlu askerlik hizmeti getirdi. Toprak sahipleri, sahip oldukları topraklarda bulunan her 100 *çetverti* (55 h) ekilebilir arazi karşılığında orduya tam teçhizatlı bir asker ve bir at vermek zorundaydı. Kendisi de orduya hizmet etmeli ya da yerine bir uşağını göndermeliydi. Avrupa'nın başka

8 S. von Herberstein, *Notes upon Russia. Being a translation of the earliest account of that country, entitled Rerum Moscoviticarum Commentarii*, çev. ve ed. R. H. Major, 2 cilt (Londra, 1851-1852), c. 1, s. 30.

ülkelerinde de buna benzer kanunlar vardı fakat Rusya'nınkini farklı kılan, onun Avrupa'nın geri kalanında bilinmeyen, toprak sahibinin arazilerini devlete hizmet etmek koşuluyla elinde tutabilmesini öngören yeni ilkesiydi. Toprak sahibi arazilerine özel mülk olarak sahip değildi. Hangi araziye sahip olursa olsun, bu sahipliğin gerektirdiği hizmet yükümlülüklerini yerine getirmeksizin bir toprak sahibi buraları satamaz ya da oğullarına bırakamazdı.

Çar, *pomeste* sistemiyle kısa sürede 20.000 askerlik bir kuvvet toplayabiliyordu. Bu, Kazan Hanlığı'nda geliştirilene benzeyen bir sistemdi ve muhtemelen ondan türetilmişti. Feodalizmin, özel toprak mülkiyetini ve ona bağlı bireysel hakları getirdiği Batı'da böyle bir şey yoktu. *Pomeste* sistemi, 1748'de Novgorod'un yenilgiye uğramasının ardından II. İvan tarafından uygulanmaya başlamıştı. Şehir devletinin ele geçirilen toprakları, zaferi kazanan ve büyük bölümünü alt rütbeli boyarların oğullarının oluşturduğu askerlere *pomeste* olarak verildi; bu askerler de böylelikle *pomeşçik*leri oluşturdular. Çarın *pomeste* bağışı Moskova Knezliği'nin genelinde (dış tehdidin bulunmadığı, dolayısıyla milis güçlere ihtiyaç duyulmayan kuzey bölgeleri dışında) yaygınlaştı. Eski tip taşınmaz mallar (*votçini*), satışlarının ya da miras bırakılmalarını kısıtlayan yasalarla kademeli olarak ortadan kaldırıldı. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, *pomeste* bağışlarıyla 23.000 yeni toprak sahibi ortaya çıkarılmıştı, bu sayı sonraki 100 yılda iki katına çıkacaktı.[9] Bu hizmet sınıfının büyüklüğü arttıkça, devletin onlar için daha fazla toprak bulması yönündeki baskı da arttı. Bu, Rusya'nın topraklarını genişletmesinin başlıca itici gücü haline geldi: Askeri hizmetliler için yeni toprakların fethi.

Pomeste sisteminin bir sonucu da toprak sahiplerinin meydana getirdiği, belirli bir toplulukla yalnızca zayıf bağları bulunan bir hizmet sınıfı oluşturulmasıydı. *Pomeşçiki* mensupları devlete bağlı kullardı. Çarın imparatorluğunda bir yerden bir başka yere gönderildikleri için aynı yerde kök salmaya ne meylettiler ne vakit bulabildiler. Mülklerini gelir kaynağı olarak görüyorlardı ve eğer bu mülke belirli bir süre için sahiplerse, onu hizmet yerlerine daha yakın bir başkasıyla seve seve değiştiriyorlardı. Dolayısıyla, Rusya'da feodal Avrupa soylularını bir köye ya da kasabaya bağlayan hiçbir şey –hayır ve himaye ağları, kilise yaşamı, birlikler, belediyeler, kısaca bölgesel kimlikleri ve bağlılıkları güçlendiren hiçbir şey– yoktu. Bu yerel ağlar ve kimlikler ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişmeye başladı; sonuçta, bağımsız bir sivil toplumun ya da demokratik bir hükümet sisteminin gelişimini sürdürmek için çok geç kalınmıştı.

Rusya'da otokrasinin kalıcılığı, devletin gücünden çok toplumun zayıflığıyla açıklanabilir. Monarşinin gücüne karşı koyabilecek çok az kamu

9 R. Pipes, *Russia under the Old Regime* (Londra, 1974), s. 97.

kurumu vardı. Toprak sahibi sınıf çara fazlasıyla bağımlıydı. Bu sınıfın mensupları, toprak mülkiyeti hakları ve toplumsal önderler olarak sahip oldukları konum sayesinde mutlakıyetçi devletin tecavüzlerine karşı koyan ve yerel özgürlükleri savunan Avrupa'daki bağımsız aristokrasinin rolünü üstlenemeyecek kadar edilgen ve yumuşak başlıydı. Boyar konseyleri ve ülke meclisleri, en sonunda demokrasi yolunu açan ulusal meclislere dönüşen Avrupa parlamentolarıyla ve sınıf birlikleriyle karşılaştırılamaz. Boyar konseyleri temsili değildi zira kimse tarafından seçilmiyorlardı. Kendilerine danışmanın uygun olacağını düşündüğünde onları çağıran ama görüşlerine uymak zorunda olmayan çarın faaliyetlerini kısıtlayacak güçleri yoktu. Egemen devlet ile zayıf toplum arasındaki bu dengesizlik Rus tarihinin akışına yön vermiştir.

Korkunç İvan'ın saltanatı, Rusya'nın bir imparatorluk gücü olarak yükselişinin başlangıcına işaret eder. Rus İmparatorluğu, 1500 ile 1917 devrimi arasında, günde ortalama 130 km^2 gibi hayret uyandırıcı bir hızla büyüdü.[10] Moskova Knezliği'nin oluşturduğu çekirdekten dünyanın en büyük bölgesel imparatorluğu olacak kadar genişledi. Rusya tarihi, Klyuçevski'nin ifadesiyle "kendini sömürgeleştiren bir ülkenin tarihi"dir.[11]

Dünya tarihinde hiçbir güçle benzerlik göstermeyen bu olağanüstü büyümeyi nasıl açıklayabiliriz? Avrupa devletlerinin ondan korkmaya başladığı 19. yüzyılın başlarından itibaren, Batılılar arasındaki en yaygın görüş Rusya'nın yayılmacı bir niteliğe sahip olduğu yönündeydi. Sovyetler'in Soğuk Savaş'ta Doğu Avrupa'ya yayılmasının "Rus tehdidi" hakkında 19. yüzyıldan kalma basmakalıp ifadelerle açıklanmasıyla daha da pekişen bu görüş uzun süre korunmuştur. Ancak Rusya'nın yayılmacılık arzusunun Avrupa kıtasındaki Polonya-Litvanya ve Habsburglar gibi diğer devletlerinkiyle ya da İngiltere, Fransa ve İspanya gibi denizaşırı imparatorluklarınkiyle kıyaslanabilir olduğu 16. yüzyıla uygulanması o kadar kolay değildir.

Rusya'nın doğal bir sınırının bulunmaması 16. yüzyıldaki genişlemesini kolaylaştırıyordu ancak bu Rusya'yı aynı zamanda saldırılara açık hale getiriyordu. En büyük tehlike, Rusya'nın Baltık Denizi'ne erişimini engelleyen ve Kiev Rus Knezliği'nin batıdaki eski topraklarının büyük bölümünde hak iddia eden Polonya-Litvanya (1569'da birleşmişlerdir) tehdidiyle karşı karşıya kaldığı batıdaydı. Güneyde, Kırım Hanlığı özellikle de Osmanlı

10 T. Hunczak (ed.), *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution* (New Brunswick, 1974), s. ix.

11 V. Klyuçevski, *Kurs russkoi istorii*, 5 cilt (Moskova, 1987), c. 1, s. 31. Rusya'nın iç sömürge haline getirilmesi düşüncesi ilk olarak, Klyuçevski'nin öğrencisi Solovyov tarafından *Istoriia Rossii s drevneishchikh vremen* (1851) adlı eserinin 2. cildinde geliştirilmiştir.

İmparatorluğu'yla yakın ittifakı nedeniyle bir diğer büyük tehditti. Kırımlılar, Rusya'nın Karadeniz'e ve ötesindeki İslam dünyasına erişimini engellediler. Düzenledikleri saldırılar Kiev'in doğusundaki otlaklar boyunca uzanan güney sınırlarında Ruslar için sürekli bir sorundu. Bu saldırılar, gerekli insan gücü Kazaklardan oluşan yeni bir sınır kuvveti tarafından sağlanan savunma hatları ve kaleler inşa edilmesini gerektirdi.

"Kazaklar"ın adı (*The Cossacks*), bozkırda haydutluk yaparak özgürce yaşayan "maceracılar" ya da "göçebe askerler" anlamına gelen Türkçe *kazak* (*qazaqi*) sözcüğünden türemiştir. Kazakların çoğu Moğol ordusundan geriye kalmıştı (Timurlenk de bir kazak olarak yola çıkmıştı). Savaşların neden olduğu ekonomik krizler, artan vergiler ve mahsul kıtlığı nedeniyle güneydeki "vahşi topraklara" kaçan kuzeyli Ruslar da giderek artan sayılarla onlara katıldılar. "Kazaklaşma"nın önünde etnik bir engel yoktu. Askeri birlikler oluşturan Kazaklar, Litvanyalılara ve daha sonra Kırım Tatarları'na, Nogaylara ve diğer bozkır kabilelerine karşı güney sınırlarını korumaları için Ruslara hizmet ettiler. Hizmetlerinin karşılığı olarak, para, toprak bağışı, vergi muafiyeti ve çiftçilikle uğraşan diğer köylüler karşısındaki üstünlüklerinin ve özgürlüklerinin simgesi olarak büyük bir titizlikle muhafaza ettikleri başka haklar ve ayrıcalıklarla ödüllendiriliyorlardı.

Diğer taraftan, Rusya'nın doğu komşusu, kuzeyde Vyatka ile güneyde Saratov arasındaki Orta Volga topraklarını işgal eden Kazan Hanlığı'ydı. Tek başına Moskova'yı tehdit edebilecek kadar güçlü değildi. Ancak hanlıkların en güçlüsü Kırım'a katılması halinde Kazan Hanlığı Moskova Knezliği'ne saldırmak için ileri üs işlevi görebilirdi. Moskova'nın bu tehdidi bertaraf etmesinin tek yolu önce Kazan'ı fethetmesiydi. İvan, Moskova aynı anda iki cephede savaşacak kadar güçlü olmadığı için, ateşli silahlarla donatılmış ordusu hanlıkların ok ve yay kullanan süvarilerinden çok daha büyük bir tehdit oluşturan Polonya-Litvanya'yla çatışmadan önce Kazan tehlikesini ortadan kaldırması gerektiğini düşündü.

1547-1548'deki ilk Kazan seferine İvan komuta etti. Rus okçular, hanlığın süvarilerini mağlup edemediler ve ikmal hatlarına aşırı yüklenildiği için geri çekilmek zorunda kaldılar. Ruslar, 1552'deki ikinci seferlerinde strateji değiştirdiler. Ateşli silahlarla savaşmaya geçtiler ve mühimmat ikmalini sürdürmek için Kazan yakınlarında, Volga üzerindeki Sviyajsk'ta bir ileri müstahkem mevki oluşturdular. Yoğun ateş açmak için, Rus ordusunun ilk daimi birlikleri olarak yeni oluşturulan sabit topçular ile tüfekli askerler (*streltsi*) kullandılar. Kazan surlarını mayınlamak için Hollandalı mühendisler çalıştırdılar ve 2 Ekim'in erken saatlerinde patlatıldığında şehrin savunmasında büyük bir gedik açmaya yetecek miktarda 48 varil barut yerleştirmeyi başardılar. Ruslar saldırıya geçerek önlerine çıkan herkesi öldürdüler.

Kazan'ın fethi, neredeyse 100 yıl önce Konstantinopolis'in kaybedilmesinden beri Müslümanlara karşı elde edilen ilk zafer olmasından dolayı, Ortodokslar tarafından ilahi bir zafer olarak kutlandı. Rus Kilisesi bunu bir Haçlı seferi başlangıcı olarak tasvir etti. Müslüman kâfirlerin zorla dinlerinin değiştirilmesi için çağrıda bulundu. Zafer nişanesi olarak Dormition Katedrali'nde çarın tahtına bakan yatay konumlu bir ikona, *İlahi Çarın Kutsal Ordusu*, resmedildi. *Kilise Militanı* adıyla bilinen resimde, cehennem gibi yanan Kazan şehrinden Kudüs gibi tasvir edilen, Meryem Ana ve Çocuk tarafından karşılandıkları Moskova'ya gelen Rus birliklerine ait bir alayda Başmelek Mihail'in ardından ilerleyen İvan'ın atlı figürü yer alır. İkonografi, Mihail'in şeytanı kıyametten önce yenilgiye uğrattığının anlatıldığı Vahiy Kitabı'ndan alıntıdır. İvan, yeni Kral Davud, Ruslar ise Moskova'nın efsanevi statüsünü ve Üçüncü Roma olarak dünyadaki misyonunu pekiştiren, Tanrı'nın Seçilmiş Halkı, yeni İsrailoğulları olarak görünür.[12]

Dört yıl sonra, 1556'da Ruslar, bu kez Astrahan Hanlığı'nı yenilgiye uğratarak bir zafer daha elde ettiler. Çar, zaferinin anısına Moskova'daki Kızıl Meydan'da –"kırmızı" sözcüğünün (*krasni*) "güzel" (*krasivyi*) sözcüğüyle bağlantılı olması nedeniyle bu adı almıştır– bir katedral inşa edilmesini emretti. Moat'taki Şefaat Katedrali, halk arasında Aziz Basileios Katedrali olarak adlandırılmaya başlamıştır. Genel itibariyle Kutsal Kabir Kilisesi örnek alınarak yapılan katedralin Moskova'nın Yeni Kudüs olduğu düşüncesini güçlendirmesi amaçlanıyordu. Ana şapeli, Mesih'in Palmiye Pazarı'nda Kutsal Şehre girişine hasredilmişti. Çar, onu İsa'nın Kudüs'e eşeğe binerek gelmesine benzer biçimde at üstünde takip eden metropolitin eşliğinde halkını katedrale götürdüğünde –Ortodoksların lideri olarak çarın ilahi rolünü sembolize eden bir ritüel– burası Palmiye Pazarı törenlerinin odak noktası haline geldi.

1560'ta tamamlanan Aziz Basileios Katedrali, Rusya'nın hanlıklar karşısında elde ettiği zaferin simgesi olmaktan daha fazlasıydı. Burası, ülkenin 13. yüzyıldan beri hâkimiyeti altında kaldığı Tatar kültüründen kurtuluşuna işaret eden zafer ilanıydı. Göz alıcı renkleri, iç açıcı süslemeleri ve soğanı andıran sıradışı kubbeleriyle Aziz Basileios, Rusya'nın Bizans geleneklerine geri dönüşünün (her ne kadar tüm Bizans kiliselerinden daha süslü ve doğulu bir üsluba sahip olsa da) bir kutlaması olarak tasarlanmıştı.

Eserin Aziz Basileios'a adanması da tuhaftır zira Basil, Ortodoks ya da diğer başka hiçbir Hıristiyan geleneğinde benzeri bulunmayan bir şahıs, şehrin en sevilen Kutsal Aptalı'ydı (*iurodivi*). Rus folklorunda, "İsa aşkına aptal" ya da Kutsal Aptal, Asya şamanları gibi tuhaf giysiler giymesine, başında demir bir başlık ya da koşum takımı bulunan ve gömleğinin altından zincirler sarkan

12 M. Perrie ve A. Pavlov, *Ivan the Terrible* (Londra, 2003), s. 48-50.

bir deli ya da soytarı gibi davranışlar sergilemesine karşın aziz statüsüne sahipti. Yoksulluk içindeki Kutsal Aptal kırsal bölgelerde dolaşır, gizemli sözlerinden özel anlamlar çıkaran ve sözlerinin doğaüstü bir kehanete ve şifa gücüne sahip olduğuna inanan köylülerin yardımlarıyla geçinirdi. Zenginlere ve güç sahiplerine gerçekleri anlatmaktan çekinmediği için soylular tarafından da sık sık kabul edilirdi ve sarayın ortak varlığı haline gelmişti. İvan da Kutsal Aptallar'ın arkadaşlığından keyif alırdı.

Kazan'ın fethi sembolik açıdan büyük bir öneme sahipti. Çara yeni bir statü kazandırdı; Moğol hanlarının meşru halefi olarak, bozkır göçebelerinin gözünde prestij kazandı ve aynı zamanda Bizans imparatorunun mirasçısı, evrensel bir Hıristiyan hükümdar olma iddiasını da güçlendirdi. İvan, 1557'de Konstantinopolis patriğinden "çar" unvanını tanımasını talep etti. Ortodoksluğu İslam'dan kurtaran kişi olarak bu tanınmayı hak ettiği iddiasındaydı. Talebi 1561'de kabul edildi. Hanedanını güvence altına almak isteyen İvan, patrik tarafından çar olarak takdis edilmek için atalarının ve akrabalarının uzun bir listesini gönderdi. Böylelikle ailesini eski çağlara kadar uzanan Bizans imparatorlarına bağlayan bir soyağacı çıkarmıştı.

Kazan'ın ellerine geçmesiyle doğu bozkırları Ruslara açık hale geldi. Orduları, Sibirya'nın zenginliklerini ve Orta Asya'ya ve Çin'e giden ticaret yollarını kontrol etmeyi sürdürebilirdi. Ancak yeni fethedilen bölgelerdeki Tatarları kontrol etmek çok kolay değildi. Ruslara ve misyonerlerine karşı isyanlar çıktı. Moskova, Osmanlılar ile Kırımlıların dindaşlarını savunmak için müdahale etmesinden korkuyordu. Ruslar zorla din değiştirtmekten vazgeçtiler ve uzun bir barış dönemine girdiler. Bu sırada Kazan ile Arzamas arasında kale garnizonlarının ve manastırların bulunduğu bir savunma hattı inşa ettiler.

Doğuda elde ettikleri başarılarla cesaretlenen İvan ordularını Rusya'nın Baltık Denizi'ne erişiminin İsveç, Litvanya ve Livonyalı Töton Şövalyeleri Tarikatı tarafından engellendiği batıya yöneltti. Livonya topraklarının (bugünkü Estonya ile Letonya'nın kuzey yarısı) ele geçirilmesi, Moskova'nın Rusya'nın Avrupa ticaret yolları üzerindeki limanları kontrol etmesini sağlayacaktı. Volga rotasını kontrol altında tutan Kazan'la Astrahan'ın alınmasıyla, böyle bir zafer Rusların Baltık Denizi ile Hazar arasındaki nehir ağlarının tamamını ellerinde bulundurmalarını ve Asya ile Avrupa arasındaki ipek yollarından kazanç elde etmelerini sağlayacaktı.

Ruslar 1558'de Finlandiya Körfezi'ndeki önemli bir liman olan Narva'yı ve Livonya'nın iç bölgelerindeki Tartu'yu ele geçirdiler. Diğer Baltık devletleri, Rus ilerlemesini durdurmak ve Livonya'nın bazı kısımlarını ellerine geçirmek için müdahale ettiler. Böylelikle, yerel bir sınır savaşı Rusya, Polonya-Litvanya, İsveç, Danimarka ve Livonya'nın dahil olduğu bölgesel bir çatışmaya

dönüştü. Kazan'ın Rusya'ya kaybedilmesinden acı çeken Kırım Tatarları Polonya-Litvanya'yı desteklemesiyle, Rusya iki cephede birden savaşmak zorunda kaldı. Kırımlılar Moskova'ya iki kez saldırdılar. 1571'de ahşap şehri yakıp yıktılar; bir sonraki yılsa, Moskovalılar tarafından yenilgiye uğratıldılar. Kırımlılar 1570'lerde Rus topraklarını taciz etmeye devam edeceklerdi. Bu koşullar altında, Moskova'nın Livonya savaşında elde ettiği ilk zaferlerin devamını getirmesi nerdeyse imkânsızdı. Bir Baltık filosu bulunmaksızın Narva'yı (1579'da İsveçlilerin eline geçti) elinde tutamaz, Riga ya da Ravel (Tallin) limanlarını alamazdı çünkü yalnızca karadan yapılacak bir kuşatma, denizden erzak ve kuvvet desteği alan savunma kuvvetleri tarafından başarısızlığa uğratılmaya mahkûmdu. Savaş, Polonyalıların Rusları daha sonra İsveçlilerle paylaştıkları Livonya'dan çıkardıkları 1583'e kadar devam etti. Savaşın Ruslar açısından ekonomik maliyeti çok büyük oldu. Ülkenin tüm bölgeleri, güneydeki "vahşi topraklar"a kaçan köylüler tarafından terk edildi.

Livonya Savaşı'ndan çıkarılması gereken önemli bir ders vardı. Rusya, bir Avrupa gücü olduğu Asya'da, bir Asya gücü olduğu ve Batılı komşularının daha güçlü olduğu Avrupa'dakine kıyasla daha kolay genişleyebilirdi.

Rusya'nın uzun Sibirya fethi Kazan'ın ilhakıyla başladı. Kazan Hanlığı'nın çöküşünden sonra, Udmurt ve Başkurdistan da dahil, bağlı yönetimleri İvan'ı yeni hanları olarak tanıdı. Tümen'deki Sibirya Hanlığı da Moskova'ya senelik vergi ödemeye başladı. İvan işgal etmek için bu topraklara asker göndermekte isteksizdi. Hanlıklarla savaşa girmek istemiyordu. Bunun yerine, özel girişimcilerin bu arazilere yerleşmelerine, buraları kendi ekonomik amaçları doğrultusunda kullanmalarına ve buraları genellikle Kazaklardan oluşan paralı askerlerle savunmalarına izin verdi.

Bu sömürge politikasının ilk büyük yararlanıcıları Stroganovlar oldu. Tuz üretimiyle ve madencilikle uğraşan bu zengin tüccar ailesi, 1558'de Kazan ile Perm arasındaki Kama Nehri boyunda geniş araziler kiraladı. Tek yükümlülükleri bakır, altın ya da gümüş bulmaları halinde bunu bildirmekti. Sonraki on yılda daha fazla arazinin mülkiyet hakkının kendilerine bırakılmasıyla Stroganovlar İngiltere'den çok da küçük olmayan bir alanın efendisi haline geldiler. 1570'lerin başında, Sibirya Hanlığı'nın sınır bölgelerini keşfedip yerleşmeye başladıklarında, hanın birliklerinin saldırısına uğradılar. İlk saldırıda 100 göçmen öldürüldü ve her saldırıda hanın kuvvetlerinin büyüdüğü görüldü.

Stroganovlar, savunma savaşına devam etmek yerine, savaşı hanlığın merkezine taşımalarına izin vermesi için çara başvurdular. Hana gönderdiği elçilerden birinin öldürülmesine öfkelenen İvan, Stroganovların Sibirya Hanlığı'nı fethetmelerine izin verdi. Kırımlıların dindaşlarına katılmaları halinde genel bir savaşın içinde kalabileceği endişesiyle birden tereddüde

düşen çar kararından döndü. Ancak Stroganovlar çarın karşı emrini göz ardı ettiler ve Sibirya Hanlığı'nı işgal etmeleri için Ermak adlı reislerinin komutası altında Kazak savaşçıları askere aldılar.

Ermak hakkında bildiklerimizin büyük bölümü Rus folklorundan ve efsanelerinden kaynaklanmaktadır. Büyük bir kahraman, Sibirya'yı "keşfettiği" için Rusya'nın Kolomb'u olarak övgüyle anılıyor. Tek bildiğimiz, Stroganovların emrine girmeden önce Livonya Savaşı'nda savaştığı ve Volga boylarında haydutluk yaptığı. Emrinde bulunan 540 Kazağın oluşturduğu paralı asker birliği 1582'de Perm'den yola çıktı. Nehir yoluyla seyahat ederek iki ay sonra, kolayca ele geçirdikleri modern Tobolsk şehri yakınlarında bulunan, kürk, ipek ve altınla dolu Kaşlık Kalesi'ne ulaştılar. Tüfekleri Tatar süvarileri için fazlasıyla etkiliydi. Ermak karargâhını Kaşlık'ta kurdu ve itaati altına aldığı komşu kabileleri haraç ödemeye mecbur etti. İrtiş Nehri kıyısındaki bir pusuda Sibirya Hanlığı'na bağlı Tatar kuvvetleri tarafından 1585'te öldürüldü. Sibirya Hanlığı'nın fethedilmesi için bir 15 yıl, Rusların Pasifik'i görmeleri içinse, bir yüzyıl daha geçmesi gerekecekti. Ancak Ermak'ın cesur macerası, Rusya tarihine "Sibirya'nın fethi" olarak geçecekti.[13]

İvan'ın nasıl bir insan olduğuna ilişkin çok az şey biliyoruz. Günümüze ulaşan, ona ait bir mektup ya da ferman bulunmadığı için okuma yazma bilip bilmediğini dahi kesin biçimde söyleyemeyiz. Elimizde yedi karısından ve çocuklarından herhangi biriyle kişisel ilişkilerine ilişkin hiçbir kayıt, İvan'ın sarayındaki yaşama ilişkin hiçbir anlatım ve çarın gerçek bir portresi yok; zira İvan hayattayken yapılan bu tür resimler ya ikonikti ya hayal gücüne dayanarak üretilmişti. 1963'te İvan'ın kemiklerinin Kremlin'deki Başmelek Katedrali'nde bulunan lahitinden, "gerçek boyutlarına uygun" bir büstün yapımında yararlanılmak üzere çıkarılmasıyla çarı onun yaşadığı dönemde uzun boylu, güçlü, geniş alınlı, "öfkeli bir savaşçı" gibi gösteren tasvirlerin doğruluğu anlaşılmıştır.[14]

İvan, ancak 18. yüzyılda –bugün anladığımız anlamda– "Korkunç" oldu. Bu lakap (*grozni*) onun için ilk kez, çar hakkında zengin bir folklorun henüz gelişmekte olduğu 17. yüzyıl başlarında kullanıldı. O tarihte bu sözcük, zalimden ya da haşinden ziyade hayranlık uyandırıcı ve baş edilmesi güç anlamlarında kullanılıyordu yani esas itibariyle olumluydu. Folklorik anlatımlarda İvan, boyarları günahlarından dolayı cezalandırarak halkı koruyan, adaletin koruyucusu, güçlü bir çar olarak tasvir ediliyordu. Yalnızca bir yüzyıl sonra, tarihçiler onun nasıl dehşet saçtığını daha yakından incelemeye başladıklarında, "Korkunç İvan" ifadesi akıl almaz infazlar, işkenceler,

13 Bkz. R. Skrynnikov, "Ermak's Siberian Expedition", *Russian History*, c. 13, no. 1 (1986), s. 1-40.
14 I. de Madariaga, *Ivan the Terrible* (New Haven, 2005), s. 353.

korkunç katliamlar ile çılgınca ve canavarca bir tiranlıkta karşılık bulmaya başladı. Viktor Vasnetsov'un 1897'de yaptığı *Korkunç Çar IV. İvan* tablosuyla ölümsüzleştirdiği, her şeyi gören gözüyle korkunç ve acımasız İvan böyle bir imaja sahipti.

İvan'ın haşinliği belki de kişiliğinden kaynaklanıyordu. Fırtınalı kişiliği üzerinde sakinleştirici etki yapan Anastasya'nın 1560'ta ölümünün İvan'ın akli dengesinin bozulmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. İvan onu boyarların zehirlediğinden kuşkulanıyordu. Bu, 1553'te ağır hasta olduğu sırada önde gelen bazı boyar klanlarının İvan'ın ölümü halinde henüz bebeklik çağındaki oğlu Dmitri'ye bağlılık yemini etmediği "Boyar komplosu"yla bağlantılandırdığı bir kuşkuydu (Dmitri sekiz aylıkken ölmüştür). Şefkatle ilgilendiği sağır ve dilsiz kardeşi Yuri'nin ve ardından Makari'nin ölümüyle çar daha da yalnız kaldı. Ancak bardağı taşıran son damla, çarın eski dostu ve Livonya'daki ordularının komutanı Prens Andrey Kurbski'nin ihanetiydi. Kurbski 1564'te Polonya-Litvanya kralına katılmak üzere kaçmıştı. İvan artık her yerde ihanete uğruyordu.

İvan, tam bu aşamada, *opriçninay*ı –prenslerin ve boyarların el konan topraklarının bulunduğu ayrı bir nüfuz bölgesi– kurdu. Bu topraklar, onun özel ordusunu meydana getiren, iç isyanlarla mücadele etmekle görevli yaklaşık 5.000 askerden oluşan yeni bir sadık hizmetkârlar sınıfına *–opriçnik*iler– bırakıldı. Çara sadakatleri temelinde görevlendirilen *opriçnik*ilerin *zemsşçina –opriçnina*'nın dışında kalan topraklar– soylularıyla temas kurması yasaktı. Keşişlerin kıyafetine benzer biçimde siyah pelerinler giyiyorlardı ve dizginlerine köpek başları ve süpürgeler iliştirilmiş –çarın düşmanlarını avlayıp bu topraklardan süpürme görevlerinin sembolleri– siyah atlarla tüm ülkeyi dolaşıyorlardı.[15]

Liderleri Polonya-Litvanya tarafına geçen klanların –Belskiler, Kurbskiler ve Teterinler– ile Adaşev ve Silvester gibi gözden düşen danışmanların akrabalarının katledilmesiyle kan dökülmeye başladı. Çar kolektif sorumluluk sistemini tüm hainlerin ailelerinin katledilmesinin gerekçesi olarak gördü. 1569'dan başlayarak, bağımsızlıklarına ve özgürlüklerine düşkün oldukları düşünülen ve muhtemelen İvan'ın Litvanyalılara ve Polonyalılara sempati duyduklarından kuşkulandığı Tver, Klin, Novogorof ve Pskov gibi kentlerdeki toplu katliamlarla baskının dozu daha da arttı. Kiliseler yağmalandı, evler yakıldı ve 30.000 kişi kılıçtan geçirilerek öldürüldü ya da akıncılar gittikten sonra bu şehirleri ele geçiren açlıktan ve hastalıktan öldü.

"Hain boyarlar"la hesaplaşmanın son sahnesi 25 Temmuz 1570'te Moskova'nın Poganaya Çayırı'nda oynandı. Siyah bir elbise giymiş çar, kendi-

15 C. Halperin, *Ivan the Terrible: Free to Reward and Free to Punish* (Pittsburgh, 2019), s. 182-186.

sine eşlik eden 1.500 atlı süvariyle atının üzerinde göründü. Maruz kaldıkları işkenceleri akla getirecek biçimde bitap düşmüş 300 soylu, İvan'ın huzuruna getirildi. Çar, bir merhamet göstergesi olarak 184'ünü serbest bıraktı ve arkasından diğerlerinin öldürülmesini denetlemeye başladı. İçlerinden bazıları kazıklara bağlanıp parçalara ayrılırken diğerlerinin derisi yüzüldü ya da kaynar suya atıldılar. İvan zar zor yürüyebilen yaşlı bir adama mızrak sapladı, bıçakladı ve kafasını kesti. Birkaç saat süren cinayetlerin ardından çar bıkıp sarayına çekildi.[16]

İvan, Kurbski'yle yazışmasında bu katliamın haklılığını Tanrı tarafından görevlendirilmesiyle açıklıyordu. Ona yönelik her türlü ihanet günah olduğu için hainleri Tanrı adına cezalandırma hakkına sahipti. Romalılar 13: 3-4'e* atıfta bulunan İvan, "bir çarın kılıcını boşu boşuna değil, kötülük edenlerden intikam almak ve hakkaniyetten yana olanları yüceltmek için taşıdığını" öne sürdü.[17] Ona göre, *opriçnik*iler kıyamet gününe hazırlanırken günahkârları cezalandırmaya ve "Kutsal Rus toprakları"nı arındırmaya yarayan dini bir enstrümandı. Denetlediği acımasızca öldürme yöntemleri, kafasındaki ilahi ceza düşüncelerinin yansımasıydı. Kurbanların büyük bölümü, son duaları edilmesin ve ruhlarını kurtarmaya zaman bulamasınlar diye birdenbire (genellikle başları kesilerek) öldürüldü. En çok tercih ettiği cezaların çoğu (kurbanların diri diri yakılması ya da vahşi hayvanlar tarafından parçalanarak yenilmesi) cehennem azaplarının benzerlerini yaşatma amacı taşıyordu.[18] İvan, kılıç taşıyan bir baş melek, Ortodoksları korumak ve Kıyamet'ten önce dünyayı kâfirlerden ve günahkârlardan temizlemek için Tanrı tarafından gönderilmiş bir temsilci olduğunu düşünüyordu. Kişisel inancına göre, sahip olduğu hakkaniyetli Hıristiyan kral statüsü ile Tanrı'nın gazabının ifadesi olarak acımasızca şiddet uygulaması arasında bir çelişki yoktu.[19]

Çar, 1570'te *opriçnik*ilerin en önemli lideri Aleksey Basmanov'u idam ettirdiğinde, dehşet –genellikle olduğu üzere– birden sona erdi. İvan, Basmanov'un Polonyalılar ve Litvanyalılar için çalıştığından kuşkulanmıştı. Bunu *opriçniki* liderlerine yönelik geniş kapsamlı bir tasfiye takip etti. *Opriçnina*, çarın huzurunda bir daha adı anılmamak üzere, lağvedildi. İhanete uğramaktan her zaman korkan İvan, kuşku duyulan boyar klanlarının infaz emirlerini vermeye devam etti. Ancak var olduğunu düşündüğü tehlikeler

16 Madariaga, *Ivan*, s. 257-259.

* İyilik edenler değil, kötülük edenler yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin, öyleyse iyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir. Ama kötü olanı yaparsan, kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan öç alıcı olarak Tanrı'ya hizmet ediyor [çeviri: bible.com – ç. n.].

17 *Correspondence*, s. 41.

18 Perrie ve Pavlov, *Ivan*, s. 159.

19 Ayrıca bkz. P. Hunt, "Ivan IV's Personal Mythology of Kingship", *Slavic Review*, c. 52, no. 4 (1993), s. 769-809.

karşısındaki asıl tepkisi, malikânesine çekilip etrafını korumalarıyla sardırmaktı. Hatta bir aşamada, 1575'te tahttan çekildi ve Cengiz Han'ın soyundan gelen sadık hizmetkârı semen Bekbulatoviç'i çar yaptı.

İvan son yıllarında pişmanlık duyuyor muydu? Açtığı yaraları iyileştirmeye çalıştığına, pek çok kişiyi utanç içinde affettiğine, manastırlara bağışta bulunduğuna ve ölenler için dua ettiğine ilişkin kanıtlar vardır. Çar, muhtemelen 1579'da ağır hastayken yazdırdığı vasiyetinin bir taslağında kendini "dünyanın en büyük günahkârı, zihni yozlaşmış, akıl yoksunu" diye tarif etmiştir. Ancak bu dini bir söylem de olabilir. İvan'ın ruh hali, saltanatı süresince, çılgın öfke nöbetleri ile pişmanlık dolu dualar arasında gidip gelmiştir. Bazen toplumsal hayattan çekilmiş ve bir manastıra kapanmıştır. Keşiş olma arzusunu dile getirmiştir.

Son cinayetini, 27 yaşındaki oğlu ve vârisi Çareviç İvan'ı öldürterek işledi. Hikâyeye göre, oğlunun karısını kadının kendi odasında üzerinde sadece iç çamaşırları varken görür. Bu davranışının yakışıksız olduğunu düşünüp ona asasıyla vurmaya başlar. Oğlu onu durdurmaya çalışırken kafasına aldığı darbeyle ölür. Bu sahnenin dehşeti, Repin'in 1885 tarihli *16 Kasım 1581'de Korkunç İvan ve Oğlu İvan* adlı tablosunda resmedilmiştir. Tabloda İvan pişmanlıktan tükenmiş durumda görünmektedir.

Tedbirsizce davranan İvan kendi hanedanını tehlikeye atmıştı çünkü taht sırasındaki ilk kişi ilk karısı Anastasya'nın hayatta kalan tek oğlu Çareviç Fedor zihinsel engelliydi ve son karısı Mayra Nagaya'dan doğma diğer oğlu İvan 1584'te öldüğünde yalnızca bir yaşındaydı. Kimin hükümdar olması gerektiği konusundaki anlaşmazlık, Rusya'nın sonraki 30 yıl boyunca bir iç savaşın içinde kalmasına neden olacaktı.

İvan o kadar mı korkunçtu? Örneğin Cesare Borgia'dan, Kral VIII. Henry'den ya da Papa II. Julius'tan –*il Papa terribile*– daha mı kötüydü? Batılıların zihninde, Korkunç İvan adı, Rusya'nın "barbarca" ve "despotik" yapısını ifade etmektedir. Ancak onun yöntemleri, Floransalı büyük Rönesans düşünürü Niccolò Machiavelli'nin önerdiklerinden ne kadar farklıdır?

> İnsanlar, kendini sevdiren birinden çok, korku uyandıran birini gücendirmekten çekinirler çünkü sevgiyi yaşatan şey bir zorunluluk bağıdır ve insanoğlu bencil olduğundan, istediğini aldığında bu bağ kopar; oysa korku, hiçbir zaman yok olmayan cezalandırılma endişesiyle devam eder.[20]

20 M. Cherniavsky, "Ivan the Terrible as Renaissance Prince", *Slavic Review*, c. 27, no. 2 (1968), s. 195-211. Charlemagne'ın karşılaştırması için: D. Rowland, "Ivan the Terrible as a Carolingian Renaissance Prince", *Harvard Ukrainian Studies*, c. 19 (1995), s. 594-606.

İvan, Floransalı filozofu hiç duymamış olabilir ancak insan doğası ve krallık hakkındaki düşüncelerini paylaşmış, Rusya'da kesinlikle uygulamıştır.

İvan'ın günümüzde sahip olduğu imajı, Karamzin'in onu, acınacak biçimde bölünmüş bir kişiliğe sahip, bir hükümdar olarak uygulamak zorunda kaldığı şiddet nedeniyle dağılmış ve pişmanlık duyan bir kişi olarak tanımladığı *Tarih*'ine kadar uzanır. Zorbalığın insana nasıl bedel ödettiğine dair bir sinema yorumu olan ve yönetmen Eisenstein'ın Stalin'e ahlaki bir ders vermeyi amaçladığı *Korkunç İvan* (1944-1946) filminde benimsenen dramatik anlayış da budur: Eisenstein filmin ilk bölümünde, İvan'ın bir kahramana özgü niteliklerini anlatır: Birleşik Rusya vizyonu, devlet inşası, entrikacı boyarlarla korkusuzca mücadele etmesi, Kazan Savaşı'ndaki güçlü otoritesi ve liderliği, Baltık kıyı şeridini imparatorluğa kazandırma azmi. Bütün bu erdemler, Sovyetler'in, gelişimi 1930'ların başından itibaren Stalin tarafından bilfiil teşvik edilen Korkunç İvan kültünde de ön plana çıkarılmıştır.

Filmin ikinci bölümünde kamusal alandan İvan'ın iç dünyasına geçiş yapılır. Çar artık acı çeken, yalnız, paranoyak, uyguladığı şiddetin neden olduğu sonuçları aklından çıkaramayan bir kişi olarak görülür. Çarın pişmanlığı ise üçüncü bölümün (tamamlanmamış) ana temasını oluşturuyordu. Filmin, İvan'ın Dormition Katedrali'ndeki Kıyamet Günü Freski'nin altında diz çöktüğü ve çarın emriyle öldürülen kişilerin sonu gelmez listesi bir keşiş tarafından yüksek sesle okunurken saltanatı sırasında yaptığı kötülükler için pişmanlık duyduğunu ifade ettiği bir günah çıkarma sahnesiyle son bulması planlanmıştı. İvan başını yerdeki taşlara vurmakta, gözleri ve kulakları kanla dolmaktadır. Eisenstein, oyuncu Mihail Kuznetsova şöyle der: "Stalin, (İvan'dan) daha çok insan öldürdü ama hâlâ pişmanlık duymuyor. Bunu bir izlesin, duyacaktır."[21]

Stalin, filmin Stalin Ödülü'nü alan birinci bölümünü beğendi. Ancak Mart 1946'da ikinci bölümün gösterimini izlediğinde çok sert bir tepki gösterdi. "Bu bir film değil, adeta bir kâbus!" En çok da filmdeki *opriçniki* tasvirine sinirlenmişti. "En aşağılık pislikler, soysuzlar, Ku Klux Klan gibi bir şey olarak gösterilmişler." Kuşkusuz, filmi izleyen insanların kendi siyasi polis teşkilatı ile onların arasında benzerlik kurmasından endişe ediyordu. Film yasaklandı ve 1958'e, yönetmenin ölümünün on yıl sonrasına dek gösterime girmedi.

Stalin, 1947'de Eisenstein'ı Kremlin'de, ona Rus tarihi hakkında aydınlatıcı bir konferans verdiği bir gece toplantısına davet etti. Stalin, Eisenstein'ın İvan'ının Hamlet gibi zayıf iradeli ve ruh hastası olduğunu söyledi. Oysa

21 L. Kozlov, "The Artist and the Shadow of Ivan", ed. Richard Taylor ve D. W. Spring, *Stalinism and Soviet Cinema* (Londra, 1993), s. 123.

gerçek İvan güçlü ve bilgeydi. "Çok acımasızdı" ve Eisenstein onu bu açıdan gösterebilirdi. "Fakat neden bu kadar acımasız olmak zorunda olduğunu da göstermelisin."

> Korkunç İvan'ın hatalarından biri, önde gelen beş feodal klanı parçalamamaktı. Onları yok etseydi, Kargaşa Dönemi [Rusya'da İvan'ın ölümünden sonra yaşanan iç savaş] olmazdı. İvan birini öldürttüğünde tövbe ve dua ederek uzun zaman geçirirdi. Tanrı bu konuda onun önünde bir engeldi. Daha acımasız olabilmeliydi.[22]

22 *Moscow News*, no. 32 (1988), s. 8.

4

Kargaşa Dönemi

Diplomatik görevle Moskova sarayında bulunan İngiliz Giles Fletcher, İvan'ın ölümünden 14 yıl sonra, 1588'de şunları söylemiştir: "Merhum çarın despot yönetimi ülkeyi öylesine büyük sıkıntılar içinde bırakmış, öylesine kinle ve ölümcül nefretle doldurmuş ki yeniden bir iç savaş ateşiyle yanmadan söndürülemeyecektir."[1]

Sonraki çeyrek yüzyıllık dönemde, Rusya iç savaşlarla ve yabancıların istilalarıyla parçalanacaktı; bu, bilindiği gibi, ancak Çar Mihail Romanov'un "seçilmesi" ve 1613'te hanedanını kurmasıyla yatışan bir Kargaşa Dönemi'ydi (*smutnoe vremia*). Ancak Rusya'nın bütün sorunları o tarihte sona ermedi. Bu bölümün içeriğinin kapsadığı zaman diliminde yani sonraki yüzyıl boyunca, devletin otoritesi bir dizi isyanla sarsıldı. Bunlar, yalnızca sahip oldukları ütopik idealleri temsil eden bir monarşiye inanan halkın gözünde çarlık otoritesini tesis etmenin güçlüğünü ortaya çıkardı.

Sorun, İvan'ın ölümü üzerine, iki oğlu Fedor ve Dmitri'nin tahta çıkma iddialarıyla başlamıştı. Fedor yaşça büyük olduğu için tahta çıktı fakat zihinsel engelli olduğu için devlet görevlerini yerine getiremezdi; bu yüzden bu işlerle karısının erkek kardeşi Boris Godunov görevlendirildi. Bir Tatar prensin soyundan gelen Godunov, İvan'ın *opriçnik*ilerine katılmış ve sarayındaki önde gelen boyarlardan biri olmuştu. Çar Fedor'un dört naibinden biri olarak yetenekli bir yönetici olduğunu kanıtladı. Ancak en başından itibaren, Ruriklerin soyundan gelen, "doğuştan güçsüz" Godunov'a türedi gözüyle bakan eş naibi Vasili Şuyski'nin (IV. İvan tarafından idam edilen Şuyski'nin torunu) muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Sekiz yaşındaki Dmitri'nin 1591'de bir kaza sonucu öldüğü haberleri Boris Godunov tarafından öldürüldüğü söylentilerine yol açtı. Bu söylentiler Fedor'un ölümünden sonra Ülke Meclisi Godunov'u yeni çar olarak atadığında daha da arttı.

Godunov, çarlığının meşruiyetini hiçbir zaman tesis edemedi. Livonya Savaşı'nın ardında bıraktığı ekonomik kriz otoritesini zayıflattı. Ülke nüfusunun yaklaşık üçte biri açlıktan ve hastalıktan öldü; kalanların büyük bölümü güneydeki, kıtlığın ulaşmadığı "vahşi topraklar"a kaçtı. Devlet bu nedenle vergi mükelleflerinden yoksun kalırken, askeri hizmetkârları –*pomeşçik*ler–

1 F. Fletcher, *Of the Russe Common Wealth* (Londra, 1591), s. 34.

topraklarını işletmek için bel bağladığı köylüleri kaybetti. Köylülerin kaçışını durdurmak her ikisinin de çıkarınaydı. Boris, köylülerin yer değiştirmesine ilişkin kısıtlamalarla mevcut yasayı sıkılaştırdı ve toprak sahiplerine kaçan köylüleri geri getirmeleri için yüksek yetkiler verdi. Bu, serfliğin dayatılmasına yönelik bir adımdı.

Halk kıtlığın Tanrı'nın Rusya'ya ve kötü çarı Boris'e verdiği ceza olduğunu düşünüyordu. "Gerçek çar Dmitri'nin" yeniden ortaya çıkışına ilişkin efsaneler halk arasında dolaşmaya başladı. Bazı anlatımlara göre Dmitri öldürülmemiş, kaçmıştı. Diğerlerine göre, Dmitri Rusya'yı, ülkeyi zorla ele geçiren çardan ve insanlarını kölelikten kurtarmak için İsa Mesih gibi yeniden canlanmıştı. 1604'te böyle bir adam ortaya çıktı; Dmitri olduğunu iddia eden, 22 yaşında, karizmatik, muhtemelen papazlıktan çıkarılmış, Grigoriy Otrepov adında bir keşiş. Halk ayaklanması çıkararak Rusya'yı fethetmek isteyen Polonyalılar tarafından desteklenen Otrepov, Boris Godunov'a muhalif boyar kabileleri tarafından desteklendi (ve manipüle edildi). Taht iddiasındaki bu kişi, yaklaşık 4.000 askerle Kiev'den (o tarihte Polonya Krallığı'nın toprağıydı) Rusya'ya geçti ve Moskova'ya doğru ilerlemeye başladı. Geçtiği her kentte, halkın devrimci ütopyasının iki temel kavramı, özgürlük ve adalet (*volya* ve *pravda*) umutlarını yansıtır biçimde otoritesi kabul edildi. Ordusu, eşkıyalığın ve özgürlüğün "vahşi toprakları" olan sınır bölgelerinde ilerlerken, gerçek çar uğruna "kutsal savaşa" katılan Kazaklar, köylüler ve kentliler ordunun saflarını genişlettiler.

Rus monarşisinin en temel istikrarsızlığı burada yatıyordu. Çarın otoritesi onun, Üçüncü Roma ideolojisinde gerçek Ortodoks inancının kalan son merkezi Kutsal Rusya'da Tanrı'nın hâkimiyetinin temsilcisi olarak ilahi bir statüye sahip olduğu miti üzerine kurulmuştu. Her zaman siyasi düşüncelere alet edilen yaygın dini inanışa göre, Rusya kurtuluşun ülkesi, özgürlüğün, hakikatin ve adaletin insanlara kutsal çarları tarafından bahşedileceği yeni İsrail'di. 19. yüzyıl devrimcisi Mihail Bakunin'in yazdığı gibi, "Çar, Rus halkının idolüdür, bir tür Rus Mesih'idir."[2] Folklorda, "Küçük-baba çar" (*çar-batyuşka*) boyarlardan yaptıkları kötülüklerin intikamını alan halkın koruyucusu olarak büyük saygı görüyordu. Bu inanç sisteminin mantığına göre, "zalim çar" (*çar-muçitel*) olarak hareket etmesi halinde Ortodokslar ona "sahte çar", belki de Şeytan tarafından Tanrı'nın Rusya'daki hâkimiyetini sona erdirmek ve dünyanın yok olmasına yol açmak için gönderilen Deccal olduğu düşüncesiyle karşı çıkma hakkına sahip olurlardı.[3] Dolayısıyla, çarın otoritesinin en önemli unsuru –kutsal çar mitiyle oluşturulan tanrısal kişiliği– davranışları halkın, kutsal çar kültünden beklentilerini karşılar nitelikte olmazsa onun aleyhine dönebilirdi.

2 M. Cherniavsky, *Tsar and People: Studies in Russian Myths* (New Haven, 1961), s. 179.

3 Cherniavsky, *Tsar and People:* ..., s. 114-117.

Tanrı'nın adaletini getirecek gerçek çar olduğunu söyleyerek tahtta hak iddia eden onlarca çar (*samozvantsi*) vardı. Bunların en az 23'ü 1700 yılından önce kayıtlara geçmiştir ve bu sayı 18. yüzyılda 40'ın da üzerine çıkacaktır.[4] Halk ayaklanmaları, zorunlu olarak, monarşik bir biçime sahipti. Rusların isyanı meşrulaştırabilmelerinin *tek* yolu bunu gerçek çarın adına yapmalarıydı. Başka hiçbir devlet anlayışı –kamu menfaati fikri ya da milletler topluluğu– köylülerin zihninde bir anlam taşımıyordu. Bu, devletin çarın kişiliğinde somutlaştığı patrimonyal otokrasinin sonucuydu.

Nisan 1605'te, sahte Dmitri'nin kuvvetleri Moskova yakınlarında kamp kurmuşken Boris öldü. Ordusu kısa süre sonra isyancıların tarafına geçti. Tahtın talibi, Boyar klanlarının desteğiyle Moskova'ya girdi ve halk isyanıyla tahta çıkan tek çar –Çar Dmitri– olarak taç giydi. Dmitri'ye bağlanan umutlar kısa sürede söndü. Aşırı içki içtiğine ve ahlak dışı bir yaşam sürdüğüne dair söylentiler yayıldı. Sarayı Polonyalı soylularla doluydu. Katolik olduğuna ilişkin şüpheler, Polonyalı bir kadınla, kadını öncesinde Rus Kilisesi'ne sokmadan evlenme niyetini açıklamasıyla arttı. Şuyski'nin önderliğinde bir boyar kuvveti Kremlin'e girdi ve Mayıs 1606'da Dmitri'yi öldürdü. Şuyski, Çar IV. Vasili olarak taç giydi.

Bir kez daha, Dmitri'nin ölmediğine dair söylentiler dolaşmaya başladı. Gerçek çar olduğunu iddia eden yeni Dmitri'ler (tarihçiler tarafından tespit edilen 12 kişi bulunmaktadır) kısa süre içinde ortaya çıktı.[5] Pek çoğu, eşkıyalıklarını teyit edercesine, adı Kazak çeteleriyle duyulmuş kimselerdi. En tehlikelisi, Sovyet tarih yazıcılığının ilk köylü devrimci olarak selamladığı İvan Bolotnikov'du. Aslında, kendi statüsündeki pek çokları gibi, zor günler geçirip Kazaklara katılmak üzere kaçan, bozkırlarda eşkıyalık yaparak yaşayan küçük ölçekli bir toprak sahibi ve askerdi. Temmuz 1606'da, aralarında küçük ölçekli seçkin toprak sahiplerinin de yer aldığı Kazaklardan, köylülerden ve güney sınır bölgelerinin diğer sakinlerinden oluşan bir isyancı ordusuyla ortaya çıktı. Ordu, gerçek çar Dmitri'nin yeniden tahta çıkması için savaştığı iddiasıyla Moskova'ya ilerlerken 60.000 askerlik bir güce ulaşmasını sağlayan destekçiler topladı. Bu bir köylü ya da sınıf savaşı –Marksist ideoloji adına geliştirilen bir mit– değil, güney sınırlarındaki "vahşi topraklar"ın Moskova'ya karşı ayaklanmasıydı.[6]

Bolotnikov yenilgiye uğradı ve 1608'de öldürüldü. Yüksek sınıf mensubu komutanları daha fazla ücret ve vergi muafiyeti taleplerinin, Bolotnikov'un

4 P. Longworth, "The Pretender Phenomenon in Eighteenth-Century Russia", *Past & Present*, c. 66, Sayı 1 (1975), s. 61.

5 M. Perrie, *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia* (Cambridge, 1995), s 131.

6 C. Dunning, *Russia's First Civil War: The Time of Troubles and the Founding of the Romanov Dynasty* (University Park, Pa., 2001), s. 302.

isyanına katılan "ayaktakımı" tarafından değil ama Şuyski'nin boyarlar oligarşisi tarafından karşılanma olasılığının daha yüksek olduğunu hesap ederek onun tarafına geçtiler. Bu tarih itibariyle, sahte bir Dmitri daha ortaya çıkmıştı. Şuyski yönetiminin taktığı isimle –Vor (haydut)– anılan bu kişinin Polonya aristokrasisiyle bağları vardı ve muhtemelen Polonya Krallığı'nın ajanıydı ancak bu, tarihçeler arasında tartışmalı bir önermedir. Kuşkusuz, ordusuna katılmış çok sayıda Polonyalı vardı. Moskova'ya ilerlerken Bolotnikov isyanından geriye kalan güçler de bu orduya katıldı. 1608 yazında, başkentin hemen kuzeyindeki Tuşino yakınlarında bir askeri kamp kurdular ve burada Şuyski'nin amansız düşmanları Saltıkovların ve Romanovların ağırlıklı olarak bulunduğu kendi saray mensupları ve boyar konseyleri olduğu halde bir yıl kaldılar.

Rusya iç savaşla parçalanmışken, kendi çıkarlarını artırmak isteyen dış güçler müdahalede bulundu. İsveçliler ve Polonyalılar bu kargaşadan istifade etmekte hızlı davrandılar. Şuyski, Tuşino İsyanı'nı bastırmak için İsveçlilerin yardımına muhtaçtı. Gönderecekleri paralı askerler karşılığında Karelya'yı ve İngriya'yı İsveç'e bırakmayı kabul etti. Anlaşmanın bir bölümünde, İsveçlilerin Polonyalılara karşı uzun süredir devam eden savaşlarında İsveçlileri destekleme taahhüdü vardı. Polonya Kralı Sigismund, ordularını Rusya'ya göndermek için bunu bahane etti. İsveçliler, Tuşino İsyanı karşısında Moskova'nın yardımına geldikleri halde, Polonyalılar Rus sınırını geçip Smolensk'i kuşattılar.

Polonyalıların istilasıyla telaşa kapılan Moskova'daki boyar klanları, Sigismund'la, oğlu Prens Vladislav'ın Rus Kilisesi'ne geçtikten sonra çar olmasının öngörüldüğü bir anlaşma yaptı. Yetkileri sınırlı Polonyalı bir çar, kendi boyarlık haklarını sağlama almak için ödeyebilecekleri bir bedeldi. Şuyski'yi bir darbeyle deviren Moskova'nın boyar liderleri Prens Vladislav'a sadakat yemini ettiler ve başkente ilerlemekte olan Tuşino isyancılarını yenilgiye uğratan Polonya birliklerinin gelişini memnuniyetle karşıladılar. Bu kez de Sigismund'un Vladislav'ı başa geçirmek değil, tahta bizzat çıkmak ve Rusya ile Polonya'yı tek bir Katolik krallık olarak yönetmek niyetinde olduğu ortaya çıktı. Boyar klanları aldatılmıştı.

Moskovalılar 1612'de Polonyalılara karşı ayaklandılar. Nijniy Novgorod'da ve diğer Volga kentlerinde yaşayan mütevazı vatandaşlar Rus patrik Hermogen'in çağrısına karşılık verip Moskova'ya ilerlemek ve kâfirleri kovmak üzere "yurt milisleri" olarak örgütlendiklerinde Ortodoks inançlarının savunulması gayesiyle birleşen yurtseverlik davaları "ulusal" bir ayaklanmaya dönüştü. Nijniy Novgorod'da bu milis kuvveti için bağış ve vergi toplama girişimine öncülük eden kişi Kuzma Minin adlı sıradan bir kasaptı. Diğer kentlere de aynı şeyi yapmaları için çağrıda bulundu. Eski bir asil ailenin

soyundan gelen Prens Dmitri Pojarski'nin komutası altındaki, Kazakların da katıldığı askerler Moskova'yı Polonyalılardan kurtardılar; bu, Pojarski'yi ve Minin'i Rusya tarihinde ebedi kahramanlar haline getiren bir zaferdir.

Bu olayların 200. yıldönümünde, yine yabancı işgalcilerle, bu kez Napoléon'la ve onun Büyük Ordu'suyla savaşılan 1812'de Nijniy Novgorod'da halkın mali katkılarıyla güzel bir Pojarski-Minin Anıtı yapılmasına karar verildi. Altı yıl sonra, anıt planlananın aksine Nijniy Novgorod'da değil, Kızıl Meydan'ın ortasında açıldı (1931'de askeri geçit törenlerine daha fazla alan sağlamak amacıyla bugünkü yerine, Aziz Basileios Katedrali'nin önündeki yerine taşındı). Bu tarihten itibaren, Minin ve Pojarski kültü, dine ve anavatana bağlılık duygularıyla kenetlenmiş sıradan Rusların vatanseverce fedakârlıklarına ilişkin sembollere ihtiyaç duyan devlet tarafından geliştirildi. Resimleri sikkelere, madalyalara, posta pullarına basıldı; yaptıkları hakkında, farklı kategorilerdeki okuyucu kitlelerine yönelik kitaplar yayımlandı; büyük yönetmen Pudovkin'in *Minin ve Pojarski* (1939) adlı yapıtı da dahil filmler çekildi. Bu film Kızıl Ordu'nun Polonya'yı işgal ettiği dönemde, işgalin haklılığını kanıtlamak amacıyla Polonyalıları saldırgan ve Hitler'in potansiyel müttefikleri olarak göstermek isteyen Sovyet propagandacıları 1612 olaylarını tekrar tekrar anlatırlarken, milyonlarca kişi tarafından izlendi. Putin, Polonya karşıtı bu temayı, Hitler-Stalin Paktı'nı ve ardından Polonya'nın işgalini bir meşru müdafaa olarak gösterme amacıyla kullanmaya devam etti ve kendi sahte argümanına vatanseverlik duygusu eklemek için Minin-Pojarski mitini tekrar canlandırdı. 2005 yılında, 1612'de Polonyalıların Moskova'dan sürüldüğü 4 Kasım'ı Ulusal Kurtuluş Günü ilan etti; bu günün resmi olarak kutlanması halkın yabancılara yönelik saldırdanlıkta birleşmesinin sembolü olarak kasap ve prensin kahramanlıklarına odaklanıyordu. Dolayısıyla, bu kitabın başlangıç olayını oluşturan, Putin'in Prens Vladimir Anıtı'nın açılış törenine giderken Minin ve Pojarski Anıtı'nın önünde durup yanındaki askerlerle fotoğrafçılara poz vermesinin sembolik bir anlam taşıdığı açıktır.

Pojarski kuvvetlerini Moskova'ya sürerken, askeri bir konsey tüm kentlere Rus çarını seçmek üzere Ülke Meclisi'ne temsilcilerini göndermeleri çağrısında bulundu. 7 Şubat 1613'teki oylama için yüzlerce delege Moskova'ya geldi. Aralarında soylulardan, boyarlardan, çarın toprak sahibi hizmetkârlarından din adamlarına, kentlilere, Kazaklara hatta küçük bir grup köylüye kadar uzanan toplumun çok çeşitli kesimlerinden temsilciler vardı. Seçtikleri aday Mihail Romanov'du.

Adını sonraki 300 yıl boyunca hüküm süren hanedana verecek kişinin ona özellikle saygınlık kazandıran hiçbir özelliği yoktu. Henüz 20 yaşında bile değildi, hastalıklı, sakin tabiatlı, eğitim düzeyi düşük biriydi ve soyunu

sürdürenlerin çoğu gibi, o da zekâsıyla ön plana çıkmıyordu. Ancak babası Moskova Patriği Filaret, Kazaklar arasında popülerdi. Filaret, Tuşino'daki Rus Kilisesi'nin lideriydi. Kendisi Çar Dmitri'nin destekçisiyken, ailesinin IV. İvan'la bağları ve Mihail'in Rurik Hanedanı'nın son çarı Fedor'un yeğeni olması, başlıca önceliği savaştan önceki sistemin ilahi biçimini ve içeriğini yeniden oluşturmak ve ülkeyi bir Rus çarın etrafında yeniden birleştirmek olanlara onun doğal bir tercih olarak görünmesini sağladı.

Boyarlar çarın yetkilerini sınırlandırmak için girişimlerde bulundular. Korkunç İvan'ın despotik yönetimi sonucunda uygulamadan kaldırılan eski bir geleneğe göre, çarlar ülkeyi boyarlar konseyindeki bazı üst düzey soylulara danışarak yönetirlerdi. Önde gelen soylular şimdi bu ilkenin yeniden hayata geçirilmesini istiyorlardı. Klyuçevski'ye göre, Mihail'e, başka konuların yanı sıra, Boyarlar Konseyi'nin ya da Ülke Meclisi'nin onayını almadan, kendi başına kanun çıkaramayacağının ya da savaşa girmeyeceğinin sözünü verdirdiler. Bu gerçekten sınırlı ya da oligarşik bir monarşiye geçiş fırsatı idi ise boyarlar bu fırsatı kaçırdılar. Mihail'in otoritesini kurmaya çalıştığı ve düzeni yeniden sağlamak, birliği kurmak ve vergileri yükseltmek için Ülke Meclisi'ne ihtiyaç duyduğu saltanatının ilk yıllarında (1613-1645) bu meclis sık sık toplanırdı. Ancak daha sonra, hanedan güçlendiğinde meclisin etkinliği azaldı, daha uzun aralıklarla, yalnızca çarın çağrısıyla ve onun çıkardığı kanunlara resmi onay vermek amacıyla toplandı. Avrupa parlamentolarında çeşitli seviyelerde görüldüğü üzere, ulusal bir meclise, devlet düzeni içerisinde kalıcı bir yapıya dönüşemedi.

Yeni hanedan çok büyük güçlüklerle karşı karşıya kaldı. Ülke topraklarının önemli bir bölümü hâlâ İsveçlilerin ve Polonyalıların işgali altındaydı. İsveçliler Novgorod ve Pskov da dahil kuzeybatı topraklarını ele geçirme eğilimindeyken, Polonyalılar neredeyse Rus tahtına göz koymuşlardı. Onları geri çekilmeye ikna etmek için daha fazla savaşılması ve bedeli yüksek antlaşmalar yapılması gerekti. 1617 Rus-İsveç Antlaşması, Finlandiya'dan Livonya'ya kadar, Baltık kıyılarının kontrolünü tamamen İsveçlilere bırakırken, 1618 Antlaşması'yla Smolensk ve diğer 30 kent de dahil, tüm batı sınır bölgeleri Polonyalılara bırakıldı. Kırım Tatarları'nın Rusya'nın sınır bölgesindeki kentlere düzenledikleri akınlarla sürekli tehdit oluşturdukları güneyde durum daha iyi değildi. Çar, Kırım ve Türk topraklarına yönelik saldırılarına son verme isteğini yerine getirmeyen Don Kazaklarının bu eylemleri nedeniyle Kırım hanının ya da Osmanlı hamilerinin akınlarını engelleyemez hale gelmişti. Kazakların 1637'de Azak Kalesi'ni ele geçirmeleri, Rusya'yı, kuzey garnizonlarına yönelik bu saldırıları Kremlin'in desteklediğinden kuşkulanan Osmanlılarla savaşa sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Kriz, Mihail'in 1642'de Kazaklara Azak'ı Türklere terk etme emrini vermesiyle

önlendi. Ancak Tatar baskınları ve Kazakların karşı saldırıları, Moskova'nın başka garnizonlar da inşa ederek savunmasını güçlendirdiği güney sınırında hız kesmeden devam etti.

Mihail Romanov gibi seçilmiş bir çarın otokrat unvanına sahip olmak ve otoritesini kurmak istemesi güçtü. Tahtta hak iddia edenler, özellikle kendi isyancı çarlarını seçen Kazaklar arasından çıkmaya devam etti. Vergi tahsilatı en zor işti. Rusya 1613 ve 1682 arasındaki dönemin 30 yılını savaşlarla geçirdi. Rusya'nın daimi ordusunu büyüttüğü ve Avrupa devletleriyle rekabet edebilmek adına daha gelişmiş teknolojilere sahip olmak için daha fazla harcama yaptığı bu dönemde askeri harcamalar neredeyse üç katına çıktı. Bürokratik devlet, daha fazla vergi geliri elde etmek için genişledi ve taşra illerine uzandı. Ancak tarım ekonomisinde, devletin toplumla ilişkilerinin giderek gerginleşmesine neden olan bir gerileme yaşanıyordu. Bu durum, yüksek maliyetli savaşların devletleri mahsul kıtlığı, hastalıklar ve diğer sorunlar nedeniyle zaten sıkıntı içindeki vergi mükellefleriyle ihtilaflı hale getirdiği Avrupa'daki genel krizin bir parçasıydı.[7] Devlet, halkın geçim kaynaklarına el uzattıkça, vergiler ve hükümet gücünün merkezileşmesi karşısında başlayan halk isyanlarıyla daha çok uğraşmak zorunda kaldı.

İlk büyük isyan dalgası, 1646'da tuz vergisinde yapılan büyük artışa tepki olarak başladı. Tuz, yiyeceklerin korunması için büyük önem taşıyan temel bir ev ihtiyacıydı. Halkın baskısıyla vergi kısa sürede kaldırıldı fakat onun yerine, Mihail'in oğlu, 1645'ten 1676'ya kadar hüküm süren genç çar Aleksey tarafından ağır vergiler getirildi. En büyük protestolar, halkın, yabancı tüccarların ve sarayda görevli yönetici çevrelerin vergi muafiyetinden yararlanmasına öfkelendiği Moskova'da yaşandı. 1 Haziran 1648'de, Aziz Sergey Manastırı'na her yıl gerçekleştirdiği hac ziyaretinden dönen Aleksey şehrin dış mahallelerinde, ona bir dilekçe sunmak isteyen bir grup kentli tarafından karşılandı. "Yıkıcılıkları ve açgözlülükleri Onunla, Hükümdarla ülkenin tamamı arasında sorun çıkmasına neden olan güçlü insanlardan" şikâyetçi oldular.[8]

Çara dilekçe sunmak Rusya'da çok eski bir gelenektir. Bu gelenek Sovyetler döneminde, yetkililerinin suiistimalleri karşısında çardan yardım isteyen milyonlarca insanın Stalin'e gönderdiği mektuplarla devam etmiştir ve bugün,

7 17. yüzyıl Avrupası'nda bir "genel kriz" yaşandığı düşüncesi, Eric Hobsbawm'ın 1954 tarihli bir makalesine kadar gider ("The General Crisis of the European Economy in the 17th Century", *Past & Present*, c. 5, Sayı 1 (1954), s. 33-53). Bu makale kapitalizmin ortaya çıkışı ve devletin sorunları üzerine tartışmalara yol açmıştır. Bu makalelerden en önemlileri G. Parker ve L. Smith'in *The General Crisis of the Seventeenth Century* (Londra, 1978) çalışmasında derlenmiştir. "Genel kriz" teorisinin Rusya'ya uygulanmasıyla ilgili bkz. P. Brown, "Muscovy, Poland, and the Seventeenth Century Crisis", *Polish Review*, c. 27, no. 3/4 (1982), s. 55-69.

8 V. Kivelson, "The Devil Stole his Mind: The Tsar and the 1648 Moscow Uprising", *American Historical Review*, c. 98, no. 3 (1993), s. 744.

aynı geleneğin Putin'in, izleyicilerin başkana sorularını ilettikleri, senede bir kez yaptığı Direkt Hat adlı TV programıyla hâlâ devam ettiği görülmektedir. Devletin çarın kişiliğinde somutlaştığı Rus patrimonyal otokrasisinde insanların hatalı uygulamalar ve adaletsizlikler karşısında çare aramalarının en açık yolu buydu. Doğrudan doğruya çardan dilekte bulunma hakkı, halkının dürüst ve babacan koruyucusu olan küçük-baba çar (*çar-batyuşka*) mitinin temelini oluşturuyordu. Bir Rus atasözüne göre, "Çar iyidir ama boyarları kötüdür"; bu, çarın hizmetkârlarının adaletsizliklerinden haberi olmadığı ama öğrenir öğrenmez bu yanlışları düzelteceği ve sorumluları cezalandıracağı" anlamına gelir. Aleksey'i karşılayıp ondan dilekte bulunanların aklındaki düşünce de buydu. Çar taç giyme töreninde, haçı öpmüş ve yoksulları koruyacağına dair yemin etmişti.

Dolayısıyla, genç çar ondan dilekte bulunanların ne istediklerini dikkate bile almayıp hapse atılmalarını emrettiğinde Moskovalı protestocuların nasıl bir öfkeye kapıldıklarını siz düşünün. Çar ertesi gün, Aziz Basileios Katedrali'nde bir ayine katılmak için Kremlin'den çıktığında, Kızıl Meydan'da toplanan kalabalık tarafından sıkıştırıldı. Kalabalığın dağıtılması emrini aldıklarında isyan eden silahşorların çoğunun da katıldığı topluluk Kremlin Kalesi'ne zorla girdi, çarın sarayının önünde toplandı, bazıları Kremlin surları içinde kalan, bazıları yakınlardaki zengin mahallelerinde bulunan kentin önde gelen yöneticilerinin malikânelerine saldırmak üzere harekete geçtiler ve ardından ahşap şehir Moskova'yı talan edip ateşe verdiler. Tuz vergisinin sorumluları olarak görülen yetkililer halkın saldırısına uğradı. İçlerinden biri parçalara ayrılarak bir gübre yığınına atıldı. Protestocuları durdurmak için çaresizce hareket eden çar, silahşorları sakinleştirecek günah keçisi olarak Topçu Kançılaryası başkanının idamını emretti. Ancak kalabalığın asıl nefret ettiği kişi, çarın çocukluğundaki öğretmeni ve hükümetinin önde gelen isimlerinden boyar Boris Morozov, bir manastırda kısa bir sürgün dönemi geçirerek kolayca paçayı sıyırdı.

Diğer şehirlerde –güneyde Kozlov, Kursk, Voronej, kuzeyde Solviçegodsk ve Ustyug gibi diğer şehirlerde ve Sibirya'nın çeşitli bölgelerinde isyanlar çıktı. İngiltere'de o dönemde Cromwell öncülüğünde yapılana benzer geniş kapsamlı bir devrimden korkan çar, reformlar başlatmak üzere Ülke Meclisi'ni topladı. Bu girişimin başlıca sonucu, 1649 tarihli Kanunname (*Ulojenye*) oldu. Litvanya ve Bizans kanunlarından derlenen ve daha önceki Rus kanunlarıyla birleştirilen bu kanunname Rusya'da bu şekilde hazırlanarak çıkarılan ilk kanundu. Hükümetin, her bir uyruğunun adalete eşit bir biçimde ulaşmasını sağlamak amacıyla yeni bir yaklaşım benimsediğini halka duyurmaları için metnin binlerce kopyası hızla yerel yöneticilere gönderildi. Kanunun toplumun her unsurunu kapsayan 29 tematik bölümü, 1833'e ka-

dar temel kanun olarak kaldı. Klyuçevski'ye göre, kanunnamenin bu kadar uzun süre geçerliliğini sürdürmesi "onun ne kadar değerli olduğunun değil, biz Rusların tatmin edici bir kanun olmadan yaşamaya ne kadar uzun süre devam edebileceğimizi" gösteriyordu.[9]

Ulojenie hukuka dayalı devlet düşüncesine yönelişin işaretiydi. Bu, bürokratik yönetimin neredeyse her konunun yayımlanmış kanunlarla düzenlendiği ve çarın takdirine bırakılmadığı ilk biçimlerinden birini ortaya koymaktadır. Protestocuların istediği bu değildi. Çarın daha "dindar yargıçlar" atamasını, merhametli ve dindar çarın en üst seviyedeki yargıç olduğu geleneksel sistemin düzgün işleyişini yeniden sağlamasını istemişlerdi. Kanunname bu geleneksel modeli ortadan kaldırdı. Örneğin, halkın çara yazmak yerine devletin ilgili birimine, gündeme getirdikleri meseleden sorumlu başkanlığa başvurmaları gerektiğini ifade ediyordu. Çara doğrudan dilekçe sunan herkes falakaya çekilerek cezalandırılacaktı.[10]

Kanunname bürokratik devletin kaydedeceği olağanüstü büyümenin temelini attı. İdari kadrolar 1613'te birkaç yüz memurdan oluşurken, 1680'lerde Moskova'daki çeşitli başkanlıklarda tam zamanlı çalışan 2.000'den fazla sekreteri ve memuru istihdam edecek biçimde genişledi.[11] Bu memurlar, giderek artan bir şekilde, saraydaki soyluların büyük bölümünde bulunmadığı muhakkak nitelikler –okuryazarlık, matematik bilgisi, organizasyonel beceri ve teknik uzmanlık– temelinde atanan yeni bir toplumsal sınıftan sağlandı. Giderek daha fazla yetki sahibi olan bu yetkililer, devletin elinin toplumsal yaşamın neredeyse her alanına uzanmasını sağladılar. 1649'dan önce sıradan Rusların devletle çok az teması olurdu; sonrasında ise yeni kanunlar dine küfretmekten kumara, alkol imalatından yurtdışı seyahatine, sokak serserilerinden gezgin âşıklara ve müzisyenlere kadar her şeyi düzenlediği için devletin müdahale ettiği konulardaki artışı hissettiler.

Rusya, devletin her yere erişemeyeceği kadar büyük bir ülkeydi. Eyaletler düzeyinde, devlet otoritesini uygulamak üzere atanan valilere (*voyvoda*) ve yargıçlara güveniyordu. Kırsal bölgelerdeki yerleşim yerlerinde ise köylülerin üzerinde yargı yetkisini kullanmak üzere toprak sahipleri yetkiliydi. Daha aşağıda, köyler seviyesinde, devlet temel düzenin korunmasında ve köyün bir bütün olarak ödemek zorunda olduğu vergilerin tahsilinde, köylülerin, toprak sahibinin kâhyası tarafından denetlenen, kendi komünal kurumlarına dayanıyordu. Daha önce gördüğümüz kolektif sorumluluk sistemi (*krugovaya poruka*), köylüleri otokratik devletin vergi toplama ve yargı işlevlerine ortak ediyordu. Yeni kanunname ortak görevlerini, karşılıklı denetimi ve devle-

9 V. Kliuchevsky, *A Course in Russian History: The Seventeenth Century* (New York, 1994), s. 152.
10 Kliuchevsky, *A Course in Russian History:* ..., s. 755.
11 R. Crummey, *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite in Russia, 1613-1689* (Princeton, 1983), s. 36.

te itaatsizliği teşvik eden davranışların ihbar edilmesini içerecek biçimde genişletti. Çarın her uyruğu, halk arasında majestelerine karşı düzenlenen her türlü komployu, toplantıyı ya da entrikayı yetkililere bildirmekle yasal olarak yükümlüydü; aksi halde ölüm cezasına çarptırılırdı.[12] Kanunnamenin Stalinist rejime yakışır bir bölümünde, "hainler"in ailelerinin hatta çocukların, isyancı akrabalarını ihbar etmemeleri halinde idam edilebilecekleri belirtiliyordu. Bu tür suçlara, çara karşı isyan etme niyetinin beyan edilmesi ya da ona karşı kamu önünde açıklamalarda bulunulması da dahildi. İhbarcılık toplumda derin bir kök saldı. 19. yüzyılın sonları itibariyle ise polisin kullandığı etkili araçlardan biri haline gelmişti.

Kanunname, toplumu, devlete hizmetlerine uygun olarak, bir hiyerarşi içinde kesin çizgilerle belirlenmiş, zümre meclisleri (*sosloviyia*) adıyla bilinen, yasal olarak tanımlanmış sınıflara ayırdı. Her bir sınıf kapalı ve bağımsızdı. Hizmetli soylular, kentliler, din adamları ve köylüler sınıflarını ne bırakabilir ne çocuklarının ayrılmasını umabilirlerdi. Toplumun bu biçimde bölümlenmesinin Rusya'nın gelişiminde derin ve uzun vadeli etkileri oldu. Batılı toplumları erken modern çağda o kadar dinamik hale getiren toplumsal hareketlilik Rusya'da esas itibariyle yoktu. Rusya'da kent nüfusu kalıcı olarak sabitlendi. Kente ya da kentten göç suç haline geldi. Kentli vergi mükellefleri, vergi sayımında kayıtlı oldukları yerde yaşamak zorundaydılar. Yalnızca şehirlerde uğraşılan mesleklerle iştigal etme ya da mülk edinme hakları vardı. Bu, Rus ticareti ve endüstrisinin, aynı dönemde göçmenlerin Avrupa şehirlerine getirdikleri girişimcilik enerjisinden mahrum kalmalarına neden olan bir kısıtlamaydı. Karşılaştırma yapılacak olursa, Rus kentleri içe dönüktü. Örneğin Moskova'da yabancıların ev sahibi olmaları veya kendi kiliselerinin bulunması kanunen yasaktı. Bu, 1648'de yabancıların geçim kaynakları ve inançları üzerinde tehdit oluşturduğu şikâyetiyle başvuruda bulunanlara hükümetçe tanınmış bir ayrıcalıktı.[13]

Kanunnamenin önde gelen yararlanıcıları, devletin savunmasını emanet ettiği askerlerdi. *Pomeşçik*ler zor zamanlardan geçmişlerdi. Mülklerini oğulları arasında paylaştırma geleneği, sahip oldukları toprakların ortalama miktarını azaltmıştı. 1640 itibariyle, çoğunun ancak yarım düzine köylü ailesini geçindirecek kadar toprağı vardı. Güneyde daha iyi topraklara ve koşullara kavuşmak isteyen köylülerin onları terk etmesinin önüne geçemediler. Pek çoğu tam anlamıyla silahlanamadı. Kendilerini daha zengin askerlere köleler gibi sattılar; bu, onların yerine savaşmak anlamına geliyordu. Zor durumdaki *pomeşçik*ler çara onları desteklemesi için yalvardı. Köylüleri topraklarına

12 A. Kleimola, "The Duty to Denounce in Muscovite Russia", *Slavic Review*, c. 31, no. 4 (1972), s. 773.
13 R. Hellie, "The Stratification of Muscovite Society: The Townsmen", *Russian History*, c. 5, böl. 2 (1978), s. 119-175.

bağlayacak daha katı kanunlar istiyorlardı. Taleplerinin karşılığı, yeni kanunnamenin hükümleri kapsamında serflik kurumunun oluşmasıydı.

Köylüler, 15. yüzyılın sonlarına dek, toprak sahibine karşı yükümlülüklerini yerine getirmeleri ya da toprak sahibinin bulunmadığı, kara toprak adı verilen yerlerde yaşıyorlarsa, yönetimde bulunan prense vergilerini ödemeleri koşuluyla serbestçe dolaşabiliyorlardı. Toprak boldu ama iş bulmak güçtü – Rusya'da yaşamın temel gerçeklerinden biri– dolayısıyla en iyi toprak sahibini bulmak ya da güneydeki "vahşi topraklar"a yerleşmek isteyen köylüler bir yerden bir başka yere gidiyorlardı. Köylülerin kaçışı, *pomeşçik*leri gereksinim duydukları işgücünden yoksun bıraktı. Bu aynı zamanda devletin vergi mükelleflerini kaybetmesi demekti. Köylü hareketliliğini kısıtlamak amacıyla kanunlar çıkarıldı. Boris Godunov'un saltanat döneminden itibaren, köylüler toprak sahiplerinin yanından, Aziz Yorgi Günü (25 Kasım) yaklaşırken, yalnızca iki haftalığına ve daha sonra, yaşadıkları malikâneye tazminat olarak bir çıkış ücreti ödemek kaydıyla ayrılabildiler. Ancak bu kısıtlamalar asıl sorunu yani köylü yoksulluğunu ortadan kaldırmadı.[14]

Yerleşik köylüler, kısmen tarım ekonomisindeki genel gerileme yüzünden, kısmen yoldaşlarının kaçışı onları gereksinim duydukları işgücünden ve vergi mükelleflerinden yoksun bıraktığı için giderek artan bir borca battılar. Çoğu, arazilerinde çalışarak geri ödeyeceklerine dair onlarla anlaşma yaptıkları toprak sahiplerinden borç aldı. *Kabala* sözleşmeleri olarak anılan (Moğolca kökenli bir başka sözcük) bu anlaşmalar köylülerin toprak sahipleri için haftada kaç gün çalışacaklarını ve kaç yıl emirlerinde kalacaklarını belirleyen hükümler içeriyordu. Anapara şöyle dursun, borcun faizini bile ödeyebilen çok az köylü oldu. Aslında kendilerini sözleşmeli köle olarak satmışlardı.

Kabala sözleşmeleri serfliğe giden yolda atılmış belirleyici bir yasal adımdı. Bu adım devleti, askeri hizmetlilerini köylülerin kaçış tehlikesinden –köylülerin *kabala* borçlarından kurtulmak için başvurabilecekleri en kolay yol– kurtarmak istiyorsa, köylü hareketliliği üzerindeki kısıtlamaları artırmak zorunda bıraktı. 1580'lerden itibaren, devlet, kaçan köylüleri yakalamaları için toprak sahiplerine daha fazla serbestlik tanıyarak kanunları sıkılaştırmaya başladı. Aslında bu uygulama köylü emeğini toprak sahiplerine ait bir mülkiyet türü haline getiriyordu. Bu yaklaşım 1649'da çıkan yeni kanunamede yer aldı. Yeni kanunname köylüleri, asla ayrılma hakları olmaksızın toprak sahiplerine bağlıyor ve artık suçlular olarak tanımlanan kaçakların yakalanıp geri getirilmelerini devletin sorumluluğu olarak belirliyordu.

Serflik kanunları 1861'e kadar yürürlükte kalacaktı. Bu kanunlar köylülerin yüzde 90'ına –Rusya nüfusunun büyük çoğunluğu– uygulandı. Artık

14 Serfliğin yasal gelişimiyle ilgili bkz. R. Smith, *The Enserfment of the Russian Peasantry* (Cambridge, 1968).

hareket özgürlükleri kalmayınca, serfler çıkarlarını korumak için kullanabilecekleri tüm baskı araçlarını da kaybettiler. Onları derebeylik ekonomileri kapsamında (*barşçina* adıyla bilinen bir emek hizmeti türü) haftada ortalama üç ya da dört gün çalıştıran ve el sanatlarıyla uğraşarak kazandıkları paraları kendi tarlaları için kira (*obrok*) olarak ödeten Toprak sahiplerinin giderek artan sömürüsüne maruz kaldılar. Toprak sahiplerinin kendi eksiklerini gidermeleri ve ihtiyaçlarını karşılamaları bu paraya bağlıydı (sarayın askeri hizmetlileri olarak kazançları çok düşüktü), bu yüzden köylülerinden daha fazla para sızdırabilmek için her yolu deniyorlardı. Köylüler, toprak sahibine yaptıkları ödemelerin dışında, devlete de hem hizmet karşılığı biçiminde hem nakit vergi ödemek zorundaydılar. Devlete vergi ödemeyen çoğu köleden ekonomik açıdan daha kötü durumdaydılar.

Bir başka ifadeyle, daha iyi durumda değillerdi. Bazı toprak sahipleri, serflerine karşı bir babalık sorumluluğu hissederlerdi. Ancak onların davranışları üzerinde hiçbir kontrol mekanizması yoktu ve dolayısıyla, serflerini uygun gördükleri kadar cezalandırmakta serbesttiler. Bu dokunulmazlık, toprak sahiplerinin zaman içinde daha da sertleşmelerine neden olan bir etki yarattı. Keyfi dayak ve kırbaçlama, kadınlara tecavüz ve aileleri ayırma tehdidi; bunlar, serflerin yönetilmesinde kullanılan yöntemlerdi. 19. yüzyıl yazarı İvan Turgenyev'in, Moskova'nın güneyindeki çeşitli mülklerde kendisine bağlı 5.000 serfe bir yandan keyfi biçimde zulmederken diğer yandan yardımda bulunan annesi Varvara Petrovna Lutovinova, eski tip Rus toprak sahiplerinin iyi bir örneğidir. Bir keresinde, yalnızca keplerini çıkarmadıkları ve önünde uygun biçimde eğilmedikleri için malikânesindeki iki köleyi Sibirya'ya sürgüne göndermiştir.[15] Köylülerin, toprak sahiplerine duydukları nefreti artıran –bu nefret 1917'deki köylü şiddetinde ifade bulmuştur– bu cezaların şiddeti kadar, keyfiliğidir.

Serfliğin gelişinin doğurduğu başlıca tepki köylülerin kaçışı oldu. Köylüler giderek artan bir biçimde devletin varlığının Moskova'nın güneyindeki müstahkem sınır bölgelerindeki bozkırlara kıyasla daha zayıf olduğu güneydoğuya, Volga ve Aşağı Don bölgelerine kaçtılar. Bozkırlardaki eşkıyalıklar nedeniyle yaşamları zorlaşan Kazaklar da doğuya ilerliyorlardı. Yüzyılın en büyük halk ayaklanması, Razin İsyanı Mayıs 1670'te Volga'da ve Don'da başladı.

Stepan Razin, Don'un kaçak köylülerin istila ettiği bölgelerin birinde yaşayan bir Kazak'tı. Göçmenler efendilerin ya da vergilerin olmadığı özgür bir yaşam sürmek için Kazak olmaya hazırdılar. Türklere ve İranlılara yaptığı akınlarla ünlü karizmatik Razin, köylülere boyarlarla ve toprak sahipleriyle

15 O. Figes, *The Europeans: Three Lives and the Making of a Cosmopolitan Culture* (Londra, 2019), s. 74.

savaşmak için Kazaklarına katılma çağrısı yaptı; bu, "halkın özgürlüğünü kazanması" ve adil bir çarın (Kazak) tahta çıkarılması için girişilecek bir savaştı. Sovyet tarihçiler bu isyanı bir köylü savaşı olarak anlatmışlardır ancak Razin'in ordusu, aralarında Kazakların, köylülerin, kentlilerin, yoksul din adamlarının ve Tatar, Mordvin ve Çuvaş kabilelerinin yer aldığı farklı unsurlardan meydana geliyordu. Bu, zenginler ile yoksullar arasında bir savaştı.

Razin'in ordusu, bir yıl boyunca büyük tahribat yarattı. Volga Nehri'nin üst ve alt bölgelerindeki kentler –Astrahan, Çariçin, Saratov, Samara– Razin buralara yaklaştıkça ayaklandı. Kırsal bölgelerdeki köylülerse, toprak sahiplerinin malikânelerini yaktılar. Ancak Simbirsk'teki uzun süren kuşatmanın ardından çarlık kuvvetleri isyancıları püskürttü. Acımasızca yürütülen bir sindirme seferiyle de muhtemelen isyancılardan 100.000 savaşçı hayatını kaybetti ve geriye küçük ve dağınık bir avuç çete kaldı.[16] Yakalanan isyancı liderler, sıradan insanlara ders vermek amacıyla kent meydanlarında kazığa oturtuldu, tahtalara çivilendi, asıldı, yerlerde sürüklenerek parçalandı. Razin de yakalandı. Darağacına zincirlenmiş bir vaziyette, açık bir vagonda götürüldüğü Moskova'da acımasızca işkenceden geçirildikten sonra, 6 Haziran 1671'de Kızıl Meydan'da idam edildi. Razin'in ölümsüzlüğüne ilişkin efsaneler uzun yıllar boyunca Kazaklarla köylüler arasında anlatılmaya devam etti. Issız bir yerde saklandığını ve siyah bir kuzgun şeklinde yeniden ortaya çıkmak, onları baskıdan kurtarmak için insanların ona ihtiyaç duyacağı zamanı beklediğini söylüyorlardı. 20. yüzyılın başlarında Razin'in, Volga Nehri boyunca bir yukarı, bir aşağı uçan ve köylü devrimi ütopyasının gerçekleşeceğini müjdeleyen kuzgun imgesi yeniden kullanılmıştır.[17]

Rusya'nın yüzölçümü 17. yüzyılda iki kat büyüdü. Bunu yapabilecek durumda olduğu için genişledi. Moğol fethinden, Tatar kabileleri karşısında kendini savunmanın en iyi yolunun, Avrasya bozkırlarını olabildiğince kontrolü altında tutmak, saldırıya uğrayabileceği her yeri fethetmek olduğunu öğrenmişti. Moğol İmparatorluğu'nun ve halefi devletlerin çöküşü Sibirya bozkırlarını Rus fetihlerine ve sömürgeciliğine açtı. Rusya'nın doğuya ilerleyişinin önüne geçecek hiçbir doğal sınır, uzaktaki Çin dışında hiçbir güç yoktu. Bir tek Sibirya kabileleri; Hantılar, Samoyedler, Tunguzlar, Yakutlar, Buryatlar, Çukçiler, Dauryalılar ve diğer küçük kabileler vardı. Onların da avcı okları ve mızraklarıyla Rus tüfeklerinin ve toplarının karşısına çıkacak güçleri yoktu.

Kürk ticaretinin zirvede olduğu 1680'lerde imparatorluk hazinesinin üçte birini oluşturan kürk, "yumuşak altın" meselesi Rusların doğuya yönelmele-

16 P. Avrich, *Russian Rebels, 1600-1800* (New York, 1972), s. 109.

17 P. Longworth, "The Subversive Legend of Stenka Razin", ed. V. Strada, *Russia* (Turin, 1975), c. 2, s. 29.

rine neden oldu. Kürk avcılarının hemen ardından, ahşap kaleler inşa eden ve mensuplarını (genellikle kadınlar, çocuklar, kabilenin yaşlıları ve şamanlar) rehin aldıkları yerel kabilelerden haraç olarak kürk alan Kazak paralı askerler geliyordu. Kalelere hapsedilen rehineler haraçlarını samur, vizon, kakım ve tilki kürkü olarak getiren kabile mensuplarına gösteriliyordu. Haraç ödeyen kabilelerden, komşu kabilelerin bölgelerinin fethinde Ruslara rehber, tercüman, arabacı ve savaşçı olarak hizmet etmeleri yoluyla da yararlanılıyordu; bu, rakiplerini ortadan kaldırmak anlamına geldiğinde, kabile mensuplarının çoğunun yerine getirmeye istekli olduğu bir görevdi.

Kabilelerin hepsi hemen boyun eğmedi. Metal işleme zanaatları ve toplumsal örgütlenme bakımından diğer kabilelerin çoğundan daha gelişmiş durumdaki Tunguzlar ve Buryatlar sert bir direniş ortaya koydular. Ruslar bunlara acımasızca zulmettiler; köylerinin tamamı yakıldı, idam edildiler, kadınlar toplu tecavüze uğradılar ya da köleleştirildiler. Bazı kabileler bölgeden kaçtılar ya da Ruslara boyun eğmektense topluca kendilerini öldürdüler.

Bu vahşet, Sibirya'nın fethinin genellikle barışçıl bir kolonileştirme olarak sunulduğu, yerli kabilelerin Rus kültürüne asimile edilerek "uygarlaştırıldığı"nın anlatıldığı Rus tarih kitaplarında önemli bir yer tutmamıştır. O efsaneye göre, imparatorluk, bu kabileleri, zaman içinde Sovyetler Birliği'nde göklere çıkarılan "halkların kardeşliği"ni oluşturacak uyumu meydana getirecek biçimde kolonileştirmiş ya da kendi içine katarak büyümüştür. Ruslara öğretilenler, yabancı toprakları fetheden ve baskı altına alan Avrupalı devletlerin şiddet yoluyla imparatorluk kurmalarıyla tam bir tezat teşkil ediyordu. Rusya gibi, bölgesel bir "imparatorluk" olan fakat Batı fetihleri sırasında, Rusya'nın Sibirya fethinden farklı olarak, yerli Amerikalı kabilelerin soykırıma uğratıldığı Amerika'daki durum da bunun zıddıydı. Bu hikâye, Rusların kendilerini Avrupalı niteliklerinden dolayı Asya'nın liderliğini üstlenmeye "doğal olarak" uygun, iyiliksever yayılmacılar olarak görme anlayışının temelini oluşturur.

Sibirya'nın çok geniş yüzölçümü, üstesinden gelinmesi gereken en büyük güçlüktü. Fetih kuvvetleri doğuya ilerledikçe, Moskova'nın onları kontrol etmesi ya da desteklemesi de bir o kadar güçleşiyordu. Başkentten yola çıkan bir habercinin Sibirya'nın doğu kesimindeki en önemli şehri Yakutsk'a gitmesi neredeyse bir yıl, oradan da Pasifik'teki Rus üssü Ohotsk'a ulaşmasıysa, en az bir yıl daha sürdüğü için mesaj alışverişinin tamamlanması dört yılı alabilirdi. İleri kuvvetlere yiyecek ve askeri malzeme göndermek lojistik açıdan tam bir kâbustu. Yakutsk ile Ohotsk arasındaki tundra ve dağlık ormanlar Rusların ihtiyaç duydukları besini sağlamaya yeterli değildi; bu nedenle 1640'tan itibaren, oradaki verimli toprakların ve balık dolu nehirlerin her yıl 20.000 Rus'u besleyebileceğine inandıkları Amur Vadisi'ne yöneldiler.

Komutanları Habarov'un (bugün Rusya'nın uzak doğu bölgesinin en büyük kenti Habarovsk'a adını veren kişi) komutası altındaki Rus kuvvetleri Daurya kabileleri karşısında on yıllık bir terör, yağma ve imha savaşı sürdürdü. Dauryalılar 1652'de, Rusların Amur'daki hâkimiyetini kırmaya yetecek güce sahip ve bunun için yeterince yakın konumdaki tek güç olan Çinlilerden yardım istediler. Ruslarla Çinliler arasında, yenik düşen Rusların Amur toprakları üzerindeki tüm iddialarından Nerçinsk Antlaşması'yla vazgeçtikleri 1689'a kadar aralıklarla süren çatışmalar yaşandı. Buharlı gemiler ve demiryolları çağına kadar buraları geri alamayacaklardı.

Bunun yanında Rusya batıda, hetman adı verilen bir komutan tarafından yönetilen, Polonya karşısında verdiği kurtuluş savaşında 1648'de Rusya'dan yardım isteyen yeni Kazak devleti Zaporojya Ordusu'yla birleşerek genişledi. Yüzyılın ilk yıllarında, genellikle Polonyalı soylu askerlerin Kazakların kontrolündeki bozkırlara yerleşmelerine tepki olarak, bir dizi Kazak ayaklanması çıkmıştı. 1637-1638'deki büyük isyan Polonya birlikleri tarafından acımasızca bastırıldı. Sonrasında Polonyalılar, isyancı Ukraynalıların ve Kazakların topraklarını baskı altına aldılar. Polonyalı yetkililer getirildi. Bunlar, Kazakların özgürlükleriyle ve seçilmiş temsilcileriyle ilgili sert bir tutum sergilediler. Tahmin edileceği gibi, bu boyun eğdirme seferberliği yalnızca isyan ateşini körüklemeye yaradı. Polonya ordusuna katılmaya ikna edilebilecek seçkin Kazaklar düşman haline getirildiler. Bogdan Hmelnitski bunun tipik bir örneğidir. Varlıklı bir toprak sahibi ve Kazak devlet yetkilisi olan Hmelnitski, bölgenin Polonyalı komutanının emriyle mallarına el konduğu, malikânesinin yakıldığı, karısının kaçırıldığı ve oğlunun feci şekilde dövüldüğü 1647'ye kadar isyana katılma eğilimi göstermemişti. Ertesi yıl, Zaporojya Ordusu'nun hetmanı seçildi.

Kazak isyancılar, Hmelnitski'nin komutası altında Kiev'e ilerlediler. İlerleyişleri sırasında karşılarına çıkan Polonya birliklerini kolayca yenilgiye uğrattılar ve gittikleri her yerde daha fazla Kazak'ın ve köylü savaşçıların kendilerine katılmalarını sağladılar. İsyancıların büyük bölümü için bu, Doğu Kilisesi'ni yasa dışı ilan eden ve binalarına el koyan Polonya Kralı'na karşı Ortodoksluğu savunmak için verilen bir savaştı. Hmelnitski'nin ordusu ilerleyişi sırasında Polonyalıları ve Yahudileri öldürdü. Yalnızca 1648'de, Rus İç Savaşı'ndaki kıyımlara dek benzeri görülmeyecek biçimde, yaklaşık 60.000 Yahudi öldürüldü.[18]

Hmelnitski, Polonyalılara karşı askeri destek almak için çara başvurdu. Aleksey Polonyalılara karşı bir savaşa müdahil olmak konusunda başlangıçta

18 S. O'Rourke, *The Cossacks* (Manchester, 2007), s. 82. İç Savaş'ta yaşanan kıyımlarla ilgili bkz. J. Veitlinger, *In the Midst of Civilized Europe: The Pogroms of 1918-1921 and the Onset of the Holocaust* (New York, 2021).

isteksizdi. Daha önce Polonyalılara bırakılan batı sınır bölgesini (Smolensk, Seversk, Çernigov) geri almak istediği halde Rusya'nın güney sınırlarını tehdit eden Kırım Müslümanları'nı yenilgiye uğratmak için Polonya Kralı'nın ittifakına ihtiyacı da vardı. Beş yıl boyunca bir karar vermedi. Ancak Patrik Nikon onu müdahale etmeye ikna etti. Bunun, yalnızca Polonya yönetimindeki Ukrayna'da değil, o tarihte Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Eflak ve Boğdan'daki Ortodoksları da kâfirlerden kurtarmak için verilen bir din savaşı olduğunu iddia ediyordu. Bu, Rusların Tanrı adına savaşarak batıda önemli kazanımlar elde etmeleri için bulunmaz bir fırsattı.

Moskova'nın Hmelnitski'nin savaşına verdiği destek Ukrayna'nın Perevaslav şehrinde 1654'te imzalanan bir antlaşmayla sağlandı. Antlaşma hükümleri uyarınca, Kazak hetman, hetmanlığın özerkliğine saygı göstereceği taahhüdünde bulunan çara tek taraflı bir bağlılık yemini etti. Bunun Rusya ve Almanya için nasıl bir anlam taşıdığı tartışma konusudur. Ukraynalılar bu antlaşmayı bağımsız bir hetman devletinin kuruluşunun ilanı olarak görüyor ve büyük çoğunluğu bu devletin modern uluslarının temeli olduğunu düşünüyor. Buna karşılık, Ruslar, Rusya ile Ukrayna arasındaki, kendi ırklarından bu iki grubun (Büyük Ruslar ve Küçük Ruslar) yaşanan gelişmelerin doğal sonucu olarak tek bir millete ve devlete dönüştükleri görüşünde. Her iki görüşle ilgili de problemler var. Hetmanlık bir Kazak devletiydi, Ukrayna değil. Bir ulus devlet haline gelme potansiyeli yoktu çünkü Kazakların Ukraynalı köylülerle ve diğer sosyal sınıflarla bağları fazlasıyla zayıftı. Bununla birlikte, Rusya'nın görüşünün aksine, Rusya ile Ukrayna arasındaki birlik kaçınılmaz olmaktan çok uzaktı. Aslında bu, yalnızca Kazakların Polonya savaşının olası birkaç sonucundan biriydi. Ukrayna, Polonya'nın bir parçası haline de gelebilir ya da topraklarının güneybatı ucunu Türklere kaptırabilirdi.

Çarın Hmelnitski'ye taahhüdü Rusya, Polonya ve İsveç arasında, ağır bedelleri olan 13 yıllık bir savaşı beraberinde getirdi. 1654-1656 yılları arasında, Rus birlikleri Polonyalılar karşısında, kısmen aynı dönemde İsveçlilerin de Polonyalılara saldırmasının da etkisiyle kazanımlar elde ettiler; Smolensk, Vilna ve Riga'yı ele geçirdiler. Varşova'yı alan İsveçliler Litvanya'ya ilerleyerek Rusya'yı 1656 ve 1661 arasında İsveç'le bir savaşa çektiler. Polonyalılar onların böyle bir mücadele içinde olmalarından istifade ederek daha önce Ruslara karşı kaybettikleri toprakların büyük bölümünü geri aldılar. 1667'ye gelindiğinde, üç kuzey devleti de bu savaşlar nedeniyle tükenmiş durumdaydı. O yıl imzalanan Andrusovo Antlaşması, Ukrayna'yı Rusya'yla Polonya arasında paylaştırdı. Rusya, Kiev'le Doğu Ukrayna'yı (nehrin sol yakası), Polonya ise Batı Ukrayna'yı (sağ yaka) aldı.

Antlaşma Rusya'nın dış politikasında köklü bir değişikliği işaret ediyordu. Bu zamana kadar Ruslarla Polonyalıları, Zaporojya Ordusu Hetmanı Petro

Doroşenko komutasındaki Kazak kuvvetlerinin yardımıyla Batı Ukrayna'ya ilerleyen ortak düşmanları Türkler bir araya getirmişti. Polonyalılar Türklerin Batı Ukrayna'ya yönelik akınlarını bir süre püskürtebildiler. Ancak uzun süren Rusya Savaşı Polonya'yı zayıf düşürmüştü ve 1670 itibariyle, Ukrayna'nın Türklerin eline geçmesini engelleyebilecek güce artık sahip değildi. Türkler Ukrayna'dan 1681'de ancak 100.000 Rus askeriyle çıkarılabildiler.

Rusya, bu zaferle onu hiçbir zaman kıtanın önemli devletlerinden biri olarak görmeyen Batı'nın ilgisini en sonunda çekmişti. Artık Batı'nın onları Türklerden koruması için Ruslara ihtiyacı vardı. 1683'te, Viyana surlarına dayanan Türkleri daha yeni püskürtebilmişlerdi. Rusların Ukrayna'daki Türk kuvvetleri karşısında elde ettiği zafer, Avrupa devletlerini Avrupa'daki Türklere karşı Rusları kendi yanlarına çekmeleri gerektiğine ikna etti. Rusya 1686'da Polonya-Litvanya Milletler Topluluğu'yla Ebedi Barış Antlaşması'nı imzaladı. Böylelikle, Ruslar Kutsal İttifak'a –Polonya-Litvanya Milletler Topluluğu, Kutsal Roma İmparatorluğu ile Venedik arasındaki Türkiye karşıtı koalisyon– bağlanıyordu. Dört devlet Türklere karşı düzenlenecek seferlerini koordine etme konusunda anlaştı: Ruslar onlarla Kırım'da, Polonyalılar Boğdan'da, Avusturyalılar Erdel'de ve Venedikliler Dalmaçya'da savaşma sözü verdiler. Rusya Avrupa'yla bir ittifaka, tarihinde ilk kez, eşit statülü devlet olarak girmişti. Artık Avrupa sahnesindeydi.

Avrupa'nın ilk Rusya büyükelçileri 1680'lerde ve 1690'larda İsveç'ten, Hollanda'dan, Polonya'dan, Danimarka'dan ve Kutsal Roma İmparatorluğu'ndan gönderildi. O tarihlerde Rusya, özellikle Avrupa medeniyetinden yoksun olduğu için, barbar ve geri kalmış bir ülke olarak görülüyordu. Kilise'nin hâkim konumu, seküler bir kültürün gelişmesine engel olmuştu. Hiçbir üniversite, bilim ya da sanat akademisi ve bağımsız meslekler yoktu. Sanatlar Ortaçağ anlayışına sıkışıp kalmıştı. Başlıca resim biçimini ikonalar oluşturuyordu. Dünyevi resimler yeni yeni ortaya çıkmaya başlamıştı (Çar Aleksey, portresine sahip olduğumuz ilk Rus hükümdardır) *Parsuni* adı verilen düz ikonik bir tarzları vardı. Manzara resmi, tarihi resim ve tür resmi Rusya'da bilinmiyordu. Enstrümantal müzik, genellikle gezgin müzisyenlerin ve halk ozanlarının sayesinde ortaya çıktığı her yerde, Kilise tarafından (ilahi şarkıların karşıtı olduğu için) engelleniyordu. Yayıncılık da Kilise'nin kontrolü altındaydı. Rusya, Avrupa'da, özel yayıncıları, basılı haber bültenleri ya da gazeteleri, basılı tiyatro oyunları ya da şiirleri bulunmayan tek ülkeydi. Büyük Petro 1682'de tahta çıktığında Moskova matbaasının 1560'lardaki kuruluşundan beri yayımladığı dini içeriği olmayan kitap sayısı yalnızca üçtü.[19]

19 L. Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great* (New Haven, 1998), s. 317.

Avrupa'nın giderek artan etkisi Çar Aleksey'in saltanatı sırasında hissedilmeye başladı. Aleksey, hanedanın kurucusu babası Mihail'e kıyasla oldukça dinamik ve zeki bir adamdı. Öğretmeni Morozov onu Avrupa düşünceleri, bilimleri ve dilleri konusunda eğitmişti. Batılı düşüncelerin, sanatların ve eğlencelerin Rusya'ya girişinin başlıca kanallarını o tarih itibariyle Polonya ve Ukrayna oluşturuyordu. Polonya'yla savaş bir dönüm noktasıydı. Aleksey ve orduları, Gotik, Rönesans ve barok mimarisini tanımadıkları Vilnius ve Vitebsk gibi kentlere girdi. Aleksey'in doktoru Samuel Collins'in ifadesine göre, "Majesteleri Polonya'da bulunduğundan ve hükümdarların evlerinin orada hangi tarzda yapıldığını gördüğünden beri düşünceleri gelişmiş, sarayını ve diğer binaları daha görkemli bir üslupla yaptırmaya başlamış, odalarını işlemeli duvar örtüleriyle süslemeye başlamış ve eğlence evleri kurmuştu."[20]

Saatler ve teleskoplardan müzik kutularına, ötücü kuşlara ve at arabalarına varıncaya dek, Avrupa'nın her çeşit lüks ürünü Aleksey'in sarayı için ithal edildi. Çocukluk arkadaşı ve yakın danışmanı Artamon Metveyev, Rusya'da türünün ilk örneği olan, Alman barok oyunlarının sergilendiği bir saray tiyatrosu kurdu. Metveyev, Moskova'daki tamamen Batı tarzında döşenmiş evinde, eski boyar partilerinde olduğu gibi aşırı içmek için değil, kadınların da ilk kez boy gösterdiği ve hatta hosteslik ettiği kibar toplantılarda kaynaşmak amacıyla resepsiyonlar verdi. Daha önceleri kadınlar saraya ve boyar eğlencelerine alınmaz, İslam dünyasındaki haremi çağrıştıran *terem* adıyla anılan özel mekânlara kapatılır, evlenene kadar burada gözden uzak yaşarlardı.

Bunlar Avrupa etkisinin yüzeysel işaretleriydi; sosyal yaşama ilişkin gelenekler ve lüks gereçler "uygarlık" göstergesi olarak ödünç alınırken Rusların genel anlayışları ve tutumlarında kayda değer bir değişiklik meydana gelmiyordu. Çok dindar bir kişi olan Aleksey, batılı yaşam tarzına böyle sınırlı bir biçimde maruz kalınmasını tercih ediyordu. Rusya ihtiyacı olan şeyleri (her şeyden önce silah ve askeri teknoloji) Avrupa'dan ithal edebildiği sürece, ne bunların keşfedilmesini sağlayan bilimi öğrenmek ne Ortodoks inancından vazgeçmek zorunda kalacağı düşüncesindeydi. Klyuçevski'nin belirttiği gibi, Aleksey "Alman ceketi giyen, hatta yabancılara özgü bir eğlenceyi izleyen bir kişinin diğer yandan, dindarların Noel arifesinde gökyüzünde ilk yıldız belirmeden orucunu açma düşüncesinden duydukları korku gibi duygu ve düşünceleri muhafaza edebileceğini" umuyordu.[21]

Bununla birlikte, Kilise'nin kendisi de değişim geçiriyordu. Rusya'nın Ukrayna kazanımı Rusya'yı Ukraynalıların dini yaşam biçimlerine ve anlayışlarına açık hale getirmişti. Kiev Akademisi'nde Cizvit örneklerinden türetilen, rahiplerin Slavcanın yanı sıra Latince de eğitim aldığı yeni bir din

20 S. Collins, *The Present State of Russia* (Londra, 1671), s. 64-65.
21 Kliuchevsky, *A Course*, s. 343.

eğitimi türü gelişmişti. Çar Aleksey Rus Kilisesi'ndeki reformların güçlü bir destekçisiydi. 1649'da, Rus dua kitaplarını güncellemek ve onları Avrupa'da basılan modern Yunanca ve Ukraynaca versiyonlarıyla uyumlu hale getirmek için ilk Ukraynalı keşiş grubunu Moskova'ya getirdi. Üç yıl sonra, yaşlı patrik Joseph ölünce, Moskova'da onun yönetimi altında Bizans Ortodoksluğuna benzer biçimde bir Evrensel Kilise'nin yeniden kurulmasının ilk adımı olarak gördüğü reformu gerçekleştirmeye kararlı, güçlü bir iradeye sahip girişimci bir adam olan Nikon'un seçilmesini destekledi.

Nikon'un, dua kitaplarına ve Kilise ritüellerine ilişkin reformları, eski Rus yöntemindeki iki parmakla (Mesih'in ikili doğasını simgelemek üzere) istavroz çıkarmak yerine, Yunan tarzında yani üç parmakla (Teslis sembolü olarak) istavroz çıkarmayı da içeriyordu. Bu, Rus Kilisesi'nde, toplumu da ikiye bölecek büyük bir ayrışmaya neden oldu. Dini ritüeller Rus inancının ve ulusal bilincin temelini oluşturuyordu. Ayinler inancın ayrılmaz bir parçasıydı. Bunları değiştirmek, eski inancın öteden beri yanlış olduğu anlamına gelirdi. Nikon'un eski dostu Başrahip Avvakum'un öncülüğünde çok sayıda kilise mensubu, ayinlere ilişkin reformları kabul etmedi. Eski İnananlar adıyla bilinen bu kişiler Rus ritüellerinin, Roma Kilisesi'yle ittifaka girerek dinden sapan ve bu günahlarının karşılığı olarak Tanrı tarafından cezalandırılarak Konstantinopolis'i Türklere kaptıran Yunanların ritüellerinden daha kutsal olduğunu savunuyorlardı. Nikon'un reformlarının, Batı kitaplarına ve uygulamalarına maruz bıraktığı Rus Kilisesi'ni de aynı felakete sürükleyeceğinden korkuyorlardı. Günümüz okuyucuları bu tartışmaların Reformasyon dönemindeki büyük doktrin tartışmalarıyla karşılaştırıldığında önemsiz olduğunu düşünebilir. Ancak inanç ile ritüelin böylesine iç içe geçtiği Rusya'da ayrışma eskatolojik boyutlara ulaştı. Eski İnananlar'a göre, reformlar Deccal'in işiydi ve dünyanın sonunun yaklaştığının işaretiydi.

Onlarca Eski İnananlar topluluğu isyan çıkardı. Solovetski Manastırı'nda, çarın otoritesini reddeden keşişler 1668'de kendilerini manastıra kilitlediler ve çarın kuvvetleri tarafından yakalanıp katledildikleri güne dek, sekiz yıl boyunca kuşatma altında yaşamaya yöredeki köylülerin desteğiyle katlandılar. Başka yerlerde, çarın kuvvetleriyle karşı karşıya kalan Eski İnananlar ahşap kiliselerine kapandılar ve Deccal'e boyun eğmektense ölmeyi tercih ederek kendilerini yaktılar. Diğerleri kuzeydeki uzak göllere, ormanlara, Volga bölgesine, Don Kazakları'nın yaşadığı bölgelere ya da Sibirya ormanlarına kaçtılar. Zorunlu sürgünde bulunduğu Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki Pustozersk Kalesi'nde 1680'de yakılarak öldürülen Avvakum'un oradan yayılan öğretilerini takip etmeyi sürdürdüler.

Eski İnananlar'ın mücadelesi ritüellere ilişkin olmanın ötesinde bir anlam taşıyordu. Bu, Kilise ile devletin gücünün giderek artmasına karşı bir protes-

toydu. Bu kurumlar insanların günlük yaşamlarını kontrol etmeye çalıştıkça onlara yabancılaşıyordu. Dini biçim almış bir toplumsal protesto yaşanıyordu. Eski İnanç, merkezi devletin zayıf ve isyan ruhunun güçlü olduğu bölgelerde çok yaygındı. 1670'lerden 1770'lere uzanan halk isyanlarının birleştirici bayrağıydı. Kendini eski Rusya'yla özdeşleştirenler ile onu daha Avrupai bir çizgiye çekerek yeni bir şeye dönüştürmek isteyenlerin ayrışmasına yol açtı.

Büyük Petro bu çatışmayı bir dönüm noktasına taşıyacaktı. Babaları Aleksey'in 1676'daki ölümünden itibaren hüküm süren hasta üvey kardeşi III. Fedor'un erken yaştaki ölümü üzerine 1682'de tahta çıktığında henüz on yaşındaydı. Aleksey'in ikinci eşi Natalya Narişkina'dan doğma Petro, boyarlar tarafından, Aleksey'in birinci eşi Marya Miloslavskaya'dan doğma diğer üvey kardeşi İvan'ın yerine tercih edilmişti. İvan, Petro'dan beş yaş büyüktü ama çar olmak için yeterli zekâya sahip olmadığı düşünülüyordu. Onun yerine, kız kardeşi Sofya, Petro'nun naibi yapıldı. İvan'ın taht iddiasını destekleyenler, Moskova'nın, başlarındaki subaylardan şikâyetçi *streltsi* askerleri arasında isyan çıkardı. Gerçek çar olarak gördükleri İvan'ın Kremlin'de Petro'nun ailesi Narişkinler tarafından boğulduğuna ilişkin söylentiler yaydılar. Bu, Boris Godunov komplosunun bir tekrarıydı.

Streltsi, Kremlin'e hücum etti ve çarın katliyle ilgisi olduğundan şüphelendikleri tüm boyarları öldürürken, kendi komutanlarını da kurbanlar listesine dahil ettiler. İsyancıların çoğu Eski İnananlar'dandı. Nikon'un reformlarının kaldırılmasını istiyorlardı. Petro'nun bir boyar kuklası olduğunu düşünen isyancılar, Razin ve Bolotnikov önderliğindeki isyancılarla aynı biçimde, gerçek çarı getirecekleri inancıyla hareket ediyorlardı. Birkaç gündür ayaklanma halindeki Moskovalı yoksullar da onlara katıldı. Şiddeti sona erdirmek amacıyla bir uzlaşma sağlandı. Sofya'nın naiplik edeceği İvan ve Petro birlikte hüküm süreceklerdi.

Taht krizinin bu şekilde çözülmesi Eski İnananlar birliğini tatmin etmek için yeterli değildi. Komutanları İvan Kovanski önderliğinde, Sofya'nın taleplerini kabul etmemesi halinde Kovanski'yi tahta çıkaracakları tehdidiyle, eski dua kitaplarının ve ritüellerin geri getirilmesini istemeye devam ettiler. Sofya, korumakla yükümlü olduğu iki kişiyi de yanına alarak Zvenigorod'a kaçtı ve orada, başkentte kontrolü yeniden sağlamak için yeterli askeri topladı. Görüşmek üzere çağırdığı Kovanski'yi ihanet ve sapkınlık suçlamasıyla idam ettirdi. Özellikle Musorgski'nin aynı adlı operası sayesinde *Hovanşçina* adıyla anılacak isyan bu şekilde son buldu.

Tarihi olayların sahnelenmesine özgü kurallar vardır. Musorgsky, operasını üç ayrı ayaklanmaya dayandırmıştır: 1682'deki bu isyan ve *streltsi*nin dahil olduğu daha sonraki iki isyan. Bunlardan birincisi, Sofya'nın, silahşorları Petro aleyhine toplayıp kendi saltanatını güvenceye alma girişiminin başa-

rısızlıkla sonuçlandığı 1689'da yaşandı. İkincisi, İvan'ın ölümünden iki yıl sonra, 1698'de Petro'nun Büyük Sefaret Gezisi'yle gittiği Avrupa'da öldüğü ve yerine bir Alman'ın tahta çıkacağı asılsız haberiyle *streltsi*nin Moskova'ya ilerlediği ve sonunda Petro'nun tek hükümdar olduğu isyandı. *Streltsi*nin dilekçelerinden biri şu ifadelerle sona eriyordu: "Almanların Moskova'ya gitmekte olduklarını, sakal tıraşı ve tütün içme geleneklerine uygun davranışlarıyla dinimizi tamamen ortadan kaldıracaklarını duyduk."[22]

Avrupa turunu kısa kesen Petro, ayaklanmayı bastırmak üzere hızla Moskova'ya döndü. Batı tarzı kıyafetler giymişti; bıyıklı ama Rusya'da ilahiliğin sembolü olarak görülen ve geçmiş bütün çarlar tarafından uzatılan sakalı tıraşlıydı. Petro, eski Rus âdetlerine savaş açtığını ilan edercesine, onu karşılamaya gelen tüm boyarlara sakallarını tıraş etmelerini emretti. 2.000 *streltsi* askeri hapse atıldı. Acımasızca işkenceden geçirilen bazıları, Petro'yu tahttan indirip yerine Sofya'yı getirme planlarını itiraf etti. Bunun üzerine, 1.000 *streltsi* asılarak ya da başları kesilerek öldürüldü. Sofya, Moskova yakınlarındaki Novodeviçi Manastırı'na kapatıldı. Petro, ona acı çektirmek amacıyla, yüzlerce isyancıyı onun penceresinin baktığı duvarların önünde astırdı ve cesetlerini orada çürümeye bıraktı. O tarihte 26 yaşındaki genç Çar Petro gücünü ispatlamıştı.

22 L. Hughes, *Sophia Regent of Russia, 1657-1704* (New Haven, 1990), s. 249.

5

Rusya'nın Batı'yla Karşılaşması

Ruslar, 18. yüzyıla kadar, senelerin hesaplanmasında Hz. İsa'nın doğumundan 5.508 yıl önce gerçekleştiğine inandıkları dünyanın yaratılışının başlangıç kabul edildiği Bizans geleneğini takip ettiler. Ancak Aralık 1699'da Çar Petro bir takvim reformu açıkladı. Artık seneler, 1 Ocak 1700'den (eski sistemde 7209) başlanarak, "Avrupalı Hıristiyan ülkelerde olduğu gibi" Mesih'in doğumundan itibaren sayılacaktı. Petro, yeni yüzyılın gelişini kutlamak için, Kremlin'deki Dormition Katedrali'nin önündeki meydanda havai fişeklerle, eşzamanlı yapılan 200 pare top atışıyla ve alev püskürtücülerle muhteşem bir tören düzenledi. Moskovalılara, çıkarılan bir fermanla, kutlamalara evlerinin dış cephelerini süsleyerek, sakallarını tıraş edip geleneksel kaftanlarının yerine, şehrin meydanlarında örnek oluşturmak üzere mankenler tarafından sergilenenlere benzer biçimde, Batılı ("Alman" ya da "Macar") tarzda giyerek katılmaları emredildi.[1]

Bu, bir takvim reformundan daha fazlasıydı. Zaman anlayışının kendisinin dahi dönüşeceği bir kültür devriminin başlangıcıydı. Bu aşamadan itibaren, Rusya, kendi ilerlemesini Avrupa zaman ölçeğiyle değerlendirecekti. Misyonu, "Batı'ya yetişmek", eski ve "geri kalmış" kültüründen kurtulup Avrupa'daki gelişmiş komşularının yolundan giderek gelişimini hızlandırmaktı. Bu "yetişme" sonraki 300 yıl boyunca Rus hükümetlerinin amacı olacaktı. Ancak Batı taklitçiliği pek çok soruna neden oldu.

Petro aceleci bir kişiydi. Devlet meselelerinin tüm yönlerini sınırsız bir enerjiyle tek başına yönettiği gibi, neredeyse iki metre boyuyla, danışmanlarını çok geride bırakıp dev ve hızlı adımlarla yürürdü (Serov'un 1907 tarihli *I. Büyük Petro* tablosunda çok güzel resmedilmiş bir imaj). Dinmek bilmeyen merakı onu yönlendirirdi. Puşkin'in, bir zamanlar Rusya'da tüm okul çocuklarının bildiği şiirinde yazdığı gibi,

1 A. Schönle, "Calendar Reform under Peter the Great: Absolutist Prerogatives, Plural Temporalities, and Christian Exceptionalism", *Slavic Review*, c. 80, no. 1 (2021), s. 69-89; L. Hughes, "Russian Culture in the Eighteenth Century", ed. D. Lieven), *The Cambridge History of Russia*, c. 2: *Imperial Russia, 1689-1917* (Cambridge, 2006), s. 67.

O şimdi bir akademisyen, bir kahraman
O şimdi bir denizci, bir marangoz
Herkesi kucaklayan ruhuyla
Tahta çıkan ebedi işçi[2]

Petro, gençliğinde, "Ortaçağ"ın Moskova Knezliği'ne küçümseyici bir gözle bakmıştı. Geçmişte kalmış ve dar görüşlü kültürü, Batı'dan anlamsızca korku ve endişe duyması dolayısıyla onu küçümsüyordu. Ortodoks geleneklerine aykırı davranıp Batılı kıyafetleri giydi, sakalını kesti ve zamanının büyük bölümünü, şehirdeki yabancıların Kilise'nin baskısıyla yaşamak zorunda bırakıldığı, Moskova'nın "Alman" mahallesinde geçirdi. Gece boyunca süren soytarıların, devlerin, cücelerin, fahişelerin bulunduğu içkili saray ziyafetlerine ev sahipliği yaptı. Kilise'yle alay etmek için bu sefahat seanslarına "Tüm Sarhoşlar Sinodu" adını verdi. En önemli devlet adamlarının yüzlercesinin oluşturduğu âlemciler bazen "Patrik Baküs" ve "Başdiyakoz Pislik" gibi unvanlar alırlardı.[3]

En güvendiği içki arkadaşları arasında iki üst düzey asker, 1670'lerden beri Rus ordusuna hizmet eden İsveçli paralı asker Franz Lefort ile Rus Silahlı Kuvvetleri'nin, Petro'yu Rusya'nın Avrupa devletlerine ayak uydurabilmesi için ordusunu modernize etmesi gerektiğine ikna eden İskoçyalı levazım komutanı Patrick Gordon da vardı. Ülke tarihinde sıklıkla görüldüğü üzere, onu Avrupa'nın yeni teknolojilerini ithal etmeye teşvik eden şey Rusya'nın askeri ihtiyaçlarıydı.

1696'dan başlayarak, Rusya'nın kıtanın askeri güçlerinden biri haline gelmesi için neye ihtiyacı olduğunu bizzat görmek üzere Kuzey Avrupa'da kimliğini gizleyerek seyahatler etti. Petro, ülke dışına çıkan ilk Rus hükümdardı. Peter Mihaliov (çarın kendine verdiği isim), Hollanda'da tersane işçiliği yaptı. Londra'da, Greenwich Gözlemevi'ni, Woolwich Cephaneliği'ni, Kraliyet Darphanesi'ni ve Kraliyet Derneği'ni ziyaret etti. Königsberg'de topçuluk eğitimi aldı.

Petro, 1698'de Rusya'ya dönünce yeni bir donanma, askeri okullar ve endüstriler kurdu ve orduyu tepeden tırnağa yeniden inşa etti. Avrupa'da benzeri olmayan bir zorunlu askerlik sistemi oluşturdu. Her biri 20 köylü hanesinden oluşan birimler, her yıl bir kişiyi tüm yaşamı boyunca görevlendirilmek üzere orduya göndermekle mükellefti. Savaş zamanlarında bu sayı daha da yükselecekti. Toplumun bu kadar kapsamlı bir biçimde askerileştirilmesi Petro'nun öldüğü 1725 itibariyle yaklaşık 300.000, 1801'de 2 milyon askerden oluşan, dünyanın en büyük daimi ordusunun ortaya çık-

2 N. Riasanovsky, *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought* (New York, 1985), s. 5.
3 S. Montefiore, *The Romanovs* (Londra, 2016), s. 82.

masına neden oldu.[4] Başka hiçbir ülke bu kadar askeri seferber edemezdi. Ancak ordunun büyüklüğü, askeri etkinliğin garantisi değildi. Kısa süre sonra Silahlı Kuvvetler tarihinde yeni bir model ortaya çıktı: Rusya'nın nitelik açısından geri kalması nedeniyle niceliğe bağımlı olması. Rusların askerlik alanında Batılı devletleri yakalamasının tek yolu buydu. Rusya artık savaşlarını böyle –gelişmiş düşmanlar karşında daha fazla can kaybı yaşayarak– yapacaktı. Rusya'nın 20. yüzyılın iki büyük savaşında bu kadar çok asker kaybetmesinin nedeni de budur.

Bu kadar büyük bir orduya sahip olmanın devlet bütçesine getirdiği yük ağırdı; Petro'nun saltanat döneminde, toplam harcamaların yaklaşık dörtte üçünü oluşturuyordu. Masrafların bir kısmı, askerlerin kendi ihtiyaçlarını gidermeleri için çalıştırılmaları yoluyla karşılandı. Her alayın kendi botlarını ve üniformalarını yapması bekleniyordu. Askerler arteller (kolektifler) kurup alaylarına para kazandırmak amacıyla civardaki toprak sahipleri için çalışıyorlardı. Ancak ordunun masrafları esas itibariyle vergilendirme yoluyla –köylü evlerinin iki temel öğesi tuz ve votka satışından dolaylı olarak ve 1718'den itibaren köylülerden alınmaya başlayan baş ya da "ruh" vergisinden doğrudan doğruya– karşılanıyordu.

Rusya'nın bir Avrupa gücü olması için Baltık Denizi'ne erişimi olması gerekiyordu. Finlandiya'dan Livonya'ya uzanan Baltık kıyıları 1617'de İsveçlilere bırakılmıştı. Petro bu toprakları geri almak istiyordu. Rusya'nın, bol miktarlarda temin edebileceği malları (kereste, katran, tahıl, kenevir, deri, kürk ve değerli taşlar) Avrupa'ya ihraç edebilmek için limanlara ihtiyacı vardı; bu ihracat Batı'nın askeri teknolojisini satın almak için gerekli parayı sağlayacaktı. Baltık kıyılarının fethedilmesi Rusya'ya doğal bir sınır da kazandıracaktı.

Polonya ve Danimarka'yla kurduğu ittifakın desteğini arkasına alan Petro, 1700'de İsveç'e savaş ilan etti ve kale şehri Narva'ya saldırmak üzere 40.000 askere komuta etti. XII. Karl'ın komutası altında, daha iyi eğitimli, daha iyi donatılmış ve daha güçlü topçu birliğine sahip, yalnızca 9.000 askerden oluşan İsveç kuvveti karşısında ağır bir yenilgi aldılar. Rus askerlerin dörtte biri hayatını kaybederken çok daha fazlası İsveçlilere esir düştü.[5] Yenilgi, Petro'ya reformlarına hız vermesine neden olacak iki ders verdi: Birincisi, kıyı şeridini fethedebilmek için bir donanmaya ihtiyacı vardı; ikincisi, ne kadar büyük bir orduya sahip olursa olsun, onlarınkiyle kıyaslanabilecek düzeyde donatılmadığı sürece, o tarihte Avrupa'nın en iyi ordularından birine sahip İsveçliler karşısında fazla şansı olamazdı.

---

4 W. Fuller, "The Imperial Army", ed. Lieven, *Cambridge History of Russia*, c. 2, s. 532.

5 Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, s. 29.

Ruslar, İsveçlilerin Polonya'ya karşı bir başka savaş nedeniyle şaşkına döndükleri 1701'de yeni bir sefer başlattılar. Neva Nehri'nin Ladoga Gölü çıkışında, stratejik bir konuma sahip Nöteborg (Rusların Almanca Şlisselburg'a verdikleri isim) Kalesi'ni ele geçirdiler. Petro'nun Neva'nın Baltık Denizi'ne döküldüğü yerde kurduğu St. Petersburg ("Sankt Piterbourg" şeklinde telaffuz edilen, Almanca çağrışımı yapan bir başka isim) şehrinin savunmasını Şlisselburg'la güçlendiren Kotlin Adası'nı da (Almanca adı Kronstadt) fethettiler. Petro'nun ordusu, Narva ve Dorpat'ı da (Tartu) ele geçirdi; bunlar, Petro'nun, Karl'ın St. Petersburg'u elinde tutmasına izin vermesi halinde İsveçlilere iade etmeyi teklif ettiği yerlerdi. Petro, Dorpat'ın Baltık limanlarının en önemlisi olduğunu düşünüyordu çünkü tekneler Neva'dan, Volga Nehri'ne ve Hazar Denizi'ne ulaşabilirdi ve bu, Rusya'yı Asya ile Avrupa arasındaki ana geçiş yolu haline getirirdi. Karl, Petro'nun uzlaşma önerisini kabul etmedi. İsveçlilerin tahıl ihtiyacını karşılayan Baltık kıyıları üzerinde tehdit oluşturan Rusları tamamen saf dışı bırakmak istiyordu. Karl, Polonyalıları yenilgiye uğratır uğratmaz, ordularını o tarihte Litvanya'da bulunan Rusların üzerine sürdü.

Karl Moskova'ya saldırmayı, çarı tahttan indirip Rusya'yı boyarlar arasında paylaştıracağı yurtluklara bölmeyi planlıyordu. Ancak doğuya, doğrudan Rus başkentine ilerlemek yerine, ordusunun yönünü güneye, Ukrayna'ya çevirdi. Orada, Rusya'dan bağımsızlıklarını elde etmeleri için İsveç Kralı'nın yardımını alabilecekleri konusunda ikna edilen hetmanları İvan Mazepa komutasındaki 20.000 Kazak'ın kendilerine katılmasını umuyordu. İsveçlilerin güneye yönelmelerinin bir nedeni de yiyecek kaynaklarına çaresizce ihtiyaç duymalarıydı. Ruslar, Litvanya üzerinden geri çekilirlerken düşmanın beslenebileceği tüm hayvanları ve ekinleri yok eden bir yakıp yıkma politikası izlemişlerdi. Karl Ukrayna'daki durumun daha iyi olacağını düşünüyordu fakat orada da aynı yıkımla karşılaştı. İşgal birlikleri 27 Haziran 1709'da Poltava'ya ulaştıklarında, orada onlarla çarpışan gelişmiş Rus ordusuyla boy ölçüşemeyecek kadar zayıf ve bitkin düşmüştü. İsveçliler kesin bir yenilgi aldı. Karl, Dinyeper'in diğer yakasındaki Türk topraklarına kaçtı. Ruslar ellerine geçen bu fırsatı değerlendirdiler. Kuzeye yönelip Riga'yı ele geçirdiler ve oradan İsveç'in geri kalan Baltık topraklarını almak için ilerlemeye başladılar. Büyük Kuzey Savaşı adıyla anılacak savaş 12 yıl daha devam etti. Ruslar Finlandiya'da İsveçlilere hücum ettiler, deniz saldırıları düzenlediler, İsveç kıyı şeridindeki kentleri yağmalayıp yaktılar ve hatta Stokholm'ü tehdit ettiler. İsveçliler barış istemek ve Baltık topraklarının Rusya'ya bırakıldığı Nystad Antlaşması'nı (1721) imzalamak zorunda kaldılar.

İsveç zaferi Rusya'nın, bu statüsü Avrupa'nın tüm hükümdarları tarafından tanınan büyük bir Avrupa devleti olduğunun kanıtıydı. Petro, oğlu Aleksey'e,

"Karanlıktan aydınlığa çıktık" diye yazdı. "Daha önce dünyada hiç kimse bizi tanımıyordu ama şimdi bize saygı duymak zorundalar."[6] O zamandan beri, Avrupa'nın saygısını kazanmak Rusya'nın hedefi olmuştur.

St. Petersburg bir Avrupa başkenti, Puşkin'in *Tunç Süvari*'de (1833) tarif ettiği gibi, "Rusya'nın Avrupa'ya açılan kapısı" olarak düşünüldü. Caddeler, kanallar ve meydanlarla birbirine bağlanan bir dizi klasik mahalleden oluşacak biçimde planlanan şehir, bir devlet ve uygarlık olarak Rusya'ya saygı duymaları beklenen Avrupalı ziyaretçileri etkilemek için inşa edildi.

Petro, şehrin inşasının ilk aşamalarında her türlü ayrıntıyla ilgilendi. Diğer Avrupa başkentlerinden örnekler aldı. Amsterdam (bizzat ziyaret ettiği) ve Venedik (yalnızca resimlerden bildiği), kanallarla çevrili saraylar ve bentler konusunda ilham kaynaklarıydı. Şehrin kiliselerinin klasik barok tarzı, Londra'daki Aziz Paulos Katedrali'nin, Roma'daki Aziz Petrus Kilisesi ve Riga'daki tek kuleli kiliselerin stilistik bir karışımıydı. Petro, Avrupa'dan mimarlar, mühendisler, zanaatkârlar, sanatçılar, mobilya tasarımcıları ve bahçe düzenleyicileri getirdi. St. Petersburg İskoçlara, Almanlara, Fransızlara ve İtalyanlara ev sahipliği yaptı. Petro'nun örnek başkenti için hiçbir masraftan kaçınılmadı. Versay'dakinden daha iyi Yaz Bahçeleri yapmak için, İran'dan şakayık ve narenciye ağaçları, Ortadoğu'dan süs balıkları ve Hindistan'dan ötücü kuşlar getirtildi.[7]

St. Petersburg, bir Rus masalındaki büyülü şehir gibi, o kadar hızla büyüdü ve onunla ilgili her şey o kadar göz kamaştırıcı ve yeniydi ki kısa süre sonra efsaneleştirilmeye başladı. Kuruluş efsanesine göre, Petro Neva'nın Baltık Denizi'yle buluştuğu bataklık arazide, yanında bir düzine atlıyla at üstünde ilerlemektedir; durup atından iner ve süngüsüyle kestiği bataklık kömürü parçalarını haç şeklinde dizip "Burada bir şehir kurulacak" der.[8] Sözleri, St. Petersburg'un, dünyanın kendisi gibi, yoktan var edilmiş olduğunu düşündürecek biçimde, "Işık Olsun!" ilahi emrini anımsatıyordu. 18. yüzyıl methiye yazarları, Petro'yu bir tanrınınkine denk güçlere sahip, yaratıcı-çar konumuna yükseltmişlerdir. Popüler mitolojide, yaşananların anlatıldığı resimli balatlarda, sözlü hikâyelerde ve efsanelerde, şehrin mucizevi bir biçimde denizden yükselmesiyle ona daha en başından doğaüstü bir statü verilmiştir. Petro'nun şehri gökyüzünde yarattığı ve sonra onu büyük bir örnek olarak yeryüzüne indirdiği anlatılmıştır. Burası, Rus topraklarında kökleri bulunmayan yeni bir imparatorluk başkentiydi.

---

6 P. Bushkovitch, "Peter the Great and the Northern War", ed. Lieven, *The Cambridge History of Russia*, c. 2, s. 498. Anlaşılır olması için çeviri değiştirilmiştir.

7 "Peterburg v 1720 g. Zapiski poliaka-ochevidtsa", *Russkaya Starina*, c. 25 (1879), s. 267.

8 S. Solovyov, *Istoriia Rossyi ot drevneishih vremen*, c. 13, s. 1270.

Petro, kendi şahsında, eski Roma imparatorlarını çağrıştırmak istedi. Kendine Latince "imperator" unvanını verdi ve Sezar'ı taklit ederek, yeni çıkan ruble sikkelere defne taçlı ve zırhlı elbiseli resmini bastırdı. Bu, çarın ilahi bir temsilci ve dinin savunucusu olarak tanımlandığı Bizans mitolojisinin benimsenmesiyle, Moskova Knezliği'den kopuşun sembolik bir göstergesiydi. Çar artık Batılı tacı, pelerini ve imparator elbisesiyle zırh kuşanmış görünüyordu. Büyük Sefaret Gezisi sırasında Avrupalı hükümdarlara dağıtılmak üzere Sör Godfrey Kneller tarafından yapılan portrelerinde böyle tasvir edilmişti.

Poltava'daki zafer, bu asker-imparator kimliğinin iyice benimsendiği nokta oldu. Aleksey Zubov'un ünlü gravüründe, çar, zafer kazanan askerlerinin başında, sanatçı tarafından antik Roma biçiminde tasavvur edilen Moskova'ya girerken resmedilmiştir. Zafer taklarının hiçbiri resimde yoktur. Moskova'nın soğan kubbeli pek çok kilisesi kent manzarasında yer almaz. Askerler alaylarının renklerini taşırlar ancak tören alayında, ilahi müdahalenin rolünü simgeleyecek hiçbir rahip ya da ikona yoktur. Bu, imparatorluğun askeri gücünün tamamen dünyevi bir tasviridir ve Korkunç İvan'ın Kazan'ı fethi anısına çizilen, zaferi Tanrı'nın işi olarak anlatan *Kilise Militanı* ikonasıyla tam bir tezat oluşturmaktadır.

Petro'nun "Imperator" unvanını alması, Rusya'nın adının da değiştirilmesini gerektirdi. Daha önce, ülke Rusların etnik anavatanının (*russkie*) yaygın kullanılan adıyla *Rus* diye anılıyordu. Petro, sonraki yüzyılda Rus devletinin adı olarak *Rus*'un yerini alacak Yunanca *Rossiya* terimini de ekledi. *Rossiya* adının, her ne kadar imparatorluk yönetimine en yakın milliyetlere (Baltık Almanları, Ruslar vs.) ayrıcalık tanıyan ırksal bir hiyerarşi içinde de olsa, Rus İmparatorluğu'nun tüm uyruklarını etnik kökenden ya da milliyetten bağımsız olarak birleştiren bir imparatorluk kimliği ifade etmesi amaçlanıyordu. İmparatorluk *Rossiyskaya* (*Rossiya*'dan türetilmiş bir sıfat) ya da bazen *Vserossiyskaya*'ydı (Tüm Ruslar anlamında) ama asla *Russkaya* (*Rus*'tan türetilmiş) değildi. Bu sıfat Rus halkını (*russkiy narod*), Rus dilini (*russkiy yazik*) ve Rus Kilisesi'ni (*russkaya tserkov*) tanımlamak için kullanılır ama devlet kurumları için kesinlikle kullanılmazdı. Moskova, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ta yazdığı gibi, tüm Rusların anası, *Rus*'un başkentiyken, Petersburg, Baltık'tan Pasifik'e uzanan çok etnili bir imparatorluğun idari merkezi, *Rossiya*'nın başkentiydi.

Bu imparatorluk hükümetinin temelinde, yeni bir Rus devleti anlayışı vardı. 1649 Kanunnamesi'ne kadar, devletin çarın şahsi malı olduğu düşünülmüştü. Devlet kavramı (*gosudarstvo*), Rusya'yı kendi egemenlik alanı olarak yöneten çarın (*gosudar*) şahsından ayrılamazdı. Kanunname, kişiye özel bu anlayıştan kanunla yönetilen bir ülkeye geçişin işareti olmuştu. Ancak Petro, devletin, kamuya ya da milletler topluluğuna hizmet etme amacını taşıyan,

kişisel olmayan bir mekanizma olduğunu düşünen ilk çardı. Bu düşünceyi, devletin, halka bir düzen empoze etmek, rasyonel muhasebeden ve topluma ilişkin ayrıntılı bilgilerden yararlanılarak geliştirilen politikalar yoluyla ekonomiyi canlandırmak suretiyle kamu yararına hizmet etmeye yönelik aktif ve ilerlemeci bir rol üstlenmesini öngören Alman kameralist düşünürlerden, hukukçulardan ve devlet yetkililerinden almıştı. Petro kameralistlerin felsefesinden, muhtemelen kamu yararı ile devlet çıkarlarını bir görmeleri onun reformlarını gerçekleştirmek için baskı kullanmasının haklılığını ortaya koyduğu için hoşlanmıştı.

Diğer mutlakıyetçi devletler gibi, Petro'nunki de toplumsal yaşamın her unsurunu düzenliyordu. Başlangıç olarak dokuzu 1718'de olmak üzere, temel politika alanlarından (Dışişleri, Savaş, Donanma, Adalet, Ticaret, İmalat vs.) sorumlu yüksekokullar ya da bakanlıklar kurdu. 1721'de, kendi kontrolü altındaki ruhban sınıfının yer aldığı ve bağımsız patrikliğin yerini alan bir organ –Kutsal Sinod– kurarak devlet kontrolünü Kilise meselelerini kapsayacak biçimde genişletti. Bu, Bizans'ın, Kiev Rus Knezliği ile Moskova Knezliği'nin siyasi felsefelerinin de dayandığı Kilise-devlet uyumu anlayışının ortadan kalkması anlamına geliyordu. Artık tek otorite çardı.

Petro, yeni ve genişletilmiş eyaletlerin (*guberniya*) atamayla göreve gelen valilerine daha geniş yetkiler vererek eyalet yönetimini merkezileştirdi. Statüleri doğuştan olmayıp bulundukları makamın büyüklüğüne göre belirlenen soylular için devlet hizmetini zorunluluk haline getirdi. 1722'de hazırlanan Rütbeler Cetveli, devlet hizmetinin 14 kademesini ya da kategorisini oluşturuyordu ve kalıtsal asalet ilk sekiz sıradaki makam sahiplerine tanınıyordu. Sıradan insanlar en alt sıradaki rütbeye sahip olabilir ve çalışarak sekizinci sıradaki rütbeye kadar (yüksekokul müfettişi, orduda binbaşı ve donanmada üçüncü kaptan) yükselmek suretiyle asalet unvanları alabilirlerdi. Soylular hiyerarşisinin devlette üstlendikleri görevle bağlantılı olarak belirlendiği bu sistem 1917'ye kadar devam etti. Bu sistemin soyluların yaşam tarzı üzerinde derin etkileri oldu ve toprakla bağlantılarını daha da azalttı. Terfiler normalde kıdeme göre verildiğinden, sistem eyyamcıları ödüllendiriyor, bürokratik vasatlığı teşvik ediyordu. Birçok yönden, Sovyet Parti-devletinin ve nomanklatürünün, yüksek makamlara sadık, uzun süre görev yapmış devlet yetkililerini atama sisteminin habercisiydi.

Petro devleti etkin bir ekonomi politikası izledi. Kendi fabrikalarını ve madenlerini kendisi işletti; yollar ve kanallar inşa etti, devlet köylülerini (Petro'nun, kraliyet topraklarında yaşayanlar için oluşturduğu bir kategori) bu şantiyelerde işçi olarak çalıştırdı. Devlet, endüstriyel mallarının ülkedeki başlıca üreticisi ve tüketicisi haline geldi; bu, aynı dönemde Avrupa'da oluşan üretici sınıfın gelişimini engelleyen bir hâkimiyetti. Özel imalathaneler

ortaya çıksa da sermaye yatırımı almak ve işçilerin zapturapt altına alınması konusunda destek alabilmek için kısa süre içinde devlete bağımlı hale geldiler. Örneğin Moskova bölgesinde, 18. yüzyılın başlarında, tüccarlar, zanaatkârlar ve hatta girişimci devlet köylüleri tarafından yün ve keten fabrikaları kuruldu. Ancak yatırım bankalarının ya da işgücü piyasasının bulunmadığı bir ortamda, devlet yardımı olmadan faaliyet gösteremezlerdi. Devlet, üniforma ihtiyaçlarını karşılama konusunda bu üreticilere muhtaçtı. Bu yüzden, onlar için yeni bir fabrika serfleri sınıfı yaratıp sanayicilerin köyleri bir bütün olarak satın almalarına ve buralarda yaşayan köylüleri bu tekstil fabrikalarında zorunlu işçi olarak çalıştırmalarına imkân sağladı. Petro, dinamik bir girişimci toplum yaratmayı amaçlamıştı. Ancak devletçi yöntemleri, kökleri ülkenin serflik kültürüne uzanan geri kalmışlığını pekiştirdi.[9]

Petro devleti, sanayi politikalarının yanı sıra, başta askeri ekonomi için gerekli teknolojilerin öğrenilmesi olmak üzere, eğitim ve bilimin yayılmasına büyük önem verdi. Petro, saltanatının ilk yıllarında, gelecek vaat eden gençlerin gemi yapımcılığı, metal işleri, mimarlık, denizcilik, ticaret vs. eğitimi almak üzere Avrupa'ya gönderilmesi için gereken masrafları karşıladı. Ancak St. Petersburg Bilimler Akademisi kurulduktan sonra genç uzmanların eğitimi memleketlerinde devam ettirilebilirdi. Petro, 1717'de Fransız Académie des Sciences'a [Bilimler Akademisi] yaptığı ziyaretten ve düşünceleri, Akademi'nin coğrafyaya odaklanmasında etkili olan Gottfried Leibniz'le 1716'da yaptığı görüşmeden etkilenmişti. Rusya'nın Asya'nın keşfinde öncü rol üstleneceğine onu ikna eden Leibniz'di.

Coğrafya, Rusya'nın uluslararası etki yarattığı ilk akademik bilimdi. 1725 ile 1743 arasında Vitus Bering önderliğinde yapılan iki Kamçatka seferi, Avrupalıların Asya ile Amerika arasında bir kara bağlantısı olmadığını öğrenmelerini sağladı; orada Bering Boğazı vardı. Akademi'den 16 bilim insanı Sibirya halkları, faunası, yaban hayatı ve jeolojisi hakkında ayrıntılı bir araştırma yapmak üzere, bu kitabın 1. Bölüm'ünde karşımıza çıkan Gerhard Müller'in yönetiminde, ikinci sefere çıktı. Müller, Sibirya'da geçirdiği on yılın ardından, yerel kabilelerin etnik tarihine, dillerine ve geleneklerine ilişkin, ileride etnografya alanında temel eser olacak *Description of the Siberian Kingdom*'da (Sibirya Krallığı'nın Tasviri) (1750) yayımladığı çok geniş bir materyal koleksiyonuyla St. Petersburg'a döndü.

St. Petersburg bir şehirden daha fazlasıydı. Burası Rusya'nın Avrupa okulu, Rusları Avrupalı vatandaşlar olarak yeniden oluşturmak amacını taşıyan, uygarlaşmaya yönelik bir kültür mühendisliği projesiydi. Barındırdığı her şey, daha Batılı bir yaşam tarzını teşvik etme amacını taşıyordu. Petro,

9 Tekstil üretimiyle ilgili bkz. W. Daniel, "Entrepreneurship and the Russian Textile Industry: From Peter the Great to Catherine the Great", *Russian Review*, c. 54, no. 1 (1995), s. 1-25.

soylularına nerede yaşayacaklarını, konaklarını nasıl inşa edeceklerini, çocuklarını nasıl eğiteceklerini, nasıl giyineceklerini, nasıl davranacaklarını ve görgülü bir toplum içinde nasıl yemek yiyip eğleneceklerini anlatıyordu. Batılı kaynaklardan derlenen bir görgü kuralları kılavuzunun, *The Honerable Mirror of Youth*'un (Gençliğin Onurlu Aynası) (1717) sonraki 50 yıl boyunca çok sayıda baskısı yapıldı. Bu kitapta okurlara diğer hususların yanı sıra, "ağızlarındaki yiyecekleri tükürmemeleri", "dişlerini temizlemek için bıçak kullanmamaları" ve "sümkürürken borazan gibi ses çıkarmamaları" tavsiye ediliyordu.[10] Baskı altındaki bu başkentte hiçbir şey şansa bırakılmıyordu. Suçların önlenmesinin yanı sıra kamu düzeni, kamu güvenliği, halk sağlığı ve barınma konularında polisin idaresi altındaydı; bu, Petro'nun Fransız *lieutenants-généraux*'yu örnek alarak oluşturduğu bir sistemdi.

Petro'nun kültür mühendisliğinin en fazla tartışma yaratan kısmı dil reformuydu. Basılı eserlerde, Kilise Slavcası yerine kullanılmak üzere Latinceye benzer bir Kiril alfabesi (*civil script*) getirdi. Reformlarıyla, temel kavramların çoğunun Rusça karşılıklarının bulunmadığı idari, askeri ve hukuki alanlarda çok çeşitli yabancı kelimeler ithal edildi. Fransızca kullanımı uygar davranışın göstergesi haline geldi. Burada da sorun, salon konuşmalarını oluşturan duygu ve düşünceleri ifade eden sözcüklerin Rusçada bulunmamasıydı: "Jest", "sempati", "mahremiyet", "dürtü" ve "imajinasyon" gibi sözcüklerin hiçbiri Fransızca kullanılmadan ifade edilemezdi. Edebi Rusçanın bu "salon üslubu" Fransızcaya yaklaşan sözdizimi ve söyleniş biçimleri sayesinde dile belirli bir incelik kazandırılmışsa da klişe olmanın ötesine geçmeyen Fransızca ifadeler onu kullanışsız ve gereksiz sözlerle dolu bir hale getirmiştir. Bu, Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ın başlangıç bölümünde hicvettiği toplumsal gösteriş diliydi: "Anna Pavlovna birkaç gündür öksürüyordu. Kendi ifadesiyle, *grip* olmuştu; grip o zamanlar St. Petersburg'da yalnızca *elitler* tarafından kullanılan yeni bir sözcüktü."[11]

Bu külltürel reformlara karşı bir direniş de vardı. Bu direniş, kısmen, yapılanların eski "Rus" yaşam tarzları için tehdit oluşturduğunu düşünen taşra soylularından, kısmen de çoğu Petro'nun Deccal olduğunu düşünen Eski İnananlar olan tüccarlardan ve Kazaklardan geldi. Kazakların öncülük ettiği bir isyan 1708'de kolaylıkla bastırıldı. Batılı gelenekler, davranış biçimleri ve düşüncelerin halkta yarattığı memnuniyetsizlik uzun süre devam etti. Bunun yansımaları folklorda, yergi içeren şarkılarda ve ahşap baskılarda (Rusçada *lubok* baskı adıyla bilinir) anlatılan hikâyelerde görülmüştür. Bu *lubok* baskıların en ünlüsü, *Fareler Kediyi Gömüyor*, defalarca çoğaltılmış ve

10 *Iusnosti chestnoe zertsalo* (St. Petersburg, 1717), s. 73-74.

11 L. Tolstoy, *War and Peace*, çev. L. ve A. Maude (Oxford, 1998), s. 3 [*Savaş ve Barış*, çev. Tansu Akgün, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016].

18. yüzyılda Rusya'da iyice yayılmıştır. Baskıda, tanrıtanımaz saltanatı, sakal tıraşını, sigarayı, içkiyi, dansı ve hatta kendi cenazesinde çalınan müziği getiren Çar Petro'nun (kedi) ölümünü kutlayan insanlar (fareler) görülmektedir.[12]

18. yüzyılın ortalarından itibaren, ilk kez Batı karşıtı bir ideolojide ifade bulan yeni bir ulusal bilincin oluşmakta olduğunu görebiliriz. Bu ideoloji, Batı'nın yozlaştırıcı etkisi karşısında Rus geleneklerinin ve davranış biçimlerinin savunulmasına dayanıyordu (daha sonraki dönemlerdeki Slavofillerin basmakalıp ifadesi). Tarihçi İvan Boltin, 1780'lerde şunları yazmıştır: "Gençlerimizi yurtdışına göndermeye başladığımızda ve eğitimlerini yabancılara emanet ettiğimizde değerlerimiz tamamen değişti:"

> Yüreklerimize, atalarımızın hiç bilmediği yeni önyargılar, yeni tutkular, zayıflıklar ve arzular girdi. Bunlar bizim vatan aşkımızı tüketti, atalarımızın inancıyla ve yaşam biçimleriyle bağımızı kopardı. Yeniyi daha öğrenmeden eskiyi unuttuk ve kimliğimizi kaybettik ama olmak istediğimiz şey de olamadık. Tüm bunlar acelecilik ve sabırsızlık yüzünden oldu. Yüzyıllar gerektiren bir başarıya birkaç sene içinde ulaşmak istedik ve aydınlanma evimizi sağlam temeller atmaksızın kum üzerinde inşa ettik.[13]

Bu entelektüel eserlerin yanı sıra, aynı görüşü daha geniş kitlelere ulaştırmayı amaçlayan komik yergiler üretiliyordu. Bu yergilerin hedefindeki kişi Fransız hayranı Petersburg züppesiydi. Onun yoz ve yapay davranışları, serflerin basit ve doğal erdemleriyle, Avrupa şehirlerinin maddi cazibesi, Rus kırsalının manevi değerleriyle karşılaştırılıyordu. Verilen ahlaki ders açıktı: Batı'yı köleler gibi taklit eden Petro seçkinleri kendi milli duygularını yitirmişti.

Tarihlerinde başka hiçbir kişi Rusları Büyük Petro kadar ayrıştırmamıştır. Slavofiller onun Rusya'yı yanlış yola soktuğunu söylüyorlardı: Batı'nın peşinden gidip onun materyalist kültürünü ithal etmek ancak Rusya'yı Avrupa'dan ayıran ulusal kimliğin, manevi değerlerin ve geleneklerin kaybedilmesi pahasına başarılabilecek bir şeydi. Değerleri ve idealleri için Avrupa'ya yönelen Batıcı entelektüeller içinse o, inanç duyabilecekleri tek vatanı, Petro Rusyası'nı kurmuştu. Onların bakış açısını yansıtan 19. yüzyıl filozofu Vladimir Solovyov, Petro'nun Rusya'yı "tamamen Asyalı" bir karaktere sahip olmaktan kurtardığını iddia etmiştir. "Düşünce ve yaratıcılık dünyamızda güzel ve orijinal ne varsa, yalnızca Petro'nun reformları sayesinde oluştu; bu reformlar olmasa, ne Puşkin'imiz, ne Glinka'mız, ne Gogol'umuz, ne Dostoyevski'miz ne de Tolstoy'umuz olurdu."[14]

---

12 Riasanovsky, *Image*, s. 80.
13 Riasanovsky, *Image*, s. 60.
14 V. Solovyov, *Soçineniya*, 2 cilt (Moskova, 1989), c. 1, s. 287.

Kesin olarak söylenebilecek bir şey var: Reformlar, Batılılaşmış seçkinlerin kent medeniyeti ile eğitimsiz, özgürlükten yoksun, serflikle ve yoksullukla ezilen, eskimiş komün geleneklerine bağlı, evreni pagan hurafeleriyle ve Ortodoks inançlarıyla yorumlayan köylülerin dünyası arasında derin bir kültürel uçurum yaratmıştır. Bu bölünmüşlük 1917'ye kadar varlığını sürdürdü. Bu, üzerinde devrim mücadelesinin verileceği fay hattıydı.

Bolşevikler Petro'dan ilham almıştır (şair Max Voloşin ondan "ilk Bolşevik" diye söz eder). Geri kalmış Rusya'yı hâkimiyeti altına alıp Batı'yı yakalamaya zorlayarak onların zorunlu hiper-modernizasyon programları için örnek oluşturmuştu. Ancak Petro'nun zorlayıcı yöntemleri pek çok açıdan amaçladıklarının aksi etki yarattı. Rusya'yı modernleştirmek yerine, devletin bu tür zorlayıcı uygulamalarının olmadığı Batı'ya kıyasla geri bırakan –ve bırakmaya devam edecek– devletçi despotizmi ve köleliğin aşağılık geleneklerini kuvvetlendirdi. Bu, sadece onun değil, Batılılaşma yanlısı tüm Rus hükümetlerinin öncülük ettikleri projelerin çelişkisiydi. Özgür toplum ya da girişimcilik için etkin bir kamusal alan bulunmadığından reformların tek itici gücü devletin kendisi oldu. Değişimleri tepeden zorlayarak gerçekleştirmeye çalışmak da yalnızca devlet ile halk arasında derin bir uçurum oluşmasına ve dolayısıyla daha fazla şiddete ve yıkıma neden olabilirdi.

Petro, ölümünden yalnızca üç yıl önce, 1722'de yeni bir Veraset Kanunu çıkardı. Erkek vârisi yoktu. Birinci oğlu Aleksey, dört yıl önce babasının zorbalığından kaçıp Viyana'ya sığınmasının ardından yine onun emriyle vatana ihanetten idam edilmişti. Küçük oğluysa, 1719'da ölmüştü. Petro vârisini belirleme işini kendisi (sözlerinin kanunun üzerinde olduğunun açık bir ifadesi olarak) üstlendi. Seçimini, 1724'te Dormition Katedrali'nde İmparatoriçe I. Yekaterina olarak taç giydirdiği, soylu bir aileden gelmeyen, Polonya kökenli ikinci karısından yana kullandı. Taç giyme töreninde, Petro, ilahi inayetin temsilcisi olarak patriğin yerine geçti; bu, önceki taç giyme törenlerinde eşit ortaklar olarak yer alan Kilise ile devlet arasındaki Bizans'tan kalma o eski uyumun terk edildiğinin sembolik bir göstergesiydi. Artık çarın iradesi, Rusya'nın kaderini tayin etmek ve halefine kutsal statü vermek için yeterliydi.

Petro'nun saltanatının ne kadar bölücü olduğu göz önünde bulundurulursa, ölümünün, Korkunç İvan'ın ölümünden sonra olduğu gibi bir iç savaşa yol açmaması şaşırtıcıdır.[15] Rusya'nın yüzyılın geri kalanının büyük bölümünde kadınlar tarafından yönetilmesi –I. Yekaterina (1725-1727), Anna (1730-1740), I. Yelizaveta (1741-1762) ve Büyük Yekaterina'nın (1762-1796) Petro'nun ölümü ile Pavel'in 1796'da tahta çıkışı arasındaki 71 yılın üç yılı

15 S. Dixon, *The Modernisation of Russia* (Cambridge, 2012), s. 16.

dışında tamamında tahtı işgal etmesi– bu durumu kısmen açıklayabilir. Kadın yöneticilerin "insancıl", "bilge" ve saray siyasetine öncelik verip sisteme istikrar kazandıran baskıcı Petro'ya göre daha yumuşak ve esnek oldukları düşünülüyordu. Sarayın önde gelen aileleri hiziplere ayrıldılar ve böylelikle, Yelizaveta ve Büyük Yekaterina tarafından en iyi şekilde uygulanan böl ve yönet stratejisiyle hâkimiyetini sürdürmesi için hükümdara imkân sağladılar.[16]

Monarşik otorite kurma meselesi, cinsiyetten çok, milliyetle ilgiliydi. Petro'nun kızı Yelizaveta dışında, çarın ölümünden sonra tahta çıkan 18. yüzyıl hükümdarlarının tamamı ya yabancı uyruklu (I. Yekaterina, III. Petro ve Büyük Yekaterina) ya Alman ebeveynlerden doğma (II. Petro ve VI. İvan) ya da Almanlarla evliydi (Anna, Pavel). Tahtın saray darbesiyle ele geçirildiği iki olayda darbeciler ya yabancı hükümdarlara ya Rusya'nın çıkarları pahasına hizmet edilen yabancı ülkelere duydukları düşmanlıkla harekete geçmişlerdi.

Bunlardan birincisi Anna'nın Ekim 1740'taki ölümünden sonra gerçekleşti. Anna, Büyük Petro'nun üvey kardeşi İvan'ın kızıydı. İmparatoriçe olmadan önce, bugün Letonya sınırları içinde bulunan Kurlandiya Düşesi'ydi. Rusya'da, hükümetini ve yüksek rütbeli kadroları, Rusları pek de üstü kapalı olmayan bir biçimde aşağılayıcı tavırları milliyetçi duyguları alevlendiren Almanlarla (Ostermann'lar, Münnich'ler ve Lieven'ler) doldurmuştu. En nefret uyandıran kişi, resmi bir makama sahip olmaksızın olağanüstü yetkilere sahip gibi görünen Kurlandiyalı bir Alman, Anna'nın sevgilisi Ernst-Johann Bühren'di (Rusçada Biron). Biron'dan duyulan rahatsızlık, başlangıçta, Ruslardan oluşan bir hükümetin isteğiyle birleşmiş subayların oluşturduğu küçük gruplarla sınırlıydı. Ancak geçmiş dönemlere ait olup Rusya'nın önceki hükümdarları tarafından iptal edilen vergi borçlarını zorla tahsil ettirince, bu rahatsızlık geniş kitlelere yayıldı. Anna ölüp de Biron, Anna'nın vârisi Braunschweig-Mecklenburg Dükü'nün küçük oğlu VI. İvan'ın naibi olarak atandığında, Preobrajenski Alayı'nda çok güçlü bir konuma sahip Rus muhalefeti yönetime el koydu, Biron'u tutukladı ve Yelizaveta'yı tahta çıkardı. Rus askerler Alman subaylarını öldürürken Biron ve çevresindeki diğer Almanlar Sibirya'ya gönderildiler.

Yabancı karşıtı darbelerin ikincisi 1762'de, Büyük Yekaterina (kendisi de yabancı) tarafından kocası III. Petro'ya karşı yapıldı. Küçük bir Alman prensliği olan Anhalt-Zerbst Prensesi Sofya olarak dünyaya gelen Yekaterina, ikinci derece kuzeni, Büyük Petro'nun torunu ve İmparatoriçe Yelizaveta'nın vârisi, Holstein-Gottorp Dükü Karl Peter Ulrich'in müstakbel eşi olarak Rusya'ya geldi. Yekaterina, 1745'teki düğünleri için, Lütercilikten ayrılıp Ortodoksluğa geçti ve I. Yekaterina'nın kızı Yelizaveta'nın onun için seçtiği ismi aldı.

16 Daha fazla bilgi için bkz. B. Meehan-Waters, "Catherine the Great and the Problem of Female Rule", *Russian Review*, c. 34, no. 3 (1975), s. 293-300.

Evlilikleri tam bir felaketti. Yekaterina kocasından nefret ediyordu. Anılarında onu aptal, zalim ve cimri –bu, tarihçiler tarafından karşı çıkılan bir görüştür– bir kişi olarak tarif etmiş ve iktidarsız olduğunu iddia etmiştir. Mutsuz çift kısa süre sonra ayrı yaşamaya başladı. Yekaterina, yakışıklı bir saray mensubu olan Sergey Saltıkov'la bir ilişki yaşamaya başladı ve iki düşüğün ardından, tahtın vârisi olacak oğlu Pavel'i 1754'te dünyaya getirdi. Pavel'in babasının Saltıkov olup olmadığı bilinmiyor fakat Yekaterina'nın anılarından öyle olduğu anlaşılmaktadır; bu da Yekaterina'nın 19. yüzyılda yaşayan ve adının geçmesine bile hiçbir surette izin vermeyen torunlarının öfkesine neden olmuştur.

III. Petro, Prusya Kralı Büyük Frederick'in hayranıydı. Frederick'e Rus imparatoru olmaktansa, Prusya ordusunda general olmayı tercih edeceğini söyledi. Aralık 1761'de tahta çıkınca, en yüksek makamlara Almanları atadı. Rusya'nın, Yedi Yıl Savaşları'nın başından beri aynı safta savaştığı Avusturya ve Fransa'yla ittifaktan vazgeçerek Prusya'nın tarafına geçti. Ülke içinde uyguladığı politikalar, özellikle Kilise arazilerine el koyması, rahiplerin oğullarını askere alması ve Kurtarıcı ile Annesi dışındaki tüm ikonaların Ortodoks kiliselerinden kaldırılması emri Rusların milli duygularını bitirdi. Bunlar, inancı hor gördüğünü gösteren ve onun yerine Lüterciliği getireceğine ilişkin korkuları artıran tedbirlerdi. Yekaterina, darbesini Ortodoksluğun "geleneklerinin yok edilmekten kurtarılması" temelinde gerekçelendirdi.[17] Rus tarihini, Rusları yabancı yönetimler karşısında birleştiren faktörün dinin gücü olduğunu anlayacak kadar iyi biliyordu.

Yekaterina, en seçkin muhafızlarını onun yanında toplayan yeni gözdesi Kont Orlov'un yardımıyla, üzerinde yeşil Preobrajenski üniformasıyla, kocasını Oranienbaum'daki sarayında tutuklamak üzere, 28 Haziran'da birliklerinin başında St. Petersburg'dan yola çıktı. Petro uysalca teslim oldu (Tahttan indirildiğini duyan Büyük Frederick, bir çocuğun yatağa gönderilmesi gibi tahttan sürülmesine Petro'nun kendisinin izin verdiğini söylemiştir). Petro, St. Petersburg yakınlarında bir malikâneye sürgün edildi ve üç hafta sonra Orlov tarafından orada öldürüldü. "Hemoroidal kolikten" öldüğü duyuruldu; bu Fransızların hemoroidin Rusya'da çok tehlikeli olduğu esprisini yapmalarına neden oldu.[18]

Yeni imparatoriçe için meşruiyetini sağlamak zorlu bir görevdi. Rus geleneklerini benimseyerek, Rus tarihini ve folklorunu araştırarak ve Ortodoks ritüellerini titizlikle uygulayarak kendini ne kadar Ruslaştırmaya çalışırsa çalışsın, bir kadının ve bir yabancının bunu başarması kolay değildi. Oğlu Pavel, henüz sekiz yaşında olmasına karşın, pek çokları tarafından tahtın ger-

17 H. Rogger, *National Consciousness in Eighteenth-Century Russia* (Cambridge, Mass., 1960), s. 37.
18 J. Alexander, *Catherine the Great: Life and Legend* (Oxford, 1989), s. 11, 14.

çek vârisi olarak görülürken, 22 yaşındaki VI. İvan'ın da Yelizaveta tarafından 1741'de tahttan indirildiğinden beri hapiste tutulmasına rağmen güçlü bir iddiası vardı. "1 no'lu isimsiz mahkûm" olarak tanındığı Şlisselburg Kalesi'ne gizlice hapsedilen İvan çok az eğitim almıştı fakat sahip olduğu imparatorluk kimliğinin bilincindeydi. Gardiyanları onun kim olduğunu anlayınca, 1764'te, onu hapisten kaçırıp imparator yapmak için bir plan hazırlandı. Komplo kısa sürede bozuldu ve İvan, Yekaterina'nın emriyle, yatağında öldürüldü. Ölüm haberi ülke çapında yayıldı ve hayatta olduğuna ilişkin bilindik söylentilere yol açtı; söylentilerin büyük bölümü çar olduğunu iddia eden Kazak fırsatçılar ve sahtekârlar tarafından ortaya atılıyordu.

Yekaterina, saltanatının en başından itibaren, Büyük Petro'nun siyasi halefi ve onun Rusya'da başlattığı dönüşümü devam ettirecek hükümdar olduğu izlenimini verdi. Étienne-Maurice Falconet'in 1782'de St. Petersburg'da açılışı yapılan ve daha sonra Tunç Süvari adıyla anılan, masif granit kaidesinde "II. Yekaterina'dan I. Petro'ya" yazılı Petro atlı heykelinin yapılış amacı buydu. Petro'nun ölümünden sonra geçen süreçte, reformları tartışılır olmaktan çıkmış hatta ulusal mutabakat kaynakları haline gelmişti. Bu durum, Yekaterina'nın hükümdarlığını meşrulaştırmak için onlardan istifade etmesine yol açtı. Petro gibi, o da kamu yararına hizmet edeceğine söz verdi. Tahta çıkışı için hazırlanan madalyada Yekaterina, Roma'nın bilgelik tanrıçası Minerva olarak tasvir ediliyor, bilim ve öğrenim yoluyla barışın ve ilerlemenin olacağı bir saltanat vaat ediliyordu. Ancak Yekaterina, Petro'nun aksine, reformları zorla uygulatma adına devlet tarafından baskı yapılmasına karşıydı. Bir aydınlanmacı olarak soyluların, aydın hükümetin temsilcileri olacak biçimde eğitilmeleri gerektiğinin üzerinde durdu. Zorla değil, toplumа karşı sorumluluk duygusuyla kamu yararına hizmet edecek bir soylular sınıfı (*noblesse oblige*) yaratmak istiyordu.

Yekaterina'nın ilk büyük icraatının –soyluların devlete hizmet zorunluluğunun kaldırılması– arkasındaki düşünce buydu. Ferman 1762'de III. Petro tarafından duyuruldu. Bu, yıllardır bunun için lobi yapan toprak sahiplerine verilmiş bir tavizdi. Hizmet yükümlülüklerinin onları kendi mülklerini yönetmekten alıkoyduğundan şikâyet ediyorlardı. Ancak hizmetten muaf tutulmalarının tek nedeni bu değildi. Altta yatan gerçek, devletin, hizmetinde bulundurduğu kadar çok soyluya artık ihtiyacının olmamasıydı. Büyük Petro'nun zorunlu hizmeti getirmesinden beri yeni bir daimi memurlar sınıfı oluşmuştu. Yekaterina'nın reformu, soyluların devlet hizmeti yükümlülüğünden kurtarılmasıyla ilgili olduğu kadar, devletin soyluları istihdam etme yükümlülüğünden kurtarılmasıyla da ilgiliydi. Burada dayanılan düşünce, isteyenlerin hizmette kalmasına, kendilerini mülklerine adayıp tasarruflarını artırmayı tercih edenlerinse ayrılmasına izin verilmesiydi. Yekaterina bun-

ların, İngiliz seçkinleri ya da Prusyalı Junkerler gibi kendi topluluklarında, birliklerinde ve eyalet yönetimlerinde öncü roller üstlenmelerini umuyordu. Devlete karşı yükümlülüklerinden kurtulan soylular etkili yönetim için gerekli yerel kurumları oluşturacaklardı.

Bu düşünce gerçekleşmedi. Yüksek rütbeli soylular, statü göstergesi olduğu için devletteki görevlerine fazlasıyla bağımlıydılar. Daha genç yaştakiler, St. Petersburg'daki yaşamın ihtişamından, alaylarındaki yoldaşlık ilişkilerinden memnundular ve mülklerine çekilmeyi orta ya da emeklilik yaşlarına kadar erteleediler; daha öncesinde tarımsal iyileştirmeler yapmaya yahut yerel yönetimlerde görev almaya pek istekli değillerdi. Avrupa'dan gelen sanat eserleriyle donattıkları, yabancıları hayrete düşürecek kadar çok hane kölesi –üniformalı kâhyalar, hizmetçiler, aşçılar, garsonlar, bahçıvanlar, arabacılar hatta müzisyenler ve oyuncular– çalıştırdıkları malikânelerini kır evleri, eğlence ve kültür sarayları olarak gördüler. Sosyal sıralamada daha aşağılarda bulunan küçük toprak sahipleri arasındaysa yükümlülüklerden kurtulma memnuniyetle karşılandı ve bunlar malikânelerine yerleştiler. Ancak eyalet yönetimlerinde görev almak için istekli ya da yeteri kadar varlıklı değillerdi.

Yerel yönetimin zayıflığı, Kazakların öncülük ettiği ve 17. yüzyılın başlarından itibaren devleti sarsan isyanların sonuncusu ve en büyüğü olan Pugaçov İsyanı'yla (1773-1774) net bir biçimde görüldü. Daha öncekiler gibi, bu da halkı toprak sahiplerinden kurtarmak için gönderilen gerçek ve kutsal çar adına başlatılmış bir isyandı. Asker kaçağı bir Don Kazağı olan Yemelyan Pugaçov, Güney Urallar ile Hazar Denizi arasındaki bozkırlarda Yayık Ordusu'yla ortaya çıkmıştı. Ahlaksız karısının suikastçıları tarafından öldürülmemiş, halkın kurtarıcısı olarak yeniden ortaya çıkmak için kaçmış, gerçek çar III. Petro olduğunu iddia ediyordu. Yayık Kazakları, hükümetin, 1768'de Osmanlı'yla savaşa girilmesi üzerine, onları askere alma emrinden, bu karar onları Rus ordusunun düzenli bir birimi haline getirdiği ve sıradan serflere dönüştürdüğü için rahatsızlardı. Eski İnananlar olarak, sakallarının kesilmesine yönelik ordu emrine öfkelendiler. "Amperator Petro'nun" (Tanrının-gönderdiği imparator anlamında kullandıkları ismiyle) serfliği kaldıracağına ve seçkinlerin topraklarını onlara devredeceğine inanan kentli yoksulların, köylülerin ve Rus hâkimiyetine karşı çıkan Başkurtların katılımıyla isyan hızla Volga bölgesine yayıldı. Halkın Pugaçov'un kurtarıcı çar olduğuna inancı, komutanlarının, önde gelen saray mensuplarının unvanlarını kullanmasıyla daha da güçlendi (Kazak "Kont Panin", "Prens Potemkin" vb vardı). Adalet ve özgürlük getirecek koruyucu kutsal çar efsanesi o kadar etkiliydi ki Kargaşa Dönemi'nde tahtta hak iddia eden ilk isyancıların ortaya çıkmasının üzerinden bir buçuk yüzyıl geçmesine karşın kitlelerin desteğini elde etmenin tek yolu hâlâ bunu o hayali çar adına yapmaktı.

İsyancı ordusunu yenilgiye uğratıp Pugaçov'u yakalamak için geniş çaplı bir askeri harekât gerekti. Pugaçov idam edilmek üzere Moskova'ya getirildi (Yekaterina, "insanlık sevgisini" koruyarak, her zamanki uygulamanın aksine, karnı deşilmeden önce başının kesilmesini emretti).[19] Pugaçov'un anısı, halkın hayalinde, gelecekte devrimcilere ilham kaynağı olacak bir yer edindi. Mülk sahibi sınıflar arasında ise "Pugaçovşçina" köylü anarşizmi ve şiddeti, Puşkin'in *Pugaçev* [Pugaçov] *İsyanı'nın Tarihi*'nde* (1833) adlandırdığı şekliyle "zalim ve acımasız" anlamlarında kullanılmaya başladı.

İsyanla ilgili soruşturmayla, isyanın hiçbir engelle karşılaşmadan yayılmasına yerel yönetimlerin yetersizliğinin neden olduğu tespit edildi. İsyancıların bastırılmasına önderlik eden General P. I. Panin, isyana yenik düşen Kazan, Nijniy Novgorod ve Orenburg valilerine eyalet yönetimlerini kınayan bir mektup gönderdi: "Sivil yöneticilerin, görevlerinin önemli bir bölümü hakkında bilgi sahibi oldukları ya da bunu yeterince önemsedikleri şüphelidir... Majestelerinin işlerini, resmi formalitelerden şikâyet ederek, rüşvet alarak ve ne yapmaları gerektiğini bilmeksizin yürütmektedirler."[20]

Mesele, yönetimin bu geniş alana –genel olarak Rusya'da olduğu gibi– çok yetersiz biçimde yayılmasından kaynaklanıyordu. Yekaterina isyan sonrasında, 1775'te, nüfusları bakımından eşit biçimde ayrılan yeni fakat daha küçük eyaletler oluşturmak ve esas itibariyle toprak sahipleri ile mülk sahibi kasabalılar tarafından seçilen resmi yetkililerin sayısını artırmak suretiyle bu durumu düzeltmeye çalıştı. Yüzyılın son çeyreğinde, eyalet yönetimlerine yaklaşık 15.000 yeni memur (üçte ikisi seçilerek) katıldı. Ancak Rusya'nın temel sorunu idari yetersizliğin çözümü yalnızca gerçek bir özyönetimle mümkün olabilirdi fakat bu girişimin serfliğin kaldırılmasına kadar beklemesi gerekecekti.

"Rusya bir Avrupa devletidir." Yekaterina, en önemli eseri *Nakaz*'ın ya da yeni bir kanunname hazırlamakla görevlendirdiği "Yasama Komitesi Talimatnamesi'nin" ilk cümlesinde böyle yazmıştır.[21] Bu basit ifadeyle kastettiği şey, Rusya'nın Avrupalılık niteliği nedeniyle tüm Asya halkları üzerinde doğal bir hâkimiyeti bulunduğuydu.

Rusya'nın, Asya'da bir medenileşme misyonu üstlenen bir Avrupa imparatorluğu olduğunu ilk düşünen Petro'ydu. Daha önce, imparatorluk kazanç odaklıydı. Ruslar, kürk ve diğer değerli hammaddeleri aramak için doğuya yönelmişlerdi. Sibirya kabilelerini yağmalamışlardı. Ancak onları Ortodoks-

19 R. Ovçinnikov, "Sledstvie i sud nad E. I. Pugachevym", *Voprosy Istorii*, no. 3 (1966), s. 128.

* Puşkin, *Pugaçev İsyanının Tarihi*, çev. Rana Çakırgöz, İstanbul: MEB, 1949 – ed. n.

20 R. Jones, *The Emancipation of the Russian Nobility, 1762-1785* (Princeton, 2019), s. 204.

21 P. Dukes (ed.), *Russia under Catherine the Great*, c. 2: *Catherine the Great's Instruction (Nakaz) to the Legislative Commission, 1767* (Newtonville, Mass., 1977), s. 3.

luğa geçirmek ya da çarın uyrukları olarak topluma entegre etmekle fazla ilgilenmemişlerdi. Ticari kazanç amacıyla yapılan bu fetihlerde, "Rusya" ile "Asya" arasındaki bu ayrım önemsenmemişti. Ancak Rusya, kendisinin Asya'da bir Avrupa imparatorluğu olduğunu düşünmeye başlayınca, imparatorluk kimliği, sömürgeciler ile sömürgeler arasındaki ayrımı ortaya koyacak daha net ideolojik ve kültürel sınırlar oluşturulmasını gerektirdi.[22]

Rus İmparatorluğu'nun ayrıntılı ilk haritaları çoğunlukla, 1745'te genel bir coğrafya atlası yayımlayan St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin Coğrafya Bölümü tarafından olmak üzere 1720'lerde hazırlandı. Avrupa'yı Asya'dan ayıran çizgi, Urallar'daki bir noktadan –geçmiş haritalardakinden çok daha doğuda– çekilmişti. Urallar'ın batısında "Avrupa Rusyası", doğusundaysa onun "Asya" imparatorluğu vardı. Urallar'ın Rusya'nın Avrupalı kimliği açısından taşıdığı önem bugüne kadar devam etmiştir (Okuyucular, Gorbaçov'un "Atlantik'ten Urallar'a uzanan Avrupa" düşüncesini anımsayabilirler). Ancak, daha önce de gördüğümüz gibi, Urallar Avrupa ile Asya arasında gerçek bir sınır oluşturmaz. İngiltere, İspanya ya da Fransa'yı denizaşırı kolonilerinden ayıran okyanuslara benzemezler. Rus İmparatorluğu, Urallar'ın fiziki bir ayrım oluşturmaktan çok, "Avrupa" ile "Asya'yı" ayıran kültürel ve kavramsal bir işaret işlevi gördüğü, bir bütün halinde duran, tek bir bölgesel alandan oluşuyordu. Bu coğrafi ayrımı sağlam temellere dayandırmak isteyen Ruslar, Urallar'ın Asya yakasındaki floranın, faunanın ve kabilelerin, Avrupa yakasındakilerden farklı olduğunu kanıtlamaya yönelik, sonuç vermeyen çok sayıda bilimsel araştırmaya giriştiler. Rus İmparatorluğu'nu Avrupa'nın denizaşırı imparatorluklarıyla denk göstermek için Sibirya'ya "bizim Hindistan'ımız ya da "bizim Peru'muz" adını taktılar.[23]

Rusya'nın Avrupa bölümünün yüzölçümü 18. yüzyılda arttı. Doğuda Urallar'a uzanırken batıda da Polonya topraklarının ilhakıyla genişledi. Polonya'nın üç ayrı defa parçalara ayrılması (1772, 1793 ve 1795'te) Habsburg İmparatorluğu'yla ve Prusya'yla ittifak içinde kararlaştırıldı. Yekaterina'nın amacı, zayıf düşmüş Polonya-Litvanya Milletler Topluluğu'nu fethetmek değil, tampon devlet olarak kontrolü altında bulundurabileceği, güçsüz ve bölünmüş halde bırakmaktı; bu, o tarihten itibaren tüm Rus hükümetleri tarafından izlenen bir dış politikadır. Polonya Kralı III. August 1763'te ölünce, Yekaterina kendine yakın birini, aslında eski sevgilisi Stanislaw Poniatowski'yi tahta çıkardı. Prens Adam Kazimierz Czartoryski liderliğindeki Rus yanlısı partinin desteklediği Poniatowski, Sejm'i (Polonya parlamentosu) Katolik ço-

22 Bkz. M. Bassin, "Geographies of Imperial Identity", ed. Lieven, *Cambridge History of Russia*, c. 2, s. 45-64.

23 M. Bassin, "Inventing Siberia: Visions of the Russian East in the Early Nineteenth Century", *American Historical Review*, c. 96, no. 3 (1991), s. 768-770.

ğunluğun, Ortodoks ve Protestan azınlığa zulmetmesinin önüne geçecek bir yasa çıkarmaya zorladı. Polonya'nın bunu protesto eden nüfuzlu Katolikleri bir ordu kurup Rusya'ya savaş ilan edince, Milletler Topluluğu kendini Rus yanlıları ile Rus karşıtları arasında bir iç savaşın ortasında buldu. Bu, Ruslara, Avusturyalılara ve Prusyalılara Polonya sınır bölgelerini işgal etmeleri ve Polonya'nın önceden belirlenmiş bir bölümünü kendi aralarında paylaşmaları için fırsat sağladı. 1772 ile 1795 arasında, Milletler Topluluğu'nun yaklaşık üçte ikisi Rusya'ya dahil edildi.

Yekaterina'nın bu bölünmeden beklentilerinden biri, Rusya'yı eski Milletler Topluluğu'ndan gelen yeni uyruklarının –Polonyalılar, Baltık Almanları, Uniate Ukraynalıları– etkisine açmaktı. Memnuniyetle karşılanmayan tek etnik grup Yahudilerdi. Polonya'nın ilk bölünmesinin sonucu olarak yaklaşık 100.000 Yahudi, Rus İmparatorluğu'nun uyruğu haline geldi.[24] Yetenekli Yahudi zanaatkârların akın akın gelmesi rakiplerinin şikâyetlerine yol açtı. Yekaterina'nın saltanatının başlarında her yıl on binlerce kişinin ölümüne neden olan veba salgını da dahil, her türlü kötülükten onları sorumlu tuttular. Bir soykırımın önüne geçmek isteyen Yekaterina, Yahudilerin Moskova'ya giriş çıkışını yasakladı; onları pek çok haktan mahrum bıraktı ve 1791'de imparatorluğun batı kesiminde Yahudilerin yaşamaya zorlandığı sınırlı bir bölge (*Pale of Settlement*) oluşturdu. Ancak Yekaterina'nın, Yahudilerin dışında, Avrupalı göçmenlerin ilerici bir etki sağlayacağına inancı tamdı. Onları, Yedi Yıl Savaşları nedeniyle birçok çiftçinin ve tüccarın perişan olduğu Orta Avrupa'dan gelmeye teşvik etti. Alman göçmenlere, 1917'den sonra Volga Alman Özerk Cumhuriyeti'nin kurulacağı Volga eyaletlerinde cömertçe toprak dağıtıldı.

Diğer yandan, güneyde, Avrupa Rusyası Yekaterina'nın Yunanları ve diğer göçmenleri iskân ettiği Türk topraklarına doğru genişliyordu. Rusya'nın Türkiye'yi yenilgiye uğrattığı 1768-1774 savaşının sonucunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Ruslara ilk Karadeniz limanlarını (Herson) ve Azak Denizi'nde bir Kırım limanı olan Kerç'i kazandırdı. Bu antlaşmayla, Ruslar padişahın Ortodoks tebaasını –Rumlar, Sırplar, Bulgarlar, Eflak ve Boğdanlılar– korumak adına Osmanlı içişlerine müdahale etmelerini sağlayacak önemli haklar elde ettiler (ya da öyle olduğunu düşünüyorlardı). Yekaterina, Osmanlıların Avrupa'daki egemenliklerini tamamen yitireceğini düşünüyordu. Rusya'nın Ortodoksların savunucusu olarak bu durumdan istifade edebileceklerine ve etmeleri gerektiğine inanıyordu. Askeri okullarında Yunan subaylara eğitim verdi, Yunanları Karadeniz kıyılarındaki yeni kentlerinde iskân edilmek üzere davet etti ve onları, Türklerden ulusal kur-

24 Yahudilerin sayısını doğru tahmin etmek güçtür. 200.000 kadar büyük bir sayı da olabilir, 32.000 kadar küçük de. Bkz. J. Klier, *Russia Gathers her Jews: The Origins of the "Jewish Question" in Russia, 1772-1825* (DeKalb, Ill, 1986), s. 56.

tuluşlarında Rusya'nın yanlarında olacağına inanmaya teşvik etti. En büyük hayali, Konstantinopolis'i Osmanlılardan geri almak ve Rusya'nın himayesi altında yeni bir Bizans İmparatorluğu kurmaktı. Yazışmada bulunduğu Fransız filozof Voltaire ona "votre majesté impériale de l'église grecque" (Yunan Kilisesi'nin İmparatoriçe Majesteleri) diye hitap ederken en sevdiği Alman gazeteci Baron Friedrich Grimm ondan "l'impératrice des Grecs" (Yunanların İmparatoriçesi) diye söz etmiştir.[25]

Bu "Yunan projesi" konusunda ne kadar ciddi olduğu net değildir. Türkleri Avrupa'dan çıkartmaya yönelik somut bir planı yoktu. Ancak yakın çevresindekiler, Rusya'yı, ticaret ve din yoluyla Kudüs de dahil Doğu Akdeniz'deki Ortodoks dünyasıyla bağlantılı büyük bir Karadeniz gücü haline getirme arzusunu taşıyorlardı.[26]

Yekaterina, Rusya'nın, büyük bir güç olmak için yüzünü güneye çevirmesi gerektiğine inanıyordu. Moskova Knezliği günlerindeki gibi, Baltık limanlarından kürk ve kereste ihraç etmek yeterli değildi. Avrupa devletleriyle rekabet edebilmek için güney topraklarının tarımsal ürünlerine yönelik ticaret merkezleri oluşturması, Karadeniz'de donanma gücü inşa etmesi ve böylece askeri ve ticari gemilerinin Akdeniz'e geçişini güvence altına alması gerekiyordu. Akdeniz, yalnızca Rus İmparatorluğu'nun İslam dünyasıyla arasındaki açık güney sınırlarının savunulması bakımından değil, Avrupa kıtasında bir güç olarak varlığını sürdürebilmesi bakımından da hayati öneme sahipti. Karadeniz olmadan, Rusya'nın Avrupa'ya, Baltık dışında hiçbir deniz çıkışı kalmazdı. O da bir Avrupa savaşı çıkması hainde diğer kuzey devletleri tarafından kolayca bloke edilebilirdi. Rusya'yı bir güney gücü haline getirme planı ciddi olarak 1776'da, Yekaterina'nın, eski arkadaşı ve eski sevgilisi Prens Grigoriy Potemkin'i Karadeniz'in kuzey kıyı şeridinde Osmanlılardan yeni alınan düşük nüfuslu Yeni Rusya'nın başına getirmesi ve ona bu bölgeyi kolonileştirmesini emretmesiyle başladı. Bu topraklara Almanlar, Polonyalılar, İtalyanlar, Yunanlar, Bulgarlar ve Sırplar yerleştirildi. Bölgede, çoğu Fransız ve İtalyan rokoko tarzında inşa edilen yeni şehirler –Yekaterinoslav, Herson, Nikolayev ve Odessa– kuruldu. Potemkin, kendisinin ve Yunan projesini destekleyenlerin Rusya için kafalarında canlandırdıkları klasik mirası sembolize edecek bir Greko-Romen fantezisi olarak Yekaterinoslav'ın ("Yekaterina'nın zaferi" anlamında) inşasını bizzat denetledi. Dükkânlar Atina'daki Propylaeon'da olduğu gibi yarım daire biçiminde inşa edildi; valinin evi bir Yunan tapınağını, mahkeme binaları bazilikayı andırıyordu.[27]

25 W. Reddaway (ed.), *Documents of Catherine the Great* (Cambridge, 1931), s. 147; *Correspondance artistique de Grimm avec Catherine II*, Archives de l'art français, nouvelle période, 17 (Paris, 1932), s. 61-62.

26 Ayrıca bkz. O. Figes, *Crimea: The Last Crusade* (Londra, 2010), s. 10-17.

27 S. Montefiore, *Prince of Princes: The Life of Potemkin* (Londra, 2000), s. 274-275.

Bu Karadeniz politikası 1783'te Kırım'ın ilhakıyla doruk noktasına ulaştı. Küçük Kaynarca Antlaşması uyarınca, Kırım Hanlığı Osmanlılardan bağımsızlığını elde etmişti. Üç yıl sonra Şahin Giray, Rusya'nın desteğiyle yeni han seçildi. Şahin, Kırım'ın oldukça büyük Hıristiyan nüfusunun desteğini arkasına alsa da Osmanlıların muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Türkler, Kırım Tatarları'nı "kâfir" Şahin'e karşı ayaklanmaya teşvik ettiler ve onun yerine geçirecekleri hanı taşıyan bir donanma gönderdiler. Hıristiyanlar ve Tatarlar kısa süre sonra kendilerini bir din savaşının içinde buldular. Her iki tarafta da yaşanan korkunç zulümler Rusya'nın 30.000 kadar Hıristiyan'ı Karadeniz sahil kentlerine tahliye etmesine neden oldu. Hıristiyanların ayrılması Kırım ekonomisini ciddi biçimde zayıflattı. Şahin, onu tahttan çekilmeye ikna eden Ruslara bağımlı hale geldi ve ardından yarımadanın Türklere karşı güvenliğini sağlamak için hızlı bir işgal başlattı. Rus egemenliğini kabul etmek zorunda kalan Kırım Tatarları, mollalarla birlikte camilerinde toplanarak 2.500 km uzaktaki imparatoriçelerine bağlı kalacaklarına Kuran'ın üzerine yemin ettiler.

Yekaterina, gençlik yıllarından itibaren, Aydınlanmacı düşüncelerden etkilenmişti. Tahta çıkınca, bir filozof hükümdar rolünü üstlendi. Voltaire, Diderot ve Baron Grimm mektuplarıyla ona uzun süre kılavuzluk ettiler. "Yasama Komitesi Talimatnamesi" için Adam Smith, Denis Diderot, Cesare Beccaria ve William Blackstone'un çalışmalarından yararlandı ve bu çalışmada Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu*'nun tüm bölümlerine neredeyse kelimesi kelimesine yer verdi. Montesquieu'nun Rusya'nın bir Doğu despotizmi olduğu düşüncesine karşı çıksa da kanunların iklime ve coğrafi koşullara göre biçimlenen bir ulusun tabiatıyla uyumlu olması gerektiği düşüncesini benimsiyordu. Bu ilkeyi, tüm uyruklarının geleneklerini ve zaman içinde kanunlarını Ruslarınkilerle uyumlu hale getirecek bir kanunname hazırlama düşüncesiyle imparatorluğa uyguladı. Yekaterina, imparatorluğun büyüklüğünün ve çeşitliliğinin "otokratik bir yönetim şekli" gerektirdiğini ancak hukukun üstünlüğünün toplumun refahını koruyacağını iddia ediyordu.

Yekaterina'nın Aydınlanma'ya ilgisi, ürettiği siyasi düşüncelerden çok, ilerleme güçleri olarak gördüğü eğitime ve bilime dayanıyordu. Sanatın hamiliğini üstlendi; özel matbaacılığa izin verdi; tarımsal gelişmeyi teşvik etti ve eğitime erişimi artırdı. St. Petersburg'da, soylu ailelerin kızlarının gittiği, Rusya'nın ilk kız okulu (ve Ekim 1917'de Sovyet karargâhı olacak) Smolni Enstitüsü'nü kurdu. Siyasi anlayışında o kadar liberal değildi. Devlet yönetimine ilişkin görüşlerinden çok, Kışlık Saray'da oluşturduğu Ermitaj Koleksiyonu için satın alacağı sanat eserleri konusunda tavsiyelerinden yararlandığı Diderot gibi düşünürlerin benimsediği halk egemenliği doktrinini kabul

etmiyordu. Özgürlük düşüncesini destekler gibi görünse de buna herkesin sahip olması gerektiğine inanmıyordu.

Milyonlarca serfi özgürlüğüne kavuşturmaya hiç niyeti yoktu. Özgür ücretli emeğin esirlikten daha iyi olduğuna inanmasına ve serfleri özgürlüğü hak eden insanlar olarak görmesine karşın bunun aristokraside uyandıracağı tepkiden çekindiği için serfliği sona erdirmek bir yana, bu alanda reform düşüncesinden dahi uzak durdu. Pugaçov İsyanı'nın hemen sonrasında toprak sahiplerinin, devletin ve yetkililerin yasal erişiminin dışında kaldıklarından onların kontrolü altında bırakılan serflerini sömürmelerini sağlayan yetkilerini genişletti. Serflerine muamelelerine ilişkin hiçbir kısıtlama bulunmayan toprak sahiplerinin en kötüleri, onları daha ağır işlerde çalıştırıp daha fazla borçlandırdı; fabrikalarda çalıştırılmak üzere köle gibi sattı ve ufak tefek kabahatler ya da kural ihlalleri nedeniyle kırbaçlattı hatta Sibirya'ya sürgün etti (bu, Yekaterina'nın Sibirya'da yerleşimi artırmak için teşvik ettiği bir cezaydı). Genç serf kadınlar her zaman efendilerinin kaprislerinin ve arzularının insafına kalmıştı. Çoğu kendisini en sonunda, Yekaterina'nın, Avrupa'da Türk hayranlığının yaygınlaştığı dönemdeki saltanatı sırasında moda haline gelen serf haremlerinde buluyordu. Kısacası, Yekaterina'nın Diderot'ya açıkladığı gibi, toprak sahipleri serflerini ölüm cezasına çarptırmanın dışında, mülklerini kendileri için en uygun gördükleri biçimde idare etmekte de serbesttiler.[28]

Yekaterina'nın, aydınlanma düşüncelerine bağlılığı, 1789 Fransız Devrimi'yle dönüşü olmayan bir biçimde yok oldu. 1794'te, Jakoben şiddeti en üst seviyedeyken Grimm'e şunları yazdı:

> Filozoflar arasında sayılmak istememekte haklıydınız çünkü tüm bunların yıkıma neden olduğu tecrübe edilerek öğrenildi; ne söylerlerse söylesinler ya da ne yaparlarsa yapsınlar dünyanın otoriteye gereksinimi asla sona ermeyecektir. Bir kişinin zorbalığına katlanmak, bir kalabalığın çılgınlığına maruz kalmaktan iyidir.[29]

"Fransız çılgınlığı"nın Rusya'ya yayılmasını önlemek amacıyla, Fransız eserlerinin yayımlanmasını yasaklamak (Voltaire'in eserleri yakıldı); özel matbaaları kapatmak ve Rusya'daki radikal Aydınlanmacıları hapse atmak suretiyle sansürü sıkılaştırdı. Hapse atılanlar arasında Farmasonların hümanist ideallerinden etkilenen, *Journey from St. Petersburg to Moscow* (St. Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat) (1790) adlı eseri Yekaterina tarafından "halkı üstlerine ve hükümetlerine karşı kışkırtma" girişimi olmakla suçlanan bir soylu, Aleksandr Radişçev de vardı.[30] Radişçev, çarptırıldığı on yıl ağır

28 Blum, *Lord and Peasant in Russia: ...*, s. 441.
29 Jones, *Emancipation of the Russian Nobility*, s. 293.
30 Alexander, *Catherine*, s. 283.

çalışma cezasını çekmek üzere Sibirya'ya sürüldü ve kitabının önceden satılan 30 nüshası dışında kalan tüm baskıları imha edildi. Kitabın üzerindeki yasak 1905'e kadar sürecekti.

Rusya'nın Avrupa'yı idealleştirmesi, Fransa'da yaşanan şiddetle sarsıldı. Bir zamanların Frankofil soyluları Frankofobik oldular ve "Fransız" sözcüğü tutarsızlık ve tanrıtanımazlık anlamında kullanılan bir ifadeye dönüştü. Aristoktasinin tamamen Fransız kültürüne kapıldığı St. Petersburg'da oluşan tepki devrimci Fransa'ya hâlâ yakınlık duyan liberal soylular için (*Savaş ve Barış*'taki Piyer Bezuhov gibi) bazı sorunlar ortaya çıkardı. Ancak orada bile Fransızların kültürel imparatorluğundan kurtulmaya yönelik bilinçli bir çaba vardı. Fransızca sözcüklerin kullanılması St. Petersburg salonlarında hoş karşılanmaz oldu (sokaklardaysa kesinlikle tehlikeliydi). Soylular Fransız şarabı ve şampanyası yerine Rus birası ve votkası içmeye, *haute cuisine* [yüksek mutfak] yerine lahana çorbasını tercih etmeye başladılar. Prenses Daşkova, "Biz Ruslar, Rus olalım, Fransızların kopyası değil" diye yazmıştır. "Yurtseverler olarak kalalım ve atalarımızın karakterini yaşatalım."[31]

Peki, "Rus olmak" ne demekti? Ruslar onları yalnızca taklit ederek nasıl Avrupalı olabilirlerdi? Hem Avrupalı hem Rus olabilirler miydi? Ülkeleri Napoléon'la savaşırken birçok Rus'un aklında bu sorular vardı.

31 V. Semennikov (ed.), *Materialy dlia istorii russkoi literatury* (St. Petersburg, 1914), s. 34.

6

Napoléon'un Gölgesi

Yekaterina 1796'da öldü. Söylentilerin aksine, bir atla cinsel ilişkiye girerken değil –bu 20. yüzyıla kadar sürmüş bir efsanedir– felç geçirerek hayatını kaybetti. "Nemfomanyak imparatoriçe" hakkında saçma söylentiler düşmanları tarafından sarayda yayılmıştı. Yekaterina'nın seks düşkünlüğü, tek eşle yetinmeyen 18. yüzyıl krallarının standartlarının dışında değildi ancak cinsiyeti nedeniyle bu konuda sert bir biçimde yargılanıyordu.

Pavel tahta çıkınca, veraset kanununa en büyük oğulun tahta çıkma ilkesini yeniden ekleyerek annesinin Rusya'nın son kadın hükümdarı olmasını da kesin bir biçimde sağlamış oldu. Annesinin politikalarını tersine çevirmeye kararlı bir tutumla, onun aristokrasiye tanıdığı özgürlüklerin çoğunu kaldırdı, yerel yönetimlerdeki seçim uygulamalarını azalttı ve Fransızca kitaplardan, Fransız müziğinden ve modasından, St. Petersburg'da sokağa çıkma yasağının başladığı 22:00'dan sonra sosyalleşmeye kadar, ahlaki gevşekliğin tüm göstergelerini ortadan kaldırmak amacıyla çıkardığı fermanlarla topluma askeri bir düzen dayattı. Zorbalıklarından bunalan bir grup subay 23-24 Mart 1801 gecesi, kendilerini kaybetmiş bir halde Mihaylovski Sarayı'na zorla girip Pavel'i boğarak öldürdü. Subaylar, Pavel'in oğlu, tahtın vârisi Aleksandr'la yakından ilişkili bir saray komplosu doğrultusunda hareket ediyorlardı. Cinayetin tarihi dahi Aleksandr tarafından belirlenmişti. Madame de Staël, "Rusya'da hükümet şekli, suikastlarla yumuşatılan otokrasidir" demiştir.[1]

Yakışıklı, uzun boylu ve zarif tavırlı Aleksandr, büyükannesi Büyük Yekaterina tarafından Fransız Aydınlanması ruhuyla yetiştirilmişti. İsviçreli öğretmeni Frédéric Laharpe, inançlı bir cumhuriyetçi ve Jakoben destekçisiydi. Aleksandr hükümetine yakın isimlerden, onun çocukluk arkadaşı Polonyalı Prens Adam Jerzy Czartoryski'ye (Prens Adam Kazimierz Czartoryski'nin oğlu) göre Aleksandr "Fransız İhtilali'ne çok yakın bir ilgi duyuyor ve korkunç suiistimalleri onaylamasa da Cumhuriyet'in başarıya ulaşmasını diliyordu."[2]

Aleksandr, saltanatının ilk yıllarında, bir dizi siyasi reformu hayata geçirdi: 1804'te daha liberal bir sansür yasası yürürlüğe girdi; Rusya'nın en üst mah-

1 M. Heller, *Histoire de la Russie et de son empire* (Paris, 1997), s. 616.

2 A. Czartoryski, *Mémoires et correspondance avec l'empereur Alexandre Ier*, 2 cilt, (Paris, 1887), c. 1, s. 979.

kemesi Senato'nun adli yetkileri çarın otoritesi karşısında denge oluşturacak biçimde artırıldı; sekiz yeni bakanlığın ve Napoléon'un Conseil d'État'sı örnek alınarak bir üst meclis (Devlet Konseyi) kurulmasıyla hükümet modernize edildi. 1809'da, imparator, danışmanı Mihail Speranski'ye Napoléon Yasaları'na dayanan bir anayasa hazırlanmasına ve oy hakkı tanınacak mülk sahipleri tarafından seçilecek bir ulusal parlamento kurulmasına yönelik planlama yapması talimatını verdi. Speranski bir liberaldi. Speranski'nin Rus devletine ilişkin analizi o kadar yıkıcıydı ki –devleti, toplumun köleleştirilmesine dayanan bir despotizm olarak tarif etmiştir– bu çalışma Rusya'da 1961'e dek yayımlanmadı. Speranski sonuca ulaşabilse, Rusya bir anayasal monarşiye dönüşebilirdi. Ancak Aleksandr danışmanının reformlarını uygulamaya geçirmekte tereddüt etti ve Rusya Fransa'yla savaşa girince muhafazakâr soylular tarafından "Fransız" olmakla suçlandı. Düşmanlarının ihanet suçlamasıyla karşı karşıya kalan Speranski görevden uzaklaştırıldı ve Mart 1812'de sürgüne gönderildi.

Üç ay sonra, Fransız imparatorluk ordusu, *Grande Armée* [Büyük Ordu] Rusya'yı işgal etmeye başladı. Napoléon'un amacı çok açıktı: Rusların Fransa'ya karşı, Fransızların Rus kuvvetlerini yenilgiye uğrattıkları Friedland Muharebesi'nden sonra imzalanan Tilsit Antlaşması'nın hükme bağladığı yükümlülüklerini yerine getirmelerinin sağlanması. Aleksandr, Napoléon'un, İngiliz ticaretine karşı Avrupa çapında bir ambargo uygulanmasını öngören Kıta Sistemi'ne katılmayı kabul etmişti ancak Ruslar başından beri bunu hiçe sayıyordu. İngiltere, Rusya'nın ihracat ürünlerinin, başta en önemlileri (odun, kenevir, keten, buğday, potasyum, balmumu) olmak üzere, yarısından fazlasını satın aldığı için bu ablukanın tam olarak uygulanması Rusya'nın ekonomik ve mali bir krize girmesine yol açardı. Bu, savaşa girmek için yeterli bir sebep değildi. Aleksandr geri adım atıp çatışmanın önüne geçebilirdi. Ancak bunu yapmak yerine savaşı tercih etti. Uzun zamandan beri, Napoléon'la bir kapışmanın kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Bunu ideolojik bir mücadele olarak görüyordu. Avrupa'da, anayasal monarşilere dayalı uluslararası bir hukuk düzeninin yeniden kurulması için Napoléon'un yenilmesi gerekiyordu. Aleksandr'ın Avrupa'da anayasal düzeni savunup Rusya'da buna gönülsüzce muhalefet etmesinin çelişkili olduğu düşünülebilir. Ancak ona göre, bir çelişki yoktu: Rusya, Avrupa'da mutlaka bulunması gereken özgürlüklere sahip olmak için yeterince olgunlaşmamıştı.[3]

Grande Armée işgale 24 Haziran'da başladı. Napoléon tarafından 1807'de bağımlı bir Polonya devleti olarak kurulan Varşova Dükalığı'ndan başlayarak, Neman Nehri'ni geçip Rusya'nın Polonya topraklarına girdi. Fransızların yanı

3 Bkz. M.-P. Rey, *Alexander I: The Tsar Who Defeated Poland* (De Kalb, Ill, 2012), Böl. 7.

sıra Almanların, Polonyalıların ve diğer Avrupa uyruklularının da aralarında bulunduğu 600.000'den fazla askerden oluşan *Grande Armée*, o tarihe kadar toplanmış en büyük orduydu. Ağustos ortasına kadar Smolensk'e ulaştı. Napoléon, 1805'te Austerlitz'te Ruslara ve Avusturyalılara karşı elde ettiğine benzer tek bir yıkıcı zaferle Rusları dize getirebileceğini düşünmüştü. Ancak Aleksandr, imparatorluğunu korumanın tek yolunun Napoléon'un kuvvetleriyle açık bir muharebeye girmek değil, geri çekilip onları sert kış koşullarına ve uygulayacağı yakıp yıkma politikasının neden olduğu ikmal sorunlarına yenik düşecekleri Rusya içlerine çekmek olduğunu artık biliyordu. Rus ordusuyla çarpışmaya kararlı Napoléon Moskova'ya ilerledi. Ruslar, komutanları General Kutuzov Moskova'nın Fransızlara bırakılması emrini vermeden önce kanlı bir direniş gösterdiler. Napoléon 14 Eylül'de Moskova'ya girdiğinde, birçoğu Fransızları barınacak sıcak bir yerden ve erzaktan mahrum bırakmak isteyen Moskovalılar tarafından ateşe verilmiş boş evlerle karşılaştı. Bitkin ve moralsiz Fransızlar Moskova'yı aldıklarında savaşın sona ereceğini düşünüyorlardı oysa şimdi oradaydılar ve karşılarında bir düşman bile yoktu.

Napoléon bu aşamada geri çekilse, kış bastırmadan Polonya'daki üssüne ulaşabilirdi. Ancak o, sunduğu barış koşullarına çarın bir karşılık vermesi beklentisiyle bir ay Moskova'da kaldı. O karşılık hiçbir zaman gelmedi. Fransızlar çaresizce, ambarlarını erzaklarıyla ele geçirmek üzere Kaluga'ya saldırdılar. Ancak Ruslar tarafından engellendiler. Ekim ortalarında Polonya'ya dönmeye başladılar ancak bunun için, daha önce geçtikleri yollardan, ürünsüz tarlalardan, yiyeceksiz köylerden gerisin geriye geçmek zorundaydılar. Fransızlar ilerlerken kar yağışı yoğunlaştı. Aralık başında sıcaklık sıfırın altında 30 dereceye kadar düştü. Soğuk, açlık ve hastalık nedenleriyle binlerce kişi öldü. Geri çekilen birlikler Kazak süvarilerin ve köylü gönüllülerin sürekli saldırılarına maruz kaldılar. Köylü gönüllüler rahipleri tarafından Napoléon'un Deccal, Aleksandr'ın ise onların kurtarıcısı kutsal çar olduğuna inandırılmıştı. İşgal kuvvetlerinin yalnızca onda biri canlı olarak geri dönebilecekti.

Aleksandr, Napoléon'un kaçmasına ve yaralarını sarmasına izin verebilirdi fakat onu Fransa'ya kadar takip etti. *Grande Armée*'yi 1813'teki kritik Leipzig Muharebesi'nde yenilgiye uğratan karma orduya büyük bir kuvvet erdi. Fransızlar Leipzig'den Ren Nehri'nin ötesine güçlükle geçebildiler. Çar, kendini kıtanın kurtarıcısı olarak görüyordu. Daha o tarihlerde Vatanseverlik Savaşı olarak adlandırılmaya başlanan bu savaş, askeri gücüyle belki de Avrupa'nın "kurtuluşu"nu sağlayan Rusya'nın zaferini ortaya koymuştu. Aleksandr, Avrupa Uyumu (Concert of Europe) vasıtasıyla uzun vadeli bir barışı sağlamak amacıyla Kasım 1814'te toplanan Viyana Kongresi'nde yeni kıtasal güç

dengesini kendisinin belirleyeceğini düşünüyordu. Avrupa topraklarında yarım milyon askeri vardı; Kazaklar Paris'in efendileri olmuştu. Aleksandr, Rusya'nın savaşta yaptığı fedakârlıkların "adil" bir tazminatı olarak –onun otoritesini kabul eden liberal anayasasıyla– genişlemiş bir Polonya talep etti. Polonya'yı, Polonyalıların Fransızlarla ya da başka bir güçle Rusya'yı işgal etmek üzere birleşmesinin kesinlikle önüne geçebilmek için, bir tampon devlet ya da bir nüfuz bölgesi haline getirmek istiyordu. Zihninde, Polonyalıların Napoléon'la ittifakı ile Rusya'nın 1612'de Polonyalılar tarafından işgali –Aleksandr'ın, Ruslara batı sınırlarını savunmanın yurtseverlik görevi olduğunu hatırlatan Minin ve Pojarski kültünü geliştirmesiyle unutulmaz hale gelen olay– arasında bağlantı kuruyordu. Rusya ile Avrupa arasında kültürel ve ekonomik bir bağlantı oluşturabilecek, Rusya merkezli bir Polonya devletinin uzun vadede sağlayacağı avantajları da gördü. Aleksandr, Polonya olmazsa, Rusya'nın, Polonyalılarla ittifak kuran Napoléon'un hedeflediği gibi, Avrupa kıtasından dışlanmış bir Asya devleti haline geleceğini düşünüyordu. Aleksandr'ın Polonya'ya ilişkin talepleri Rusya'nın kıta üzerindeki yayılmacı emellerinden endişe eden İngilizler ve Avusturyalılar tarafından reddedildi. Ancak Rusların Poznan'ı Prusyalılara, Galiçya'yı Avusturyalılara bırakmak kaydıyla Polonya topraklarının yaklaşık üçte ikisine sahip olacağı bir anlaşma sağlandı.

Aleksandr, imparatorluğunun Tanrı tarafından kurtarıldığına inanıyordu. Zafer, Kutsal Rusya'nın insanlığın ilahi kurtarıcısı olduğu efsanesine inancını daha da güçlendirdi. Çar, 1815'ten itibaren, Baltık Alman pietist Barones de Krüdener'in de etkisiyle giderek dindarlaştı, dış görünümü bile daha mistik bir hal aldı. Krüdener ona Kutsal İttifak'ın –Kutsal Kitap'ın ilkelerine uygun olarak barışın sağlanması için kurulacak Hıristiyan devletler birliği– kuruluş metnini hazırlamasında yardımcı oldu. Aleksandr Prusyalıları ve Avusturyalıları bu ittifaka katılmaya ikna etse de bunun "temelsiz bir inanç, bir saçmalık" olduğunu düşünen pragmatik İngilizleri ikna edemedi.[4] Düşünce aşamasındayken, Kutsal İttifak Aleksandr'ın liberal ilkeleriyle tamamen uyumsuz değildi. Jakobenlerin dünyevi materyalizmine karşı geleneksel Hıristiyan değerlerinin savunulmasının üzerinde duruyordu. Ancak daha sonra din adına uygulanan bir siyasi baskı gücüne, devrimci tehditler karşısında dini emirlerin ve "meşru olan"ın (yani monarşik) savunulmasına yönelik bir ideolojiye dönüştü.

Din, saltanatının son on yılında çarın gerici siyasetinin temelini oluşturdu. Bu aşamadan itibaren, Rusya'nın ilk kez Avrupa'daki seküler demokrasiye ve milliyetçi hareketlere karşı Hıristiyan ilkelerinin savunucusu olduğu

4 Rey, *Alexander I:* ..., Kindle baskısı, loc. 6079.

görüldü (Bu, Rusya'nın 1917'ye kadar zaman zaman üstleneceği bir roldü). Çarın siyaseten gericiliğe yönelmesi, savaş sonrası yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan ve 1820-1821'de İtalya'da ve İspanya'daki ayaklanmaların arkasında duran *carbonari* örgütünün ve diğer devrimci toplulukların karşısında telaşa kapılarak verilmiş bir tepkiydi. Aleksandr, tüm bu grupların Bonapartist bir uluslararası örgütle bağlantılı olduğundan emindi. Kutsal İttfak'ın, Polonya'ya ve Rusya'ya yayılmalarından önce köklerini kazımasını, bunları yok etmesini istiyordu. Kendi ülkesinde ise anayasal reforma ilişkin her türlü sesi kıstı, sansürü artırdı ve yalnızca muhafazakârlardan danışmanlık almaya başladı. Önde gelen danışmanlarından biri, *Memorandum on Ancient and Modern Rusia* (Antik ve Modern Rusya Tarihi Üzerine Notlar) (1811) adlı eseri onu Rusya için en uygununun, bu ülkenin "geleneksel" yönetim biçimi olan otokrasi olduğuna ikna eden tarihçi Karamzin'di. Speranski'nin liberal etkisinin yerini, bir dönem savaş bakanlığı yapan, tüm köyleri köylülerin üniforma giydikleri, devlet adına çiftçilik yapmaya ve askeri görevleri yerine getirmeye mecbur bırakıldıkları askeri kolonilere çeviren General Arakçeyev'in katı disiplinciliği aldı. Aleksandr bu kolonilerin köylülüğe disiplinli olmayı ve kendi kendilerine yetmeyi öğreteceğini umuyordu ancak bunlar daha çok, Gulag ıslah-çalışma kamplarının prototipleri gibi bir işlev üstlendiler.

Çarın gerici dönüşü, savaştan liberal reformcu umutlarla dönen subayların acı bir hayal kırıklığı yaşamasına neden oldu. Orduda, soylu sınıfı mahcup edecek bir yurtseverlikle savaşan köylülerle karşılaşmaları onları demokratlaştırmış, serflik ve otokrasi düşmanları haline getirmişti. Rusya'nın, anayasası olan, tüm köylülerin vatandaşlık haklarından yararlandığı modern bir Avrupa devleti olacağı umuduyla Paris'e yürümüşlerdi fakat döndüklerinde, köylülerin hâlâ köle muamelesi gördükleri, hiç değişmemiş bir ülkeyle karşılaşmışlardı. Bir subayın söylediği gibi, Paris'ten Rusya'ya dönmek "tarih öncesi geçmişe dönmek gibiydi."[5]

Subaylar, genellikle, büyük bölümünün üyesi bulunduğu ve Aleksandr tarafından 1822'de yasaklanan Farmason ağları üzerinden yapılanan, İspanya'da ve İtalya'da olduğu gibi, komplo tertipçisi gizli gruplar halinde örgütlendiler. Hepsi liberal bir anayasadan ve serfliğin kaldırılmasından yanaydı ama bu sonuca nasıl ulaşılacağı konusunda ayrışıyorlardı. Bazıları çarın ölümünü beklemekten yanaydı; reformların yapılmaması halinde yeni çara bağlılık yemini etmeyi kabul etmeyeceklerdi. Ancak diğerleri bu bekleyişin çok uzun sürebileceğini düşünüyorlardı. Aleksandr yalnızca 40 yaşındaydı ve sağlığı yerindeydi. Devrimci eylem çağrısında bulundular.

5 IRL RAN, f. 57, op. 1, n. 63, l. 57 (Sergey Volkonski).

1825 itibariyle, ordu ayaklanması örgütleyen en cesur kişi olarak General Pavel Pestel öne çıkmıştı. Napoléon'a karşı verilen savaşların karizmatik kahramanı olarak, güney ordusunda, 1826'da Kiev'deki birlikleri teftişi sırasında çarı hapse atmayı planlayan küçük ama kararlı bir destekçi grubuna sahipti. Daha sonra Moskova'ya ilerleyecek ve kuzeydeki müttefiklerinin ve bağımsızlıklarının tanınması karşılığında harekete katılmayı kabul eden Polonyalı milliyetçilerin desteğiyle, Petersburg'da iktidarı ele geçireceklerdi. Pestel'in *Russian Truth* (Rusya Gerçeği) (1824) manifestosu Jakoben düşünceler ile Rus Ortodoksluğuna ilişkin coşkulu duyguların tuhaf bir karışımını içeriyordu. Hükümdarın öldürülmesi, devrimci bir cumhuriyet kurulması (gerekirse geçici bir diktatörlük vasıtasıyla) ve serfliğin kaldırılması çağrısında bulunuyordu. Ancak Büyük Rusların çıkarları doğrultusunda yönetim sergileyecek bir ulus devletin kurulmasını da istiyordu: Diğer ulusal gruplar (Finler, Ukraynalılar vs.) "Rus olmaya" zorlanacaklardı. Yalnızca Yahudiler asimilasyona dahil edilmemişti. Pestel onların Rusya'dan çıkarılması gerektiğine inanıyordu.

Pestel'in planının tarihi Aleksandr'ın 19 Kasım 1825'te tifüs nedeniyle aniden ölmesiyle alelacele öne çekildi. Aleksandr'ın oğlu yoktu, bu yüzden tahtın doğal vârisi en büyük erkek kardeşi Büyük Dük Konstantin'di. Ancak o da kraliyet soyundan gelmeyen Polonyalı bir kadınla evlenerek tahttan feragat etmişti. Küçük kardeşi Nikolay onun yerine tahta çıkma kararını 12 Aralık'a kadar ilan etmedi. Pestel isyanı başlatmak için bu anı kaçırmamak gerektiğini düşündü ve yoldaşı subaylarla –Aralıkçılar (Dekabristler) olarak anılacaklardır– organizasyonu yapmak üzere St. Petersburg'a gitti. Bu isyanı, askerlerin (silahlı bir isyana katılma niyetinde olmadıkları halde) kendileriyle gidip gitmeyeceklerini dahi düşünmeden, subayların verdiği emirlerle ilerleyen askeri bir darbe olarak tasarladılar. Sonunda, Aralıkçı liderler St. Petersburg'da 3.000 askerin desteğini aldılar; bu, bekledikleri 20.000 askerlik desteğin çok gerisindeydi ama iyi organize olur ve kararlı bir biçimde hareket ederlerse, iktidar değişikliği için yeterli olabilirdi. Ancak böyle yapamadılar.

14 Aralık'ta başkent garnizonlardaki askerler, yeni çar I. Nikolay'a bağlılık yemini töreni için toplandılar. 3.000 isyancı yemin etmeyi kabul etmedi ve Senato Meydanı'na yürüdü; burada Tunç Süvari'nin önünde toplanıp "Konstantin ve Bir Anayasa" çağrısında bulundular. Büyük Dük, kendilerine liderlerinin Nikolay tarafından gasbedildiği söylenen askerler arasında popülerdi; bu bile savaşmaları için yeterli bir nedendi. Ancak içlerinden çok azının anayasanın ne demek olduğu hakkında bir fikri vardı (askerlerden bazıları onun Konstantin'in karısı olduğunu sanıyorlardı). Askerler, Nikolay sadık birliklerinin başına geçip isyancılara ateş açmalarını emredene dek dondurucu soğukta saatlerce beklediler. 60 asker vuruldu; diğerleri kaçtı.

Birkaç saat içinde, ayaklanmanın liderleri yakalanmış ve Petro ve Pavel Kalesi'ine hapsedilmişlerdi. Rus tarihinin ilk göstermelik duruşmasıyla 121 komplocu vatana ihanetten suçlu bulundu, asalet unvanları kaldırıldı ve mahkûm işçi olarak Sibirya'ya gönderildi. Pestel ve dört kişi daha, Rusya'da ölüm cezası resmen kaldırılmışsa da kalenin avlusunda asıldılar. Bu beş kişi darağacına yerleştirilip altlarındaki tuzaklar çekildiğinde içlerinden üçü iplerin taşıyamayacağı kadar ağır olduğundan hendeğe düştüklerinde hâlâ hayattaydı. "Ne berbat bir ülke" diye bağırdı biri. "Doğru düzgün asmayı bile bilmiyorlar."[6]

Nikolay tahta çıktığında 29 yaşındaydı. Uzun boylu, heybetli, büyük kafalı, saçları dökülmüş, favorileri uzun, subay bıyıklı, tepeden tırnağa bir askerdi. Küçük yaşlardan itibaren askeri konulara aşırı ilgi duymuştu. Abisinin generallerinin hepsinin isimlerini ezberlemiş, onlara üniformalar tasarlamış, ordunun geçit törenlerini ve tatbikatları çocukça bir heyecanla izlemişti. Çocukluk hayalini gerçekleştirememiş, Napoléon'a karşı savaşmamışsa da kendisini askeri bir yaşama hazırlamıştı ve 1817'de mühendislerin başmüfettişi olarak ilk atamasını aldı. Askeri yaşamın rutinlerini seviyordu: Bu yaşam, disiplinli ve aşırı ayrıntıcı karakterine olduğu kadar, sade zevklerine de uygundu (yaşamı boyunca, askeri bir kamp yatağında yatmaktan vazgeçmemiştir). Ordunun, devleti için ideal örnek olduğunu düşünüyordu: Düzenli, disiplinli, göreve bağlılığa ve otokrasi tarafından belirlenen tek bir hedefe adanmaya dayalı. Hükümetini askerlerle doldurdu (İçişleri bakanlarından biri hariç, tamamı generaldi) ve memurlarına asker muamelesi yapıyordu. Devlet hizmetindeki soylular üniforma giymeye zorlandılar.

Yabancıların gözünde soğuk ve sert bir adamdı; otokratik gücün ete kemiğe bürünmüş haliydi ancak İmparatoriçe Aleksandra'nın ve onu yakından tanıyan saraylıların gözündeyse, sertliği ve yere sağlam basmaktan vazgeçmemesi kendine güvenden çok, güven eksikliğinden kaynaklanıyordu. Tüm saltanatını Rusya'da bir devrim olmasından korkarak geçirdi. Aralıkçı (Dekabrist) Ayaklanma uzun süre aklından çıkmayacaktı. Ayaklanma en saygı duyduğu kurumdan, ordudan kaynaklandığı için topluma ve özellikle Avrupalıların fikirlerini benimseyen kesimlerine güvenini yitirmesine neden oldu. Kolluk denetimlerini azaltacak olsa, kaç Aralıkçının daha ayaklanmaya hazır olduğundan hiçbir zaman emin olamadı. Yıllar boyunca, Aralıkçıların Sibirya'daki faaliyetleri hakkında düzenli raporlar istedi. Hep yeni bir ayaklanmanın işaretlerinin arayışıyla, akrabalarını ve arkadaşlarını gözetledi. Ona göre otokrasinin herhangi bir şekilde sorgulanması yıkıcılıktı.

6 A. Ulam, *Russia's Failed Revolutions: From the Decembrists to the Dissidents* (New York, 1981), s. 5.

Nikolay, potansiyel devrimcileri ele geçirmek amacıyla yeni bir siyasi polis teşkilatı kurdu. Genellikle Üçüncü Şube adıyla bilinen teşkilat (resmi adı İmparatorluk Makamı 3. Şube), Aralıkçıların bastırılmasında önemli bir rol üstlenen Baltık Alman asıllı Kont Aleksander Benckendorff'un yönetiminde 1826'da kuruldu. Merkezde görevli küçük bir kadrosu olmasına karşın, Üçüncü Şube, Jandarma Kolordusu bünyesinde yaklaşık 2.000 subaydan oluşan bir araştırma gücü ve insanların hayatlarını tüm boyutlarıyla gözetleme (mektuplarını açma, hareketlerini takip etme, muhbirlerin ihbarlarına göre harekete geçme vs.) yetkisine sahipti. Bu, Rusya'da uzun süre devam edecek polis denetimi geleneğinin başlangıcıydı.

Kendi bürokrasisine güvenmeyen Nikolay, çevresini yabancı devrimcilerle bağlantıları bulunan, genellikle soylu gençler arasındaki "jakoben" topluluklar ve gizli gruplar hakkında kendisine raporlar vererek onun korkularını daha da artıran gizli güvenlik güçleriyle kuşattı. Polonyalılar sıklıkla Paris ile St. Petersburg arasındaki başlıca aracılar olarak tespit ediliyorlardı.[7]

Dolayısıyla Nikolay'ın Paris, Belçika ve Varşova'da 1830'larda meydana gelen devrimler nedeniyle böylesine telaşa kapılmasında hayret edilecek bir şey yoktur. Kendi kuvvetleri tarafından kontrol altında tutulmazlarsa, bu devrimlerin Rusya'ya da yayılmasından korkuyordu. Nikolay, Hollandalılara karşı Belçika devriminin başlaması üzerine Rus ordusunu harekete geçirmişti. Aynı tarihlerde doruk noktasına ulaşan ve dikkatini öncelikli olarak yöneltmesi gereken Polonya Ayaklanması olmasa, İngilizlerin karşı çıkmasına karşın, muhtemelen ordusunu Hollanda Kralı'nı yeniden tahta çıkarmak için kullanacaktı.

Ayaklanma, Kasım'da, Polonya Genel Valisi Büyük Dük Konstantin'in Belçika'daki devrimi bastırmak için Polonya kuvvetlerini seferber etmesiyle başlamıştı. Bir grup Polonyalı subay bu emir karşısında ayaklandı; Belvedere Sarayı'nı ele geçirdiler ve Polonyalı askerlerin ve sivillerin yardımıyla Rus birliklerini Varşova'yı terk etmek zorunda bıraktılar. Artık gerici çara isyan eden Prens Adam Jerzy Czartoryski geçici hükümetin başına getirildi; ulusal bir parlamento toplandı ve Ocak 1831'de Polonya'nın bağımsızlığı ilan edildi. Rus ordusu birkaç gün içinde Polonya sınırını geçerek Varşova'ya ilerledi; sekiz ay süren şiddetli çatışmaların ardından Varşova düştü. Ruslar sivillere de zulmettiler; bu, Polonyalıların Napoléon'un Rusya'yı işgaline katılmalarının cezasıydı.

Nikolay, yönetim biçimi üzerindeki en büyük tehdit olarak gördüğü ülkesindeki Polonyalıları cezalandırmaya devam etti. Polonyalıların liberal

7 A. Sergeyev, "Graf A. Kh. Benkendorf o Rossii v 1827-30gg. (Yezhegodnyye otchoty tret'yego otdeleniya i korpusa zhandarmov)" [Üçüncü Daire ve Jandarma Birliklerinin Yıllık Incelemeleri], *Krasnyi Arkhiv*, c. 37 (1929), s. 131-174.

1815 Anayasası'nın yerini Polonya'yı Rus İmparatorluğu'nun "ayrılmaz bir parçası" haline getiren 1832 Organik Kanunu aldı. Kanun, medeni haklar, ayrı yargı sistemleri, yerel hükümet ve lehçe dil hakları vaat ediyordu. Ancak bunlar, üniversiteleri kapatmak, isyancıların mülklerine el koymak, Rusçayı okullarda ve işyerlerinde kullanılmasına izin verilen tek dil haline getirmek suretiyle Polonya'yı demir yumrukla yöneten, Varşova'ya karşı verilen savaşın komutanı, yeni genel vali Mareşal Paskeviç tarafından nadiren uygulandı. Nikolay, yurtdışına kaçan Polonyalı isyancıları kafasına takmıştı. 1833'te, Münchengrätz'de, Avusturyalılarla ve Prusyalılarla, Benckendorff'un, Avusturya Şansölyesi Kont Metternich'le sonraki 15 yıl boyunca sık sık yaptığı yazışmalarda tarif ettiği biçimde, istihbarat alışverişinde bulunmak ve polis teşkilatlarının çalışmalarını bu "Bonapartistler"e karşı birleştirmek amacıyla bir anlaşma yaptı.[8]

Ayaklanma, imparatorluğun Batılı devrimci ve milliyetçi düşüncelerin yıkıcı etkisini ortadan kaldıracak bir ideolojiye ihtiyacı olduğunu açıkça ortaya koymuştu. Eğitim Bakanı Sergey Uvarov 1833'te okullara gönderdiği, halkın Ortodoksluk, otokrasi ve milliyetçilik anlayışıyla eğitilmesi talimatını içeren genelgeyle bu ideolojiyi tanımladı.[9] Bu üç ulusal ilkenin –Uvarov'un "Liberté, égalité, fraternité"ye [özgürlük, eşitlik, kardeşlik] cevabı– Rusya'yı Batı krizinden kurtaracağını iddia ediyordu; kriz sözcüğüyle kastettiğiyse, monarşik otoriteye demokratik meydan okuma ve Hıristiyan değerlerinin laik düşüncelerle aşındırılmasıydı. "Resmi milliyetçilik" olarak bilinen bu yeni ideoloji, Kilise'ye ve çara bağlılıklarının onlara kattığı güç ve yüksek vatanseverlik hedefi uğruna kendilerini feda edebilmeleri nedeniyle Rusların Avrupalılardan ayrıldığını açıklayan eski inanışa dayanıyordu.

Rusların nitelikleri ve dünyadaki misyonuna ilişkin benzeri düşünceler, bu dönemde Moskova'da entelektüel bir grup olarak ortaya çıkan Slavofiller tarafından da geliştirildi. Uvarov'un ulusal ideolojisinin kökleri Kilise'ye ve devlet kurumlarına uzanırken Slavofillerin ulusal kimlik anlayışı köylülerin halk kültürüne dayanıyordu. Köy komününe ilişkin, ülkede onun ötesinde yol gösterici ahlaki ilkeler aranmasına gerek olmayan, benzersiz bir Rus kurumu olduğu yönünde romantik bir düşünceye sahiplerdi. Önde gelen Slavofilllerden Konstantin Aksakov şöyle diyordu: "Komün, bencilliklerinden, bireyselliklerinden arınmış ve ortak mutabakatlarını ortaya koyan insanların birliğidir; bu bir sevgi eylemi, asil bir Hıristiyan eylemidir."[10]

8 P. Squire, "The Metternich-Benckendorff Letters, 1835-1842", *Slavonic and East European Review*, c. 45, no. 105 (Temmuz 1967), s. 368-390.

9 N. Riasanovsky, *Nicholas I and Official Nationality in Russia* (Berkeley, 1959), s. 74.

10 K. Aksakov, *Polnoe sobranie sochinenii*, 2 cilt, (St. Petersburg, 1861), c. 2, s. 292.

Slavofillerin iddiasına göre, bu toplumsal uyumun anahtarı *sobornost* ilkesiydi. (Rusçada "katedral" ve "meclis" anlamına gelen *sobor*dan türetilmiştir). Bu, bireyin topluluk içerisinde ahlaki bir amaç edindiği manevi bir birlikti; Batı'ya yabancı bir kavramdı. *Sobornost* gönüllülük esaslı bir komünyon olması gerektiği için köylüler bu birliğe özgür iradeleriyle, huzur içinde katılmalıydılar ve Slavofiller bu anlayışı esas alarak serfliğin kaldırılmasını kararlılıkla savunuyorlardı.

Slavofiller, Büyük Petro'nun başlattığı Batılılaşma reformlarına karşıydılar. Köylülere "yabancı" bir devlet tarafından dayatılan bu değişikliklerin Rusya'nın ulusal karakterini, yerel gelenek ve göreneklerini yitirmesine yol açacağından endişe ediyorlardı. Yerel gelenek ve göreneklerin yüksek ilkelere –Petro'nun saltanatı öncesinde Moskova toplumuna hayat verdiğini düşündükleri Hıristiyan uyumu, alçakgönüllülüğe, fedakârlıkta bulunma isteğine– dayandığına inanıyorlardı. Slavofiller, tıpkı "resmi milliyetçilik" gibi, Rusya'nın, Batı'nın dünyevi materyalizmine karşı Hıristiyanlığın ilkelerinin savunucusu olduğu efsanesini oluşturuyorlardı. Rusya, maddi ilerlemesi bakımından Batı'nın gerisindeyse de manevi ilkeler söz konusu olduğunda daha üstün konumdaydı. Basit, köylü "Rus ruhu" Batılı burjuvazinin bencil ruhundan daha gerçek Hıristiyan'dı.

Nikolay Gogol'ün (ve daha sonra Dostoyevski'nin) romanlarında, Slavofil düşünceler Rus ruhuna ilişkin mistik bir anlayışın gelişmesine yol açtı: İlahi görevi dünyayı bencillikten, açgözlülükten ve Batı'nın diğer tüm günahlarından kurtarmak olan Rus halkı doğuştan gelen, evrensel bir Hıristiyan sevgisi ve kardeşliği ruhuna sahipti. Rus ruhuna ilişkin bu efsane, toprak sınırları bulunmayan bir Ortodoks imparatorluğu, Moskova'yı yani Üçüncü Roma'yı, Konstantinopolis'e ve Kudüs'e bağlayan dini bir imparatorluk olan Rusya'ya ilişkin mesiyanik bir anlayışı barındırıyordu. Bir diplomat ve şair olan Fyodor Tyutçev gibi Slavofillere göre, Rusya'yı Batı'dan farklı kılan, onun ruhuydu; bu ruh, neredeyse her Rus'un bildiği şu ünlü dörtlüğünde ifade ettiği gibi, hiçbir Batı ölçeğiyle anlaşılamazdı:

> Rusya akılla anlaşılmaz
> Arşınla ölçülmez
> O kendine özgüdür
> Ona yalnızca iman edilir

Gogol bu anlayışı, Rusya'nın ilahi rolünün en sonunda ortaya çıktığı *Ölü Canlar* adlı üç bölümlük romanında geliştirmeye çalışmıştır. Romanın, maceracı Çiçikov'un kırsal bölgelerde dolaşıp sayıları iyice azalan toprak sahiplerini, ölmüş serflerinin ölüm belgelerini satın alarak nasıl dolandırdığının

anlatıldığı birinci ve tamamlanmış tek bölümünde (1842) sergilenen Rusya taşrasının grotesk kusurları, Gogol'ün ikinci ve üçüncü bölümlerde ortaya çıkarmayı planladığı Hıristiyan kardeşliği âleminde yaşayan ve romanda çok yüceltilerek tasvir edilen Rus ruhuyla aşılacaktır. Sorun, Gogol'ün idealize edilmiş bu Rusya'yı canlı insan formunda tasvir edememesidir. Tüm Rus yazarlar içinde tasvire en fazla yer veren Gogol, gerçek Rusya'da Slavofil ideallerini karşılayacak bir Rusya imajı canlandıramamıştır. Gerçeklere ilişkin gözlemleri onu, tüm karakterlerine doğal ortamlarından kaynaklanan hataları ve kusurları yüklemek zorunda bırakmıştır. Kendisinin de umutsuzca yazdığı gibi, "Tüm bunlar bir rüya ve insan Rusya'daki gerçek yaşamın nasıl olduğunu gördüğü anda kaybolup gidiyor."[11] Kurgusal uğraşında başarısız olduğunu düşünerek, mesajını bunun yerine, kurtuluşun her bir yurttaşın yaşayacağı manevi reformdan geçtiğini anlattığı, Rusya'nın ilahi doğası üzerine ahlaki bir söylev niteliğindeki *Selected Passages from Correspondence with Friends*'te (Arkadaşlarımla Yazışmalarımdan Seçilmiş Parçalar) (1846) vermeye çalışmıştır. Her ikisinin de Hıristiyan ilkeleriyle birleştirildiği takdirde ahlaken kabul edilebilir olduğu iddiasıyla, serflik ya da otokratik devlet reformu hakkında hiçbir söz etmemiş ve entelijansiyanın büyük öfkesini çekmiştir.

"Entelijansiya", Rusça kökenli bir sözcüktür. Rusya'da toplumun, otokrasi karşıtlığı ve "halkın davasına" bağlılık gibi belirli ilkeleri paylaşan eğitimli kesimini ifade etmek için kullanılır. Rus entelijansiyasının kökleri soyluların 18. yüzyıldaki kurumlarına ve düşüncelerine uzanırken politikalarının çıkış noktası 1825 Ayaklanması'dır. Aralıkçıların bastırılmasından sonra soyluların, demokratik görüşlerini açığa vuran oğulları için orduya ya da kamu hizmetine girmek düşünülemez hale geldi. Babalarının sınıfını belirleyen faktör devlet hizmetiyken, oğullar topluma sundukları hizmetlerle tanımlanacaklardı. Sahip oldukları zenginliğe ve ayrıcalıklara babalarının serflerinin sömürülmesi yoluyla ulaşıldığını çok iyi bildiklerinden, insanların yaşamlarını iyileştirmek için doktor, öğretmen, istatistikçi ya da tarım uzmanı yahut görevi eğitimli halkın Rusya'nın toplumsal hastalıkları konusunda farkındalığını artırmak olan yazarlar, gazeteciler ve eleştirmenler olarak suçlarını telafi etmeye çalıştılar. Edebiyatın görevi eğlendirmek değil, okuyucular onu değiştirebilsinler diye, Rusya'yı gerçekte olduğu haliyle tasvir etmekti. Gerçekçilik, aralarında Dostoyevski'nin ve Turgenyev'in de bulunduğu, edebiyat sahnesine 1840'larda –eleştirmen Pavel'in ifadesiyle "olağanüstü on yılda" – çıkan tüm yazarları birleştiren inançtı.[12]

11 N. Gogol, *Pis'ma*, 4 cilt (St. Petersburg, tarihsiz), c. 2, s. 508.

12 P. Annenkov, *The Extraordinary Decade: Literary Memoirs* (Ann Arbor, 1968).

* Vissarion Gregoryeviç Belinskiy, *Gogol'e Mektup*, çev. Mazlum Beyhan, 1. Baskı, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2003 – ed. n.

Entelektüel rehberleri ve ilham kaynakları, Rus edebiyatının ahlaki ilkelerinin belirlenmesinde herkesten fazla katkısı olmuş edebiyat eleştirmeni Vissarion Belinski'ydi. Belinski, *Seçilmiş Parçalar*'ın sert bir reddiyesi olan *Gogol'e Mektup*'ta* (1847) Batıcı entelijansiyanın manifestosu olabilecek bir metin kaleme aldı. Parlamentonun yokluğunda, halkın yazarları ahlaki liderler olarak gördüğünü ve onların yazdıklarını bu ilkeye göre yargıladıklarını ifade etti:

> Bu, yetenek açısından ne kadar yetersiz olursa olsun, özgürlükçü olduğu söylenen her eğilimin neden bu kadar geniş bir ilgi uyandırdığını ve kendilerini samimiyetle ya da samimiyetsiz biçimde Ortodoksluğun, otokrasinin ve milliyetçiliğin hizmetine adamış büyük yeteneklerin popülaritesinin neden bu kadar çabuk kaybolduğunu açıklamaktadır.

Gogol reforma karşı Kilise'nin ve devletin yanında yer alarak yazarın ahlaki görevine ihanet etmişti:

> Rusya'nın, kurtuluşunu mistisizmde, çilecilikte ya da pietizmde değil, uygarlığın, aydınlanmanın ve insanlığın başarısında gördüğünü anlayamadın. Onun ihtiyacı olan, vaazlar (onları zaten yeterince dinledi!) ya da dualar (onları da çok tekrar etti) değil, yüzyıllardır pislik ve çöplük içinde kaybolmuş insanlık onurunun yeniden uyanmasıdır. Kilise vaazlarına göre değil, sağduyuyla ve adaletle belirlenmiş haklara, kanunlara ve bunlara olabildiğince katı bir biçimde riayet edilmesine ihtiyacı var. Oysa zencileri insan saymayan Amerikalı toprak sahiplerinin sinsice suiistimal ettikleri bahanelere bile sahip olunmaksızın insanların insanları alıp sattığı korkunç bir ülke manzarası sergiliyor; insanların kendilerine isimler değil; Vanka, Vaska, Steşka, Palaşka gibi lakaplar taktıkları bir ülke; bireyselliğe, onura ve mülkiyete ilişkin hiçbir güvencenin olmamasının yanı sıra polis düzeninin dahi bulunmadığı ve çeşitli tanımlamalar altında çok sayıda resmi hırsız ve soyguncu birliklerinden başka hiçbir şeyin olmadığı bir ülke.[13]

Bu sözler bugün hâlâ geçerlidir.

Çarın devrim korkusu, Avrupa çapında yine devrimlerin yaşandığı 1848'de yeniden zirveye ulaştı. Bunlar, Şubat sonlarına doğru monarşinin yerini cumhuriyetin aldığı Paris'te başlayıp Viyana, Berlin, Dresden, Leipzig, Milano, Venedik, Prag, Budapeşte ve Bükreş'teki isyanlarla devam etti. Kalabalıklar her yerde medeni haklar, demokratik parlamentolar ve imparatorluklardan ulusal kurtuluş talep ediyordu.

13 V. Belinski, *Polnoe sobranie sochineniy*, 13 cilt (Moskova, 1953-1959), c. 10, s. 212.

Fransız Cumhuriyeti, Viyana Kongresi'nde belirlenen ve Kutsal İttifak tarafından desteklenen meşruiyetçi ilkelere doğrudan bir meydan okumaydı. Önde gelen cumhuriyetçi liderler, Polonya'nın bağımsızlığını ve Kuzey İtalya'nın Habsburg yönetiminden kurtarılmasını desteklediklerini gecikmeksizin ilan ettiler. Nikolay, Prusya Kralı'na ifade ettiği üzere, 1789 Devrimi'nin "küllerinden doğduğundan" ve doğuya yayılmasının önüne geçmek için askeri tedbirler alınması gerektiğinden emindi.[14] Paris'te yaşananlara ilişkin haberlerin gelmesinden sonraki iki hafta içinde 400.000 askeri seferber etmişti. İmparatorluğun, devrime en yatkın ve kısa süre sonra sıkıyönetim ilan edilecek batı sınır bölgelerini işgal ettiler. Orduyla birlikte, Üçüncü Şube jandarmaları evlere öfke içinde baskınlar düzenleyerek silah, yasadışı yayın ve devrimci faaliyete ilişkin başka deliller aradılar.[15]

Nikolay, birliklerini Fransa'ya ya da İtalya'ya gönderme niyetinde değildi. Ancak Avusturya ve Prusya, Rusya'yla sınırdaş oldukları için eğer hükümdarları talep ederse, askerlerini bu ülkelerdeki devrimlere karşı kullanmaya hazırlardı. Bununla birlikte, Nikolay'ın en hızlı müdahalede bulunduğu yer, Osmanlı hâkimiyetini güç bela tanıdığı Eflak ve Boğdan'dı. Bu prenslikler 1829'da özerkliklerini elde etmiş fakat o tarihten itibaren Rus hâkimiyetinde kalmıştı ve 1848 İlkbaharı'nda başlayan devrimleri Rus hâkimiyetine karşıydı. Bükreş'te, yöneticileri, prensliklerin bağımsız bir ulus devlet (Romanya) altında birleşmesi çağrısında bulunan devrimci hükümet Eflak cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etti. Bu gelişmelerle telaşa kapılan Nikolay, Boğdan'ı ele geçirmek üzere 14.000 ve sonradan Bükreş'i fethetmek ve oradaki devrimi bastırmak için 30.000 asker daha gönderdi. Bükreş'teki İngiliz konsolosu orada "bir casusluk sistemi kurulduğunu" bildirdi. "Kimsenin siyaset hakkında konuşmasına izin verilmiyor. Alman ve Fransız gazeteleri yasak."[16]

Romanya müdahalesi, Nikolay'ı aynı şeyi Macaristan'da yapmak için de cesaretlendirdi. Macar devrimi Budapeşte'de Mart 1848'de başlamıştı. Fransa'da ve Almanya'da yaşananlardan ilham alan önderleri demokratik bir parlamento ve hükümet kurdular; Avusturya'dan bağımsızlıklarını ilan ettiler ve serfliği kaldıran, basın özgürlüğü getiren bir dizi reform yaptılar. Macarlar Habsburg ordusunda kendi birliklerinin kontrolünü ele geçirdiler. Avusturya imparatorluk hükümeti Slovaklar, Rutenler ve Habsburg hâkimiyetine karşı çıkan diğer azınlıklarla birlikte Avusturya ordusundan üstün bir güce sahip

14 A. Presniakov, *Emperor Nicholas I of Russia: The Apogee of Autocracy, 1825-1855* (Gulf Breeze, Fla., 1974), s. 56.

15 S. Monas, *The Third Section: Police and Society in Russia under Nicholas I* (Cambridge, Mass., 1961), s. 240.

16 NA, FO 195/332, Colquhoun to Stratford Canning, 2 Temmuz 1949.

oldukları aşikâr Macarlara savaş ilan etti. Tahta yeni çıkan 18 yaşındaki imparator Franz Joseph müdahale etmesi isteğiyle çara başvurdu.

Kutsal İttifak'ın ilkelerine göre "meşru otoriteleri" savunmak müdahale için yeterli sebepti. Ancak Nikolay'a göre, tehlike altında bulunan daha fazla şey vardı. Polonya'da yeni bir ayaklanmaya neden olabilecek devrimci hareketlerin Orta Avrupa'da yayılmasını bir kenara çekilip izleyemezdi. Macar ordusu saflarında çok sayıda Polonyalı sürgün vardı. Aralarında 1830 Polonya İsyanı'nın önde gelen askeri önderlerinden ve 1848-1849'da Erdel'de zafer kazanan Macar kuvvetlerinin komutanı General Jozef Bem'in de bulunduğu, en iyi generallerinden bazıları Polonyalıydı. Macar devriminin başarısızlığa uğratılamaması halinde, Avusturya hâkimiyeti altında olup büyük bir Polonyalı nüfusuna sahip Galiçya'ya yayılma ve dolayısıyla Rusya'daki Polonya sorununun yeniden canlanmasına neden olma tehlikesi vardı. Haziran 1849'da, yaklaşık 190.000 Rus askeri, 1831'de Polonyalılara karşı yapılan cezalandırma seferinin lideri Paskeviç'in komutası altında Macaristan sınırını geçti. Rusların sayıca çok gerisindeki Macar ordusunun büyük bölümü Ağustos'ta teslim oldu ama 5.000 kadar asker padişahın, İngilizlerin ve Fransızların baskısıyla onlara sığınma hakkı verdiği Osmanlı İmparatorluğu'na kaçtı. Macar isyancılar, Londra'da ve Paris'te Rus zulmüne karşı çıkan özgürlük savaşçıları olarak karşılandılar. Destekçileri arasında, o sırada Londra'da sürgünde bulunan ve yazdığı bir dizi makalede Rusya'yı özgürlük düşmanı olmakla suçlayan Karl Marx da vardı.

Bunlar yaşanırken Nikolay Rusya'da gerçek ya da hayali her türlü muhalefet belirtisine topyekûn savaş açtı. Yabancılar polis tarafından izleniyordu; üniversitelerde felsefe ve anayasa hukuku öğretimi yasaklandı, rejim basının yurtdışında yaşanan olayları haberleştirmesine engel olmasa da Nikolay'ın Petersburg soylularına açıkladığı üzere, bu tür konularda yapılan konuşmalar onların hizmetinde bulunan kişilerin yanlış fikirlere kapılmalarına neden olmasın diye, bunları evlerde dahi tartışan herkesin tutuklanması emredildi. Üçüncü Şube'ye bağlı Jandarma Kolordusu iyice büyütüldü. Ajanları, şüpheli devrimci gruplara sızmak için, gök mavisi üniformaları yerine sivil kıyafetler giyiyorlardı.

Ortaya çıkardıkları tek "komplo", St. Petersburg'da Dışişleri Bakanlığı'nda görevli genç Mihail Petraşevski'nin ev sahipliğinde öğrencilerin, öğretmenlerin ve memurların katıldığı haftalık toplantılardı. Yazarlar Dostoyevski ve Saltıkov-Şçedrin, 1846'da başlayan, yabancı sosyalistlerin eserlerinin, diğer reform fikirleriyle birlikte, ciddiyetle tartışıldığı bu cuma akşam toplantılarının müdavimleriydi. Nisan 1849'da bu grup, imparatorluğun dört yanındaki şehirlerde devrime hazırlandığı asılsız suçlamasıyla tutuklanarak Petro ve Pavel Kalesi'ne hapsedildi. Sanıkların, aralarında Petraşevki ile Dostoyevski'nin

de yer aldığı, 21'i ölüm cezasına çarptırıldı; diğer 50'si ya sürgün edildi ya er olarak orduya alındı. Semenevski Meydanı'nda idam edilmelerinden hemen önce, bu acımasız işkenceyi planlayan Nikolay tarafından bağışlandılar. Bazıları hapse, bazıları Sibirya'ya kürek mahkûmu olarak gönderildi. Dostoyevski, en acımasız suçlularla yüz yüze geldiği Omsk esir kampında dört yıl geçirdi. Bu, hapishanede geçirdiği yılların kurgusal bir anlatımını içeren anı kitabı *Ölüler Evinden Anılar*'da* (1862) yer verdiği insan ruhuna ilişkin görüşlerini biçimlendiren bir deneyimdi.

Dostoyevski'nin suçu, Belinski'nin, o tarih itibariyle kısmen de yasaklandığı için ünlü olan, Gogol'e mektubunu yüksek sesle okumaktı. Avrupa'daki devrimler sansür yasalarının daha da katılaşmasına neden oldu. Üçüncü Şube tarafından aylık olarak hazırlanan yasak kitaplar listesinde 1848 öncesinde 150 başlık yer alırken bu sayı o yıl 600'e çıktı. Çar, geniş kapsamlı önleyici sansür yetkilerine sahip yeni sansür kurulu, Buturlin Komitesi'ni kurdu. Barındırdığı büyük sansürcüler ordusu, onay için kurula sunulan bütün elyazmalarını inceliyordu. Artık, o niyetle yazılmamış dahi olsa, potansiyel olarak yıkıcı içeriğe sahip olduğu düşünülebilecek her eseri tespit etmeleri isteniyordu. Ortaya çıkan sonuçlar genellikle gülünçtü. Bir sansürcü, Shakespeare'in *III. Richard*'ının yeni baskısını "ahlaki açıdan sakıncalı" konuları işlediği gerekçesiyle yasakladı. Bir diğeri, Büyük Yekaterina'nın Voltaire'e yazdığı mektupların yeniden basılmasına izin vermedi. Bu nedenle, bir sansürcünün ifade ettiği gibi, "Rab İsa'nın Duası bile Jakoben söylemi olarak yorumlanabilirdi".[17]

Sansürcülerin dikkatinden kaçan bir kitap, dönemin en önemli ve şiddetli tartışmalara neden olan serflik konusundaki yaklaşımların değişmesinde güçlü bir etki yaratacaktı. Turgenyev'in *Avcının Notları*'nın (1852) yayımlanmasına izin verilmişti. Sansürcüler, içerdiği öykülerin büyük bölümü zaten *The Contemporary* (Çağdaş) dergisinde yayımlandığı için bunlara izin verilmesinde bir sakınca görmemiş olmalıdırlar. Öykülerin hiçbirinde çarlık sistemine ya da serfliğe yönelik açık bir saldırı olarak değerlendirilebilecek tek bir cümle yoktu ancak kitap bir bütün olarak, her ikisine de dair ince eleştiriler barındırıyordu. Öykülerde köylüler ilk kez basit "kırsal karakterler" olarak değil, düşünen, hisseden, anlaşılması güç bireyler olarak tasvir ediliyordu.

Turgenyev serfliğin onların yaşamlarını nasıl biçimlendirdiğini basit bir biçimde anlatarak okuyucularında hiçbir sosyalist manifestonun neden olama-

---

* Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Ölüler Evinden Anılar*, çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008 – ed. n.

17 W. Bruce Lincoln, *Nicholas I: Emperor and Autocrat of All the Russias* (De Kalb, Ill., 1989), s. 321; Monas, *The Third Section*, s. 142, 194.

yacağı kadar büyük bir ahlaki öfke uyandırmıştı. *Tom Amca'nın Kulübesi*'yle* aynı yıl yazılan *Notlar*, Rusların serfliğe ilişkin görüşleri üzerinde, Harriet Beecher Stowe'un kitabının Amerika'daki kölelik karşıtı hareket üzerinde yarattığı kadar büyük bir etki yarattı. *Notlar*'ın yayımlanmasıyla öfkeye kapılan Nikolay, Turgenyev'i bu kitaptan dolayı değil, *Moskovskie vedomosti* (*Moscow Herald*) gazetesinde Gogol'ün ölüm ilanını yayımladığı için tutuklattı. Turgenyev hapse atıldı ve daha sonra ev hapsine alındı. Hapishanede bir gece, ünlü yazarla tanışmak isteyen polis müdürü tarafından ziyaret edildi. Polis şampanya getirmişti. Birkaç kadeh içkinin ve tatlı bir sohbetin ardından kadeh kaldırmayı teklif etti: "Robespierre'e![18]

Napoléon'un gölgesi, Aralık 1848'de Fransa cumhurbaşkanı seçilen yeğeni Louis Napoléon biçiminde geri döndü. Louis, dört yıl sonra, ulusal referandumla Fransa imparatoru III. Napoléon oldu. Nikolay, yeni Napoléon'u tanımayan tek Avrupa hükümdarıydı. İmparatorların halk oylamasıyla seçilemeyeceğini, Tanrı tarafından getirildiklerini iddia ediyordu. Onu küçümsediğini göstermek için, diğer hükümdarlara hitap ederken geleneksel olarak kullanılan "Dostum" ifadesini tercih etmeyip Napoléon'a "Kardeşim" diye hitap etti. Bazı danışmanları imparatorun bu aşağılamadan istifade edip Rusya'yla bağlarını koparmasını istediyse de Napoléon, "Kardeşlerimizi Tanrı veriyor ama dostlarımızı kendimiz seçiyoruz" sözleriyle konuyu geçiştirdi.[19]

III. Napoléon, 1815 düzenlemesini yeniden gözden geçirip Avrupa'ya I. Napoléon'un öngördüğü çizgide, liberal ulus devletlerden oluşan bir aile olarak yeniden biçimlendirerek, Fransa'yı, amcasının saltanatı sırasındaki görkemiyle değilse de yurtdışında saygın ve nüfuzlu bir konuma getirmeyi amaçlıyordu. Rusya, bu arzunun gerçekleşmesinin önündeki en büyük engeldi. Yenilgisi 1812'nin intikamı olacaktı.

Kutsal Topraklar'da uzun zamandır devam eden bir anlaşmazlık, bu çatışmayı doruk noktasına taşıdı. Anlaşmazlık, her ikisi de o tarih itibariyle Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Beytüllahim'deki (Betlehem) Doğuş Kilisesi ile Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesi hakkındaydı. Hangi tarafın –Rusların desteklediği Ortodoksların mı, Fransızların savunduğu Katoliklerin mi– kontrolü altında olmaları gerektiği üzerinden devam ediyordu. Konuyu aslında pek de umursamayan Osmanlıların, Fransızların ya da Rusların baskısıyla şu ya da bu taraftan yana tutum takınması sağlanabilirdi. Ruslar,

* Harriet Beecher Stowe, *Tom Amca'nın Kulübesi*, çev. İsmail Ferhat Çekem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022 – ed. n.

18 J. ve E. Goncourt, *Journal: Mémoires de la vie littéraire*, ed. Robert Ricatte, 3 cilt (Monaco, 1956), c. 2, s. 499.

19 A. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918* (Oxford, 1959), s. 49.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksların çıkarlarını temsil etme hakkını elde ettiklerini ileri sürdükleri Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) beri üstünlüğü elinde tutan taraftı. Ancak Napoléon'un Kilise'nin lütfunu kazanmaya çalışan ateşli Katolik Marquis de La Valette'yi Konstantinolopis sefirliğine atadığı 1851'de her şey değişti. La Valette, Latin taleplerinin "sağlam temellere dayandığını" iddia etti ve Türkleri, bunları yerine getirmeyi reddetmeleri halinde savaşla tehdit etti.[20] Türkler, Kasım 1852'de Fransız taleplerini kabul ettiler.

Nikolay öfkelendi. Ortodoksluğun savunulmasını son dönemdeki hiçbir çarın yapmadığı ölçüde dış politikasının merkezine yerleştirmişti. Kutsal Topraklar'a diğer tüm kiliselerden daha fazla hacı gönderen Rus Kilisesi'ne bağlıydı ve onların kutsal mabetlere yönelik güçlü duygularını paylaşıyordu. Pek çok Rus gibi, Kutsal Topraklar'ın, hiçbir zaman bölgesel sınırlarla tanımlanmamış mistik bir fikirden ibaret Kutsal Rusya'nın uzantısı olduğunu düşünüyordu ve eğer gerekirse, Ortodoksluğun çıkarlarını korumak için tüm Avrupa'yla savaşmaya hazırdı. Türkleri, Katolikler lehine verdikleri karardan döndürmek için elindeki kuvvetleri Konstantinopolis'e ani bir saldırı gerçekleştirmek üzere harekete geçirdi ancak geçmişte Fransızlara karşı savaşmış Prens Menşikov'u padişahı anlaşmaya ikna etmek için önden gönderdi. Rusya'nın genişlemesinden endişe duyan İngilizlerin cesaretlendirdiği Türkler, Menşikov'un savaş tehditlerine kulak asmayıp tutumlarını değiştirmediler. Türk başkentinde büyük ve öfkeli kalabalıklar Rusya'ya cihat çağrısında bulundu.

Menşikov misyonunun başarısızlığı, çarı birliklerini Osmanlıların elindeki Boğdan'a ve Eflak'a bir kez daha göndermesi gerektiğine ikna etti. İstila Haziran 1853'te başladı. Nikolay, padişahın Slav uyruklarının ayaklanmalarının Rus birliklerinin ilerlemesini kolaylaştıracağına güveniyordu. Slavların, Rusları dindaşları, Türklerden kurtarıcıları olarak mutlulukla karşılayacaklarını düşünüyordu. Kasım'da, "En geniş katılımlı ve en genel kapsamlı bir bağımsızlık ayaklanması dışında, ilerlememizi sağlayacak bir yol yok" diye yazdı.[21]

Nikolay'ın meşru otoritelerin savunulmasından yola çıkan düşünceleri çok mesafe katetmişti. Artık Türkler karşısında amaçlarını gerçekleştirmek için bir Balkan devrimi çağrısında bulunuyordu. Ona göre bu, savaşın dini niteliği nedeniyle haklı bir çağrıydı. Ortodoksları Müslümanların hükümdarlığından kurtarmak onun kutsal göreviydi. Ne olursa olsun padişah, Hıristiyan olmadığı için meşru bir hükümdar sayılmazdı. Panislavist fikirler de çarın düşüncesini etkiliyordu. Önde gelen Panislavist ideolog Mihail Pogodin'in Aralık 1853'te kaleme aldığı yazı özellikle önemlidir. Metin, Poogdin'in,

20 Figes, *Crimea: The Last Crusade*, s. 8.

21 A. Zaoinçkovski, *Vostochnaia voina, 1853-1856*, 3 cilt (St. Petersburg, 2002), c. 2, s. 523.

Rusya'nın Ortodoksların koruyucusu olma rolünün Fransızlar ve İngilizler tarafından tanınmadığı ya da anlaşılmadığı ve Batı'nın Rusya'ya haksız muamele ettiği yönündeki görüşlerini paylaşan Nikolay'ı çok etkiledi. Nikolay, Pogodin'in, kendileri uzak kolonileri fethederken Rusya'nın, komşu ülkelere dindaşlarını korumak amacıyla müdahale etmesine karşı çıkan Batılıların çifte standardına duyduğu öfkeyi dile getirdiği aşağıdaki pasajı beğenmişti. Rusya'nın Batı'ya yönelik şikâyetleri hakkında çok şey anlattığı için uzun bir alıntı yapmaya değer:

> Fransa Cezayir'i Türkiye'den alır ve İngiltere neredeyse her yıl bir başka Hint prensliğini ilhak eder: Bunların hiçbiri güç dengesini bozmaz ancak Rusya'nın Boğdan ve Eflak'ı, geçici olarak da olsa, işgal etmesi güç dengesini bozar [...] İngiltere, onları rahatsız ettikleri anlaşılan Çinlilere savaş açar [Afyon Savaşları]: Kimsenin müdahale hakkı yoktur ancak Rusya komşularıyla anlaşmazlık yaşarsa, Avrupa'nın iznini almak zorundadır. İngiltere Yunanistan'ı sefil bir Yahudi'nin asılsız iddialarını desteklemekle tehdit eder ve donanmasını yakar [Don Pacifico olayına atfen]: Bu hukuki bir eylemdir ancak Rusya milyonlarca Hıristiyan'ı korumak için bir antlaşma talep edince bu, Doğu'daki konumunu güç dengesine zarar verecek biçimde güçlendirme şeklinde yorumlanır. Gerçekleri anlamayan ya da anlamak istemeyen Batı'dan kör bir nefretten ve kinden başka hiçbir şey bekleyemeyiz. (*Nikolay'ın bu cümlenin yanına eklediği yorum:* "Bütün mesele bu.")
>
> Bizim Avrupa'daki müttefiklerimiz kimlerdir? (*Nikolay'ın yorumu:* "Koşulsuzca ve istekle Tanrı'ya güvenirsek hiç kimse, onlara ihtiyacımız yok.") Avrupa'daki tek gerçek müttefikimiz, kan, dil, tarih ve din kardeşlerimiz Slavlardır [...]
>
> Slavları kurtarmaz ve himayemiz altına almazsak, o zaman düşmanlarımız, İngilizler ve Fransızlar [...] bunu yapacaktır (*Nikolay'ın yorumu*: "Kesinlikle doğru.") [...] o zaman karşımızda yalnızca akılsız Polonya değil, hepsi birden olacaktır. (*Nikolay'ın yorumu*: "Bu doğru").[22]

Rus birlikleri Konstantinopolis'e doğru ilerlerken Balkanlar'da hiçbir Slav ayaklanması yoktu. Onların Rusya sevgisi bir Pan-Slav mitinden ibaretti. Ancak işgal İngilizleri harekete geçirdi. Müdahaleyi teşvik eden sözler Rusya'yı dize getirmek için saldırgan bir politika izlenmesini açıkça savunan ve Rusofobik İngiliz basını tarafından yüksek sesle desteklenen İçişleri Bakanı Lort Palmerston'dan geldi. Basın, yıllar boyunca Rusya'yı "İngiliz ilkelerine" –özgürlük, serbest ticaret ve uygarlık– ve imparatorluğun Hindistan'daki çıkarlarına bir tehdit olarak göstermişti. İngilizler savaşa karar verince, Napoléon, ganimetleri kaçırmamak için en iyi tercihin onları yalnız bırakmamak olduğu sonucuna vardı.

22 Zaoinçkovski, *Vostochnaia voina*, c. 1, s. 702-708.

Bu, Kırım Savaşı'nın başlangıcıydı. Müttefikler, her ne kadar Palmerston'ın Rusların geçen bir buçuk yüzyılda fethettiği ülkelere bağımsızlıklarını kazandırarak Rus İmparatorluğu'nu parçalamaya yönelik daha iddialı planları olsa da onları prensliklerden çekilmeye zorlamak için Sivastopol'deki deniz üssünü yok etmeyi planladılar. Müttefik kuvvetler 8 Eylül 1854'te Kırım Yarımadası'na çıktı. Rus kuvvetlerini Alma Tepeleri'nde ağır bir yenilgiye uğratarak Sivastopol kuşatmasını başlattılar; şehrin savunmasının bir yıl boyunca ağır bombardıman altında kaldığı bu yoğunlukta bir muharebe I. Dünya Savaşı'na kadar yaşanmayacaktı. Müttefik kuvvetleri Eylül 1855'te, şehrin savunması için kilit önem taşıyan Malakof Tabyası'na hücum ettiler ve tükenmiş durumdaki Rusları Sivastopol'ü boşaltmak, barış istemek zorunda bıraktılar. Palmerston, o bölgeleri de Ruslardan kurtarmak için savaşı Baltık Denizi'nde ve Kafkasya'da sürdürmeyi önerdi. Ancak Fransızlar usanmıştı.

Ruslar, Paris Antlaşması (1856) uyarınca, artık Avrupalı devletlerin himayesi altına alınan Eflak ve Boğdan üzerindeki tüm iddialarından vazgeçtiler ve Karadeniz filolarını dağıtmayı kabul ettiler; bu, Rusya için küçük düşürücü bir durumdu. Yenilgiye uğrayan bir büyük güce daha önce hiç zorunlu silahsızlanma dayatılmamıştı. Napoléon Savaşları sonrasında Fransa dahi silahsızlandırılmamıştı. Rusya'nın karşı karşıya kaldığı muamele, hiçbir büyük devletin diğerleri tarafından küçük düşürülmemesi gerektiği ilkesine dayandığı kabul edilen Avrupa Uyumu için daha önce benzeri görülmemiş bir şeydi. Ancak müttefikler Rusya'da bir Avrupa devletiyle karşı karşıya olduklarını gerçekten düşünmüyorlardı. Rusya'yı, I. Afyon Savaşı sonrasında benzeri biçimde küçük düşürücü koşullar dayattıkları Çin'le bir tutuyorlardı.[23]

Bu küçük düşürülme, Rusya'da Batı'ya karşı derin ve kalıcı bir kırgınlık ve öfkeye neden olacaktı. Bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Putin'in Batı'nın "çifte standartları" ve "ikiyüzlülüğü", Batılıların "Rusofobisi" ve Rusya'ya "saygısızlığı" hakkındaki tüm sözleri bu tarihe dayanmaktadır. Bu şikâyetler, 1860'larda, Rusya'nın, Hıristiyanlık ilkelerinin Batı materyalizmi karşısındaki koruyucusu olduğu yönündeki geçmiş Slavofil görüşleri, Batı'nın Rusya için varoluşsal bir tehdit oluşturduğu iddiasıyla çarpıtan Tyutçev, Danilevski ve Leontyev gibi yazarlar tarafından daha da genişletildi. Danilevski, *Rusya ve Avrupa*'da (1869) şu iddiada bulunmuştur: "Avrupa bizim için yalnızca bir yabancı değildir; düşmanımız olduğu dahi söylenebilir. Avrupa'nın çıkarları bizimkiyle bir olamaz ve çoğu durumda bizim çıkarlarımızla çatışacaktır."[24] Putin, kendi Kırım savaşı sonrasında, Rusya'nın liberal Batı'yla çatışmasına ilişkin benzeri düşünceler ortaya koyacaktı.

23 Figes, *Crimea: The Last Crusade*, s. 442.

24 N. Danilevskii, *Russia and Europe: The Slavic World's Political and Cultural Relations with the Germanic-Roman West*, çev. S. Woodburn (Bloomington, Ind., 2013), s. 41 [Nikolay Yakovleviç Danilevski, *Rusya ve Avrupa*, çev. Bakhadir Musametov, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023].

Tolstoy'un subayken yazdığı *Sivastopol Öyküleri'nde** (1854-1855) anlattığı gibi, Sivastopol'ü savunanlar büyük bir cesaretle ve azimle savaşmışlardı. Bu hikâyeler onun yazar olarak anılmaya başlanmasını sağlamıştır. Çeyrek milyon Rus hayatını kaybetti, cesetleri Sivastopol'ün her yerine dağılmış toplu mezarlara gömüldü. Onların kahramanlığı, bu savaşın hikâyesini farklı bir biçimde anlatıp Rusya'nın, Ortodoks inancı uğruna Avrupa'nın bütün güçlerine karşı tek başına savaştığını söyleyen Rus milliyetçilerinin, Rusya'nın Kırım'da manevi bir zafer elde ettiğini iddia etmelerine neden olacaktı. Şehrin direnişçi ruhu, Batı materyalizmi karşısında hakiki Hıristiyan değerlerinin son savunucusunun Rusya olduğu mitinin temelini oluşturdu.

Savaş, ülkenin pek çok zayıflığını tüm çıplaklığıyla ortaya çıkarmıştı: Komuta kademesindeki yozlaşma ve yetersizlik; ordunun ve donanmanın teknolojik açıdan geri kalmışlığı; karayollarının, ikmal sorunlarının kronikleşmesine neden olacak kadar bozuk olması, demiryollarının eksikliği; orduya alınan serflerin yoksulluğu; ekonominin, sanayi devletlerine karşı bir savaşı kaldırabilecek güçte olmaması; ülkenin finansal kaynaklarının yetersizliği ve otokrasinin başarısızlığı. Eleştiriler, bugünden bakıldığında kibirli ve inatçı politikaları ülkenin yenilgiye sürüklenmesine ve pek çok canın kurban edilmesine neden olan çarın üzerinde yoğunlaşıyordu. Nikolay'ın sisteminin iflas ettiği, yönetici seçkinler arasında bile kabul edilmeye başlıyordu. Çarın sansür görevlilerinden Aleksandr Nikitenko günlüğüne şunları yazmıştır: "Tanrım, ne kadar çok kurban! Hepsi, iktidar sarhoşluğu içindeki çılgın bir irade öyle istedi diye [...] İki yıldır değil, 30 yıldır savaşıyoruz, bir milyon askerlik bir ordumuz var ve Avrupa'yı durmadan tehdit ediyoruz. Bütün bunların ne anlamı var?"[25]

Nikolay 2 Mart 1855'te öldü. Grip olduğu halde dondurucu soğukta, üzerine paltosunu almadan askerlerini denetlemeye çıkmıştı. Zatürreeden öldü. Çarın intihar ettiğine ilişkin söylentiler yayıldı. Muhtemelen doğru değildi ama bunun, işlediği günahları kabul ettiğinin göstergesi olduğunu düşünen düşmanları bunlara inandılar. Doğru olsa da olmasa da, Nikolay moralman çökmüştü; neden olduğu askeri yıkım nedeniyle pişmanlık duyuyordu. Tüm saltanatı boyunca Napoléon'un gölgeleriyle savaşmış, âşık olduğu Kutsal Rusya'ya tehdit oluşturduğunu düşündüğü Batılı liberal devletlere savaş açmış ancak bunun kazanamayacağı bir savaş olduğunu görmüştü. Kutsal Rusya bir efsaneydi.

---

* Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Sivastopol Öyküleri*, çev. Ergin Altay, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020 – ed. n.

25 A. Kelly, *Toward Another Shore: Russian Thinkers between Necessity and Chance* (New Haven, 1998), s. 41.

Yeni çar II. Aleksandr da otokrasiye en az o kadar bağlıydı ancak babası Nikolay'ın aksine, onu kurtarmak için reformların gerekli olduğunu anlamıştı. Kırım'daki yenilgi, onu Rusya'nın serfliği kaldırmadığı sürece Batılı devletlerle rekabet edemeyeceğine inandırmıştı. Ekonominin hali tartışmaya açık değildi. Seçkinler, kendi mülklerinden kâr etmeyi kesinlikle öğrenememişlerdi. Büyük meblağlarla borçlu oldukları devlet de savaş nedeniyle iflas etmişti ve piyasa temelli bir tarım ekonomisi için serfliğin kaldırılması gerektiğini biliyordu. Serfliğin kaldırılmasının ahlaki gerekçesi de tartışmaya açık değildi. Başta Avrupa'nın kültürel ve ahlaki değerlerine kapılmış soylu hizmet sınıfı mensupları olmak üzere, artık hiç kimse serfliği savunmaya istekli değildi.

Tüm bu argümanların yanı sıra, yeni bir *Pugaçovşçina*'nın –devlete karşı serf savaşı– engellenmesi acil ihtiyacı vardı. Kırım Savaşı'nda çarpışan askerler özgürlüklerini elde etme beklentisine sokulmuşlardı; bu gerçekleşmeyince isyan çıkardılar. Aleksandr'ın saltanatının ilk beş yılında yaklaşık 500 isyan çıktı.[26] Yeni çar Mart 1856'da, Paris Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden çok geçmeden Moskovalı soyluları uyardı: "Bugünkü yaşayan ruhlara hükmetme düzeninin değişmeden kalamayacağını siz de biliyorsunuz. Serfliğin, alttan gelecek bir hareketle kendi kendini yok etmesini beklemektense, tepeden yapılacak bir müdahaleyle kaldırılması daha iyidir."[27] Ancak serfliğin sona ermesi köylülerin sorunlarını çözmeye yetecek miydi?

26 RGIA, f. 914, op. 1, d. 68, ll. 1-2.

27 *Materialy dlia istorii uprazdneniia krepostnogo sostoianii pomeshchich'ikh krest'ian v Rossii ⊠ tsarstvovanii Imperatora Aleksandra II*, 3 cilt (Berlin, 1860-1862), c. 1, s. 114.

7

Krizdeki İmparatorluk

Özgürlük Fermanı 19 Şubat 1861'de ilan edildi. Onlara bu metni duyurmakla görevli rahiplerini sakin ve itaatkâr bir biçimde dinleyeceklerinin tahmin edildiği 7 Mart'a yani Büyük Perhiz'in ilk gününe kadar ferman köylülere okunmadı. Beklentileri çok yükselmişti. Köylüler, özgürlüklerini toprak sahiplerinden alacaklarına inanıyorlardı: Onların tüm toprakları kendilerine verileceğinden artık toprak sahipleri için çalışmak ya da onlara ödeme yapmak zorunda kalmayacaklardı. Yetkililerin de çok iyi bildiği gibi, ferman bu tür ütopik umutları karşılamaktan çok uzaktı. Seçkinler, Hazırlık Komisyonu'nun 1859'daki çalışmalarından, metin Ocak 1861'de Devlet Konseyi'nde nihai halini alana dek devam eden yasalaşma süreci boyunca reformu sınırlamak için mücadele etmişlerdi. Sonuç hiç kimseyi, hele hele köylüleri kesinlikle tatmin etmeyen bir orta yoldu.

Ferman, köylüleri toprak sahiplerine esaretten kurtardı ancak onları yasal olarak, seçkinlerin topraklarından komünal mülkiyet çerçevesinde pay alan komüne bağlı hale getirdi. Topraklar köylülerin beklediğinin aksine, karşılıksız değil, komünün devlete bir tür ipotek yoluyla ödemek zorunda olduğu bir meblağ karşılığında verildi. Komünün hane halkları, tüm vergi ödemelerinden olduğu gibi, bu itfa (ipotek) ödemelerinden de toplu halde sorumluydular. Komünlere devredilecek arazilerin, yerel seçkinlerin oluşturduğu komiteler tarafından belirlendiği sonraki dokuz yıl boyunca statüko değişmedi.

Rahipler kanunu okuyunca duyduklarına inanamayan köylülerin kafaları karıştı. Toprakları ve özgürlükleri neredeydi? Kazan yakınlarındaki Bezdna köyünde köylüler, diğer pek çok köyde olduğu gibi, rahiplerin bu konulara değinmemesinin ya fermanı doğru okuyamamalarından ya da seçkinlerin onlara bu hükümleri atlamaları talimatı vermesinden kaynaklanmış olabileceğini düşündüler. Bunun üzerine daha güvenilir okuyucular aramaya başladılar. Birini buldular; Andrey Petrov adında, yarı okuryazar bir Eski İnanan. Petrov, fermanı üç gün inceledikten sonra, kanunu köylülerin en başından beri duymak istediklerini ifade edecek biçimde yorumlamayı başardı. Petrov'un bu keşfinin haberi hızla yayıldı. Köylüler uzun süredir bekledikleri, halkın imgeleminde hâlâ ilahi ve baba figürü, geçmişte isyancı Kazak liderlerin canlandırmaya, kimliğine bürünmeye çalıştıkları, adalet ideallerinin temsil-

cisi *çar-batyuşka*'nın onlara topraklarını ve özgürlüklerini bağışladığı "altın imtiyazları" öğrenmek için dört bir yandan oraya geldiler. Toprak sahipleri telaşa kapıldılar. Bezdna'ya gönderilen askerler, Petrov'un tutuklanmasına engel olmak için evini savunan 5.000 köylüyle –köyün nüfusunun altı katı– karşı karşıya kaldılar. Köylüler, komutanın Petrov'u teslim etmeleri çağrısına kulak asmayacaklardı. "Volya, volya" (özgürlük, özgürlük) diye bağırarak bunu yapmaktansa, ölmeyi tercih edeceklerini söylediler. Askerler, birkaç uyarının ardından kalabalığa ateş açtılar: Petrov teslim olana kadar, 61 kişi öldü ve yüzlercesi yaralandı.[1]

Başka bölgelerde de benzeri rahatsızlıklar meydana geldi. Mart ve Mayıs ayları arasında, köylü protestolarını bastırmak üzere 718 köye asker gönderildi.[2] Devrim tehlikesi kısa sürede geçti. Ancak köylülerin hayal kırıklığı, bu bölümün konusunu oluşturan sonraki 50 yıllık dönemde yavaş yavaş kaybolan *çar-batyuşka* efsanesine ölümcül bir darbe indirdi. Ayrıca, Özgürleştirme'den (Emancipation) sonra, köylüler seçkinlerin toprak mülkiyetini hiçbir zaman tam olarak kabul etmediler. İpotek ödemelerini o kadar geciktirdiler ki –bu gecikme, yeni düzenlemeyi reddetmelerinin yanı sıra, yoksulluklarının da göstergesiydi– devrim yılı 1905'te borçlar hükümet tarafından iptal edildi.

Özgürleştirme, kırsal bölgelerdeki en temel idari birim olarak komünün ortaya çıkmasına neden oldu. Aynı zamanda "dünya" ve "evren" anlamına da gelen *mir* adı altında köylülerin yaşamının tüm unsurlarını da düzenliyordu: Mahsullerin rotasyonunu belirliyordu (şerit ekiminin açık arazi sistemi yeknesaklık gerektiriyordu); ormanların ve otlakların gözetimini üstleniyordu; dullar ve yoksullar için refah programları oluşturuyordu; itfa ödemelerinin yapılmasını, vergilerin ödenmesini organize ediyordu; asker alımlarını gerçekleştiriyordu; kamu düzenini sağlıyordu ve teamül hukuku yoluyla adaleti sağlıyordu.

Komün, nüfusun çok yüksek olduğu merkezi tarım bölgesinde, ekilebilir alanları köylü haneleri arasında birkaç yılda bir büyüklüklerine göre yeniden paylaştırarak eşit dağılım sağlamaya çalıştı (Hanelerin büyüklüğü genellikle "boğaz" sayısına göre, zaman zaman da yetişkin erkek işçi sayısına göre belirleniyordu). Bu eşitlikçi uygulamanın kökleri muhtemelen, 1718'de getirilen baş vergisinden başlamak üzere, vergilerin toplu halde ödenmesine dayanmaktadır.[3]

---

1 Bezdna olayıyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Daniel Field, *Rebels in the Name of the Tsar* (New York, 1976).

2 T. Emmons, "The Peasant and the Emancipation", ed. W. Vucinich, *The Peasant in Nineteenth-Century Russia* (Stanford, 1968), s. 54.

3 Bkz. Blum, *Lord and Peasant in Russia*:.., s. 512-514.

Komünün, toplu vergi yükünün daha büyük bölümünü ödemek zorunda olan ve beslenecek daha çok boğaz barındıran büyük ailelere daha fazla toprak vermesi akla uygundu. "Hane halkları"nın büyüklüğünde zaman içinde meydana gelen değişiklikler, arazi şeritlerinin dağıtımında, köyün vergisini ödeyebilme ve beslenme yeterliğini en üst seviyeye çıkarmaya yönelik değişiklikler yapılmasını gerektirdi. Yeniden paylaştırma, başlangıcı itibariyle işe yarar olmasının yanı sıra, 1905 ve 1917 tarım devrimlerine kılavuzluk edecek bir çeşit ilkel sosyalizm olan köylü ideolojisinin de yansımasıydı.

Köylü ideolojisinin temelinde üç düşünce vardı. Bu düşünceler, 1861 sonrasında hukukçular tarafından kanunlaştırılan teamül hukukunda görülebilir. Birincisi, aile mülkiyetiydi. Buna göre, kadınların çeyizleri dışında tüm hane varlıkları (hayvanlar, araç gereç, mahsuller, binalar) ortak mülkiyette bulunuyor ve evlenmemiş kız çocuklarıyla dullar için özel hükümler bulunmakla birlikte, tüm erkek evlatlara miras kalıyordu. Köylü hane halkı üyeliği, kan ve akrabalık bağlarıyla değil, hanenin ekonomik yaşamına katılımla ("aynı kaptan yemek") tanımlanıyordu. İkincisi, emek ilkesiydi; bu ilke esas itibariyle, emek değer teorisinin köylü versiyonuydu. İkisi arasında kutsal bir bağ olduğuna inanılıyordu. Toprakları Tanrı'ya aitti. Hiç kimse ona sahip olamazdı. Ancak her köylü ailesi toprağa kendi emeğini harcayarak yiyeceğini temin etme hakkına sahipti. Bu ilkeye göre, toprak sahiplerinin arazi mülkiyeti adaletli değildi ve aç köylüler, topraklarını işleme hakkını istemekte tamamen haklıydılar. Dolayısıyla, devletin mülkiyeti savunmak üzere oluşturulmuş yazılı kanunları ile köylülerin, toprak sahiplerinin mülkiyet haklarına tecavüzlerini savunmak üzere kullandıkları teamül hukuku arasında sürekli bir çatışma yaşandı.

Üçüncü düşünce, köylülerin teamül hukukunu uygulayış biçiminde ifade buluyordu. Bir davanın esasını ilgili tarafların konumuna göre değerlendiriyorlardı. Bu düşünce tarzında, zengin bir kişinin soyulması ailesini güçlükle geçindiren birinin soyulmasından daha hafif bir suçtu. Teamül hukukuna göre, komşuyu dolandırmak ahlaksızlıktı ancak bir toprak ağasını ya da hükümet yetkilisini aldatmak hiçbir manevi yaptırıma tabi değildi. Köylüler, devleti ve yasalarını reddettiler. Yüzlerce yıl süren serflik onlarda *mir* dışında, tüm otoritelere karşı derin bir güvensizlik geliştirmişti.[4]

Özgürleştirme, en temel meseleye çözüm getiremedi: Köylülerin artan toprak ihtiyacı ile toprak sahiplerinin mülkiyet hakları nasıl bağdaştırılabilirdi? Sorunun en şiddetli yaşandığı yer, toprak sahiplerinin mülklerinin tarihsel olarak bulunduğu merkezi tarım bölgesiydi. Komünal yeniden pay-

4 Köylü ideolojisini *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924* (Londra, 1996), s. 98-102'de ve *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917-1921* (Oxford, 1989), 3. Bölüm'de derinlemesine inceledim.

laşım, köylüleri daha geniş aileler kurmaya teşvik ediyordu; daha fazla toprağa sahip olmanın en temel kriteri buydu. Rusya'da doğum oranı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ortalamasının yaklaşık iki katıydı. Köylü nüfusun hızla artması (1861 ile 1897 arasında 50 milyondan 79 milyona) arazi kıtlığı sorununun daha da büyümesine neden oldu. Yüzyılın başında, merkezi bölgedeki köylü hanelerinin beşte birinin sahip olduğu toprağın büyüklüğü bir hektardan küçükken, yüzde 7'sinin hiç toprağı yoktu. Köylülere tahsis edilen ortalama toprak miktarı (1900'de 2,9 hektar) Fransa'da ve Almanya'daki tipik küçük çiftliklerle karşılaştırılabilir olsa da Rusya'da köylü çiftçiliği çok daha sınırlıydı; üretim miktarı Avrupalı çiftçilerin ulaştığı düzeyin ancak yarısı kadardı. Rus köylüler tarafından kullanılan, tek bir atın ya da bir çift öküzün çektiği gıcırtılı hafif tahta saban, Batı Avrupa'da kullanılan, dört veya altı atın çektiği ağır demir sabanların çok gerisindeydi.[5]

Çiftliklerini modernleştirmeleri için gerekli sermayeden yoksun köylülerin geçimlerini sağlayabilmelerinin en kolay yolu, nadastan vazgeçerek ve diğer otlakları feda ederek daha fazla toprağı sürmekti. Ancak bu, durumu daha kötüleştirdi çünkü çiftlik hayvanlarının (başlıca gübre kaynağı) azalması ve toprağın tükenmesi anlamına geliyordu. 1900 itibariyle, köylü hanelerinin üçte birinde at bulunmuyordu.[6] Toprağı işleyebilmek için sabanlarını kendileri çekiyorlardı.

Köylülerin toprak talebi o kadar büyüktü ki pek çoğu toprak sahiplerinden arazi kiralamak için yüksek meblağlar ödemeye razıydı. Kira bedelleri 1861 ile 1900 arasında yedi kat arttı.[7] Toprak sahiplerinin arazilerini kiraya vererek kolay kazanç sağlamaları, topraklarını kendilerinin işlemesine olan ilgilerini azalttı. Dünyada tahıl fiyatları zaten gerilemişti. Ancak 1890'larda fiyatlarda keskin bir artış meydana gelmesiyle bu durum sona erdi ve seçkinleri yeniden kendi topraklarını kendileri işlemeye yöneltti. Demiryollarının ve buharlı gemilerin Karadeniz üzerinden ihracat kanallarını açtığı güney bölgelerinin verimli bozkırlarında köylü emeği yerine yeni makineler kullanan büyük ticari çiftlikler ortaya çıkmaya başladı. Bunun köylüler üzerindeki etkisi feciydi. En olumsuz etkiler, Saratov'dan Voronej'e, Kursk'a ve Poltava'ya uzanan, yüksek nüfuslu merkez ile Güney Rusya'daki yeni ticari çiftlikler arasında bulunan şehirlerde yani köylülerin hem toprak kıtlığından hem makineleşme nedeniyle iş kaybından mustarip oldukları bölgelerde yaşandı. Bunlar, 1905'te ve 1917'de köylü devriminin en güçlü olduğu bölgelerdi.

Özgürleştirme, 1860'larda yapılan, Büyük Reformlar adıyla bilinen bir dizi reformun ilkiydi. Bu reformların başlıca amacı, otokrasi çerçevesinde özgürlük-

5 Figes, *A People's Tragedy*: .., s. 105.
6 T. Shanin, *The Awkward Class* (Oxford, 1972), s. 48.
7 A. Anfimov, *Zemel'naya arenda v Rossii v nachale XX veka* (Moskova, 1961), s. 15.

ler tanıyarak toplumu güçlendirmekti. Çarlık sisteminin sorunlarından biri, etki alanını genişletmek ve yerel yönetimi sağlamak için yetki vereceği taşra teşkilatlarından yoksun olmasıydı. Bu sorunu, en son Büyük Yekaterina'nın saltanatı sırasında, taşra idarelerinin zayıflığının Pugaçov İsyanı'yla belirgin hale geldiği dönemde incelemiştik. Büyük Reformlar aynı şeyin bir daha olmasının önüne geçmeyi amaçlıyordu.

1864'te çıkarılan bir kanunla, Rus illerinin çoğunda *zemstvo* adı verilen yerel meclislerin bulunduğu yeni bir özerklik sistemi kuruldu. Oy hakkı bulunan mülk sahipleri tarafından seçilen *zemstvo*lar (bu isim, toprak anlamına gelen *zemlia*dan türetilmiştir) toprak sahiplerinin hâkimiyeti altındaydı. Yalnızca il ve ilçe düzeyinde oluşturuldular (Daha alt düzeyde, köylü komünleri, aristokrat devlet görevlilerinin ve polislerin gevşek denetimi altında kendi kendilerini yönetiyorlardı). Aynı yıl yapılan adli reformlarla, duruşmaların açık ve jürili yapıldığı bağımsız bir yargı sistemi oluşturuldu. Üniversitelere daha fazla özerklik tanıyan (1863), ilköğretim ağını genişleten (1864), sansürü hafifleten (1865) ve yalnızca serflerin askere alındıkları eski sistemin yerine askerliği (7 yıla kadar) genel yükümlülük haline getiren yeni kanunlar çıkarıldı. Bu reformların amacı, ilerici bir hukukçunun ifadesiyle, "ezilmiş ve aşağılanmış bir toplumun ayakları üzerinde durmasını ve kaslarını çalıştırmasını sağlamaktı."[8]

1860'ların anlayışı devlet işlerinde hâkim olmaya devam etseydi, Rusya daha liberal bir topluma dönüşebilirdi. Aleksandr'ın saltanatı sırasında (1855-1881), büyüyen bir (Jürgen Habermas'ın teorisinin uygulanabileceği) kamusal alan da vardı.[9] Sivil toplum, kendi oluşturduğu ve kamuoyunun, devletin artık görmezden gelemeyeceği bir güç haline gelmesini sağlayan kurumlar –meslek örgütleri, gönüllü dernekleri ve hayır kurumları, *zemstvo* organları, üniversiteler, aydınların edebi meclisleri, "ağır gazeteler" de dahil genişleyen basın organları– aracılığıyla örgütlenmeye ve temsil edilmeye başladı. Rusya, sonunda bir ülkenin siyasi bir demokrasi inşa etmesi için gereksinim duyduğu sivil kurumları oluşturuyordu.

Bu liberal gelişmelerin sağlanması için en yüksek potansiyele sahip olanlar *zemstvo*lardı. *Zemstvo*lar Tolstoy'un ve Çehov'un sayfalarını dolduran tipte –kırsal bölgelere uygarlık getirmeyi hayal eden iyi niyetli– toprak sahipleri tarafından yönetiliyorlardı. Okullar ve hastaneler yaptırdılar; veterinerlik ve tarım hizmetleri sağladılar; yollar ve köprüler inşa ettiler, yerel sanayiyi ve ticareti desteklediler; tarım kredileri finanse ettiler ve köylülerin refahını artırma misyonuyla tarım ekonomisinin bütün unsurlarına ilişkin istatistiksel araştırmalar yaptılar.

8 D. Saunders, *Russia in the Age of Reaction and Reform* (Londra, 1992), s. 213.

9 J. Habermas, "The Public Sphere", *New German Critique*, no. 3 (1974), s. 49.

Taşra *zemstvo*larının "ufak işler liberalizmi", merkezi devlete bir meydan okuma değildi. Aslında, çarlık sisteminin can alıcı zayıflığının yerel yönetimlerin *zayıflığı* olduğu düşünüldüğünde, bunlar hayati öneme sahip bir tamamlayıcı etki sağlıyordu. 89 eyalet başkentinde devletin varlığı sona ermişti. Ne ilçelerde ne *volost* adı verilen kırsal idari birimlerde çarlığı temsil eden daimi bir yetkili vardı. Genellikle bazı yerel anlaşmazlıkları çözmek üzere zaman zaman ortaya çıkan ve sonra yine ortadan kaybolan yargıçlar vardı yalnızca. Çarlık rejiminin her zaman, her yere eriştiğine ve her şeye gücü yettiğine ilişkin yaygın görüş, büyük ölçüde yaşamlarını ondan korkarak yeraltında geçiren devrimcilerin icadıydı. Gerçekler farklıydı. 20. yüzyılın başında, Rus İmparatorluğu'nda yaşayan her 1.000 kişiye dört devlet görevlisi düşerken, bu oran İngiltere'de ve Galler'de 7,3; Almanya'da 12,6 ve Fransa'da 17,6'ydı. Rusya'da 1900'de 100 milyon kişinin yaşadığı kırsal bölgelerde görevli ancak 1.852 komiser ve 8.874 polis memuru vardı. Ortalama bir polis memuru, 5.000 kilometrekarelik bir alana dağılmış onlarca yerleşim yerinde 50.000 kişiyi denetlemekten sorumluydu.[10]

Bu alanda *zemstvo*ların yapacak çok işi vardı. Ancak yeni düzene karşı çıkan üyeleri, köylülerin refahı için ödeme yapmak istemeyen yerel toprak sahipleri nedeniyle belirli bir sınırın ötesine geçemiyorlardı. Onları devrimcilerin yetiştikleri yerler olarak gören İçişleri Bakanlığı'nın giderek artan muhalefetiyle de karşı karşıyaydılar. Başlıca endişe kaynağı, Üçüncü Unsur adıyla anılan *zemstvo* görevlileriydi (öğretmenler, doktorlar, istatistikçiler, mühendisler ve tarım uzmanları). İlk iki unsuru oluşturan, genellikle toprak sahipleri olan idareciler ile seçilmiş yetkililerin aksine, bu görevliler ağırlıklı olarak kentliydiler. Aslında çoğu, öğrenci gösterilerine ve başka radikal eylemlere katıldığı için taşraya sürülmüştü. *Zemstvo*larda çalışarak halkın davasına hizmet edeceklerini umuyorlardı.

Bu, halkçılığın bir ideoloji olarak ortaya çıktığı ortamdı. Bu ideoloji, halkçıların Rusya'da, endüstriyel kapitalizmin Batı'da yaşanan olumsuz etkilerini çekmeksizin ulaşılabileceğine inandıkları sosyalist topluma geçmek için köylülerin ve yenilikçi geleneklerinin model oluşturduğu inancına dayanıyordu. Temelinde yatansa ülkenin tarihini yeniden şekillendirecek bir efsaneydi: "Sıradan Rus halkı sosyalist ideallerin taşıyıcısıdır." Halkçı aydınlar köylülüğü ilahlaştırdılar. Kütüphanelerini folklor kitaplarıyla doldurdular; Rus köylü mitlerini, atasözlerini, türkülerini ve teamül hukukunu araştırdılar. Sahip oldukları ayrıcalıkların neden olduğu suçluluk duygusuyla, yaşamlarını halkın davasına hizmete adadılar.

Halkçılık böyle kesin tanımı olmayan bir ideolojiden siyasi harekete, Rusya'nın ilk gerçek sosyalist hareketine dönüştü. Öğrenciler başı çekti.

10 Figes, *A People's Tragedy*: ..., s. 46.

1874'ün "çılgın yazı"nda dershanelerini terk eden binlerce öğrenci, köylüleri devrimci mücadelelerine katılmaya ikna etmek umuduyla kırsal bölgelere gitti. Köylü kıyafetleri giyen öğrenciler, köylülere daha faydalı olabilmek için köy zanaatlarını öğrendiler ve onlara okumayı öğretmelerine yardımcı olacak kitaplar götürdüler. Öğrenciler köylüler tarafından kuşkuyla karşılandılar. Halkçılardan birinin daha sonra yazdığına göre, "Sosyalizm düşüncesi köylülere geçmedi. Bizi rahipleri dinler gibi saygıyla dinlediler ama düşünceleri ya da davranışları üzerinde en ufak bir etki oluşmadı."[11] Eylemcilerin çoğu polis tarafından yakalandı; bazıları bizzat köylüler tarafından ihbar edildiler.

Akılları başa getiren bu karşılaşma, harekette ayrışmaya neden oldu. Bazıları propaganda ve "küçük eylemler" yoluyla köylülerin kazanılması görevine bağlı kaldı. Bunlara göre, demokratik bir toplumsal hareket inşa etmenin, şiddet kullanımının önüne geçmenin tek yolu buydu. Diğerleri bu sürecin çok yavaş ilerleyeceğinden endişe ediyorlardı; üstünlük her zaman polisin elinde olacaktı. Siyasi bir isyan, terör eylemleri ve devlete karşı bir darbe organize etmek için daha sıkı bir parti yapısı oluşturulmasını savunuyorlardı. Köylüler ancak polis devleti işlemez hale getirildiğinde harekete dahil olabilirlerdi.

Bu darbeci stratejinin en önemli stratejistlerinden biri, Marx'a olduğu kadar kendisine de çok şey borçlu olan Lenin'i fazlasıyla etkileyecek Pyotr Tkaçev'di. 1874 olaylarının, bilinen adıyla "Halka Gidiş'in" başarısızlığa uğramasının ardından, Tkaçev bu yöntemlerin çok yavaş olduğunu savundu. Toplumsal bir devrim örgütlenmeden önce, kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak, çıkarları mevcut durumun korunmasını gerektiren bir zengin köylü sınıfı ortaya çıkacak ve kırsal kesimde egemenliğini ilan edecekti. Tkaçev, disiplinli bir öncü kuvvetin, zenginlere karşı bir iç savaş başlatılarak sosyalist toplumun kurulmasından *önce* diktatörlük kuracağı bir darbe yapılmasını savunuyordu. Monarşiyi savunmaya istekli, zayıf bir toprak sahipleri sınıfı dışında büyük bir toplumsal güç bulunmadığı için bu darbeyi yapmanın tam zamanı olduğunu iddia ediyordu. Tkaçev gecikmenin ölümcül sonuçlar doğuracağını çünkü yakında öyle bir gücün, Rusya'daki yeni piyasa güçleri tarafından oluşturulacak, "küçük burjuva" köylülerin de desteklediği bir burjuvazinin ortaya çıkacağını düşünüyordu.

Darbeci yöntemlere bu yönelişin kısa sürede ortaya çıkan sonucu, büyük bölümü Halkın Özgürlüğü (*Narodnaya Volya*) grubu tarafından gerçekleştirilen, devlet yetkililerine yönelik, çarın 1881'de öldürülmesini de kapsayan, terörist saldırılar dalgası oldu. Bu örgüt, temsilcilerinden biri St. Petersburg'da Aleksandr'ın arabasına bomba atıp arabanın etrafındaki Kazak atlılardan

11 F. Venturi, *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth-Century Russia* (New York, 1960), s. xxvi.

birinin ölümüne yol açmadan önce de çarı öldürme girişimlerinde bulunmuştu. İmparatorun yara almadan kurtulduğu görülünce, örgütün bir başka temsilcisi ikinci bir bomba atarak çarın bacaklarının kopmasına ve karnının yarılmasına neden oldu. Hemen yakınlardaki Kışlık Saray'a kızakla götürülen çar bu yaralanma nedeniyle kısa süre içinde can verdi.

Rusya tarihinde bundan daha önemli bir dönüm noktası olduğunu düşünmek güçtür. Çar, öldürüldüğü gün, 1 Mart'ta *zemstvo*lardan ve kent meclislerinden seçilen temsilcilerin yeni kurulacak danışma meclisinde yer almalarını sağlayacak bir reform yapılmasını kabul etmişti. Anayasal monarşinin kuruluşunun hiçbir biçimde göstergesi sayılamayacak sınırlı bir reform olsa da, bu, Aleksandr'ın devlet işlerine halkın da katılımını sağlamaya hazır olduğunu gösteriyordu. Öneri 8 Mart'ta, büyük düklerin ve bakanların katıldığı bir toplantıda oğlu ve vârisi III. Aleksandr tarafından reddedildi. En muhafazakâr ve etkili muhalif, Kutsal Sinod'un temsilcisi Konstantin Pobedonostsev reformun kabul edilmesinin anayasal hükümete giden yolda ilk belirleyici adım olacağı konusunda uyarıda bulundu. Böyle bir kriz döneminde, Rusya'nın hiçbir sonuç alınamayacak tartışmalardan çok, hükümetin atacağı kararlı adımlara ihtiyacı olduğunu iddia etti. Bu tarihten itibaren, 1881'den 1894'e kadar hüküm sürecek yeni çar, otokratik prensibi yeniden tesis etmek için kararlı bir biçimde siyasi gericilik yoluna girdi.

Aleksandr, birlikte içki içtiği arkadaşlarını kilitli kapıları kırarak ve kaşıkları parmaklarıyla bükerek eğlendiren insan azmanı bir adamdı. Köşeli kafasını çevreleyen gür sakalıyla tam bir Rus çarı gibi, sert ve korkutucu görünüyordu. Yalnızca *zemstvo*ları değil, çar ile halkı arasına duvar ördüğünü düşündüğü bürokrasinin her kademesini açıkça hakir görüyordu. Kişisel yönetimi (Putin'in ifadesiyle, "dikey iktidar") güçlendirmek ve temsili organları zayıflatmak için bir dizi gerici "karşı-reform" başlattı. Valilere *zemstvo*lar ve kent meclisleri üzerinde yeni yetkiler verildi. Onlar da bu meclislerin bütçelerini sınırladılar, sık sık polis baskınlarına maruz bırakarak ve çalışanlarını devrimci oldukları şüphesiyle tutuklayarak faaliyetlerini engellediler. Valiler seçkinler arasından, kırsal bölgeleri "küçük çarlar" gibi yöneten bölge komutanları atadılar. Bunların pek çok yetkisi arasında komünlerin aldığı kararları geri çevirmek, seçilmiş köylü yetkilileri görevden almak ve komünlerdeki anlaşmazlıklarda yargıçlık yapmak da vardı. 1904'e kadar, köylüleri küçük suçlardan dolayı kırbaçlatma yetkileri dahi vardı. Bu tür bedensel cezaların –Özgürleştirme'den onlarca yıl sonra– nasıl bir etki yarattığıyla ilgili ne söylense azdır. Bu, köylülerin, şiddetin devlet gücünün temelini oluşturduğunu ve ondan kurtulmanın tek yolunun şiddete başvurmak olduğunu açıkça görmelerine neden oldu. Bir köylü, köylü hemşerilerinin bölge komutanlarının atanmasını, "toprak sahibi efendilerin köylere hükmettiği

serflik günlerine dönüş" olarak gördüklerini yazdı. Kırsal bölgelerde çarın iktidarını göstermenin daha az etkili bir yolu olamazdı.

Aynı şey, rejimin ulusal azınlıklara yönelik politikalarıyla ilgili de söylenebilir. Devlet, 1881'den önce, milliyetler konusunda değişken bir politika izledi. Sık olmayan bir denetimden, tam anlamıyla Ruslaştırmaya kadar uzanan farklı politikalar uygulandı. Örneğin Finlandiya, 1808-1809'da İsveç'ten alındığında, Ruslar bu ülkeye İsveç yönetimi altındayken tanınmış temel hakları ve ayrıcalıkları onayladığı için, imparatorluğun diğer tüm bölgelerinden daha fazla (İngiliz hâkimiyeti altındaki İrlandalılardan bile fazla) özyönetim hakkına ve kültürel özerkliğe sahipti. Baltık eyaletlerinde, Estonya'da ve Letonya'da yeni doğmakta olan milliyetçi hareketlere karşı onların haklarını savunan Alman aristokratların sadakati çarlar tarafından ödüllendirildi. Rusların 1860'larda fethettikleri Orta Asya'da, imparatorluk hükümeti aynı biçimde, yerel Müslümanların hassasiyetlerini rencide etmemeye özen gösterdi. İslami kurumlar, camiler ve medreseler aracılığıyla hüküm sürdü ve kabile geleneklerini kanunlara dahil etti; bu, nispeten barışçıl bir yönetim sürdürmesini sağladı.[12] Buna karşılık, Kafkaslar'da Müslüman nüfus, bölgenin Büyük Yekaterina'nın saltanatından başlayarak kademeli olarak fethedilmesinin ardından, hiçbir zaman durulmadı. Ruslar dağ kabilelerine karşı sürekli bir savaş verdi. Polonya da özellikle 1863'teki Polonya İsyanı sonrasında, II. Aleksandr'ın, imparatorluğun, Polonyalı toprak sahiplerinin güçlü milliyetçilik duygularını kaybetmediği batı eyaletlerinde Ruslaştırma politikasını yoğunlaştırdığı dönemde bir savaş meydanı gibiydi. Okullarda ve kamu kurumlarında Rusça kullanımı zorunlu hale geldi. Varşova Üniversitesi'ndeki Polonyalı öğrenciler, kendi edebiyatlarını Rusça tercümelerinden okumak gibi onur kırıcı bir uygulamaya maruz kaldılar. Tren istasyonlarında, lokantalarda ve dükkânlarda Lehçe konuşmanın yasak olduğunu belirten tabelalar bile vardı.

Çarın öldürülmesi daha da baskıcı politikalara yol açtı. Artık bazı milletler (Polonyalılar, Ermeniler, Yahudiler) geçmişte hiç olmadığı kadar sadakatsizlikle suçlandılar, devrimci hareketle özdeşleştirildiler, daha fazla dil yasağına ve daha da anlamsız hale gelen başka yasaklara tabi tutuldular. Stalin'in 1888'de Gori'de, dokuz yaşındayken başladığı kilise okulunda, çocuklar her zaman Rusça konuşmak zorundaydı ve dalıp da Gürcüce konuştuklarında öğretmenlerinden dayak yiyorlardı. Kiev bölgesinde 1907'de yaşanan kolera salgını sırasında, doktorların su içilmemesine ilişkin Ukraynaca uyarı ilanları yayımlamaları yasaklandı. Ancak köylüler Rusça harfleri bilmiyorlardı ve sonuçta pek çoğu hayatını kaybetti.

12 Bkz. R. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia* (Cambridge, Mass., 2009).

İmparatorluğun tüm ulusal azınlıkları içinde en çok sıkıntı çekenler Yahudiler oldu. İmparatorluğun ırklar hiyerarşisinde en alt sırada yer alıyorlardı. Yahudiler, Polonya'nın bölünmesi sırasında Rusya'ya katılmalarından beri, 19. yüzyılın sonlarına gelinceye dek sayıları yaklaşık 1.400'e ulaşan farklı yasalar ve yönetmelikler kapsamında çok çeşitli yasal engellemelerle ve ayrımcı uygulamalarla karşı karşıya bırakılmışlardı. Toprak sahibi olmaları, memuriyete girmeleri, orduda subay olarak görev almaları yasaktı; Yahudilerin liselere ve üniversitelere kabulüne ilişkin katı kotalar vardı ve imparatorluğun, Yerleşim Sınırı'nı (*Pale of Settlement*) meydana getiren 15 batı eyaletinde yaşamaları kanunla zorunlu hale getirilmişti. Rus "yurtseverleri" tarafından II. Aleksandr'ın öldürülmesinden sorumlu tutulan Yahudiler, 1881'de yüzlerce katliamın kurbanı oldular. Özellikle 1905-1906 ve 1917-1921'de, Yahudi karşıtı şiddet karşı-devrimci eylemlerin önemli bir parçası haline geldiğinden, çok daha fazla katliam yaşanacaktı. Son iki çar da bu durumu teşvik etti. Özelikle II. Nikolay, bu katliamları "iyi ve sade Rus halkı"nın sadakatini gösteren eylemler olarak gördü. 1905'te kurulan ve birden fazla katliamı kışkırtan Rus Halk Birliği'nin hamisiydi.

Dolayısıyla, devrimci yeraltı faaliyetlerinde Yahudilerin ön planda yer almaları şaşırtıcı değildir. Özellikle Marksist hareket Yahudiler için ilgi çekiciydi. Yahudi İşçi Birliği, Rusya'daki ilk kitlesel Marksist partiydi. 1897'de kurulan birliğin, 1905 itibariyle 35.000 üyesi vardı. Yahudiler, Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (SD'ler) iki ana fraksiyonu Menşeviklerle Bolşeviklerin yönetici kadrolarında görünür bir konuma sahip oldular. Yahudiler Marksist davaya en çok da Avrupalı niteliği nedeniyle kapıldılar. Halkçılık, katliamlar ülkesi köylü Rusya'ya dayanan bir sosyalizm inşa etme önerisi getirmişken, Marksizm Rusya'nın modern Batılı vizyonuna dayanıyordu. Yahudileri enternasyonalizme dayanan, insanlığın kurtuluşunu hedefleyen evrensel bir harekete dahil etmeyi vaat ediyordu.

1881 sonrasında radikalleşenler yalnızca Yahudiler değildi. Tüm imparatorluk çapındaki Ruslaştırma seferberliği Rus olmayanların milliyetçi partilere yönelmesine neden oldu: Finlandiya ve Baltık ülkelerinde Sosyal Demokratlar; Polonya'da Sosyalistler; Devrimci Ukrayna Partisi; Gürcü Sosyal Demokratlar (içlerinde genç Stalin de yer alıyordu) ve Ermenistan'da Taşnaklar. Tüm bu toplumlarda ulusal bölünmeler sınıf ayrımlarıyla daha da pekişti: Yerli işçi sınıfı ve köylüler, yabancı toprak sahiplerinin, işadamlarının ve devlet yetkililerinin karşısında yer almaya hazırdı. En başarılı milliyetçi hareketler özellikle topraklara yabancıların sahip olduğu yerlerde, verdikleri toprak mücadelesini anadil hakkı talebiyle birleştirerek köylülerin okullara, mahkemelere ve devlet kurumlarına kısıtlama olmaksızın erişebilmelerini sağladı. Bu birleşme, köylüleri yabancı toprak sahiplerine (çoğunlukla Polonyalı ve

Rus) karşı örgütleyen Ukrayna milliyetçi hareketinin başarısının anahtarıydı. 1905 köylü ayaklanmalarının ilk olarak Ukrayna'nın, milliyetçi hareketin en güçlü olduğu bölgelerinde patlak vermesi tesadüf değildir.

1903'te Rusya'nın köy okullarında, durumu ortaya koyan bir araştırma yapıldı. Araştırmacılar çocuklara büyüyünce ne olmak istediklerini sordular. Çocukların yüzde 2'sinden azı anne babalarının büyük bölümü gibi köylü çiftçiler olmak istediğini söyledi. Yaklaşık yarısının gönlünden şehirde bir işe girmek geçiyordu. Çocuklardan biri "Tezgâhtar olmak istiyorum" dedi, "çünkü çamurda yürümekten hoşlanmıyorum. Temiz kıyafetler giyen şehirliler gibi olmak istiyorum."[13] Şehirde bir işe girmek onlar için sosyal açıdan daha iyi konumda olmak demekti. Köylü yaşamının zorlukları ve rutinleriyle karşılaştırıldığında, şehirlerdeki neredeyse her iş daha cazip görünüyordu.

Kimi arzularının peşinden giden, kimi kırsal kesimlerdeki nüfusun çok yüksek olması nedeniyle bölgesinden ayrılmak zorunda kalan milyonlarca köylü kentlere geldi. 1861 ve 1914 arasında imparatorluğun kent nüfusu 7 milyondan 28 milyona çıktı. Önce genç erkekler, sonra evli erkekler, sonra ağırlıklı olarak ev hizmetlerinde çalışan evlenmemiş kızlar ve son olarak evli ve çocuklu kadınlar geldi. Köylü göçmenler kentlerdeki ücretli işleri bunu mümkün kıldığı sürece çiftliklerini ayakta tutmaya çalıştılar. Kazançlarını, hasat zamanı kendilerinin de gittiği köylerine gönderiyorlardı. Gelişmekte olan tüm toplumlarda olduğu gibi, şehirler ile kırsal bölgeler arasında sürekli bir hareketlilik vardı.[14]

Fabrikalardaki koşullar çok ağırdı. 1890'larda sanayinin gelişimini denetleyen Maliye Bakanı Kont Witte'ye göre, "Köy yaşamının kanaatkâr alışkanlıklarıyla yetişmiş işçiler Avrupa'da ya da Kuzey Amerika'daki muadillerinden çok daha kolay tatmin oluyordu; bu yüzden, düşük ücretler Rus girişimciler için adeta şans getiren bir armağandı.[15] Fabrikalara ilişkin çok az düzenleme vardı. Yeni yüzyıla girilirken Rus işçilerin kazançları İngiliz işçilerin 1840'lardaki ve Alman işçilerin 1880'lerdeki kazançlarının çok gerisindeydi. Hükümetin, biri 1885'te kadınların ve çocukların gece çalıştırılmasını yasaklayan, diğeri 1897'de işgününü 11,5 saatle sınırlayan en önemli iki fabrika yasasını çıkarması bin bir güçlükle sağlandı. Ülke işgücünün büyük

13 J. Brooks, *When Russia Learned to Read: Literacy and Popular Literature, 1861-1917* (Princeton, 1985), s. 55-56.

14 Bu dönemde "gelişmekte olan bir toplum" olarak Rusya'ya ilişkin bir inceleme için bkz. T. Shanin, *Russia as a "Developing Society"*, c. 1: *Roots of Otherness: Russia's Turn of Century* (Londra, 1985). 20. yüzyılda Hindistan'da yaşanan benzeri köylü göçü örnekleri için bkz. R. Chandavarkar, "'The Making of the Working Class': E. P. Thompson ve Indian History", *History Workshop Journal*, no. 43 (1997), s. 185-187.

15 T. von Laue, "A Secret Memorandum of Sergei Witte on the Industrialization of Imperial Russia", *Journal of Modern History*, c. 26 (1954), s. 71.

bölümünü, özellikle de kadınların oluşturduğu grubu istihdam eden küçük atölyeler kanunun dışında tutulmuştu. Havasız çalışma alanları zehirli dumanlarla, üretim bölümleri tehlikeli makinelerle doluydu. Grev yasadışıydı. Sendikalar yasaktı. Yine de Rusya'da, Avrupa'nın diğer tüm ülkelerinden daha çok grev oluyordu.

Bu grevlerin çoğuna, genellikle aydınlar tarafından örgütlenen Marksist propaganda çevreleriyle bağlantıları olan işçiler öncülük ediyordu. İşte Lenin ya da o zamanki adıyla Ulyanov, devrimci siyasete böyle bir ortamda girdi.

Lenin, erken yaşlardan itibaren bir Marksist teorisyen olduğuna ilişkin Sovyet efsanesinin aksine, siyasete geç girmiştir. 1870'te, Volga üzerinde kurulmuş tipik bir taşra kenti Simbirsk'te saygın ve varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Babası Simbirsk bölgesindeki ilkokulların müfettişiydi. Lenin, orta sınıf mensuplarını gittiği bir lisedeki son senesinde, tarihin cilvesine bakın ki Lenin'in Ekim 1917'de devireceği Başbakan Aleksandr Kerenski'nin babası olan okul müdüründen büyük övgüler aldı. Baba Aleksandr, Lenin'i "sözleriyle ya da davranışlarıyla okul idarecilerini asla rahatsız etmeyen [...] örnek bir öğrenci" olarak tarif ediyor ve bunu onun "dini ve ahlaki terbiyesine" bağlıyordu. Genç adam hukuk eğitimi almak üzere Kazan Üniversitesi'ne kabul edildi. Tüm göstergeler babasının yolundan gideceği ve imparatorluk bürokrasisinde saygın bir kariyere sahip olacağı yönündeydi.[16]

Ulyanovların mutlu yaşamı 1887'de Lenin'in abisi Aleksandr, çarın öldürülmesini hedefleyen başarısız bir komploya dahil olduğu gerekçesiyle idam edilince birden sona erdi. Komplo Aleksandr'ın 1883'ten beri doğa bilimleri eğitimi aldığı St. Petersburg Üniversitesi'nde okuyan 72 öğrenci tarafından kurulmuştu. 1 Mart'ta, II. Aleksandr'ın, onun ilahlaştırdığı bir örgüt olan Halkın Özgürlüğü tarafından öldürülüşünün altıncı yıldönümünde, çarın arabasına atılması planlanan bombaları hazırlamıştı. Bu komplo, Lenin'in hukuk derecesiyle mezun olma ümidini sona erdirdi (Kazan Üniversitesi'nden atıldı) ve St. Petersburg'daki devrimci hareketin içine hızla dalmasına neden oldu.

İlk eğilimi, abisi gibi, Halkın Özgürlüğü'nün şiddet içeren yöntemlerini benimsemek oldu. Bunlar onun çarlık sistemine ve onunla hareket eden herkese duyduğu nefretle sertleşmiş, öfkeli, coşkulu ve dogmatik kişiliğine uygundu (Bu, bir gün Beethoven'ın Appassionata Sonatı'nı dinledikten sonra, "Bana nazik, aptalca şeyler söylettiği ve insanların başını okşamak istememe neden olduğu için çok sık müzik dinleyemiyorum. Oysa şimdi başlarına vurmamız, onları acımasızca dövmemiz gerek" diye itirafta bulunan bir adamdı).[17] Lenin, Marx'la karşılaştığında belirli düşüncelerle zaten donanmış durumdaydı. İdeolojisinin tüm esas unsurları –disiplinli bir "öncü"ye duyulan ihtiyacın

16 D. Volkogonov, *Lenin: Life and Legacy* (Londra, 1991), s. 8-9.

17 L. Fischer, *The Life of Lenin* (Londra, 1965), s. 329.

vurgulanması; eylemin ("öznel etmen") tarihin nesnel akışını değiştirebileceğine inancı; terörü ve diktatörlüğü savunması; demokratları (ve onlarla uzlaşan sosyalistleri) küçük görmesi– yalnızca Marx'tan değil, Tkaçev'den ve Halkın Özgürlüğü'nden kaynaklanıyordu. Aksi takdirde, devrimi siyasi eylem yoluyla gerçekleştirmekten çok, toplumsal olarak gelişmesini bekleme düşüncesiyle kısıtlandığı için pasif kalabilecek Marksist diyalektiğe belirgin bir biçimde Rusya'ya özgü bir doz komplo siyaseti enjekte etti. Lenin'i devrimci yapan Marksizm değildi ancak Marksizmi devrimci yapan Lenin'di.

Marksistler, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi, SD'ler, 1898'de kurulduğunda en az 10 yıldır faaliyetteydiler. Parti aydınlar tarafından yönetiliyordu ve çalışmalarının odağında, fabrikalardaki yoldaşlarını devrimci mücadele için örgütleyecek, siyasi bilince sahip, öncü bir işçi sınıfının yetiştirilmesi vardı. Okuryazar işçilerin siyasi faaliyetlerden çok, daha iyi ücret ve çalışma koşulları için pazarlık yapılmasına odaklanma eğiliminde olması ve bunların Ekonomistler olarak bilinen bir grup Marksist tarafından temsil edilmesi sorun yaratıyordu. Lenin onlara konuşma üslubunun en belirgin özelliği haline gelecek bir sertlikle hücum etti. Onların barışçı yöntemlerinin, mücadeleye hazır bir işçi partisine bağlı devrimci hareketi baltalayacağını iddia ediyordu.

Lenin'in aklındakinin nasıl bir parti olduğu, 1902'de yayımlanan kitabı *Ne Yapmalı*'da* görüldü. Yaşamlarını Parti'nin davasına adayacak partizanlar arıyordu. Tutuklanmama sanatını iyi bilen adanmış devrimcilerden (işçiler ve daha büyük olasılıkla aydınlar) oluşan küçük ve gizli bir parti olmalıydı.[18] O tarihte bu ilkenin içerdiği anlamları hiç kimse tam olarak anlamadı. Ancak 1903'te Londra'da toplanan SD Parti Kongresi'nde açıklığa kavuştular. Parti'de, üyelik yükümlülükleri konusunda ayrışma meydana geldi. Lenin tüm üyelerin aktivist olmasını isterken, Ekonomistler'e karşı onunla mücadele eden Yuli Martov politikalarını kabul eden herkesin partiye katılmasına izin verilmesi gerektiğini düşünüyordu. Nasıl bir parti olması gerektiğine ilişkin iki karşıt görüş vardı: Komplocu bir örgüt ya da Batı'nın işçi partileri gibi geniş tabanlı bir parlamenter parti. Lenin küçük bir çoğunlukla kazanınca hizbi kendine Bolşevikler (Çoğunlukçular) adını taktı. Karşıtları da Menşevikler (Azınlıkçılar) adıyla anıldı. Menşeviklerin bu adı alması bir hataydı. Daha en başından, yenilen tarafmış gibi görülmelerine neden oldu.

Bu tarih itibariyle başka partiler de ortaya çıkıyordu. 1891'de yaşanan büyük kıtlık, pek çokları tarafından köylülerden yüksek vergi almakla suçlanan hükümetin bu krizin üstesinden gelememesine öfkelenen toplumu politize etmişti. *Zemstvo*lar yaşanan yıkımla başa çıkmak için faaliyet alanlarını genişlettiler. Bilfiil bir gölge hükümet haline gelip tarım politikalarında

* Vladimir İlyiç Lenin, *Ne Yapmalı*?, çev. Arif Berberoğlu, İstanbul: Kor Kitap, 2022 – ed. n.

18 L. Lih, *Lenin Rediscovered: What Is to Be Done? In Context* (Chicago, 2008), s. 447.

söz sahibi olacak bir ulusal meclis istediler. Meslek mensupları, Rusya'nın ilk sendikaları olan birlikler kurdular (Dolayısıyla bunlara *profsoiuzi*, meslek birlikleri adı verildi) ve kamu politikası üzerinde daha fazla söz sahibi olmayı talep ettiler. Üniversiteler, 1899 ve 1901 yılları arasındaki öğrenci gösterileriyle sarsıldı. Öğrenciler ve üniversite hocaları, bir anayasa kampanyası yapmak üzere 1903'te kurulan ve 1905'te kurulacak Kadet Partisi'ni (Anayasal Demokratlar) doğuran Kurtuluş Birliği'ne katıldılar. Diğerleri 1901'de kurulan Sosyalist Devrimci Parti'ye (SR'ler) katıldılar. SR'ler Halkçı geleneği sürdürdüler fakat yoksul emekçilere yani hem işçilere hem köylülere önderlik etmeye çalışıyorlardı.

II. Nikolay siyasi reform talep edenlerle uzlaşma eğiliminde değildi. 1894'te tahta çıktığında, babasının otokratik ilkelerine bağlı kalacağına yemin etmişti. Çarların Tanrı'nın temsilcisi olduğuna ve Rusya'ya Tanrı'nın emriyle kendi egemenlik alanı olarak hükmettiğine dair Ortaçağ mitine kesin bir inanca sahipti. Nikolay, aşırı gerici öğretmeni Pobedonostsev'den egemenliğinin mutlak olduğunu, bürokrasi, parlamentolar veya kamuoyu tarafından sınırlanamayacağını ve ona yalnızca Tanrı'ya inancının yol gösterebileceğini öğrenmişti. Hükümdarlığını modern dünyanın taleplerine uygun hale getirmeye gerek duymadı.

Devrim krizinin kökleri burada –dinamik bir halk kültürü ve toplum ile Ortaçağ'ın otokrasi anlayışına takılıp kalmış, ortaya çıkan bu kamusal alanın devlet işlerinde daha fazla rol alma taleplerine artık çok geç olana dek direnen gerici bir monarşi arasındaki giderek büyüyen çatışmada– yatıyordu.

İşçilerin oluşturduğu büyük bir kalabalık, çara bir dilekçe sunmak üzere 9 Ocak 1905 Pazar günü Kışlık Saray'a yürüyüşe geçti; bu, daha önce gördüğümüz gibi, Rus halkının yüzlerce yıl öncesinden gelen bir geleneğidir. St. Petersburg'un fabrikaların bulunduğu mahallelerinde verdiği vaazlarla adını duyuran bir rahip, Peder Gapon onlara öncülük ediyordu. Destekçilerine basit ifadelerle, İncil'den alıntılar da yaparak *çar-batyuşka*'nın yani küçükbaba çarın, kendisinden ricada bulunmaları halinde onların taleplerini karşılayacağını söylemişti; bu onun Tanrı'ya yükümlülüğüydü. Dilekçede artık dayanılmaz hale gelen çalışma koşullarının düzeltilmesini mütevazı bir dille talep ediyorlardı. "SIRE" diye başlıyordu metin: "Biz, farklı statülerde çalışan St. Petersburg işçileri, sakinleri, karılarımız, çocuklarımız ve yaşlı, yardıma muhtaç anne babalarımız, adalet ve himaye istemek için SANA, EFENDİMİZE geldik. [İşverenlerimiz tarafından] yoksullaştırıldık, ezildik, ağır bir çalışma yükü altına sokulduk, hor görüldük."[19]

19 W. Sablinsky, *The Road to Bloody Sunday: Father Gapon and the St Petersburg Massacre of 1905* (Princeton, 1976), s. 344.

Çar başkentte değildi. Kır yürüyüşleri yaptığı ve ailece domino oynadıkları her zamanki hafta sonu tatillerinden biri için Çarskoye Selo Sarayı'na gitmişti. Onun emrine uygun olarak, askerler şehir merkezinin ana girişlerini kapattılar ve kalabalığı geri döndürmek için ateş açtılar. Saray Meydanı'nda, oraya ulaşmayı başaran yaklaşık 60.000 protestocuyu durdurmak üzere büyük bir süvari birliği ve birkaç top Kışlık Saray'ın önüne yerleştirildi. Muhafızlar kırbaç kullanarak kalabalığı dağıtmaya çalıştı. Bu, işe yaramayınca ateş açmak için pozisyon aldılar. Göstericiler dizlerinin üzerine çöktüler, kasketlerini ve haçlarını çıkardılar. Bir boru sesi duyuldu ve ateş açıldı. Bu olayların bilinen adıyla, Kanlı Pazar'da yaklaşık 1.000 kişi öldürüldü ya da yaralandı.

Ateş nihayet soṇa erdiğinde ve hayatta kalanlar etraflarına bakıp yerde yatan ölü ve yaralıları gördüklerinde, ruh hallerinin inançsızlıktan öfke ve nefrete dönüştüğü, bir devrimin başlangıç noktası, olayların akışını belirleyen bir hakikat anı yaşandı. O anda, *çar-batyuşka* halk efsanesi –yüzyıllardır monarşinin temelini oluşturan düşünce– en sonunda yok oldu.[20] Halk kutsal çar diye bir şey olmadığını anlamıştı.

Toplum bu katliam nedeniyle büyük bir öfkeye kapıldı. Öğrenciler, hükümet tarafından kapatılan üniversiteleri muhalefetin kaleleri haline getirdiler. Meslek birlikleri, ilk işçi sendikalarının katıldığı ulusal Birlikler Birliği'ni (*Union of Unions*) örgütledi. Her yerde grevler ve protestolar yapılıyordu. Milliyetçilerin, bu fırsatı değerlendirip Rus yönetimine karşı bir isyan örgütledikleri Varşova ve Łódź'ta barikatlar kuruldu. Köylüler de ellerine geçen fırsatı değerlendirdiler. Malikânelere saldırdılar, mülklere el koydular, toprak sahiplerinin evlerini yaktılar, onları kaçmaya zorladılar. 1905 köylü ayaklanması sırasında çoğu merkezi tarım bölgesinde olmak üzere, yaklaşık 3.000 malikâne yıkıldı.

Ordu isyanları bastırmakla görevlendirildi ancak en iyi birlikler Mançurya'daydı; iki devletin Mançurya ve Kore üzerindeki çatışan iddiaları nedeniyle 1904'te başlayan feci bir savaşta Japonya'ya karşı savaşıyordu. Geride kalan yedek kuvvetler deneyimsizdi. Çoğu, köylü çocuklarıydı. Köylü kardeşlerine karşı kullanılmalarına için için öfkelendiler ve emirleri yerine getirmeyi reddettiler. İsyanlar orduya yayıldı ve sonunda, *Potemkin* zırhlısının denizcilerinin Haziran'da çıkardığı ünlü isyanla Karadeniz Donanması'nda patlak verdi.

Grevler, sosyalistler devreye girdikçe, daha organize ve militanca olmaya başladı. Eylül'de, Moskovalı matbaacıların başlattığı ama kısa süre sonra

20 1881'de III. Aleksandr'ın öldürülmesinin ardından çarlık karşıtı açıklamalar yapmakla suçlanan köylülerin polis tarafından tutuklanması nedeniyle köylülerin çara karşı daha düşmanca tutumlara sahip olduğuna dair daha önceki göstergeler için bkz. D. Beer, "'To a Dog, a Dog's Death!': Naive Monarchism and Regicide in Imperial Russia, 1878-1884", *Slavic Review*, c. 80, no. 1 (2021), s. 112-132.

demiryolu işçilerinin, tezgâhtarların, banka ve büro kâtiplerinin ve aralarında öğretmenlerin, okutmanların ve hatta St. Petersburg'daki İmparatorluk Tiyatrosu'nun oyuncularının da bulunduğu milyonlarca kişinin katıldığı bir genel grev oldu. Bu, hükümet aleyhine yapılan bir ulusal grevdi. St. Petersburg'da grev, Menşeviklerin hâkimiyetindeki, liderliğini Leon Troçki'nin (o tarihte bir Menşevik'ti) yaptığı ve *Izvestiya* gazetesini çıkaran geçici bir sosyalist ve işçi konseyi, İşçi Vekilleri Sovyeti tarafından yönetildi.

Bu aşamaya kadar rejim kriz karşısında beceriksizce ve gerçekleri görmeden tepki göstermişti. Nikolay içinde bulunduğu tehlikeyi görmek istemedi. Protestoların yabancı devrimciler tarafından örgütlendiğini ve ona bağlılığında kuşku duymadığı Rus halkı tarafından desteklenmediğini düşündü. Ancak genel grev, onu, reform yapmazsa tahtını kaybedeceği uyarısında bulunan bakanlarına en sonunda kulak vermek zorunda bıraktı. 17 Ekim'de, Başbakan Kont Witte tarafından hazırlanan konuşma, toplanma ve dini özgürlükleri tanıyan ve bir yasama meclisi –Duma– kuran Manifesto'yu imzalamayı gönülsüzce kabul etti. Aralık'ta kabul edilen Duma seçim yasası, 25 yaşın üzerindeki erkeklerin büyük bölümüne (kadınlara değil) oy hakkı tanıdı ancak oyların ağırlığının toprak sahiplerinin lehine olmasını sağlamak için altı seçim kurulu kurdu.

Manifesto'nun ilanı sokaklarda büyük bir sevinçle karşılandı. Bir ulusal birlik duygusu, bu "halk zaferi"nin tüm toplumsal sınıfları bir araya getireceği inancı uyandı. Repin'in *17 Ekim Manifestosu* tablosunda bu anlatılmıştır. Ancak bu duygular bir yanılsamadan ibaretti. Halkın birliği yeni bir mitten başka bir şey değildi. Siyasi çıkarlarını düşünen mülk sahibi seçkinler açısından Manifesto büyük bir ilerlemeydi ve belki de mücadelelerinin sonuydu. Buna karşılık, siyasi reformlar işçilerin ve köylülerin toplumsal sıkıntılarını sona erdirmedi. İşçilerin sekiz saatlik işgünü, hak ettikleri iyi muamele neredeydi? Kuşkusuz, onların mücadelesi daha yeni başlamıştı.

Rusya'da parlamenter dönem, 27 Nisan 1906'da Kışlık Saray'ın Taç Giyme Salonu'nda Duma'nın kuruluşunun kutlandığı bir törenle başladı. Salonun bir tarafında, otokratik Rusya'nın ileri gelenleri duruyordu: Hepsi parlak üniformalar içinde, bakanlar, Devlet Konseyi üyeleri, yaşlı ve kır saçlı saray erkânı. Karşılarındaysa, Duma milletvekilleri, meslek erbaplarından oluşan karma bir topluluk, pamuklu gömlekler ve tunikler giymiş köylüler vardı ancak neredeyse hiç işçi yoktu. İki taraf birbirine düşmanca bakıyordu.

Bu karşılaşma, daha sonra yaşanacaklara dair küçük bir ipucuydu. 1906-1917 yılları arasındaki, Duma dönemi adı verilen sürecin aristokrasi ile parlamento denetiminin çelişen ilkeleri arasındaki savaşı ifade ettiği dü-

şünülmelidir. Duma'ya daha fazla yetki verilmesi büyük ölçüde Nikolay'ın, ülkeyi istikrara kavuşturmak için yapılması gereken reformların biçimlendirilmesinde hükümetle birlikte çalışmak da Duma'nın isteğine bağlıydı. Bu her iki tarafın da başarısız olduğu bir sınavdı.

Nikolay, Ekim Manifestosu'nu otokrasi üzerinde bir tahdit olarak görmeyi reddetti. Tahtını kurtarmak için Manifesto'yu gönülsüzce onaylamıştı fakat onu Duma'ya haklar tanıyan bir anayasa olarak tanımamıştı. Çarlık ile parlamento arasındaki yeni ilişkiyi resmileştiren Manifesto'da ya da Nisan 1906 tarihli Devlet Esas Kanunları'nda bir anayasadan söz edilmemişti. Bu eksiklik, Kadetlerin hükümetle çalışma umudunu ortadan kaldırdı. Anayasal ilkelerinden ödün vermektense, muhalefette kalmayı tercih ettiler. Devlet Esas Kanunları tüm yetkileri çara bıraktı. Başbakanı ve bakanlar kurulunu o atıyordu. 87. maddeye göre, çar Duma'yı feshedebilir, ülkeyi olağanüstü hal kararnameleriyle yönetebilirdi. Duma, bir yasama meclisi olmasına karşın kendi kanunlarını çarın, saray yetkililerinin ve aristokrasinin hâkimiyetindeki Devlet Konseyi'nin onayı olmaksızın yürürlüğe koyamıyordu.

Duma, seçim yasasını hazırlarken hükümetin beklediğinden daha radikal bir tutum sergiledi. St. Petersburg'daki Tauride Sarayı'ndaki ilk oturumundan itibaren, Duma'ya karşı sorumlu bir hükümet atanmasını, Devlet Konseyi'nin kaldırılmasını, yetişkin erkeklere genel oy kullanma hakkını da içeren, radikal siyasi reformlar talep eden devrimci bir kürsü oldu. En büyük iki parti, Kadetler ve Trudovikler (SR'ler ile SD'lerin boykot ettiği 1906 seçimlerinde rekabete girmek üzere oluşturulan Halkçı grup) mülklerin köylülerin ihtiyaçları doğrultusunda kamulaştırılacağı bir toprak reformu gerekliliği konusunda anlaştılar. (Trudoviklerin aksine, Kadetler toprak sahiplerine tazminat verilmesini önerdiler). Bu tür önerileri değerlendirmeye almak istemeyen çar 8 Temmuz'da Duma'yı feshetti.

Nikolay, iki hafta sonra Pyotr Stolipin'i yeni başbakanı olarak atadı. Stolipin, Rusya'nın gelmiş geçmiş en iyi devlet adamlarından biriydi. Görevde olduğu beş yıl, rejimin bir felaket yaşanmasının önüne geçmesi için büyük bir şanstı. Uzun boylu, heybetli ve zeki, otoritesini kullanmaktan çekinmeyen Stolipin, 1905'te Rusya'nın en isyancı köylülerinin bulunduğu Saratov'un valisiyken çarın dikkatini çekmişti. Stolipin, onu solcuların nefret ettiği kişi haline getiren baskıcı önlemlerle (idamlar ve Sibirya'ya toplu sürgün) düzeni yeniden sağladı. Ancak toprak meselesinin yalnızca köklü bir reformla çözülebileceğinin de farkına vardı. 13 yıl görev yaptığı Polonya-Litvanya şehri Kovno'yu örnek aldı. İmparatorluğun diğer batı illeri gibi Kovno'da da köylü komünü yoktu. Köylüler topraklarının sahipleriydi ve bu yüzden topraklarını, komünün topraklarını iyileştirmeleri için hiçbir teşvik vermediği orta Rusya köylülerine kıyasla, daha verimli bir şekilde işliyorlardı. Stolipin'in

toprak meselesine getirdiği çözüm, köylülerin komünden ayrılmalarını ve topraklarını özel mülk olarak edinmelerini kolaylaştırmaktı.

9 Kasım 1906 tarihli kanunla, bir köylü ailenin erkek reisi, arazisini kapalı bir özel çiftliğe (*hutor*) dönüştürme veya köyün içinde özelleştirme (*otrub*) hakkına sahip oldu. Devlet, binlerce tarım uzmanı istihdam ederek ve arazilerini ayıranların komün arazilerini satın alıp daha iyi duruma getirmelerine yardımcı olmak amacıyla Köylü Bankası aracılığıyla kredi sağlayarak reforma tam destek verdi. Stolipin bunu "güçlünün üzerine bahis oynamak" diye adlandırdı. Devlet ancak yeni bir köylü toprak sahipleri sınıfı yaratarak bir başka toprak devriminin önüne geçebilirdi.

Şubat 1907'de ikinci bir Duma toplandı. Stolipin, Oktobristlerin –Ekim Manifestosu'nun siyasi ilkelerine dayanan bir "devlet düzeni partisi"– çoğunluğu elde edeceğini umuyordu. Hükümeti, onların desteğine muhtaçtı. Ancak 54 Oktobrist vekil, 98 Kadet tarafından desteklendikleri halde, şimdi SR'lerin ve SD'lerin de desteğiyle 222 sandalye elde eden ve seçkinlerin elindeki toprakların tazminat ödenmeksizin kamulaştırılmasına dayanan bir toprak reformu yapmak için açık bir çoğunluğa sahip sosyalistlerin çok gerisinde kaldı. Çar, 3 Haziran'da Duma'yı bir kez daha kapattı. Bu kez olağanüstü hal yetkilerini yeni bir seçim yasası çıkarmak için kullandı; böylelikle, meclis yeniden toplandığında muhafazakârların hâkimiyetinde olacaktı. Köylülerin, işçilerin ve ulusal azınlıkların seçimlerdeki ağırlığı azaltılırken, seçkinlerin temsili iyice şişirilerek geçmişteki oranın da ötesine geçti. Kadetler ve sosyalistler bir darbe olduğunu iddia ederek buna karşı çıktılar. Kasım 1907'de Üçüncü Duma toplandığında, 443 sandalyenin 287'si hükümet yanlısı partilerin elindeydi. Muhalefet buna "Lortlar ve Uşaklar Duması" adını taktı.

Stolipin, arkasında böyle bir parlamento desteği olmasına karşın, geniş kapsamlı reform programını hayata geçirmekte fazla mesafe katedemedi. Bir *volost zemstvo* oluşturma önerisi, Birleşik Soylular Konseyi –*zemstvo*ların köylülerin akınına uğrayacağından endişe eden, sarayda ve Devlet Konseyi'nde güçlü destekçileri bulunan bir toprak sahipleri örgütü– tarafından engellendi. Devlet ilkokulları sistemini genişletme girişimi, kendi cemaat okulları bulunan Kilise tarafından boşa çıkarıldı. Toprak reformu ivme kaybetti. Komünün geri kalanının sert muhalefeti karşısında, köylülerin yalnızca yüzde 15'i arazilerini özel mülkiyete dönüştürdü.

Köylülerin yüzyıllardır hayatlarının merkezindeki komünün dağılmasına karşı çıkmak için geçerli nedenleri vardı. Bazılarına arsalarını özelleştirme hakkı verilmesinin, diğerlerini geleneksel haklarından, yani temel geçim kaynakları olan toprağa erişimden yoksun bırakacağından endişe ediyorlardı. Hane reisi araziyi büyük oğluna miras bırakırsa ya da bütün olarak satarsa

ne olacaktı? Küçük erkek çocuklar ve kızlar çiftçiliği bırakmak zorunda kalacaktı. Köylüler kadastro yetkililerinin arazilerini parsellere ayıranlara paylarına düşenden daha fazlasını vermesinden korkuyordu. Arazi parçalarının alanını hesaplamayı hiçbir zaman öğrenmemişlerdi. Araziyi, şeritleri adımlayarak bölümlere ayırıyor ve kaliteyi artırmak için kabaca düzenlemeler yapıyorlardı. Kadastrocuların kullandıkları modern yöntemlere güvenmiyorlardı. Gerekli düzenlemeleri nasıl yapacaklardı? Ortak mülk olan çayırları, ormanları ve nehirleri nasıl böleceklerdi? Stolipin, köylülerin *mir*'e bağlılığını yanlış yorumlamıştı. Bu bağlılığın, köylü yoksulluğunun nedeni olduğunu düşünmüştü. Ancak aslında durum bunun tam tersiydi: Komün yoksulluktan kaynaklanan sıkıntılarını hafifletiyordu ve yoksul oldukları sürece komünden ayrılmak için bir nedenleri olamazdı.

Stolipin 1 Eylül 1911'de suikasta uğradı. Devrimci bir öğrenci onu Kiev Operası'nda yakın mesafeden vurdu. Ölüm haberini alan çarın, "Artık kimse reformdan söz etmeyecek" dediği iddia edilir. Rasputin'in ahlak dışı yaşam tarzına ilişkin kanıtların artmasına karşın, bu "Kutsal Adam'ın", hemofili hastası oğlu çareviç Aleksey'i iyileştirdiğine inancı hiç sarsılmayan imparatoriçe, Rasputin'in ilkeli karşıtı Stolipin'in sonunun geldiğini öğrenince rahatladı. Stolipin'in öldürülmesine polis tarafından göz yumulup yumulmadığı, polisin bu eylemi kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı hatta organize edip etmediği bilinmemektedir.

Stolipin'in suikasta uğradığı tarih itibariyle, reformları adeta karaya oturmuş ve daha fazla ilerleyemeyecek hale gelmişti. Kazanılmış haklarını ellerinden almak istediği eski seçkinlerin ve Duma'daki despotik yöntemleri nedeniyle liberallerin düşmanlığını kazanmıştı. Rusya'daki tüm reformcu devlet adamları gibi (II. Aleksandr ve Gorbaçov en belirgin benzerleridir) o da devlet bürokrasisi içerisindeki küçük bir reformcu kesime bağımlıydı. Geniş bir toplumsal tabanı harekete geçirmeyi başaramadı. Stolipin vardı ama Stolipinciler yoktu.

Ondan sonra hiçbir başbakan imparatorluğun felakete sürüklenmesinin önüne geçemedi. Tüm reform düşünceleri terk edildi. 1914'e kadar başbakanlık yapan Vladimir Kokovtsov talimatları saraydan aldı ve Duma'yı ikinci plana itti. Sağcı gruplar parlamentonun yetkilerinin kısıtlanmasını talep ediyordu –bazıları kapatılmasını dahi istediler– ve ancak Batı'dan gelen baskılar çarı bunu yapmaktan alıkoydu.

Nikolay siyasi gerçeklikten giderek uzaklaşıyordu. Ortaçağ'ın Moskova Knezliği'nde var olduğunu hayal ettiğine benzer biçimde, herkesin onayladığı bir otokrasi, Tanrı, çar ve halkın oluşturduğu bir komünyon fantezisine kapılmıştı. Cinsel kaçamaklarına ilişkin söylentilere karşın Rasputin'e tahammül

etmesinin nedeni buydu. Onda, vicdanına Tanrı'dan önce kendisinin yön verebileceği "iyi, dindar, saf bir Rus" görüyordu.

Bu fantezi, 1913'te Romanov Hanedanı'nın 300. yıldönümü kutlamaları dolayısıyla sergileniyordu. İmparatorluk ailesi, uyruklarının karşısına çıktı ve hanedanın kuruluşuyla bağlantılı yerlerde kiliseler açtı. Mihail Romanov'un Polonyalı istilacılardan kurtulmak için sığındığı Kostroma'daki İpatyev Manastırı'nda, Nikolay'ın önünde eğilen ve 1613'te tacı Romanovlara sunmak için Moskova'dan gelen boyarların torunlarıyla fotoğraf çektiren bir köylü heyetini kabul ettiler. Moskova'da, tüm konukların 17. yüzyıl saray kıyafetleri giydikleri bir kıyafet balosuna katıldılar. Çarla halk arasındaki birliği sembolize etmek için yıldönümü şenlikleri, Romanovların Kostroma'daki topraklarında yaşayan ve efsaneye göre Mihail'i Polonyalıların eline düşmekten kurtarmak için hayatını feda eden bir köylünün, İvan Susanin kültünü ilgi odağı haline getirdi. Susanin efsanesi, Glinka'nın, 300. yılda Rusya'nın dört bir yanındaki tiyatrolarda sahnelenen, herkesçe bilinen *Çar İçin Yaşam* operasında sayısız kez yeniden anlatıldı. Askeri gazeteler, hikâyesinin "çarına ve anavatanına nasıl hizmet edeceği konusunda her asker için ilham kaynağı olması gerektiği" söylenen Susanin hakkında yazılar yayımladı.[21]

Bunlar yaşanırken Avrupa'da savaş tehlikesi artıyordu. Başta Sırplarınki olmak üzere Balkanlar'da milliyetçi hareketlerin yükselişi, Berlin, Viyana'nın Slavlar karşısındaki politikalarını destekleyince Rusya ile Alman güçleri arasında gerilim yarattı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun istikrar kaybetmesine neden oldu. 19. yüzyılın büyük bölümünde, Rusya Avrupa'daki çıkarlarını Almanya ve Avusturya'yla kurduğu ittifak sayesinde korumuştu. Ancak Almanya'nın giderek güçlenmesi, Rusya'yı 1894'te Fransa'yla bir ittifaka yöneltmişti. 13 yıl sonra, Almanya'nın genişlemesine karşı bir caydırıcı etki yaratmak amacıyla İngiltere ile Üçlü İtilaf kuruldu.

Dış politika tartışmalarını sarayın, çarın bakanlarının ve diplomatlarının oluşturduğu dar çevreyle sınırlamak artık olanaksızdı. Kamuoyunun önemi Duma ve basın aracılığıyla giderek artıyordu. Pan-Slav duyarlılık özellikle güçlüydü. Sarayın yüksek rütbeli mensuplarının ve bu akımın sözcülüğünü üstlenen, ülkenin önde gelen muhafazakâr gazetesi *Novoe Vremya*'nın (Yeni Zamanlar) desteğini aldı. Avusturyalıların Sırpların toprak kazanımları elde etmesini engellemek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Bosna'yı ilhak ettiği 1908'den sonra, daha sert bir Slav yanlısı politika izlemesi konusunda Rusya'ya yönelik çağrılar yüksek sesle dile getirilmeye başladı. Pan-Slavlar, Rusya'nın Avusturyalılara karşı koyamamasına öfkelendiler ve Sırpları bir kez daha yüzüstü bırakmamaya aynı ölçüde kararlıydılar.

21 *Voennaya Gazeta*, 13 Haziran 1913, s. 2.

Avrupa'nın kaçınılmaz bir biçimde, Tötonlar ile Slavlar arasında yaşanacak nihai bir çatışmaya doğru gittiğine inanıyorlardı. *Drang nach Osten* yani Doğuya Yöneliş politikasını, Slav uygarlığını yok etmeye yönelik geniş kapsamlı Alman planının bir parçası olarak görüyorlardı ve Rusya'nın, Balkan müttefiklerini savunmaya dönük sağlam bir tutum takınmaması halinde, imparatorluğun uzun süreli bir gerileme yaşayacağını ve Almanya'ya boyun eğeceğini düşünüyorlardı. *Novoe Vremya*'da 1914'te çıkan bir başyazıda şu ifadeler yer aldı: "Geçen 20 yılda, Batılı komşumuz refahımızın en önemi kaynaklarını dişlerinin arasında tutmuş ve Rus köylüsünün kanını bir vampir gibi emmiştir.[22] Almanların Rusya'daki zenginlikleri, hükümetin onlara verdiği önem ve ihracatlarının Rusya'nın dış ticaretindeki payının giderek artması, Almanya kaynaklı varoluşsal bir tehdit hissinin gelişmesine katkıda bulundu.

Balkan Slavları'nın yardımına gitmenin Rusya'nın çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecek bir davranış olup olmadığı kesinlikle açık değildi. Pan-Slav mitine rağmen, Slavlar Rusya himayesine hiçbir zaman fazla ilgi göstermemişlerdi (Aksine, Batı'dan ilham alıyorlardı). Kuşkusuz, Avusturya'nın Balkanlar'ın kontrolünü ele geçirmesi, eğer bu durum Ukrayna milliyetçiliğinin yalnızca Avusturyalıların bunu teşvik ettiği Galiçya'da değil, Rus sınırının diğer tarafında, Rus İmparatorluğu'nun buğdayının üçte birini, kömürünün üçte ikisini ve çeliğinin yarısından fazlasını üreten sekiz Ukrayna eyaletinin bulunduğu bölgede de büyümesi anlamına geliyorsa, Rusya için bir tehdit oluşturacaktı. Ukrayna'yı kaybetmesi halinde Rusya artık büyük devlet sayılmayacaktı. Ancak Rusya'nın Sibirya'da, Avrupa'da çatışma olmadan geliştirebileceği, büyümekte olan bir imparatorluğu da vardı ve Almanya'yla savaşmadan savunulabileceği Karadeniz bölgesinde önemli çıkarları bulunuyordu. Çanakkale Boğazı, Rusya'nın güvenliği açısından Balkanlar'dan muhtemelen daha önemliydi. Çar, özellikle Türklerin Almanlardan dretnot muhabere gemileri satın aldığına dair haberler sızdıktan sonra, kesinlikle böyle düşündü; bunlar Rus donanmasının boy ölçüşemeyeceği gemilerdi. Türkiye'nin Almanya'nın askeri himayesi altına girme olasılığı, Rusya için endişe vericiydi ve Almanların Rusya imparatorluğunu güneyden kuşattığı inancını besliyordu.

Nikolay savaş istemiyordu. Komutanları da öyle. Ona, kuvvetlerinin Japonya karşısında aldıkları yenilgi sonrasında toparlanmak için zamana ihtiyacı olduğunu söylediler. Çar, Üçlü İtilaf'ın, en azından Rusya askeri gücünü yeniden elde edene kadar, Avusturya ve Almanya karşısında caydırıcı olacağını umuyordu. Ancak Arşidük Ferdinand'ın bir Sırp milliyetçisi tara-

22 *Novoe Vremya*, 6 Mart 1914.

fından 28 Haziran 1914'te öldürülmesiyle her şey değişti. Habsburg tahtının veliahdının öldürülmesi Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilan etmesine neden oldu. Baskı altında kalan Nikolay birliklerinin kısmi seferberliğini kabul etti. Avusturyalıları dizginlemesi için kuzeni Kayser'in yardımına başvurdu. Ancak Almanya, Avusturya'yı destekliyordu. Rusya'yla kısa süre içinde girişmesi gereken bir savaşa hazırlanıyordu. Almanlar, Rus ordusu harekete geçmeden önce bir yıldırım savaşında (Blitzkrieg) Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğratmayı umuyorlardı; Rus ordusunun seferber edilmesi, ülkenin büyüklüğü ve ulaşım olanaklarının zayıflığı nedeniyle uzun haftalar sürerdi.

Almanların hazırlıklarına ilişkin haberler, çarı 31 Temmuz'da genel seferberliği kabul etmek zorunda bıraktı; bu Almanya'yla savaşı mutlaka tetikleyecek bir emirdi. Çar, komutanlarının, bakanlarının, Duma yöneticilerinin ve basının savaşa girilmesi yönünde yaptıkları yoğun baskı altındaydı. Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov ona "halkın savaş talebine boyun eğip Sırbistan adına kılıcını çekmezse, bir devrim ve belki de tahtını kaybetme tehlikesini göze almış olacağını" söyledi. Nikolay'ın yüzü soldu. Sazonov'a, "Bana üstlenmemi önerdiğin sorumluluğun ne olduğunu bir düşün" dedi. Ancak onunla tartışmaya giremeyecek kadar güçsüzdü.[23]

Nikolay ve danışmanları kısa sürecek bir savaş bekliyorlardı. Çar, kuvvetlerinin sadakatine inanıyordu. Meydanda onun savaş ilanını kutlamak için toplanmış, tezahüratlar yapan ve bayrak sallayan kalabalığa bakmak için Kışlık Saray'ın balkonunda göründüğünde, çocuklarının özel öğretmenine "İşte" dedi, "şimdi Rusya'da, 1812'deki büyük savaşta yaşanana benzer bir ulusal hareket meydana gelecek."[24] Bu gerçekçi olmayan bir beklentiydi. Nikolay, kendi yönetiminin yaptığı, "sade" insanların ona bağlılığına ilişkin propagandanın kurbanı olmuştu. Ancak bu efsane, özellikle de 1905 Kanlı Pazarı'nda askerlerinin yine aynı meydanda yaptıklarıyla yıkılmıştı. O devrim yılında ortaya çıkan, sosyal sınıflar arasındaki derin uçurumu aşacak kadar güçlü bir ulusal birlik ve Rusya aşkı bugün yoktu. Saray Meydanı'nda tezahürat yapan kalabalık savaşa gidecek köylülerden değil, orta sınıfa mensup, iyi giyimli erkeklerden ve kadınlardan, kâtiplerden, esnaf ve zanaatkârlardan oluşuyordu.

Askerlerin çoğu vatanseverlik duygusundan yoksundu. Köylerinin dışındaki dünya hakkında çok az şey bildiklerinden, Rus kimliklerine dair duyguları güçlü değildi. Kendilerini yaşadıkları köyün ya da bölgenin yerlileri olarak görüyorlardı. Milliyetleri sorulduğunda, "Buralıyız ve Ortodoksuz" diye yanıt verirlerdi. Almanlar bulundukları bölgeyi istila etme tehdidinde bulunmadıkları sürece onlarla savaşmak için hiçbir neden görmüyorlardı.

23 Figes, *A People's Tragedy*: ..., s. 251.
24 P. Gilliard, *Thirteen Years at the Russian Court* (Londra, 1921), s. 111.

Askere alınanlar, "Biz Tambovluyuz" diye yakınacaklardı. "Almanlar bizim köyümüze kadar ilerlemeyecek." Bir çiftlik temsilcisi, Smolensk'te askere alınan köylülerden şu yorumları duydu:

> "Bu Tanrı'nın belası savaşı başımıza kim sardı? Başka insanların işine burnumuzu sokuyoruz."
>
> "Bunu kendi aramızda konuştuk; Almanlar para istiyorlarsa, insanları öldürmektense kişi başına 10 ruble vermek daha iyidir."
>
> "Hangi çarın yönetimi altında olduğumuz ne fark eder? Alman bir çarın altında bundan daha kötüsü olamaz."
>
> "Bırakalım gidip kendileri savaşsınlar. Onların hesabını sonra göreceğiz."[25]

Aklı başında insanlar çarı savaşın tehlikeleri hakkında uyarmaya çalışmışlardı. Bunların arasında, Şubat 1914'te çara ülkeyi Almanya'yla gereksiz bir çatışmaya sürüklememesi için yalvaran İçişleri Bakanı Pyotr Durnovo da vardı. Bunun, asıl yükün Alman savunma hatlarını aşmaya çalışacak Rusya'nın üzerine bineceği uzun bir çatışma, bir yıpratma savaşı olacağı konusunda çarı uyarmıştı. Ülke ekonomisi uzun bir savaşı kaldıramayacak kadar zayıftı. Hükümet otorite kaybına uğrayacak ve ardından toplumsal bir devrim gelecekti:

> Sıkıntı, yaşanan tüm felaketin sorumlusu olarak hükümetin gösterilmesiyle başlayacak [...] Yenilgiye uğramış ve tüm güvenilir mensuplarını kaybetmiş ve ilkel köylülerin toprak arzusunun yarattığı dalgayla sürüklenecek ordu, adalet ve düzenin kalesi olamayacak kadar büyük bir moral bozukluğu içerisinde olacak. Halkın gözünde gerçek bir otoritesi bulunmayan yasama kurumları ve aydınların muhalefet partileri, kendi başlattıkları halk dalgasını durduracak güce sahip olmayacaklar ve Rusya nereye varacağı öngörülemeyen çaresiz bir anarşinin içine savrulacak.[26]

Hiç kimse bu kehaneti dikkate almadı.

25 A. Brussilov, *A Soldier's Notebook, 1914-1918* (Londra, 1930), s. 39.
26 F. Golder, *Documents on Russian History, 1914-1917* (New York, 1927), s. 21.

NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
Oulu
Murmansk
Pustozersk
Obdorsk
Kuzey Kutup Dairesi
Arkangelsk
MİLLER
Helsinki
Petrograd
Ustyug
Perm
Tobolsk
ESTONYA
LİVONYA
Novgorod
Vologda
R U S Y A
Riga
Pskov
Tver
Yaroslavl
Yekaterinburg
LİTVANYA
Polotsk
Nijniy Novgorod
ALMANYA
Vilnius
Moscow
Kazan
Varşova
BELARUS
Minsk
Smolensk
Ryazan
Simbirsk
KOLÇAK
Magnitogorsk
Kaluga
Tula
Brest-Litovsk
Penza
Samara
POLONYA
Vladimir-Volhinya
Orel
Kursk
Tambov
Orenburg
Kiev
Çernigov
Voronezh
Saratov
Galiç
Belgorod
Harkov
UKRAYNA
Çariçin
DENİKİN
Yekaterinoslav
Luhansk
Odessa
BRANGEL
Kherson
Rostov
Astrahan
MOLD
ROMANYA
Bucharest
BULGARİSTAN
Stavropol
Vladikavkaz
Tiflis
Ankara
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Bakü
Rus Devrimi
ve İç Savaş
1917–21
Bolşevik karşıtı orduların ulaştığı en ileri bölgeler
Ana demiryolu
Uluslararası sınır yak. 1918
0 200 400 km

8

Devrimci Rusya

Durnovo'nun uyarılarının haklılığı kısa süre sonra anlaşıldı. İngilizlerin ve Fransızların baskısı altında kalan Ruslar Batı Cephesi'ndeki birliklerini geri çekmeye zorlamak amacıyla Almanlara Doğu Prusya'da saldırdılar. Ağustos ve Eylül 1914'te Tannenberg ve Masurya Gölleri muharebelerinde Almanların karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak geri çekildiler ve sabit topçu mevzilerinin kullanıldığı, Rusya'nın zayıflığının gün yüzüne çıkmaya başladığı uzun bir savunma savaşına girdiler.

Ülke bir yıpratma savaşına hazır değildi. Tek büyük varlığı, sonu gelmez olduğu düşünülen köylü asker kaynağı, müttefiklerinin Berlin'e engel tanımaksızın ilerleyen "Rus buharlı silindiri"nden söz ederken tahmin ettikleri kadar büyük bir avantaj sağlamıyordu. Nüfusun büyük bölümü askerlik çağına gelmemişti. Alman nüfusunun yüzde 12'si askere alınırken, Rusya yalnızca nüfusunun yüzde 5'ini alabildi. Daha da vahimi, Rus yedek kuvvetleri yetersizdi. Ordu kısa süre sonra cepheye gönderilecek İkinci Celp'te askere alınanlara, tasarruf amacıyla sınırlı bir eğitim vermişti. O dönemde Galiçya'daki Sekizinci Ordu'ya komuta eden General Brusilov'un anlattıklarına göre, Ekim ayı itibariyle, yıkıcı ilk savaşlarda ölenlerin yerine gönderilen askerler "yürümekten başka hiçbir şey bilmiyordu [...] çoğu, tüfeğini dahi dolduramıyordu ve ateş etmelerine gelince, bu konuda ne kadar az şey söylense o kadar iyi olur. Bu tür insanların gerçekten asker oldukları kesinlikle düşünülemezdi."[1]

Savaş kış ayları boyunca uzayıp gidince, orduda dehşet verici bir levazım sıkıntısı yaşanmaya başladı. Nakliye sistemi cepheye mühimmat, gıda ve tıbbi malzeme teslimatlarına yetişemedi. Savaş Bakanlığı, savaş ürünlerine yapılan harcamaları savaştan önce azaltmıştı ve şimdi yurtdışından mermi ve silah sipariş etmek zorunda kalıyordu ancak bunların ellerine ulaşması çok uzun zaman alıyordu. 1915'te, yeni askerler tüfeksiz eğitiliyordu. Savaşın ortasına bırakıldıklarında, önlerindeki hatta vurulan askerlerin düşürdüğü silahları almaları emredildi.

Ordunun morali ve disiplini bozulmaya başladı. 1915 yazında, Almanlar ve Avusturyalılar cephede Rus hatlarını yarıp geçtiklerinde bir milyon asker

1 Brussilov, *A Soldier's Notebook, 1914-1918*, s. 93-94.

düşmana teslim oldu. Sorunun bir bölümünü de subay kayıpları oluşturdu. Savaşın ilk aylarında çok sayıda subay öldü. Onların yerini alan astsubaylar genç köylülerden ve işçilerden oluşuyordu: İnanmadıkları bir rejim uğruna savaşmak istemeyen askerleriyle sağlam bir duygudaşlık içindeydiler. Bu astsubaylar 1917'deki ordu devriminin önderleri olacaktı.

Disiplinin tamamen kaybolması saraydaki ihanete ilişkin söylentilerin yayılmasıyla bağlantılıydı. İmparatoriçe ile Rasputin'in Almanlar için çalıştıkları, ısrarla ayrı bir barış yapılmasını (Alman basınının, Rus hükümetiyle müzakereler yürütüldüğüne ilişkin asılsız haberlerinin etkisiyle gelişen bir efsane) istedikleri konuşuluyordu. Saray bu zararlı dedikoduların önünü nasıl alacağını bilemedi. Kamuoyuna daha önce hiç önem vermemişti ve onu nasıl yönlendireceğini öğrenmemişti. İmparatorluk ailesi, vatanseverliklerinin propagandasını yapmak için imparatoriçe ile kızlarının Kızıl Haç üniformaları giydikleri bir fotoğrafı fırsata çevirmek istedi. St. Petersburg'un Almanca çağrışımını azaltmak amacıyla, savaşın başlangıcında verilen yeni ismiyle Petrograd'daki askeri hastanede yaralıları ziyaret etmişlerdi. Taşınan hemşire üniformalarının bir partisinin şehrin fahişelerinin eline geçtiğinin ve sokaklarda çalışırken bunları giydiklerinin farkında değillerdi.[2]

Alman karşıtı duygular kolayca şiddete dönüşebilirdi. Almanların cephede elde ettikleri başarı karşısında, öfkeli kalabalıklar Moskova'da Almanların dükkânlarını ve bürolarını yakıp yağmaladılar. Kızıl Meydan'da, "Alman kadın" dedikleri imparatoriçeye hakaretler yağdırdılar ve onun bir manastıra kapatılmasını istediler. Bu öfkenin ne kadarının vatanseverlik duygularından, ne kadarının Almanların ağırlıklı olduğu kent zenginleri sınıfına duyulan nefretten kaynaklandığını söylemek güçtür. Devrimci duyguları milliyetçi bir niteliğe sahipti.

Nikolay, Eylül 1915'te, ordunun moralini yükseltmeye yönelik beyhude bir çaba içerisinde, başkomutanlığı Büyük Dük Nikolay'dan devraldı. Cephedeki varlığının askerleri motive edeceğini, Rusya için savaşmıyorlarsa, kutsal çarları için savaşmalarını mutlaka sağlayacağını düşünüyordu. Bu çok büyük bir yanılgıydı. Bu andan itibaren, alınan tüm yenilgilerden Nikolay sorumlu tutuldu ve askeri beceriksizliğinin (hiçbir askeri deneyimi yoktu) yanı sıra, savaşı yürütürken hainlik yaptığına ilişkin söylentiler arttı. Arkası kesilmeyen yenilgileri açıklamak için, Kayser'e birliklerinin hareketlerine ilişkin bilgi verdiği, başkentin kontrolünü elinde tutan imparatoriçenin Almanlar için çalıştığı vs. konuşuluyordu.

Bu söylentilerin hiçbiri gerçeği yansıtmıyordu ancak mesele bu değildi. İnsanların bunlara inanmaya hazır olmaları, söylentileri politik açıdan teh-

2 Figes ve Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution:* ..., s. 24.

likeli kılıyordu. Devrimci bir krizde önemli olan şey gerçekler değil, algılar ve inançlardır. Resmi kaynaklar ve basın aracılığıyla güvenilir bilgiler sağlanmayınca, söylentiler toplumda geniş bir inanırlık elde etti. Siyasetçiler ve hatta yabancı diplomatlar da söylenenlere inanıyorlardı. Bir muhalefet hareketi başlatmaları ve protestolarını yurtseverlerin "Alman" sarayına karşı eylemi gibi gösterebilmeleri sayesinde, toplumdaki devrimci ruh halinin gelişmesine katkıda bulundular.

Askerler gibi, halk da cephedeki başarısızlıklardan hükümeti sorumlu tuttu. Tedarik krizine, kendi inisiyatifleriyle harekete geçip Duma ve Zemgor aracılığıyla karşılık vermişti. Zemgor, Zemstvolar Birliği ile Kentler Birliği tarafından kurulmuş bir ulusal kamu kuruluşları ağıydı. Eski bir *zemstvo* aktivisti olan Prens Lvov'un önderliğindeki Zemgor, 1915'te vekillerin üçte ikisi tarafından ulusal güvene dayanan bir bakanlık (çar tarafından atanan ama Duma tarafından onaylanan bir hükümet) oluşturulması talebiyle kurulan Duma'nın İlerici Blok'uyla ittifak kurdu. Blok, halkın savaş kampanyasına dahil edilmesinin gerekliliğini anlayan birkaç general ve bazı hükümet üyeleri tarafından desteklendi. Ancak imparatoriçenin teşvik ettiği ve İlerici Blok'u bir Duma hükümeti kurmaya çalışmakla suçlayan daha gerici bakanlar tarafından karşı çıkıldı. Karısının baskısı altında kalan çar ("Yumruğunu göster. Sen otokratsın!")[3] Duma'yı kapattı ve Blok'la çalıştığına ilişkin kuşku uyandıran bakanlarını azletti.

1916 sonbaharına gelindiğinde, Nikolay'a duyulan güven o kadar azalmıştı ki ordunun komuta kademesinde, Duma çevrelerinde ve sarayda, onun yerine kardeşi Büyük Dük Mihail'i ya da Duma hükümetiyle çalışabilecek bir başka Romanov'u getirmek için bazı gizli planlar yapıldı. Başarılı olan tek eylem, Rasputin'in 16 Aralık'ta, iki büyük dükün ve Rusya'nın en büyük prenslerinden Felix Yusupov'un da aralarında bulunduğu bir grup komplocu tarafından öldürülmesiydi. Rasputin'i sarayın mahzenindeki tuzağa çeken katiller onu kalbinden vurdular ancak ölmeyince, sonuncusu yakın mesafeden alnını hedef alarak dört el daha ateş ettiler ve ardından ölü bedenini bir paltoya sarıp dereye attılar. Rasputin'in ortadan kaldırılmasının monarşiyi çok yaklaşan felaketten kurtaracağını ummuşlardı. Ancak hiçbir şeyi değiştirmedi.

Yiyecek kıtlığı felaketi daha da yaklaştırdı. Dondurucu soğuklarda, taşımacılık sistemi başkente yakıt ve un getirmede başarısız oldu. Fırınların önünde uzun kuyruklar oluştu. Fiyatlar yükseldi. İşçi grevleri yaygınlaştı. Daha yüksek ücret çağrıları kısa sürede siyasi taleplere dönüştü. Fabrikalar kapandıkça grevler şiddetlendi. Petrograd'daki New Lesner makine imalathanesinde grevciler polisle çatıştı. Yakındaki bir kışlada bulunan askerlere

3 B. Pares (ed.), *Letters of the Tsaritsa to the Tsar, 1914-1916* (Londra, 1923), s. 157.

grevi bastırmaları emredildi ancak askerler bunun yerine işçilerin safına katılıp polise taş ve tuğla fırlattılar.

23 Şubat 1917'de, Uluslararası Kadınlar Günü'nde çoğu mağazalarda ve bürolarda çalışan kadınlardan oluşan büyük bir kalabalık başkentin merkezinde, askerlerin ailelerine daha iyi koşullar sağlanmasını talep etmek için yürüyüşe geçtiler. İşçilerin de katılımıyla, akşam dağılmadan önce polisle çatıştılar. Ertesi gün eyleme daha fazla protestocu katıldı. Znamenskaya Meydanı'nda dev bir miting yapıldı. Polislerin gözleri önünde, konuşmacılar kalabalığa III. Aleksandr'ın kırmızı bayraklarla süsledikleri ve üzerine "Hipopotam" –halkın, yerinden oynatılamaz otokrasinin bu obez anıtına verdiği takma isim– yazdıkları atlı heykelinden hitap ettiler. Protesto hareketi büyüdü. 26 Şubat itibariyle, Petrograd bir askeri kampa dönmüştü. Her yerde askerler ve polisler vardı. Öğle saatlerinde, işçilerin oluşturduğu kalabalıklar fabrika bölgelerinde yeniden toplanıp merkeze doğru yürüyüşe geçtiler. Nevski Caddesi'nde karşılarına çıkan polisler ve askerler gerçek mermilerle ateş açtılar. En kanlı olay, 50'den fazla kişinin Volinski Alayı'nın eğitim müfrezesi tarafından öldürüldüğü Znamenskaya Meydanı'nda yaşandı.

Alayın ağırlıklı olarak genç yaştaki askerleri bu olayla sarsıldı. İçlerinden biri ateş açtıkları kalabalığın arasında annesini gördüğünü söyledi. Ertesi sabah, yine kalabalığı dağıtma emri aldıklarında, askerler komutanlarını öldürüp halkın tarafına geçtiler. İsyana kısa süre içinde diğer alaylar da katıldı. Askerler kalabalıklara askeri bir güç ve düzen kazandırdı. Monarşinin son savunucusu polislerle çatıştılar ve daha sonra ateşe verdikleri cephaneliğin, telefon santralinin, demiryolu istasyonlarının, karakolların ve hapishanelerin ele geçirilmesine öncülük ettiler. Bu eylemleri gösterileri tam anlamıyla bir devrime dönüştürdü.

Tauride Sarayı'nda, Duma yöneticileri Düzenin Yeniden Tesisi için bir Geçici Komite kurdular ve görevlerinin başında olduklarını ilan ettiler. Bunun yanında, aynı binada Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti kuruldu. İktidarı ele geçirebilirlerdi ancak bunun yerine, Prens Lvov'un yönetiminde, tüm üyeleri Duma'dan seçilecek bir Geçici Hükümet'in kurulmasını kabul ettiler. Büyük bölümünü Menşeviklerin oluşturduğu Sovyet liderler, Marksist doktrin doğrultusunda, Rusya'nın bir anda sosyalist yönetime geçebilecek kadar gelişmiş olmadığına inanıyorlardı. Marx onlara, şimdi ihtiyaçları olan şeyin kitlelerin sendikalar, siyasi partiler vs. aracılığıyla örgütlenme özgürlüğüne sahip olacağı "burjuva demokratik" bir gelişme dönemi olduğunu öğretmişti. Geçici Hükümet'e hayata geçirilmesi konusunda destek verdikleri demokratik ilkeler bunlardı. Sovyet liderler, sosyalistler olarak bir hükümet kurmaları halinde karşı devrimle karşılaşmaktan da korkuyorlardı. Rusya

bir iç savaşa sürüklenirdi. Duma yöneticilerinin, generalleri devrimci başkente birliklerini göndermemeleri konusunda daha iyi ikna edebileceklerini düşündüler.

Nikolay, Kuzey Cephesi'ndeki kuvvetlerin gönderilmesini emretmişti. Ancak Duma yöneticilerinin müdahalesi generalleri çarın bu emrini yerine getirmemeye ve onu tahttan çekilmeye zorlamaya gerçekten ikna etti. Komutanları ona, düzeni yeniden kurmanın, orduyu kurtarmanın ve savaşa devam etmenin tek yolunun bu olduğu tavsiyesinde bulundular. Nikolay oğlunun lehine tahttan çekilmeyi kabul etti. Ancak daha sonra Aleksey'in hemofili hastası olduğu için uzun yaşamayacağı konusunda uyarıldı. Eğer tahtı oğluna terk ederse Nikolay'ın yurtdışına gitmesi gerekecekti. Ailesinden ayrı kalacaktı. Rusya'ya ne olursa olsun, onlardan ayrılamayacağını düşünerek tahtı kardeşi Büyük Dük Mihail'e bırakmaya karar verdi.

Utangaç, alçakgönüllü, üstelik Nikolay kadar zeki de olmayan Mihail, tacı kabul etmede isteksizdi. Tauride Sarayı'nın önündeki kalabalığa çarın kardeşinin lehine tahttan çekileceği duyurulduğunda çok sert protestolar olmuştu. Mihail yaşamını tehlikeye atmak istemiyordu. Prenses Putyatina'nın Kışlık Saray'dan çok da uzakta bulunmayan malikânesine gizlenip 3 Mart'ta Duma yöneticileriyle orada bir araya geldi. Yasallığa hâlâ önem veren Kadet lideri Pavel Milyukov, iktidarın Duma Komitesi'ne devredilmesinin yasal zeminini oluşturacak bir otorite sembolü olarak monarşiye ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle, onu tacı kabule ikna etmeye çalıştı. Bu yapılmazsa, Geçici Hükümet'in "toplumsal kargaşa okyanusunda batacak, denize açılmaya elverişsiz bir gemi" olacağını iddia etti.[4] Ancak hiç kimse Büyük Dük'ün çar olması halinde kişisel güvenliğinin garanti altında olacağını söyleyemedi ve bu, Mihail'in karar vermesini sağladı. 300 yıllık Romanov saltanatını sona erdiren tahttan çekilme manifestosu, Putyatina'nın kızının çalışma odasındaki bir okul sırası üzerinde, iki hukukçu tarafından hazırlandı ve ardından çocuğun okul defterlerinden birine geçirildi.

Monarşinin son bulması tüm imparatorlukta büyük bir sevinç yarattı. Petrograd ve Moskova caddelerinde coşkulu kalabalıklar toplandı. Evlere kırmızı bayrakları asıldı. Helsinki, Kiev, Tiflis ve diğer başkentlerde ulusal bayraklar da asıldı. Monarşinin sembolleri –Romanov amblemleri, armaları, çift başlı kartallar– kalabalık tarafından binalardan söküldü.

Monarşi ölmüştü. Onu destekleyen tüm kurumlar neredeyse bir gecede çökmüştü. Kimse onu yeniden canlandırmaya çalışmadı. İç Savaş'ın –1917 sonrasında Bolşevikleri iktidardan indirme mücadelesi– karşı devrimci or-

4 Figes, *A People's Tragedy*:..., s. 345.

dularından hiçbiri, subaylarının büyük bölümünü monarşistler oluşturduğu halde monarşizmin geri getirilmesi hedefini benimsemedi. Bunu yapmak yenilgiye uğrayacaklarının garantisi olurdu. Rusya'nın bir çara ihtiyacı olduğu efsanesi etkisini yitirmişti. Troçki'nin devrimin tarihini anlatırken ifade ettiği gibi, ülke, monarşiyi öyle bir kusmuştu ki bir daha asla halkın boğazından geçemeyecekti."[5]

Monarşi siyasi olarak ölmüş olsa da, daha geniş manada, halkın daha sonra Sovyet Lider kültlerini benimsemeye o kadar açık olmasına neden olan psikolojide varlığını sürdürüyordu. Bir asker, İngiliz Büyükelçi George Buchanan'a şöyle demiştir: "Evet, bir Cumhuriyetimiz olmalı ama başında iyi bir Çar bulunmalı."[6] Askerlerin mektupları da benzer bir yanılgıyı ifade ediyordu: "Demokratik bir cumhuriyet ve üç yıllığına bir *çar-batyuşka* istiyoruz."[7] Sıradan Rusların aklında, devlet düşüncesi ile çarın kişiliği öylesine iç içe geçmişti ki başında bir hükümdarın bulunmadığı bir devleti hayal bile edemiyorlardı. Moskova İşçi Sovyeti'nin bir üyesi, Mart'ta Vladimir yakınlarında yapılan bir toplantıda ajitasyon yapıyordu:

> Alanın ortasında bir platform vardı. Üzerinde bir ya da iki asker, etrafındaysa binlerce kişilik bir kalabalık toplanmıştı. İğne atsan yere düşmezdi. Elbette savaştan ve barıştan, topraktan –toprakların halka dağıtılmasından– ve cumhuriyetin monarşiye göre avantajlarından söz ettim. Ancak konuşmamı bitirdiğimde ve "yaşa" nidaları ve alkışlar en sonunda dindiğinde, kalabalığın içinden yüksek bir ses duyuldu: "Seni çarımız olarak seçmek istiyoruz!" Bunun üzerine diğer askerler büyük bir alkış kopardılar. Romanov tahtını reddettim ve herhangi bir maceracı ya da demagog için bu sade ve saf insanların efendisi olmanın ne kadar kolay olacağının yarattığı ağır bir hisle oradan ayrıldım.[8]

Çarskoye Selo'da ev hapsinde tutulan imparatorluk ailesi, Ağustos 1917'de, kişisel güvenliklerinden duyulan endişe nedeniyle Sibirya'ya gönderildi. Aslında İngiltere'ye gönderilmeleri planlanmıştı ancak İngiliz monarşisine karşı bir isyanı ateşlemesinden endişe eden V. George davetini geri çekince Romanovlar devrimci kalabalıklardan uzaklara, Tobolsk kasabasının durgun sularına gönderildiler. Orada ilkbahara kadar konforlu bir ortamda yaşadılar ancak onları kurtarmaya ilişkin gizli planlar yapıldığı söylentileri yayılınca Lenin'in emriyle Yekaterinburg'a gönderildiler. 17 Temmuz'u 18 Temmuz'a bağlayan gece bütün aile idam edildi. Moskova'da bulunan İngiliz ajan Robert

5 L. Trotsky, *The History of the Russian Revolution* (Londra, 1977), s. 193.
6 G. Buchanan, *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memoirs*, 2 cilt (Londra 1923), c. 2, s. 86.
7 OR RNBm f. 152, op. 1, d. 98, l. 34.
8 St. Antony's College, Oxford, Russian and East European Centre, G. Katkov Papers, "Mosckovskii sovet rabochikh deputatov (1917-1922)", s. 10.

Bruce Lockhart'a göre, cinayeti basından öğrenen "halk [...] haberi şaşılacak derecede kayıtsızlıkla karşılamıştı."[9]

Geçici Hükümet'in liderleri kendilerini sınıf ya da parti çıkarlarının üzerinde bir ulusal kurtuluş savaşı hükümeti olarak görüyorlardı. Onları kimse seçmemişti. Sovyetler tarafından desteklenen bir askeri darbeyle, demokrasi ilkelerine bağlı kalmaları koşuluyla iktidara getirilmişlerdi. Onlara göre, amaçları ülkenin savaştan çıkmasına ve devrimin, toprağın kime ait olacağı, devletin yapısı, azınlıklar meselesi, imparatorluğun korunması mı yoksa halkın onu terk etmesine olanak mı sağlanması gerektiği gibi temel sorunlarının hukuki çözümünü tek başına sağlayabilecek bir Kurucu Meclis'in seçilmesine yardımcı olmaktı. Tutumları anlaşılırdı. Ancak Şubat Devrimi'nin oluşturduğu acil beklentileri karşılamaktan çok uzaktı.

Kırsal bölgelerde köylüler kendi geçici komitelerini oluşturdular (bunlara zaman zaman Sovyet adını veriyorlardı) ve seçkinlerin mülklerine, önce araç gereçten ve hayvanlardan başlayıp sonra komünün geleneksel ilkelerine uygun biçimde (genellikle her bir hanedeki "boğaz" sayısına göre) böldüğü arazilerine el koydular. Toprak müsadereleri yerel köylü meclisleri tarafından "kanunlaştırıldı" ve ardından 4-25 Mayıs'ta toplanan Birinci Bütün Rusya Köylüler Meclisi tarafından onaylandı.

Diğer yandan, işçiler taleplerini fabrika yönetimine dayattılar. Örgütlenmeleri hızla genişledi. Sendikalar ve Sovyetler 1905'te bıraktıkları yerden devam ettiler. Ancak Bolşeviklerin hâkimiyetindeki iki yeni organ daha onlara katıldı: Fabrikaların kapatılmasının ve işten çıkarmaların önüne geçmek için yönetimleri denetleyen fabrika komiteleri (bunlara "işçi kontrolü" diyorlardı) ve fabrikaları savunmak için işçiler tarafından kurulan Kızıl Muhafızlar.

Askerlerin komiteleri subaylarla ilişkileri denetliyor ve emirlerini müzakere ediyorlardı. Bazı birliklerde, işçilerle aynı hakları talep ederek günde sekiz saatten fazla savaşmayı reddettiler. Savaşmadıkları zamanlarda tüm orduda subayları tarafından eşit muamele görmeyi talep ettiler. Bu "asker gücü" iddiası, 1917'de orduya hızla yayılan "siper Bolşevizmi" –subayların, askerlerinin onların emirlerine uymayı reddetmelerini ifade etmek için kullandıkları terim– ruhu için vazgeçilmezdi.

Savaş Geçici Hükümet'te en fazla ayrışmaya neden olan konuydu. 1917 siyaseti, devrimi savaşı sona erdirmenin aracı olarak gören solcular ile savaşı devrimi sona erdirmenin ve düzeni yeniden tesis etmenin aracı olarak gören sağcıların çatışmasından ibaretti. Dışişleri Bakanı Milyukov Rusya'nın, Sovyet barış kampanyasına karşın, imparatorluk döneminde müttefiklere verilen

9 R. Lockhart, *Memoirs of a British Agent* (Londra, 1933), s. 304.

taahhütleri yerine getireceğini açıkladığında binlerce silahlı işçi ve asker gösteri yapmak üzere Petrograd sokaklarına çıktığında, nihai zafer kazanılana dek savaşın devam etmesi çağrısında bulunan "yurtsever" gruplarla çatıştı.

Hükümetin otoritesini sağlamlaştırmak ve ülkenin iç savaşa sürüklenmesini önlemek amacıyla Mayıs boyunca altı Menşevik ve SR lideri hükümete katıldı. Koalisyon, Devrimci Savunmacılık adıyla bilinen politikaya dayanıyordu. Bu, savaşın, emperyalist amaçlar uğruna değil, yalnızca devrimin ve Rusya'nın savunulması için sürdürülmesi anlamına geliyordu. Almanya tarafından yenilgiye uğramanın Romanov (Alman) Hanedanı'nın yeniden kurulması anlamına geleceğine ancak devrimi savunmak için yapılacak savaşın ulusal birliği yeniden tesis edeceğine inanıyorlardı. Bu varsayıma dayanarak, müttefiklerin bir yaz taarruzu düzenlenmesi konusundaki baskısına boyun eğdiler.

Artık savaş bakanı olan Kerenski askerlere moral vermek için cepheyi ziyaret etti. Askeri üniforma giymişti ve yaralandığına ilişkin hiçbir bilgi bulunmamasına karşın sağ kolunda askı vardı. Kerenski, teatral jestlerle ve hatta gerçek ama konuşmasının dramatik zirvesine denk gelen baygınlık nöbetleriyle dolu ateşli konuşmalarla kalabalığın duygularını yakaladığı devrimci sahne için yaratılmış bir aktör politikacıydı. Üstü açık Renault'sunda ayakta durup, toplanan askerlere "yurttaşlık görevleri"ni sınıf çıkarlarının üzerine koymaları çağrısında bulunuyordu. "Her yurttaş" gibi, ülke için onlar da fedakârlıkta bulunmalıydılar. Askerler bu yükümlülüklerini eski rejime karşı yerine getirmişlerdi, bu yüzden aynı şeyi Rusya'nın özgürlüğünün savunulması için de yapmalıydılar. Köylü askerler için anlam ve duygu yüklü bir ifadeyle artık, "Yoksa ilk özgür Rus devleti aslında bir isyancı köleler devleti midir?"[10] diye soruyordu. Bu, tüm ülke tarihinin ağırlığını taşıyan bir soruydu.

Gittiği her yerde kahraman gibi karşılanıyordu. Kerenski kültünü geçmişte çarların ilahlaştırılmasıyla kıyaslayan bir İngiliz hemşirenin anlattıklarına göre, karşısına çıkan askerler –komutanları tarafından özenle seçiliyorlardı– "ellerini, üniformasını, arabasını, yürüdüğü yolları öpüyorlardı. Askerlerin çoğu dizlerinin üzerinde dua ederken diğerleri ağlıyordu."[11] Gördüğü büyük ilgi rütbesiz askerlerin savaşa istekli oldukları izlenimini doğurdu. Aslında, taarruz tarihi yaklaştıkça, asker kaçaklarının sayısı da hızla artıyordu. Saldırı 16 Haziran'da başladı. Ruslar, 1917'de kadın gönüllüler tarafından kurulan, şimdi de erkekleri mahcup edip savaşa çekmek için tercih edilen Kadın Ölüm Taburu'nun öncülüğünde iki gün boyunca ilerlediler ancak

10 R. Browder ve A. Kerensky (ed), *The Russian Provisional Government 1917: Documents*, 3 cilt (Stanford, 1961), c. 2, s. 913-915.

11 F. Farmborough, *Nurse at the Russian Front* (Londra, 1977), s. 269-270.

Almanlar bir karşı taarruz başlattıklarında, Ruslar telaşa kapılıp geriye çekilerek kaçtılar.

Koalisyon hükümeti dağıldı. Petrograd garnizonundaki askerler iktidarın Sovyetler'e geçmesi için silahlı bir ayaklanma hazırladılar; bu, Bolşeviklerin Lenin Nisan'da sürgünden döndüğünden beri desteklemeye başladıkları bir politikaydı. Cephe emrini almalarının ardından öncülüğü, garnizona bağlı birlikler arasında en çok Bolşevik yanlısı olan Birinci Makineli Tüfek Alayı üstlendi. Mayıs'ta kendi Sovyet cumhuriyetlerini ilan eden, "maksimalist" ya da anarşist görüşlü, radikal Bolşevik Kronstadt denizcileri tarafından desteklendiler. 3-4 Temmuz'da başkenti işgal ettiler. Bolşeviklerin açık emri geldiğinde darbe yapacaklardı. Ancak Lenin "iktidarı ele geçirmeye çalışmak için" uygun zamanın gelip gelmediği konusunda kararsızdı.[12] Silahlı denizciler ve makineli tüfekliler Bolşevik karargâhının önünde emirlerini almak için toplandıklarında, Lenin onlara hiçbir emir vermedi. Onun cesaret verici, muğlak sözleriyle kafaları karışmış halde Tauride Sarayı'na gidip Sovyet yönetiminin iktidara el koyması çağrısında bulundular. Talepleri, Sovyet'i hâlâ kontrollerinde tutan SR'ler ve Menşevikler tarafından reddedildi; bunun üzerine, sözde isyancılar artık ne yapacaklarını bilemez halde kaldılar. Yorgun ve açtılar; şiddetli yağmur vardı; bu nedenle dağıldılar.

Başarısızlığa uğrayan ayaklanma sağcıların tepkisine neden oldu. Adalet Bakanlığı, Bolşeviklerin Alman ajanları olduğunun iddia edildiği broşürler yayımladı; bu somut kanıtlara dayanan bir iddiaydı (Bolşeviklerin 1917'de Almanlardan para ve lojistik destek aldıklarına şüphe yoktur) ancak Sovyet gücünün Rusya'ya Almanlar, Yahudiler ve ülkenin diğer yabancı düşmanları tarafından sokulduğu gibi tehlikeli bir mitin oluşmasına neden oldu. Nisan'da, Lenin savaşa muhalefeti kışkırtmak için Almanya tarafından sağlanan "mühürlü" yani denetlenmeyen bir trenle İsviçre'den gelmişti ve bu gerçek şimdi ortaya çıkmıştı. Bolşevik karargâhı basıldı; yüzlerce Parti üyesi tutuklandı. Lenin işçi elbiseleri giyip kılık değiştirerek Finlandiya'ya kaçtı. Hükümetin artık proletaryaya karşı iç savaş sürdüren "askeri bir diktatörlüğe" dönüştüğü gerekçesiyle, vatana ihanet suçuyla yargılanmayı reddetti.[13] Hükümetle mücadele etmenin tek yolu iktidarı ele geçirmekti.

Kerenski, SR'lerin, Menşeviklerin ve Kadetlerin yer aldıkları yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. Halka açık toplantılara kısıtlamalar getirdi, cephede idam cezası uygulamasını geri getirdi, askeri disiplini yeniden sağlamak için asker komitelerinin etkisinin azaltılmasına razı oldu ve General Kornilov'u başkomutanlığa atadı. Sağcıların kahramanı Kornilov, Sovyetler'i tasfiye etmek için askeri bir diktatörlük kurulmasını arzuluyordu. Kerenski'nin ken-

12 G. Zinovyev, "Lenin i iiul'skie dni", *Proletarskaya Revoliutsiia*, no. 8-9 (1929), s. 62.

13 V. Lenin, *Collected Works*, 47 cilt (Londra, 1977), c. 25, s. 176-179.

di tarafında olduğunu düşünmüştü. Ancak Kornilov, başkenti işgal etmek ve garnizonu silahsızlandırmak üzere bir Kazak kuvveti gönderdiğinde, Kerenski onu kınayıp Kornilov'un askeri darbe girişimine karşı koymaları için Sovyetler'i seferber etti. Sonuçta çarpışmaya gerek kalmadı. Kazaklar, Petrograd'a ilerlerken, Kuzey Kafkasyalı bir Sovyet heyeti tarafından karşılandılar ve silahlarını bırakmaya ikna edildiler.

Kornilov Olayı, Kerenski'ye ve hükümetine verilen tüm desteğin tamamen ortadan kalkmasına neden oldu. Askerlerin büyük bölümü, subaylarının Kornilov'u desteklediğinden kuşkulanıyordu. Disiplin kayboldu. Firar oranları çok arttı. Askerler hasat zamanının yaşandığı köylerine döndüler ve seçkinlerin arazilerden çıkarılması için malikânelerin yakılmasına öncülük etmeleriyle şiddetlenen köylü devriminin kontrolünü üstlendiler. İşçiler de radikalleştiler. Kerenski hükümetinden ayrılmayı kabul etmeyen Menşevikleri terk ederek, "Tüm İktidar Sovyetler'e" sloganına sadık kalan tek partiye, Bolşeviklere yöneldiler ve onların Moskova, Petrograd ve diğer büyük sanayi şehirlerinin Sovyetler'inde net bir çoğunluk elde etmesini sağladılar.

Ekim'deki İkinci Sovyet Kongresi'nde delegelerin Sovyet iktidarı için çağrıda bulunan bir kararı kabul edecekleri neredeyse kesindi. Bu, Tüm Rusya Sovyeti'ndeki bütün partilerin oluşturacağı bir hükümet kurulması anlamına gelirdi. Bolşeviklerin en büyük parti olmaları muhtemeldi ancak iktidarı SR'lerle ve Menşeviklerle paylaşmak zorunda kalacaklardı. 24 Ekim'e kadar, Bolşevik liderlerin büyük bölümü bu sonuca hazırlanıyordu. Ancak Lenin'in farklı düşünceleri vardı. İktidarı paylaşmak istemiyordu. Gizlendiği Finlandiya'dan, Kongre toplanmadan *önce* silahlı bir ayaklanma başlatılması için çağrıda bulunuyordu. Bolşevik Merkez Komitesi'ne gönderdiği, beklemeye tahammülü olmadığını gösteren bir dizi mektupta Parti, iktidarı "ele geçirebilir ve *geçirmelidir*" iddiasında bulunmuştu. "Ele geçirebilirdi" çünkü Parti bir iç savaşı kazanmasına yetecek desteğe sahipti ve bulundukları aşamada bu, seçimlerden daha önemliydi. "Ele geçirmeliydi" çünkü kongredeki oylamayı bekleyerek Kerenski'ye karşı devrimci bir kuvvet oluşturması ve Sovyetler'i tasfiye etmesi için zaman kazandırırlardı.[14]

Merkez Komitesi, 10 Ekim'de Petrograd'a dönen Lenin'in baskısı altında, bir ayaklanma hazırlamayı kabul etti ama bunun zamanı henüz belli değildi. 16 Ekim'de, o tarihin daha gelmediğine karar verdi. Yerel aktivistlere göre, Petrograd'daki halk kitleleri yalnızca Parti'nin çağrısıyla sokağa dökülmezdi fakat bir ayaklanmayı desteklemeleri için, garnizonun dağıtılması gibi onların canını acıtacak bir şey yaşanmalıydı.[15] Lenin öfkeliydi. Darbe için

14 *Age*, c. 26, s. 19, 21.

15 *The Bolsheviks and the October Revolution: Minutes of the Central Committee of the Russian Social-Democratic Labour Party (Bolsheviks), August 1917-February 1918*, çev. A. Bone (Londra, 1974), s. 98.

yalnızca küçük bir kuvvete ihtiyaç vardı. Gerekirse, Baltık alaylarının desteğine güvenebileceği Finlandiya'dan yapılacak bir istila yoluyla darbeyi gerçekleştirmeye hazırdı.

Karenski, Lenin'in işine yarayacak biçimde hareket etti. Ayaklanma planları açığa çıkan Bolşevikleri ezip geçeceğine inanarak Petrograd garnizonundaki askerlerin, Almanların hızla başkente doğru ilerledikleri Kuzey Cephesi'ne gönderilmesini emretti. Lenin'in beklediği acı işte buydu. Böylece, "Devrim Tehlikede" sloganı altında bir ayaklanma için silahlı destek toplayabildi. Cepheye gönderilmelerini engellemek isteyen askerler Askeri Devrim Komitesi'ni (MRC) kurdular. MRC 21 Ekim'de garnizonun komutasını ele geçirdi. Sonraki günlerde, delegeler Sovyet Kongresi için gelirken, MRC demiryolu istasyonlarının, posta ve telgraf idaresi ile telefon santralinin ve elektrik istasyonunun kontrolünü ele geçirip askerleri sokaklara yerleştirerek başkentin güvenliğini organize etti.

Lenin 24 Ekim gecesi kılık değiştirerek başkentte ertesi gün kongrenin yapılacağı eski soylu genç kızlar okulu Smolni Enstitüsü'ne doğru yol alırken böyle bir ortam vardı. Bina ışıklarla aydınlatılmıştı; zırhlı araçlarla ve makineli tüfeklerle sıkı bir koruma altındaydı. Lenin, Bolşevik karargâhı olan 36 numaralı odada yoldaşlarını tehditlerde bulunarak isyanı başlatma emrini vermeye zorladı. Bu işin kongrenin iktidarın devralınmasını oylamasından önce tamamlanmasını istiyordu. Teknik aksaklıklar nedeniyle bir günlük gecikmenin ardından, *Aurora* kruvazöründen bir el ateş edilerek işaret verildi ve Bolşevik saldırganlar Kerenski'nin bakanlarını tutuklamak üzere Kışlık Saray'a akın ettiler. Bakanlar küçük bir yemek odasına sıkışmış, tabakların arasında oturmuş son yemeklerini (pancar çorbası, balık buğulama ve enginar) yiyorlardı. Kerenski orada değildi. O sabah, sadık askerler bulma boş umuduyla Kuzey Cephesi'ne doğru yola çıkmıştı. Hükümeti bu tarih itibariyle o kadar çaresiz durumdaydı ki ellerinde bir araba dahi yoktu: Kerenski, Amerikan Büyükelçiliği'nden zorla alınan bir Renault'yla gitmişti.

Bakanların tutuklandıkları, Sovyet Kongresi'ne Smolni Enstitüsü'nün duman altı olmuş salonunda duyuruldu. Çoğunluğu tunik ve palto giymiş işçilerden ve askerlerden oluşan 670 delege, Menşevik Martov'un Sovyet'teki tüm partilere dayanan sosyalist bir hükümet kurulması önerisini oybirliğiyle kabul etmişti. İktidara el konduğu bildirildiğinde, Menşevik ve SR delegelerin çoğu bunun "suç içeren bir girişim" olduğunu söyleyerek karşı çıkıp protesto amacıyla salonu terk etti. Lenin'in planı işlemişti. Yönetime el konması Geçici Hükümet'e yönelik bir darbe olduğu kadar, SR'lere ve Menşeviklere karşı da bir provokasyondu. Menşevikler ve SR'ler kongreyi terk ederek Sovyet'i Bolşeviklere teslim etmişlerdi. Troçki bu fırsatı kaçırmadı. Martov'un kararını kınayarak dönekler hakkındaki hükmünü açıkladı:" Siz sefil müflislersiniz,

rolünüz sona erdi; ait olduğunuz yere –tarihin çöplüğüne– gidin!" Troçki daha sonra, onların Sovyet iktidarını daha doğar doğmaz öldürmeye yönelik "ihanet" girişimini kınayan bir karar çıkarılmasını önerdi.[16] Ne yaptıklarının farkında olmayan Sovyet delegeleri bu öneriyi onaylamak üzere ellerini kaldırdılar. Bu eylemlerinin yarattığı etki, Bolşevik diktatörlüğü kurulmasına Sovyet onay mührünün basılmasıydı.

Bu aşamada kimse onlara rahat bir iktidar imkânı tanımadı. Bolşeviklerin memurların, devlet bankası görevlilerinin, posta ve telgraf idaresi çalışanlarının hepsinin onları protesto etmek amacıyla greve gittiği başkentteki kontrolü zayıftı; taşrada ise hiçbir kontrolleri yoktu. Ne Petrograd'ın ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek ne Kerenski'ye sadık birliklerle çetin bir savaşa girdikleri Moskova'ya kuvvet gönderebilecek imkânlara sahiplerdi. Bolşeviklerin diğer sosyalist partilerle koalisyon kurmasını isteyen ve onları kendileriyle görüşmeye zorlayan Demiryolu İşçileri Sendikası'nın (*Vikzhel*) grevi nedeniyle demiryollarının kontrolünü yitirmişlerdi. Bu zorlukların üstesinden gelmeyi başarsalar da karşılarında, yetişkin her yurttaşın oyuyla seçileceği için demokrasinin hakiki organı, Kurucu Meclis için yapılacak seçimler vardı ve muhalefet partileri umutlarını buna bağlamıştı.

Bunlar safça umutlardı. Bolşevikler diktatörlüklerini sağlamlaştırırken oyunu alışılmış kurallarıyla oynamayı reddettiler. İktidara geldikleri ilk günden itibaren, Lenin'in, solcu SR'lerin, Anarşistlerin ve küçük bir solcu Menşevikler grubunun yürütme yetkileri üzerinde bir parlamento freni olarak varlığını sürdürdüğü Sovyet'e tercih ettiği hükümet aracı Halk Komiserleri Konseyi (*Sovnarkom*) vasıtasıyla emirler yayımladılar. Muhalif basını yasakladılar ve yüzlerce Kadet'i, Sağcı SR'yi ve Menşevik'i MRC eliyle tutukladılar (MRC'nin yerini kısa süre sonra, Lenin'in yeni siyasi polis teşkilatı Çeka –Karşı Devrimle ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu– aldı). Bolşevikler devlet bankasını ele geçirdiler; grev yapan yetkilileri tutukladılar ve Moskova'nın kazanılmasının ardından, en başından beri planladıkları gibi *Vikzhel* görüşmelerinden çekildiler. Kazanacaklarını düşündükleri için Kurucu Meclis seçimlerinin Kasım'da yapılmasına izin verdiler ancak seçimlerden SR'ler birinci parti olarak çıkınca sonucun haksız olduğunu ilan ettiler. Lenin'e göre, Sovyet iktidarı "burjuva iktidarının resmi haklarından" daha üstün bir demokratik ilkeydi. Meclis'in, 6 Ocak 1918'de Tauride Sarayı'nda açılmasından yalnızca saatler sonra silahlı muhafızlar tarafından kapatılmasını emretti.

16 Figes, *A People's Tragedy*: ..., s. 489-491.

Diğer yandan, toplumun en alt kesimlerinde, Bolşevikler "yağmacıların yağmalanmasına" –halk mahkemeleri, linçler, şiddet içeren soygunlar ve en küçük bir varlık ya da ayrıcalık göstergesi bulunan herkesin varlıklarına el konmasına– göz yumdu. Devrimin, hümanist ideallerini gerçekleştireceğini ve Rusya'yı Batı'ya yaklaştıracağını umut eden Maksim Gorki gibi sosyalistler bu intikam eylemlerini Rus halkının "Asyalı vahşiliği"nin infilakı olarak gördüler. Gorki, *Novaya Jizn* (Yeni Yaşam) gazetesinde 19 Kasım'da şunları yazdı: "Bir Rus'a, özellikle iktidarı elinde tuttuğu zaman, güvenme. Kısa süre önce köle olan biri, komşusunun efendisi olma fırsatını yakalar yakalamaz en ölçüsüz diktatör haline gelir."[17]

Ancak Lenin "yağmacıların yağmalanması"nı "sınıf mücadelesi"nin derinleşmesi, iç savaşın vazgeçilmez bir biçimi olarak değerlendirdi. Aralık 1917'de yazdığı "Rekabet Nasıl Örgütlenir?"de, her kentin "Rus topraklarını tüm haşerattan, aşağılık pirelerden, zengin tahtakurularından temizlemek" için kendi yöntemlerini geliştirmesi gerektiğini öne sürdü:

> Bir yerde bir düzine zengini hapse atacaklar [...] Bir başka yerde bunlara tuvaletleri temizletecekler. Üçüncü yerde, hapishanede bir süre yattıktan sonra sarı rozetleri verilecek [...] Dördüncüsünde, her on kişiden biri vurulacak. Çeşitlilik ne kadar fazlaysa o kadar iyi olur.[18]

Sovyet yetkililer, ellerinde göstermelik yetki belgeleriyle, "burjuvazi"nin –onların deyişiyle nefret uyandıran *burjooi*– evlerini dolaşıp değerli her şeylerine "devrim için" el koyuyorlardı. *Burjooi*'ye vergiler getirdiler ve rehin aldıkları kişileri vergi ödemedikleri takdirde vuracakları tehdidiyle hapse attılar. Bu, çarlık döneminin eski *krugovaya poruka*, müşterek sorumluluk ilkesinin devrimci biçimiydi; artık bütün bir toplumsal sınıfa uygulanıyordu. Bu zorbalığı İç Savaş'ın "iç cephesi" olarak adlandırıyorlardı.

Bu şiddetin büyük bölümüne, 26 Ekim 1917'de kabul edilen Bolşevik Barış Kararnamesi'nin ardından cephelerden dönen milyonlarca asker önayak oldu. Askerler, kararnameyi terhis belgeleri olarak görüp en yakın tren istasyonuna doğru yola çıktılar. Devrimi kasabalarında ve köylerinde gerçekleştirmek için milis güçleri yani Kızıl Muhafızlar'ı oluşturdular.

Savaşa devam edecek ordusu olmayan Bolşevikler, Brest-Litovsk'ta Alman Yüksek Komutanlığı'yla barış görüşmeleri başlatmak zorunda kaldılar. Ancak uygulanacak strateji konusunda ayrıştılar. Buharin gibi, Parti'nin sol kanadındakilere göre, "emperyalist" Almanya ile ayrı bir barış yapmak enternas-

17 M. Gorky, *Untimely Thoughts: Essays on Revolution, Culture, and the Bolsheviks, 1917-1918*, çev. Herman Ermolaev (New Haven, 1995), s. 95.

18 V. Lenin, *Polnoe sobranie sochinenii*, 55 cilt (Moskova, 1958-65), c. 35, s. 204.

yonalist davaya ihanet anlamına gelirdi. Devrimin Batı'ya yayılmasının dava için hayati öneme sahip olduğunu düşünüyorlardı ancak ayrı anlaşmanın yapılması halinde bu konuda hiçbir ümitleri kalmazdı. Rus Devrimi'nin, gelişmiş sanayi toplumlarının desteği olmaksızın, tek başına hayatta kalamayacağını düşünüyorlardı. Bu anlayışla, Almanlarla barış görüşmelerinin olabildiğince uzatılmasından ve gerekirse onlarla, Avrupa proletaryasını harekete geçirme umuduyla Kızıl Muhafızlar'ı ve milis kuvvetleri kullanarak savaşmaktan (buna "devrimci savaş" adını veriyorlardı) yanaydılar. Buna karşılık, Lenin ayrı bir barış yapılmasından yanaydı ve bunun, Rusya'daki devrimin "soluklanacak" zaman bulabilmesi için bir an önce gerçekleşmesini istiyordu. 11 Ocak 1918'de Merkez Komitesi'nde küçük bir azınlığın sözcüsü olarak, "Bu artık yalnızca vatanın nasıl savunulacağına dair bir meseledir" dedi. Lenin'in gerçekleşeceğinden kuşku duyduğu Almanya'da devrim olma ihtimali yüzünden Rusya'nın yenilgiye uğraması tehlikesini göze almanın hiçbir anlamı yoktu. "Almanya henüz sadece devrime gebe ancak biz tamamen sağlıklı bir çocuk dünyaya getirdik bile." İç Savaş'ta barışın bir an önce sağlanması ya da Lenin'in her zamanki keskin ifadesiyle "burjuvazinin boğazlanması gerekiyordu ve bunun için iki elleri de serbest olmalıydı."[19]

Bu ayrışmalar yüzünden, Troçki'nin önderliğindeki Bolşevik müzakereciler Brest-Litovsk'ta zamana oynadılar. Ancak Şubat sonunda, Almanlar Petrograd'ı bombalayınca barış istemek zorunda kaldılar. Almanların koşulları, Ocak'ta bir anlaşma yapılsaydı, talep edeceklerinden çok daha ağırdı. Brest-Litovsk Antlaşması'na göre, Rusya Avrupa kıtasındaki eski imparatorluk topraklarının büyük bölümünden vazgeçmek zorunda kaldı. Polonya, Estonya, Litvanya Almanya'nın himayesi altında sözde bağımsızlıklarını elde ettiler. Sovyet askerleri Ukrayna'dan çıkarıldı ve Ukrayna hemen ardından yarım milyon Alman askeri tarafından işgal edildi. Sonuçta, Sovyet Cumhuriyeti, nüfusunun yüzde 34'ünü, tarım arazilerinin yüzde 32'sini, endüstriyel kapasitesinin yüzde 54'ünü ve kömür madenlerinin yüzde 89'unu kaybetti (turba ve odun en büyük yakıt kaynakları haline geldi).[20] Bir Avrupa devleti olarak, Rusya 17. yüzyıl Moskova Knezliği'ne denk bir statüye indirildi. Sovyet başkentinin 12 Mart'ta Moskova'ya taşınması, Avrupa'dan çekilişi sembolize ediyordu. Petersburg her zaman bir Avrupa şehri, "Rusya'nın Batı'ya açılan penceresi" olmuştu; buna karşılık, Moskova ülkenin Asya geleneklerinin fiziksel bir anımsatıcısıydı. Uluslararası bir hareket olarak devrim ağır bir darbe almıştı. Ancak diğer yandan da Rus Devrimi kurtarılmıştı.

İç Savaş'ın orduları oluşturuluyordu. "Beyazlar" olarak bilinen Bolşevik karşıtı güçler, "Kızıllar"ı iktidardan indirmek ve "eski Rusya"yı yeniden

19 RGASPI, f. 17, op. 1, d. 405, l. 1-13.

20 J. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace* (New York, 1938), s. 269.

inşa etmek dışında belirli ya da birleştirici bir ideolojisi olmayan karışık bir gruptu. Ancak o Rusya'nın nasıl olacağı –monarşi mi, cumhuriyet mi; imparatorluk mu, federasyon mu ya da özel mülkiyete mi yoksa sosyalist topluma mı dayanan bir sistem kurulacağı– onları bölen bir meseleydi.

Güney Rusya'da, Gönüllüler Ordusu vardı. Bolşevik darbesinin ardından Kornilov tarafından Don bölgesinde kurulan bu ordu esas itibariyle subaylardan oluşuyordu. Bu subayların sağcı politikaları, savaşı yürütmelerini bekledikleri Don Kazakları'nın tepkisini çekiyordu zira genç Kazakların büyük bölümü Gönüllüler Ordusu'nun komutanlarının aksine Rus İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını değil, kendi sosyalist cumhuriyetlerini kurmak istiyorlardı. Kornilov'un Nisan 1918'deki ölümü üzerine komutanlığı üstlenen General Anton Denikin politikalarını net bir biçimde ortaya koyamadı. 1917 deneyimi ona orduyu siyasetin dışında tutmak ve "Tek ve Bölünmez Rusya" gibi basit sloganlara bağlı kalmak gerektiğini öğretmişti ancak bu sloganlar Kazakların ve diğer azınlıkların sevgisini kazanması bakımından hiçbir işe yaramıyordu.

Öte yandan, Volga'daki bir Çek Lejyonu, Kurucu Meclis'in yeniden oluşturulmasını ve savaşa kaldığı yerden devam edilmesi için mücadele eden, Samara merkezli SR hükümeti Komuç'u destekleyen başlıca kuvvetti. Alman hatlarının gerisinde sıkışıp kalan Çekler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan ulusal bağımsızlıklarını kazanmak için savaşa yeniden dahil olmaya istekliydiler. Köylülerden fazla destek bulamayan, siyasi açıdan zayıf durumdaki Komuç bir süre sonra, bir grup sağcı subayın çarın Karadeniz Donanması Komutanı Amiral Kolçak'ı başına getirdikleri, Bolşeviklerle savaş için köylüleri askere almaya başlayan bir askeri diktatörlüğün bulunduğu Omsk'taki Sibirya Ordusu'na bağımlı hale geldi. Batılı devletler, Rusya'nın yeniden savaşa girmesini sağlaması umuduyla –en azından İç Savaş'a müdahil olmalarını bu biçimde açıklıyorlardı– tüm bu karşı devrim hareketlerini destekliyorlardı ve buna dayanarak, tanklar ve uçaklar da dahil, teçhizatlarının büyük bölümünü sağladılar ve Kızıllarla savaşta onlara destek olmak için birlikler gönderdiler.

Kızıl Ordu Volga cephesinde kuruldu. Başlangıçta devrimci coşkuları, daha deneyimli Çek askerlerle başa çıkmaları için yeterli olmayan işçi milisleri, Kızıl Muhafızlar'dan oluşuyordu. Çeklerin kolaylıkla kazandığı zaferler savaş komiseri Troçki'nin Kızıl Ordu'nun imparatorluk ordusu örnek alınarak, Kızıl Muhafızlar yerine zorunlu askerlerden, (çarlık döneminden kalma) deneyimli subaylardan oluşacak ve bir komuta merkezi bulunacak biçimde reformdan geçirilmesi gerektiğini açıkça anlamasına neden oldu. Düşük rütbelilerin çoğu, eski askeri düzene dönüş olarak gördükleri bu reformlara tepki duydu. Çarlık döneminin eski subaylarını, rütbe alarak

terfi etmelerinin önündeki engel olarak görüyorlardı. Subayların ve diğer "burjuva uzmanlar"ın alt tabakadan gelen bu tepkisi etrafında bir Askeri Muhalefet ortaya çıktı. Kaleleri, acımasız yöntemleriyle tanınan Stalin'in, her ne kadar kısa süre sonra komutayı devralıp Troçki'nin çarlık subaylarını topluca tutuklayarak ortalığı kasıp kavurmuşsa da, tahıla el koymak üzere gönderildiği Çariçin Cephesi'ndeydi.

Toplu askere alımlar Haziran'da başladı. Kızıl Ordu 1919 ilkbaharında bir milyon asker silah altına aldı; bu sayı 1920'de iki katına, 1921'de 5 milyona çıktı. Bu, daha önce gördüğümüz gibi, ülkenin geri kalmışlığı nedeniyle niceliğin niteliğin önüne geçtiği bir uygulamaydı. Ordu kuvvetleri, savaşta büyük zarar gören ekonominin, onların mühimmat, ulaştırma, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayamayacağı kadar büyüdü. Askerlerin morali bozuldu ve binlercesi, özellikle köylerinde onlara ihtiyaç duyulan hasat zamanında, firar etti. Yeni alınan askerlerin hiçbir eğitime tabi tutulmadan savaşın içine atılması, onların da firar etme olasılığını yükseltiyordu. Böylece toplu asker alımlarının ikmal yetersizliğine ve toplu firarlara neden olduğu bir kısırdöngü oluştu. Bu durum, Sovyet ekonomisini, üretimin tamamını ordunun ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmasını amaçlayan bir sisteme –bilinen adıyla Savaş Komünizmi– hapsetti.

Savaş Komünizmi Bolşeviklerin komuta ekonomisine yönelik ilk adımlarıydı. Kimileri bunun doğrudan komünist topluma giden yolu açacağına inanıyordu. Sistem Mayıs 1918'deki tahıl tekeliyle başladı ancak geniş kapsamlı bir dizi devlet kontrolü uygulamasıyla –özel ticaretin kaldırılması, sanayi işletmelerinin millileştirilmesi, emeğin militarizasyonu ve hepsinden önemlisi, 1920'de paranın ortadan kalkmasını sağlayacağı düşüncesiyle genel karne sisteminin getirilmesi– genişledi.

Tahıl tekeli, rejimin ne yiyeceğin ne yakıtın bulunabildiği ilk altı ayında işçilerin şehirlerden toplu göçüne bir tepkiydi. Bir milyon işçi daha kolay beslenebilmek için kırsal bölgelere taşındı. Devrim –uğradığı başarısızlık uzun süreden beri Bolşevikler için uyarı görevi yapan 1871 Paris Komünü gibi– yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Paris Komünü'nün başarısızlığı onlara şehirlerdeki güçlü konumlarını korumak istiyorlarsa, kırsal bölgelerde gıda maddeleri için savaşmaları gerektiğini öğretmişti.

Krizin altında, köylülerin kalan ürünlerini değersiz kâğıt para karşılığında satmak istememeleri yatıyordu; bu, imalatın azaldığı ve fiyatlarda keskin bir artışın yaşandığı savaş yıllarına kadar uzanan bir problemdi. Giysi ve ev eşyalarını tahıl çuvallarıyla takas etmek için kentlerden trenle gelen "tahsildarlar"ın bulunduğu bir takas ekonomisi gelişti. Deri ceketli Çeka ajanları, "spekülasyon" adını verdikleri bu ticareti ortadan kaldırmak için dolaşıyorlardı ancak tahsildarların sayısı o kadar çoktu ki bununla başa çıka-

madılar. Dolayısıyla daha zorlayıcı tedbirler alındı. Tahıl tekeli altında, tüm köylülerin kalan ürünleri devletin malı haline geldi. Fabrikalarda Bolşevikler tarafından silahlı birlikler örgütlendi ve tahıla zorla el koymak üzere kırsal bölgelere gönderildi. Hiç ürün bulamadıkları zaman, bunun "kulaklar" –Bolşevikler tarafından icat edilen hayali bir "kapitalist" köylüler sınıfı– tarafından saklandığını varsaydılar ve haksız bir "tahıl savaşı" başladı. Askeri birlikler köylüleri dövüp onlara işkence ettiler; ellerindekini verene kadar –bunlar genellikle son gıda stokları ve gelecek yılın tohumlarıydı– köyler yakıldı. İç Savaş'ta Kızıl cephelerin ardında yüzlerce köylü ayaklanması –Bolşeviklere göre "kulak karşı devrimi" – oldu.[21]

İç Savaş, baskı ve silah zoruyla yönetim yöntemleri bu yıllarda yerleşen Bolşevik rejimini biçimlendiren bir deneyimdi. Askeri olağanüstü hal, diktatörlüğünü güçlendirdi. Olağanüstü hal, Bolşevikler tarafından "sınıf düşmanları"nın topluca tutuklanması ve kurşuna dizilmesiyle yaşanan "Kızıl Terörü" haklı göstermek ve Parti devletinin, Savaş Komünizmi altında ekonominin ve toplumsal yaşamın her alanını kontrol altına alan merkeziyetçi güçlerini genişletmek amacıyla kullanıldı. 1920'de, Sovyet bürokrasisinde görevli yaklaşık 3 milyon kişi vardı. Bu bir Proletarya Diktatörlüğü değil, Bürokrasi Diktatörlüğü'ydü.

Parti'ye kaydolmak bürokrasi basamaklarında yükselmenin en emin yoluydu. İç Savaş sırasında bir milyondan fazla kişi Parti'ye katıldı. Pek çok kişi, askerlerine okumayı, bir Bolşevik gibi konuşmayı ve davranmayı öğreten Kızıl Ordu tarafından üye yapıldı. Yönetim, bu kitle akışının Parti'nin niteliğini yitirmesine neden olacağından endişe ediyordu. Parti'nin, yalnızca üyeliğin getirdiği avantajlar (daha iyi iş, daha kaliteli gıda ve yakıt payı, özel dükkânlara giriş hakkı vs.) dolayısıyla gelen bu kariyeristlerle dolup taşmasının önüne nasıl geçebilirlerdi? Parti maskesinin arkasına gizlendiklerinde onların kim olduklarını nasıl anlayabilirlerdi? Onlara "kızılımsılar" (Dış görünüşte Kızıl, içten içe Beyaz) adını verdiler. Yıllık üye tasfiyeleri yapılıyordu. Ancak bu endişe en azından, Stalin'in tasfiyelerini körüklediği 1930'lara kadar bir güvensizlik kaynağı olmaya devam etti.

Parti büyüdükçe, üyeleri de Sovyetler'e hâkim olmaya başladılar ve onları bir meclis tarafından kontrol edilen yerel devrimci kuruluşlarken, Parti devletinin bürokratik organlarına dönüştürdüler. Taşra kentlerinde ve bazı kasabalarda, komutaları altındaki bölgeyle mutlaka bir bağlantısı bulunmayan, merkezi bir Bolşevik havuzundan seçilerek Moskova tarafından atanan Sovyet yöneticiler vardı. Ancak kırsal bölgelerde, yapılacak atamalarla doldurulamayacak kadar çok *volost* Sovyeti vardı. Buralarda kontrolü ele alan

21 O. Figes, *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917-1921* (Oxford, 1989), s. 150 vd.

Bolşevikler, büyük bölümünü savaştan dönen, askeri teknikler ve örgütlenmeler hakkında yakın zamanda beceriler edinmiş, okuryazar ve sosyalist düşüncelere ilişkin bilgi sahibi askerlerin oluşturduğu genç köylülerdi.[22] 1903'te ankete katılan köy çocukları gibi, onlar da çiftçilik hayatına dönmek istemiyorlardı ama Parti'de çalışmayı büro işi sahibi olmanın yolu olarak görüyorlardı. Köylülerin dünyasında, komünist rejimler köy çocuklarının bürokratlar sınıfına girme arzuları üzerine inşa edilmiştir.

1920 ilkbaharı itibariyle Bolşevikler İç Savaş'ı neredeyse kazanmışlardı. Kolçak'ın ordusu Sibirya'da yenilgiye uğratılmıştı. Denikin'inki Kırım'a çekilmişti; orada komutayı devralan General Wrangel'in emrinde Beyazlar son bir direniş gösterdiler. Kasım'a kadar onların da üstesinden gelinmişti. Binlerce yenik asker onları sürgüne götürecek müttefik gemilerine doluştu.

Bolşeviklerin başarısının anahtarı neydi? Parti disiplinine ve organizasyonuna sahiplerdi. Kitlelerin desteğini almalarını sağlayan belirgin sembolleri bulunan (Kızıl Bayrak ve Kızıl Ordu'nun amblemi Kızıl Yıldız) birleştirici bir hedefleri de (devrimin savunulması) vardı. Bolşevikler matbaa makineleriyle, kütüphanelerle, tiyatro topluluklarıyla (açık yük vagonları sahne olarak kullanılıyordu) ve hatta vagonların içinde sinemalarla donatılmış özel ajit trenleriyle cepheye taşıdıkları farklı araçlarla –posterler, broşürler, ücretsiz gazeteler, filmler, ajitasyon dramaları– yürüttükleri propaganda işinin ustalarıydı.

Propagandaları, çok uzun zamandan beri halk isyanlarının esin kaynağı olan eski dini mitlere –toplumsal adalet ve özgürlük– zekice uyarlanmıştı. Halkın okuryazarlık oranı düşük ve siyasi söylemlere fazla hâkim olmayan kesimi tarafından kolayca ulaşılabilen ve anlaşılabilen basit görsel ve simgesel bir iletişim yolu benimsendi. Kırsal kesimde yaşayan yoksullara hitap eden broşürlerde sosyalizm İsa'nın yaptıklarına benzetiliyordu. Lenin'in Ağustos 1918'de suikast girişimine uğramasının ardından yükselişe geçen Lenin kültü de belirgin dini imalar içeriyordu. Lenin, halkının davası için ölmeye hazır ve suikasttan sağ çıktığı için mucizevi güçlerle ödüllendirilmiş Mesih benzeri bir kişi olarak tarif ediliyordu.

Kızıl Yıldız'ın bile halk inanışında derin kökleri bulunan dini çağrışımları vardı. Bir Kızıl Ordu broşüründe askerlere şapkalarında ve üniformalarında neden Kızıl Yıldız bulunduğu anlatılıyordu: Yanan, dünyayı aydınlatan ve adının taşıdığı iki anlamı, adaleti ve hakikati getiren kızıl bir yıldızı alnında taşıyan Tanrıça Pravda'nın sembolüdür. Kızıl yıldız bir gün, hükümdarlığı dünyaya karanlık ve kötülük getiren Krivda (yalan anlamında) tarafından ça-

22 O. Figes, "The Village and *Volost* Soviet Elections of 1919", *Soviet Studies*, c. 40, no. 1 (1988), s. 21-45.

lınır. En sonunda halk Pravda'nın çağrısıyla yıldızı geri almak üzere Krivda'ya karşı ayaklanır. Broşürde, Kızıl Ordu'nun "cesur delikanlılarının, dünyaya hakikatin hükmetmesi için Krivda'yla ve onun uğursuz destekçileriyle savaştığı" ifade ediliyordu.[23]

Halk efsanelerinin harekete geçirici etkisi Bolşeviklerin başarısının tek nedeni değildi. Coğrafya da önemli bir etmendi. Nüfusun büyük bölümünün yaşadığı ve ülkenin, Moskova'da bir örümcek ağı gibi birleşen, Beyazların saldırısına uğradıkları her yerde kuvvetlerini ve kaynaklarını bir cepheden bir diğerine aktarabilmelerini sağlayan demiryollarının önemli bölümünün bulunduğu Orta Rusya kontrolleri altındaydı. Buna karşılık, Beyazlar farklı cephelerde çarpışmak zorundaydılar. İletişim ağına sahip olmadıkları için Kızıllara yönelik operasyonlarını koordine etmekte güçlük çektiler. İkmal maddelerinin büyük bölümünün karşılanmasında da müttefiklere bel bağlamak zorundaydılar.

Ancak Beyazların yenilgisinin temelinde politikalarının başarısızlığı yatıyordu. Kitlelerin desteğini kazanmaya yönelik politikalar ortaya koymakta isteksiz davrandılar. Yeni devrimci gerçeklere hiç ayak uyduramadılar. Ancak İç Savaş'ın son yılında, o da müttefiklerin ısrarı sonucunda, propaganda çalışmalarına gerçek kaynaklar ayırmaya başladılar ancak bu çalışmalar da halktan çok, müttefik devletlere yönelikti. Beyazların, ulusal bağımsızlık hareketlerini tanımayı reddetmesinin de ağır sonuçları oldu. Polonyalıların, Ukraynalıların, Estonyalıların ve Finlerin –askeri dengeyi lehlerine çevirmeye yarayacak herkesin– desteğini kaybetmelerine ve Rusya'dan, Beyazların vermeye istekli olduğundan daha fazla özerklik talep eden Kazaklarla ilişkilerinin karmaşık bir hal almasına neden oldu.

Bununla birlikte, Beyazların yenilgisinin ana nedeni topraktaki köylü devrimini kabul edememeleriydi. Bu durum onların, 1917'de köylülerin toprak kazanımının en yüksek olduğu, İç Savaş'ın sonucu belirleyici muharebe alanı, merkezi tarım bölgesinde yaşayan taşra nüfusuna yabancılaşmasına neden oldu. Bu belirgin eksiklik Denikin'in 1919'da Moskova'ya düzenlediği saldırıda açık biçimde görüldü. Beyazlar Ukrayna'da ve Yukarı Volga'daki üslerinden kuzeye ilerlediler. Ya hep ya hiç anlayışıyla, Moskova'ya ulaşmak için hızla yol aldılar. Kızıl Ordu'nun ana cephaneliği olan, o tarih itibariyle işçi grevlerinin ortasında bulunan ve alınması halinde Moskova Savaşı'nda Beyazlara büyük avantaj kazandıracak Tula yakınlarındaki Orel'i Ekim ayının ortalarında ele geçirdiler. Beyazlar, bir kez, Güney Cephesi'ndeki saldırılarını, General Yudeniç komutasında Estonya üzerinden Petrograd'a yönelik bir başka saldırıyla aynı zamana denk

23 Figes ve Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution*: ..., s. 152.

getirmeyi başarmışlardı. Bolşevikler telaşa kapıldılar. Moskova'nın düşmek üzere olduğunu düşündüler. Pek çokları yurtdışına kaçmak üzere valizlerini topladı. Sovyet başkentinin tahliye edilmesine yönelik gizli planlar yapıldı. Ancak bu hayati anda, Tula Savaşı dengelendiği sırada, hepsi Kızıl Ordu kaçağı, o bölgeli çeyrek milyon köylü asker Beyazlarla savaşmak üzere kendi isteğiyle geri döndü.[24] Köylüler gıda müfrezeleri ve komiserleriyle Bolşevik rejimini sevmeseler de toprak devrimlerini savunmak için Beyazlara karşı onun yanında yer alacaklardı.

Beyazlar yenilgiye uğrayınca, köylüler varlıklara el koyma politikaları onları açlığın eşiğine getiren Bolşeviklerin aleyhine döndüler. 1920 sonbaharına dek köylü savaşları bütün ülkeyi sardı. Çoğu küçük isyanlardı fakat bazen Ukrayna'da Mahno'nun ya da Tambov'da Antonov'unkiler gibi, Yeşiller adı verilen, köylü hükümetleri kuran daha büyük ordular da vardı. Nerede olursa olsun hedefleri esas itibariyle aynıydı: 1917'deki köylü özerkliğini yeniden oluşturmak. Bazıları bunu şu sloganla ifade ediyordu: "Komünistlerin olmadığı Sovyetler!"

Kırsal bölgelerin büyük bölümünde Bolşevik gücü varlığını yitirdi. Şehirlere tahıl sevkıyatı ciddi biçimde zarar gördü. İşçiler greve gitti. Öfkelerinin nedeni yalnızca kıtlık değildi. 1917'de güçlükle elde edilen hakların kaybedilmesini protesto ediyorlardı. Sendikaların, Parti'nin endüstriyel bürokrasisine askeri bir düzendeymişçesine tabi kılınmasına –bu, Troçki'nin 1920'den itibaren ulaştırma komiseri olarak uyguladığı politikaydı– itiraz ediyor ve Parti politikaları giderek yönetim tarafından belirlenip daha sonra alt kademelerdekilere dayatılır hale geldiği için Parti'de demokrasinin gerilemesi olarak gördükleri her şeye karşı çıkıyorlardı. Aleksandr Şlyapnikov ve Aleksandra Kollontay liderliğinde, daha fazla sendika gücü ve Sovyet demokrasisine dönüş çağrısında bulunan Bolşevik grubu, Lenin'in taktığı adla, İşçi Muhalefeti'yle seslerini duyurdular. Moskova'da grevler başladı ve kısa süre sonra, devrimin dördüncü yıldönümü olan 27 Şubat'ta sokaklarda şu duyurunun yapıldığı Petrograd'a yayıldı. Bu yeni bir savaş çağrısıydı:

> İşçilerin ve köylülerin özgürlüğe ihtiyacı var. Bolşeviklerin kararnamelerine göre yaşamak istemiyorlar. Kendi kaderlerini kontrol etmek istiyorlar. Tüm tutuklu sosyalistlerin ve partili olmayan işçilerin serbest bırakılmasını, sıkıyönetimin kaldırılmasını, tüm işçiler için ifade, basın ve toplanma özgürlüğü, fabrika komitelerinde, sendikalarda ve Sovyetler'de serbest seçimler yapılmasını talep ediyoruz.[25]

---

24 O. Figes, "The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War", *Past & Present*, c. 129, Sayı 1 (1990), s. 206-209.

25 *Konshtadtskii miatezh: sbornik statei, vospominanii i dokumentov* (Leningrad, 1931), s. 26.

O gün isyan Kronstadt deniz üssüne sıçradı. Troçki 1917'de Kronstadt denizcilerinden "Rus Devrimi'nin gurur ve onur kaynağı" olarak söz etmişti. Bu denizciler Ekim'de iktidarın ele geçirilmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdi. Ancak şimdi Bolşevik diktatörlüğünün sona ermesini istiyorlardı. Yeni bir Sovyet seçerek, konuşma ve toplanma özgürlüğü, "tüm işçilere eşit pay" ve el koymalara son verilmesini talep ettiler.[26] İsyanın bastırılmasında komutayı bizzat Troçki üstlendi. Saldırı, 7 Mart'ta, 10. Parti Kongresi Moskova'da toplanırken deniz üssünün bombalanmasıyla başladı.

Kongre'de Lenin, el koyma işlemlerinin yerini alacak bir ayni vergi getirdi. Vergi ödendiğinde, köylülerin ihtiyaç fazlası gıda maddelerini serbest piyasada satmalarına izin verildi. Lenin, bunun, Beyazların tamamından "çok daha tehlikeli" köylü ayaklanmalarını bastırmak ve köylülerle yeni bir ittifak (*smychka*) kurmak için gerekli olduğunu savundu. Bu, Savaş Komünizmi'nin temel dayanağının terk edildiğini ve sosyalist sistem içerisinde özel ticarete ve küçük ölçekli imalata izin verilecek Yeni Ekonomi Politikası'nın (NEP) temellerinin atıldığını gösteriyordu. Bunun kapitalist sistemin geri gelmesine neden olacağından endişe eden çok sayıda Bolşevik vardı. Ancak Lenin, devletin "ekonominin hâkim tepeleri"ni (ağır sanayi, kamu hizmetleri ve doğal kaynaklar) kontrolü altında tuttuğu sürece, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere özel tarıma, perakende ticarete ve el sanatlarına izin verilmesinde bir sakınca olmadığını savundu.

Lenin, Parti'nin bütünlüğünü güçlendirmek ve İşçi Muhalefeti'ni bastırmak için Parti içinde hizipleşmeyi yasakladı. Bu, hayati bir karardı. Bundan böyle, Merkez Komitesi de Parti'yi, Parti'nin ülkeyi kontrol altında tuttuğu aynı katı diktatoryal çizgide yönetecekti. Hiçbir grup, Parti'den ihraç edilmek anlamına gelen "hizipçilik" suçlamasıyla karşılaşmaksızın komitenin kararlarını sorgulayamazdı.

NEP, Savaş Komünizmi modelinin özünü oluşturan, sosyalizmi kararnameler yoluyla inşa etme ütopyasından geçici bir geri adım olacaktı. Bu, Rusya'yı olduğu gibi yani küçük köylü çiftliklerinden oluşan bir ülke olarak kabul edip bunları sosyalist sektörle piyasa vasıtasıyla meşgul edecek politikalar oluşturmak anlamına geliyordu. Lenin, Kongre'ye "sosyalizme anında geçişin yalnızca gelişmiş kapitalist ülkelerde mümkün olduğunu" söyledi. Bu, Menşeviklerin 1917'de söyledikleriyle aynıydı. Şimdi, Bolşeviklere "Burjuvazi eliyle komünizm inşa etme" görevine girişme çağrısında bulunarak onların yaklaşımını benimsiyordu. Savaş Komünizmi altında tamamı saldırıya uğrayan, "sınıf düşmanı" olmakla suçlanan Kilise'yle, özel girişimle, entelijansiyayla ve onun "burjuva" kültürüyle yeni bir geçici uzlaşma sağlanma-

26 Bkz. I. Getzler, *Kronstadt, 1917-1921: The Fate of a Soviet Democracy* (Cambridge, 1983).

lıydı. Lenin'in vizyonunun gerçekleşmesi için Bolşeviklerin yön değiştirmesi gerekecekti. Artık insanları silahla tehdit ederek hüküm süremezlerdi. Lenin "daha yavaş ilerlemeleri" gerektiği yönünde uyarıda bulundu. Ülkeyi "düzgün yönetmeyi öğrenmek için" Batı eğitimine ve kültürüne gereksinimleri vardı. Peki, bunu yapmaya hazır mıydılar?

9

Eski Rusya Savaşı

Piyasanın yeniden yapılanması Sovyet ekonomisini canlandırdı. Özel ticaret, savaş, devrim ve İç Savaş'la geçen yedi yıllık süreçte kronikleşen kıtlığa anında çare oldu. Bitpazarları canlandı. Köylüler ürünlerini pazarlara getiriyorlardı. Her yerde özel kafeteryalar, mağazalar ve lokantalar açıldı. Uzun zamandır unutulmuş lüks ürünler (tereyağı, peynir, et, pasta, şekerleme) vitrinlerde sergileniyordu. Özel ticaretle uğraşanların oluşturduğu yeni bir zenginler sınıfı, Nepmen [NEP], kısa sürede ortaya çıktı. Bu zenginler, eşlerine ve metreslerine elmaslar, kürkler alıyor, büyük ithal otomobillerle geziyor, yeni açılan yarış pistlerinde ve kumarhanelerde harcadıkları paraları pahalı otellerin barlarında yüksek sesle anlatarak böbürleniyorlardı. Devrim bunun için mi yapılmıştı? Pek çok kişi bu soruyu soruyordu. Binlerce işçi, Proletaryanın Yeni Sömürüsü adını verdikleri NEP'ten iğrenerek Parti kartlarını attı.

Kentlerdeki NEP karşıtlığı, devlet mağazalarındaki yiyecek kıtlığı nedeniyle daha da sertleşti. Sorunun temelinde, daha önce olduğu gibi, köylülerle ticareti yapılacak tüketim mallarının bulunmaması yatıyordu. İç Savaş sanayiye ağır zarar vermişti. İyileştirilmesi, 1922 ve 1923'te hasadın iyi olduğu köylü çiftliklerinden daha uzun sürdü. Sonuçta, indirilen tarımsal fiyatlar ile aşırı artan tüketim malı fiyatları arasındaki uçurum ("makas krizi") derinleşti. Sanayi ürünlerinin maliyetleri arttıkça, köylülerin devlet depolarına sattıkları tahıl miktarı azaldı. Devletin alım oranları da köylülerin hane giderlerini karşılayamayacak kadar düşüktü. Bolşevikler bu meselenin nasıl ele alınması gerektiği konusunda ikiye bölündüler. Parti'nin, Troçki gibi, sol kanadında bulunanlar en büyük önceliğin fabrika ürünleri arzının artırılmasında olduğu düşüncesindeydiler. Tarımsal fiyatların düşük tutulmasından ve geniş çaplı sanayi üretimini geliştirmek için, devlet planlamasından da istifade ederek, tahılın gerekirse zorla alınmasından yanaydılar. Buharin gibi sağcılarsa, sanayileşme için sermaye birikim oranının azaltılmasını gerektirse bile alım fiyatlarının yükseltilmesini savunuyorlardı. Yüksek fiyatlar, köylülerin tahıl alışverişini teşvik edecek ve devletin, devrimin yaşamasının temel dayanağı, köylülerle ittifakı, *smiçka*'yı koruyacaktı.

NEP'in uluslarası alandaki sonuçlarına ilişkin de fikir uyuşmazlıkları vardı. Bolşevikler iktidara geldiklerinde, hepsi devrimin gelişmiş sanayi

toplumlarına kısa sürede yayılacağını tahmin etmişti. Onların görüşüne göre sosyalizm, düşman kapitalist devletlere karşı kendini savunması için gereken makine ve silah sanayisinden yoksun olduğu için Rusya'da sürdürülemezdi. Devrimin bir özgürlük gücü olarak tüm dünyaya yayılacağını hayal ediyorlardı. Diğer ülkelerin komünistlerini Moskova'nın liderliğinde örgütlemek üzere Komintern'i (Komünist Enternasyonal) kurmalarının nedeni buydu. Komintern'in kuruluşu, sosyalistlerin ülkelerinin savaş kampanyalarını destekleyip desteklemeyecekleri tartışmaları arasında 1916'da dağılan İkinci Enternasyonal'deki sosyalist partilerin tutumundan esaslı bir kopuştu. Bolşevikler 1918'de, içlerinden bazıları ülkelerinin savaş hükümetlerini desteklemiş Sosyal Demokratlar'a ideolojik muhalefetlerini ortaya koyarak, SD'lerin yerine Komünist Parti adını aldılar. Bu ayrım, 1920'de kabul edilen "Yirmi Bir Koşul"la üye partilere adlarını komünist olarak değiştirme, parlamenter sosyalist partilerin "sosyal yurtseverler"iyle mücadele etme ve komünizmin dünyadaki tek merkezi, hepsinin gerçek anavatanı Sovyet Cumhuriyeti'ni bağlılıkla destekleme zorunluğu getiren Üçüncü Enternasyonal adıyla bilinen Komintern tarafından pekiştirildi. Rusya, Komintern vasıtasıyla, uluslararası arenada yeni bir konum elde etti. Komünizm ona yeni bir mesiyanik rol yükledi. Üçüncü Roma olduğu hakkındaki Ortaçağ mitine göre, Moskova dünyanın tek gerçek kutsal kurtarıcısı olarak tarif edilmişti. Şimdi ise, Üçüncü Enternasyonal'in başında, kapitalist baskıdan kurtuluş misyonunu üstlenmişti. Komintern'e katılan Batılı Komünistler, Rusya'nın liderliğini kabul etti.

Ancak 1924'e gelindiğinde Batı'da bir devrim olasılığının düşük olduğu anlaşılmıştı. Savaşın hemen sonrasındaki istikrarsızlık sona ermişti. İtalya'da Faşistler iktidara gelmişti. Almanya'da komünistlerin örgütlediği grevler daha büyük ayaklanmalara dönüşmemişti. Devrimi yakın gelecekte ihraç etme hedefini terk eden Stalin ve Buharin "tek ülkede sosyalizm" politikasını geliştirdi. Bu, Parti'nin devrim stratejisinde çarpıcı bir dönüştü. Sanayileşmiş devletlerden gelecek desteği beklemek yerine 1922'de Rusya, Transkafkasya, Ukrayna ve Belarus Sovyet Cumhuriyetleri'nin birleşmesiyle kurulan Sovyetler Birliği artık kendine yeter hale gelmeli ve kendi ekonomisinden sağlayacağı sermayeyle sanayisini inşa edip kendini savunmalıydı. Batı'dan ithal edilen alet ve makinelerin maliyetini karşılamak için tahıl ve hammadde ihraç edecekti.

NEP'le ilgili tartışmalar, zamanla ilgili bir meseleye dönüştü. Sovyetler Birliği'nin NEP'in piyasa mekanizmaları aracılığıyla sanayileşmesi ne kadar sürecekti? Bu araçlar, Sovyetler Birliği'nin savunma sanayisini, kaçınılmaz olduğu konusunda herkesin fikir birliği içinde bulunduğu kapitalist devletlerle savaştan önce tamamlanacak kadar hızla inşa etmesi için yeterli

miydi? Bu endişe Stalin'in, Beş Yıllık Plan'ın başlatılmasıyla birlikte, iktidara yükselişini hızlandırdı.

Menşevik anı yazarı Nikolay Suhanov, 1917 tarihli muhteşem kroniğinde, Stalin'e ilişkin ünlü anlatımında onu "bulanık, yıldızı bir parlayıp bir sönen, ardında hiçbir iz bırakmayan bir kişi" olarak tarif etmiştir.[1] Stalin, anavatanı Gürcistan'da ve Kafkaslar'daki yeraltı faaliyetleriyle ve ardından tutuklanıp Sibirya'da sürgünde geçirdiği uzun seneler sonrasında Petrograd'da ortaya çıkmıştı. Milliyetler komiserliği, Rabkrin (İşçi ve Köylü Müfettişliği) komiserliği, Politbüro ve Orgbüro (Örgütlenme Bürosu) üyeliği ve Parti yönetiminden sorumlu genel sekretelik yaptı. Sonuç olarak, üstün nitelikleri olmasa da mütevazılığı ve gayretkeşliğiyle ün kazanmıştı.

Kısa boylu, kolu sakat, çiçekbozuğu yüzlü, Gürcü aksanlı bir Rusça konuşan Stalin, Parti'nin şehirli yöneticilerinin onu küçümsediklerini hissediyordu. Kinini asla unutmaksızın hızla saldırıya geçip kendisini destekleyecek tabanı Parti'nin alt kademelerinde oluşturarak intikam planını hazırladı. Tüm Bolşevik liderler onu hafife aldılar. Lenin de diğerleri kadar suçluydu. Onun sertliğine, şiddet yanlılığına ve suç işlemesine –bunlar onun dava için yararlı bulduğu yöntemlerdi– uzun süre göz yumdu. Nisan 1922'de onu Parti genel sekreteri yaptı. Stalin'in katı disiplininin, hizipleşme yasağını uygulamasına ve Parti'yi, NEP karşıtı işçilerin desteğini almaya devam eden İşçi Muhalefeti'nden kurtarmasına yarayacağını düşünmüştü. Bu, Lenin'in de farkına varacağı gibi çok büyük bir hataydı.

Stalin'in artan gücünün anahtarı, Parti aygıtı üzerindeki kontrolü ve düşmanlarını Parti'den uzaklaştırmak için OGPU polis teşkilatını (Çeka'nın yeni adı) gizlice kullanmasıydı. Genel Sekreter ve Orgbüro'daki tek Politbüro üyesi olarak, destekçilerini Parti'nin önemli bölgesel makamlarına terfi ettirebilir ve böylece Parti Kongresi'nde ve Merkez Komitesi'nde çoğunluk elde etmeyi güvence altına alabilirdi. Yalnızca 1922'de, Parti'nin taşra teşkilatından 42 yönetici de dahil, 1.000'den fazla üst düzey Parti yetkilisinin ataması Orgbüro tarafından yapıldı.[2] Ortaçağ'ın Moskova Knezliği'nde, prenslerin ve boyar klanlarının dışarıya kapalı ve titizlikle kademelendirilen hizmet sınıfı içerisinde sıralandığı *mestniçestvo* sisteminden çok da farklı olmayan *Nomenklatura*'nın –atamaları Merkez Komitesi tarafından yapılan statü, ayrıcalık ve iltimas hiyerarşisine göre sıralanan makamların listesi– esası buydu. Atanan bu kişiler Stalin'in, liderlik mücadelesinde sadık destekçileri oldular. Stalin gibi, onlar da mütevazı bir geçmişe sahipti. Çoğu, okula birkaç yıldan fazla gitmemişti. Marksist ideolojiye ilişkin başlangıç seviyesinde bilgiye

1 N. Sukhanov, *The Russian Revolution, 1917: A Personal Record*, ed. J. Carmichael (Oxford, 1955), s. 230.
2 S. Kotkin, *Stalin*, c. 1: *Paradoxes of Power, 1878-1928* (Londra, 2014), s. 432.

sahiptiler ve Troçki ile Buharin gibi teorilerine akıl erdiremedikleri entelektüellere güven duymuyorlardı. Stalin'in basit sözcüklerle ifade ettiği, yalın bilgeliğine güvenmeyi tercih ediyorlardı.

Aslında Stalin kendini güvende hissetmiyordu. Kuşkucu bir yapısı vardı ve Parti'nin yerel hücrelerinin "muhalifleri" (Menşevik ve SR partilerinin kalıntıları, İşçi Muhalefeti'nin ve Troçki'nin destekçileri) gizlediği düşüncesini takıntıya dönüştürmüştü. Sekreterlik ve ona bağlı Orgbüro üzerindeki kontrolü vasıtasıyla bölgesel Parti sekreterliklerine muhalif faaliyetleri (bu ancak Parti yönetimini eleştirmek anlamına gelebilir) ifşa etmeleri için baskı yaptı. Bu bölgesel yöneticilerin başarısını, arkadaşı Valeryan Kuybişev tarafından 1923'te devralınana dek başkanlığını yaptığı, Parti disiplininden sorumlu Merkezi Kontrol Komisyonu'na ilettikleri bilgilerin kalitesiyle ölçtü.

Stalin, Parti'nin kontrol ve cezalandırma mekanizmalarının ötesinde, genel sekreter sıfatıyla yanıtlar aldığı OGPU'ya da güveniyordu. Parti içinde ve toplumdaki "Sovyet karşıtı" gruplara ilişkin kanıtlar sunarak daha fazla kaynak ve yetki elde etmeye çalışan OGPU Başkanı Feliks Cerjinski'yle sıkı bir ittifak kurdu. Stalin, siyasi polisi Parti yetkilileri hakkında casusluk yapmak ve gerektiğinde onlara karşı kullanılabilecek suçlayıcı deliller (*kompromat*) toplamak veya uydurmak için kullanıyordu. Binlerce potansiyel muhalif Parti'den bu biçimde tasfiye edildi ve bu kişiler Parti'den atıldıktan sonra sorgulanmaksızın tutuklanabilir hatta öldürülebilirlerdi. Bizzat Stalin de yoldaşları hakkında casusluk yapmayı severdi. Sekreterlik bünyesinde, Parti yöneticileri hakkında, ele geçirilen yazışmalardan ve polis tarafından dinlenen konuşmalardan öğrenilen zaaflarına ve korkularına ilişkin bilgiler içeren bir ofis dolusu dosya oluşturan "gizli bir departmanı" vardı. Çalışma masasının çekmecesinde gizli olan bir telefonla, Kremlin'deki üst düzey hükümet yetkililerinin özel konuşmalarını dinleyebiliyordu. Tüm yoldaşlarını zaaflarını –metreslerini, kokain kullandıklarını, eşcinselliklerini– ve bunlardan nasıl istifade edeceğini biliyordu.[3]

Lenin, Mayıs 1922'de ilk felcini geçirdiğinde Stalin, genel sekreter olarak onun tıbbi bakımını üstlendi. Stalin, Lenin'in devre dışı kalmasıyla, Lenin'den sonraki liderlik yarışında hepsinin en önemli rakipleri olacağından korktuğu Troçki'ye karşı üçlü bir ittifak (Lev Kamenev ve Grigory Zinovyev'le) kurdu. Lenin, Stalin'den giderek daha fazla kuşkulanmaya başladı. 23 Aralık 1922 ile 4 Ocak 1923 arasında, yaklaşan 12. Parti Kongresi için parçalar halinde

3 Kotkin, *Stalin*, s. 433-441. B. Bazhanov, *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, çev. D. Doyle (Atina, O., 1990), s. 40. Ayrıca bkz. N. Rosenfeldt, "'The Consistory of the Communist Church': The Origins and Development of Stalin's Secret Chancellery", *Russian History* 9 (1982), s. 308-324; J. Harris, "Stalin as General Secretary: The Appointments Process and the Nature of Stalin's Power", S. Davis ve J. Harris, *Stalin: A New History* (Cambridge, 2005), s. 63-82.

yazdırdığı notlarda (daha sonra, Lenin'in Vasiyeti adıyla bilinecektir) Stalin'e sert eleştirilerde bulundu ve onun genel sekreterlik makamından uzaklaştırılmasını önerdi.

Stalin'in, Sovyetler Birliği'nin temelini oluşturacak bir federasyon kurma planına karşı çıkan Gürcü Bolşeviklere, milliyetler komiseri olarak yaklaşımı Lenin'i dehşete düşürmüştü. Bu plana göre, Rus olmayan uluslar "özerk" cumhuriyetler olarak Rusya'ya katılacak ancak Lenin'in, hastalığı nedeniyle çalışamaz duruma gelmeden önce eşit Sovyet cumhuriyetlerinden oluşan bir federasyon kurulmasına yönelik bizzat hazırladığı planlarda önerdiğinin aksine, birlikten ayrılma hakkına resmen sahip olamayacaklardı. Moskova'nın Kafkas Bürosu başkanı ve Stalin'in Kafkaslar'daki en yakın dostu Sergo Orconikidze, Gürcistan Cumhuriyeti'nin üzerindeki merkezi denetimi "milliyetçileri" ve "Parti görüşünden uzaklaşanları" tasfiye ederek kuruyordu. Bir gün, özel bir tartışma sırasında, Stalin'in planına karşı çıkan bir Gürcü Bolşevik'i tokatlamıştı. Lenin, bunu öğrendiğinde çok öfkelendi. Stalin'in ancak küçük milletlere zorbalık edebilen bir "Büyük Rus Şovenisti" olduğunu artık anlamıştı fakat gerekli olan, "derin bir ihtiyat ve uzlaşmaya hazır olmaktı". Stalin hakkındaki olumsuz görüşünün, Mart'ta bir başka çirkin olayı, Stalin'in, Lenin'in karısı Krupskaya'yı çok kaba davranarak taciz ve hatta tehdit ettiğini öğrendiğinde haklılığı kanıtlandı.[4] Bu olayla sarsılan Lenin birden hastalandı. Üç gün sonra, bu kez konuşma yetisini yitirmesine neden olacak bir felç daha geçirdi.

12. Parti Kongresi sonunda Nisan 1923'te toplandı. Vasiyet, Lenin'in isteğinin aksine delegelere okunmadı ancak onun iyileşeceğini umut eden Krupskaya tarafından saklandı. Lenin'in yazdırdığı bu notları ancak onun ölümünden sonra, Ocak 1924'te, Mayıs 1924'teki Parti Kongresi'nde delegelere dağıtılmak üzere bastırılması isteğiyle sekreterliğe sundu. Vasiyet bütün kongreye açıklanmadı ancak üçlü idarenin, delegeleri Stalin'in kullandığı yöntemleri düzelteceği vaatlerine inandırmayı başardığı küçük ve kurgulanmış bir toplantıda heyet başkanlarına okundu.

Troçki, Vasiyet'le ilgili bu karara karşı çıkamayacak kadar güçsüzdü (13. Parti Kongresi'nde Merkez Komitesi seçimlerinde 65. sırada gelmişti). Bunun yerine, Parti birliği adına düşmanlarıyla uzlaşmak ile üçlü idarenin "polis rejimi"ne karşı tabanın savunucusu gibi görünmek arasında kararsız kaldı. Onun NEP konusundaki sanayileşme yanlısı tutumunu benimseyen kıdemli Bolşeviklerden oluşan 46'lar Grubu Troçki'yi destekledi. Ancak bu onun yalnızca hizipçilik suçlamasıyla (Lenin'in getirdiği yasaktan beri Parti'ye karşı işlendiği kabul edilen suç) karşı karşıya kalmasına neden oldu. Muhalif

4 *Izvestiya, TsK*, no. 12 (1989), s. 193, 198.

yaftası yiyen ve "Bonapartist" arzular gütmekle suçlanan Troçki, Ekim 1923'te Parti Genel Kurulu'nda kınandı. Kamenev ve Zinovyev, onun Parti'den ihraç edilmesini istediler ancak her zamankinden ılımlı görünmeye çalışan Stalin buna karşı çıktı. Troçki'nin zaten bir gücü kalmamıştı. İki yıl sonra, 1925'te görevden alındığında Parti'den ihraç edildi, Kazakistan'a sürgün gönderildi ve en sonunda 1929'da Sovyetler Birliği'nden sınırdışı edildi.

Lenin, annesinin Petrograd'daki mezarının yanına gömülmek istemişti. Ancak Stalin cesedi mumyalayarak sergilemek istedi. Rus Ortodoks geleneğinde, bozulmamış beden kutsallığın göstergesiydi. Troçki, Ortaçağ Rusyası'nın dini kültlerine benzettiği bu düşünce karşısında dehşete düştü: "Daha önce Radonej Sergey'in Sarovlu Serafim'in kutsal kalıntıları vardı; şimdi bunların yerine Vladimir İlyiç'inkini koymak istiyorlar." Stalin, Politbüro'yu planını kabul etmeye zorladı. Lenin'in bedeni, ölümünden yalnızca bir hafta sonra açılan geçici bir ahşap mozolede sergilendi. Mozoleyi gören, yas tutanların çoğu, onun önünde eğiliyor, diz çöküyor, haç çıkararak bu yeni tanrıya dua ediyordu.[5]

Stalin, bu kültten diğer tüm Bolşevik liderlerden daha fazla yararlandı. 26 Ocak 1924'te Sovyetler Birliği Sovyetleri Kongresi'nde bir evanjelist üslubuyla yaptığı konuşmada, ölmüş liderlerinin ilkelerine ve başarılarına ilişkin, birbirini izleyen ifadeleri her seferinde aynı yeminle sonlandırdı: "Lenin yoldaş, sana ant içeriz ki bu buyruğunu onurla yerine getireceğiz!" Bilinen adıyla, "Büyük Yemin" konuşması, Stalin'i Leninist doktrinin en önde gelen havarisi haline getirdi. Yaptıkları, yeminini yerine getirdiği iddiasıyla gerekçelendirilecekti. Rakiplerini birer birer ortadan kaldırmak için "Leninizm"in savunulmasını kullandı.

Troçki'nin ve destekçilerinin (Sol Muhalefet) yenilgiye uğramalarıyla, NEP'e ilişkin köylü yanlısı yaklaşım uzun yıllar yerleşmiş göründü. Zinovyev ve Kamenev geç de olsa Troçki'nin tarafına geçmişlerse de, NEP'e ilişkin eleştirileri (özel sektörün, devletçi ekonomiye zarar vermek pahasına desteklenmesi) fazla etkili olmadı. Stalin, Buharin'in köylü çiftliklerini devlete daha fazla gıda maddesi satmaya teşvik etme çabalarını destekledi. Bu konuda elle tutulur bazı başarılar sağlandı. 1926'da tarımsal üretim, Rusya'nın en son, dünyanın en büyük gıda ihracatçılarından biri olduğu 1913'te ulaştığı seviyeleri yeniden gördü. Köylü çiftlikleri, tüketim mallarına erişimi kolaylaştıran kooperatifler aracılığıyla, toplumsallaşan ekonomide daha fazla tahıl satıyorlardı; kooperatiflerden aldıkları tarımsal destek (arazilerin yeniden düzenlenmesi, sulama, daha gelişmiş tarım araçları, gübre vs.) sayesinde verimlilikleri arttı.

5 N. Tumarkin, *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia* (Cambridge, Mass., 1997), s. 139-149, 160-164; O. Velikanova, *Making of an Idol: On Uses of Lenin* (Göttingen, 1996), s. 33-34.

Hükümetin vergilendirme politikalarından cesaret bulan çok sayıda köyde bile, toprağın ortaklaşa işlendiği ancak hayvanların ve tarım araçlarının hanelerin özel malı olarak kaldığı TOZ adı verilen basit kolektifler kuruldu. Zaman içinde, TOZ, NEP'nin piyasa yapıları içerisinde önemli bir kolektif çiftçilik sektörü oluşturabilirdi.

Ancak NEP için zaman daralıyordu. Sovyet gazetelerinin, Józef Piłsudski'nin Polonya milliyetçisi hükümetinin, Rusya'nın ilişkilerinin yıllardır gergin olduğu İngiltere'nin desteğiyle, Sovyet Beyaz Rusya'yı ve Ukrayna'yı işgal etmeyi planladığına ilişkin (Stalin tarafından yazdırılmasa da istismar edilen) yalan haberlerle dolu olduğu 1927'deki verimsiz hasat, devletin tahıl alımlarında keskin bir düşüşe neden oldu.* Stalin varlıklara el koyma politikasına geri dönülmesi çağrısında bulundu. Ülkeyi, onun sosyalist sanayileşmeye doğru ilerlemesini engellemek için tahılı alıkoyduklarını iddia ettiği kapitalist güçlerden ve onların müttefiki kulaklardan yalnızca İç Savaş yöntemleri kurtarabilirdi. NEP, ülkedeki sosyalist ilerlemelere paralel olarak kulakların ve tüm "Sovyet karşıtları"nın oluşturduğu tehdidin azaldığı düşüncesine dayandığı halde, Stalin, muhtemelen kendi paranoyak zihniyeti ve kendi polis devletini inşa etmek için sürekli krizlere ihtiyacı olduğunu düşündüğünden, devrim nihai zaferine yaklaşırken kulaklarla mücadelenin yoğunlaşacağına ilişkin yeni bir teori ortaya attı. Bu teori, kulaklar gibi "karşı devrimci" unsurları mağlubiyete uğradıkça, giderek artan bir çaresizlik içinde, terör ve komplo eylemleri yoluyla mücadele edecekleri yönündeydi. Stalin eski dostunu açıkça tehdit ederek, Parti'nin kulaklarla mücadelesini Buharin'in istediği gibi silahsız sürdürmesinin, devrimin "düşmanlarının" işine yarayacağı uyarısında bulundu. NEP'in piyasa mekanizmalarını ayakta tutmaya çalışan Buharin'in protestolarına karşı, 1928 hasadında el koyma politikası yeniden uygulanmaya başladı. İlgili politika bu kez, tahıl kotalarını tutturamamaları halinde gıda müfrezelerinin köylüleri tutuklamasına ve mülklerine el koymasına izin veren Ceza Kanunu'nun 107. maddesinin uygulanmasıyla sertleştirildi. Ural-Sibirya yöntemi olarak bilinen bu kampanyanın görece başarısı, Stalin'i, gıdanın kolektif çiftliklerdeki üretim noktasında kontrol altına alarak, "kulak grevini" kırmaya yönelik daha radikal önlemler almayı sürdürmeye ikna etti.

TOZ'lar gibi küçük kolektifler istikrarlı bir biçimde gelişse de Stalin, köylülerin yalnızca toprağın değil, tüm araçların ve hayvanların koletifleştirildiği daha büyük kolektif çiftliklere (*kolhoz*lar) katılmaya zorlanmasında ısrarcı oldu. 1929 yazından itibaren, bu kolektif çiftlikleri kurmak üzere kırsal bölgelere silahlı birlikler gönderildi. Ordu ve polis birlikleriyle takviye edilen

* *Daily Mail*'de yayımlanan ve Zinovyen'in başkanlığındaki Komintern'in İngiliz İşçi Partisi'ne sızdığına, İngiltere'de ve kolonilerinde Leninist bir devrim yapmak için onu kullandığına ilişkin yalan haber İngiltere'de 1924 seçimlerini Muhafazakâr Parti'nin kazanmasında büyük ölçüde etkili olmuştu.

bu birlikler köylere, bir *kolhoz* örgütlemeden geri dönmemeleri yönünde aldıkları kesin talimatlarla girdiler.

Köylülerin büyük bölümü ailelerinin yüzyıllardır sürdürdüğü yaşam biçiminden vazgeçmek zorunda kalmaktan korkuyordu; bu, aile çiftliğine, köylü komününe, köye ve kilisesine dayalı bir yaşamdı ve bunların hepsi "geri kalmışlığın" mirası olarak bir kenara atılacaktı. Birçok köyde isyanlar, komünistlere, *kolhoz* mallarına saldırılar, kiliselerin kapatılmasına karşı, genellikle köylü kadınların başı çektiği protestolar oldu. Neredeyse İç Savaş'ın sonunda, köylü savaşlarının Bolşevikleri el koyma politikasından vazgeçmek zorunda bıraktığı günlere geri dönülmüştü fakat rejim bu kez direnişi ezecek güce sahipti. Güçlerinin yetersiz olduğunu gören köylüler ya kaçtılar ya kolektif çiftlikler adına el konmasının önüne geçmek için hayvanlarını kestiler. Sovyetler Birliği'ndeki büyükbaş hayvan sayısı 1929-1930'da yüzde 30 oranında, 1928-1933'te ise yarı yarıya azaldı.

Direnen her köylü, kulak damgası yiyor ve OGPU'nun kontrolündeki ağaç kesim kamplarında ya da madenlerde çalıştırılmak üzere "özel yerleşimler"e gönderiliyordu. Politbüro, OGPU için bir milyon kulak ailesini bu ceza merkezlerine gönderme hedefi koydu. Buna karşılık, OGPU bu sayıyı toplam köylü ailelerin yüze 3'ü ile 5'i arasına taşıdı ve taşra teşkilatlarına, ne kadar ihtiyatlı olduklarını göstermek için çoğunlukla hedefin üzerinde kotalar verdi.

Kulaklara karşı girişilen savaş büyük bir insan kaybının yanı sıra, ekonomik bir yıkıma da neden oldu. Yeni kolektif çiftlikleri en iyi ve en çalışkan köylülerden yoksun bıraktı (çünkü onlar kulakların ta kendileriydi) ve sonuçta Sovyet ekonomisinin feci bir biçimde gerilemesine yol açtı. *Kolhoz* sistemi korkunç bir başarısızlıktı. İlk yıllarda, az sayıda kolektif çiftlikte kesilen atların yerine geçecek traktörler vardı. Sadakatleri nedeniyle atanan yöneticiler tarafından çok kötü kullanıldılar. Masrafları azaltma baskısı altında, işçilerine senede bir ya da iki kez birkaç ruble veriyor; bir inek, birkaç tavuk beslemelerine ve sebze meyve yetiştirmelerine izin verilen, boyutları kesin biçimde sınırlandırılmış bahçeleriyle eksikliklerini giderdikleri küçük bir gıda payıyla yaşamlarını sürdürmelerini bekliyorlardı. Kolektif çiftliğe bir iç pasaport sistemiyle bağlanan köylüler, bu zorunlu çalışmayı serfliğin geri gelişi olarak gördüler.

Sovyet köylülerin aşağı yukarı yarısı –100.000 köyde yaklaşık 60 milyon kişi– 1931 sonunda kendini kolektif çiftliklerde buldu. Yeni çiftliklerde üretilen hemen hemen her şey, açgözlülükle el konmasının önünde artık köylü komünleri gibi bir engel de bulunmadığı için, devlet tarafından alınıyordu. Sonuçta, 1932-1933'te kırsal bölgelerde geniş çaplı bir kıtlık yaşandı. Ölenlerin sayısını hesaplamak güçse de demografların öne sürdüğüne göre yaklaşık 8,5 milyon kişi açlıktan ya da hastalıktan öldü. En kötü etkilenen

bölgeler, kolektif çiftliklerden alınan vergilerin çok yüksek olduğu Ukrayna'daydı. Bu, bazı tarihçilerin "terör kıtlığı"nın Ukrayna'ya karşı planlı bir soykırım politikası olduğunu iddia etmelerine neden olmuştur ancak böyle bir iddianın kanıtlanması güçtür.[6] Kuşkusuz, bu kıtlık ya da *Holodomor*'un (Ukraynacada "açlıktan ölüme neden olmak"), Sovyet politikalarının etkileriyle hayatını kaybeden Ukraynalıların torunlarına bıraktığı acı miras Rusya'ya duydukları nefrettir.

Toplam hasatta dramatik bir gerileme olmasına karşın, yeni kolektif çiftlikler, devlete, yerini aldıkları köylü aile çiftliklerine kıyasla daha büyük miktarda yiyecek sağladılar. Stalin, buna dayanarak, kolektifleştirmeyi bir zafer olarak gördü. *Kolhoz* köylüleri açlık çekseler de hükümet, yeni makineler almak için ihtiyaç duyduğu sermayeyi tahıl ihracatından elde edecekti. Stalin'in Buharin'le 1928-1929'da çatışmasının nedeni de buydu; devletin piyasa mekanizmasına bağımlılığını köylülerle birlikte sona erdirmek ve Beş Yıllık Plan'a yatırımı en üst düzeye çıkarabilmek.

Plan'ın orijinal versiyonunda, NEP yapıları içerisinde ulaşılabilecek, iyimser fakat tamamen hayali de olmayan endüstriyel büyüme hedefleri öngörülmüştü. Ancak Stalin daha yüksek oranlara ulaşılmasını arzuluyordu. 1929 sonbaharında, Beş Yıllık Plan yatırımın üç kat, kömür üretiminin iki kat ve demir üretiminin dört kat artacağı biçimde yeniden düzenlendi. Bunlar NEP kapsamında ulaşılması imkânsız, ütopik oranlardı.

Plan, endüstriyel ekonomide organizasyondan çok kaosa neden oldu. Fabrikadan ekonomi bakanlıklarına kadar üretimin her düzeyinde yetkililerin kusurlarını gizlemek veya merkezi önem taşıyan daha fazla yatırımı güvenceye almak için istatistikler tahrif edildi. Dolayısıyla planlı ekonomiye dair resmi verilerin gerçeklikle hiçbir ilişkisi yoktu. Üretim hedeflerine ulaşmak konusunda yoğun baskı altında olan yöneticiler, üretim "fırtınası estirmek" zorundaydılar. Bu da, vardiyalar halinde gece gündüz çalışmak, işçilere sonuçlara göre ücret ödemek ve onları şok tugayları halinde örgütlemek anlamına geliyordu. Fabrikalar, kendi standartlarını yerine getirmek için birbirleriyle rekabet ettiler; bu da yöneticileri malların stoklanmasına teşvik ederek planlı ekonomide darboğazlara ve aksaklıklara yol açtı. Şok çalışma sistemi, kendi kahramanını 1935'te altı saatte 102 ton (kendi kotasının dört katı) kömür çıkararak tüm rekorları kıran Donbasslı madenci Aleksey Stahanov'da buldu. Stahanov adını devletin yarattığı kitle hareketine de verdi. Stahanovcular, tüketim malları, daha iyi konutlar, daha yüksek oranda ödemeler ve sıklıkla yönetime ve resmi makamlara terfi ile ödüllendirildiler. Bu kişiler sadık Stalinistler haline geldiler. Üretim fırtınası, yakıt ve hammadde kıtlığının şok

6 Bkz. R. Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (Oxford, 1986), ve A. Applebaum, *Red Famine: Stalin's War on Ukraine* (New York, 2017).

tugaylarının çalışma hızını yavaşlatıp ücretlerinin düşmesine neden olduğunda yöneticilerle sürtüşmelere yol açtı. İşçiler, yöneticileri "sabòtaj"la ve "yıkıcılıkla" suçluyordu. Kıtlığın, malzemelerin stoklanmasına ve sistemde darboğazlar oluşmasına yol açan fantastik hedeflerden kaynaklandığının farkında değillerdi. Bunun yerine onlara nedenin "yıkıcı ve sabotajcı burjuvalar" olduğu söylenmişti. Rejimin, planlamasının neden olduğu kargaşayı açıklayabilmesinin tek yolu buydu.

Stalin'in Beş Yıllık Plan'da talep ettiği büyüme oranlarına, Sovyetler Birliği'nin değerli ekonomik kaynaklarının pek çoğunun (elmas, altın, platin, nikel, petrol, kömür ve kereste) bulunduğu ancak kimsenin kendi iradesiyle gitmek istemediği Uzak Kuzey'in ve Sibirya'nın ücra bölgelerinde zorunlu çalıştırma uygulamasına başvurmaksızın ulaşılamazdı. Bu bölgeleri kolonileştirmenin anahtarı Gulaglar oldu. Polis tarafından organize edilen büyük bir köle ekonomisi olan Gulag (Islah-Çalışma Kampları ve Kolonileri Genel İdaresi'nin kısaltması), "düşmanların" tutuklanmasına ve demiryollarında, kanallar inşa ettikleri şantiyelerde ölümüne çalıştırılacakları, elleriyle kömür ve altın çıkaracakları ve Arktik bölgedeki tüm ormanlarda kesim yapacakları esir kamplarına gönderilmelerine nezaret ediyordu. Onların bu çalışmaları, ülkenin ekonomik büyümesine hesaplanamayacak bir katkı sağladı – bu katkı, yaşanması kolay olmayan bu yerleri değerli kaynaklarıyla kolonileştirmenin sağladığı ek faydanın da etkisiyle rakamlarla ifade edilemeyecek kadar önemliydi.

Gulag sisteminin prototipi, 1932'de 100.000 mahkûmun çalıştırıldığı Baltık Denizi ile Beyaz Deniz arasındaki 227 kilometrelik suyolu, Beyaz Deniz Kanalı'ydı (Belomorkanal). Bu, St. Petersburg'un inşa edilmesinden bu yana görülmemiş büyüklükte ütopik bir projeydi. Mahkûmlara ilkel el aletleri –kabaca yapılmış baltalar, testereler ve çekiçler– verilmiş ve dondurucu soğukta güçleri tükenene dek çalıştırılmışlardı. Geçirilen ilk kış mevsiminde tahminen 25.000 mahkûm öldü. Donmuş cesetleri kemiklerinin halen bulunduğu suyolunun temellerine atıldı.

Kanal, Ağustos 1933'te Stalin tarafından açıldı. Birkaç hafta sonra, inşaatın tamamlanmasını kutlamak amacıyla OGPU tarafından hazırlatılan bir kitapta esere ilişkin övgüleri yayımlanacak önde gelen Sovyet yazarlar tarafından ziyaret edildi. Editörlüğü, Stalin'in politikalarını desteklemek amacıyla kısa süre önce Batı'daki zorunlu sürgünden dönen Gorki tarafından yapılan kitabın ana teması, ıslah edici çalışmanın insanları nasıl "yeniden şekillendirebildiği", suçluları sadık Sovyet yurttaşlarına dönüştürdüğüydü. Bu büyük bir yalan ve bir propaganda zaferiydi. Belomorkanal, Beş Yıllık Plan'larla elde edilen ilerlemenin simgesi olarak methedildi. Yeni fabrikalar, barajlar, kanallar, elektrik santralleri ve Magnitogorsk'ta olduğu gibi şehir-

ler bir bütün olarak olağanüstü bir hızla inşa ediliyordu. Kapitalist dünya buhrandayken, bu ilerleme göstergeleri çok sayıda insanın Sovyet sistemine sınırsız bir güven duymasına neden oldu. Acaba kanalın kemiklerin üzerine inşa edildiğini bilseydiler, aynı şeyi düşünürler miydi?

1930'ların başındaki değişimin hızı baş döndürücüydü. Ülkenin ilerlemesine ilişkin göstergeler o kadar çoktu ki –ya da Sovyet basını ve diğer propaganda araçları öyle gösteriyordu– insanlar yeni bir dünyanın kurulmakta olduğu efsanesine inandılar.

Bu başarının simgesi Moskova'ydı. Kiliseleri bulunan, neredeyse yıkık bir taşra kenti görünümünden, birkaç yıl içinde yeni apartmanları, büyük mağazaları, kültür sarayları, parkları ve spor alanlarıyla anıtsal mimari tarzında bir imparatorluk başkentine dönüştürüldü. Üretim hatlarından çıkan araçların gelip geçeceği sokaklar temizlenip geniş caddelere dönüştürüldü. Moskova Metrosu gelecekte daha iyi bir yaşam olduğunun göstergesiydi. Geniş salonları, mermer zeminleri ve duvarları, yüksek kemerleri, avizeleri, mozaikleri ve Beş Yıllık Plan'ın başarılarını tasvir eden bas rölyefleriyle, metro istasyonları katedralleri andırıyordu. Birden fazla ailenin bölünmüş birkaç odayı ve bir mutfağı paylaştığı komünal dairelerin kir pas içindeki yaşam alanlarıyla tam bir tezat oluşturan bu kamusal alanların ihtişamı, halkın, Sovyet düzeninin kamusal hedeflerine ve değerlerine inancının güçlenmesini sağladı. Milyonlarca insan –kimileri dini bir heyecanla– günlük yaşamlarındaki zorlukların bir işçi cenneti yaratmak için katlanılması gereken fedakârlıklar olduğuna inandırıldı. Bugünün sıkı çalışmalarının ödülü yarın alınacaktı.

Beş Yıllık Planlar bu ütopik projeksiyonda çok önemli bir rol oynadı. Bu planlarla ekonominin temposunun artırılması hedefleniyordu. Sloganları "Dört Yılda Beş Yıllık Plan"dı. Planlar, komünist ütopyaya giden yolda bir dizi stratejik hedefe ilerlerken zamanı yeniden yapılandırıyordu. Bu anlamda, Rus halkının özellikle dini görüşlerinin temelini oluşturan daha yüksek bir varoluş biçimine ulaşmaya yönelik asırlık uğraşı ve özellikle Rus topraklarında bir ütopya gerçekleştirme olasılığına inançları bu planların dayanakları oldu. Sovyet sistemine inancın oluşturulabilmesi için dini hedeflerin yerini, insanları motive etmeye yetecek kadar somut fakat Rusların kolektif ruhunun eskatolojik çabalarının karşılığını verecek dünyevi hedeflerin alması gerekiyordu. Beş Yıllık Plan'ın başarılarının alkışlandığı propagandanın amacı ütopyanın gerçekleşmesine az kaldığına ve ona son bir kolektif çabayla ulaşılabileceğine inancı geliştirmekti. Bu vaat, sayıları 12'ye ulaşan tüm Beş Yıllık Plan'larda yinelendi ancak ütopyaya hiçbir zaman ulaşılamadı.

Gençlerin inancı tamdı. Sovyet okul sisteminde ideolojik eğitimden geçenler için komünist ütopya uzak bir hayal değil, yaşayıp görecekleri bir gerçeklikti. 1930'larda genç bir hukuk öğrencisi olan Nina Kaminskaya, arkadaşlarıyla söyledikleri bir şarkıyı anımsatmıştır:

> Ülkemize inanmak öylesine kolay ki
> Ülkemizde solumak öylesine özgür ki
> Ey şanlı, sevgili Sovyet yurdumuz [...]
> Sovyet yaşamımız o kadar güzel ve parlak ki
> Gelecek çağlarda çocuklar herhalde
> Geceleyin yataklarına girdiklerinde
> Ağlayacaklar niçin o zaman doğmadık diye[7]

Yaklaşan cennet duygusu, Sosyalist gerçekçi sanat olarak tarif edilen, mutlu fabrika ve *kolhoz* işçilerinin tasvir edildiği propaganda imgelerinde aktarılıyordu. Resimlerde uzak gelecekte yaşanacakların yansıtılması amaçlanmıyordu. Günün gerçekliklerini, kitleler tarafından anlaşılır fakat komünist ütopyanın yaklaştığının göstergelerini sembolize etmek için efsanevi ve kusursuz bir biçimde resmediyorlardı. Bunlar, geleceğe dönüşme sürecindeki bugünün resimleriydi. Rus Kilisesi'nin, inançlı insanların maddi dünyada kutsiyeti hissetmelerini sağlayan ikonaları gibi, onlara bakanların Stalin'in liderliğinde ilerledikleri cennetin varlığını hissetmelerini sağlamayı amaçlıyordu. Bu hayalin kabulü komünist inancın çıkış noktasıydı. Ancak bu inancın, ilahiliğin göklerle sınırlı olmadığı, dünyevi varoluşun özünde bulunduğu Ortodoks görüşünde derin kökleri vardı.

Stalin kültü, komünist geleceğe inanç için çok önemliydi. Her yerde görülmeye başlayan ulusun "Büyük Önderi", "Öğretmeni", "Babası" portrelerinde Stalin'in bakışları ileriye, kadrajın ötesine, yalnızca onun görebileceği bir geleceğe sabitlenmişti. Sakin, kendine güvenli ve Sovyet halkının onun bilge liderliği altında büyük başarılar elde edeceğinden emin görünüyordu. Lenin, kültünde, yarı tanrı yarı insan ya da bir aziz, ölümüyle öksüz kalan Parti'nin kılavuzu olarak görülürken, Stalin kültü onu halkını kendi çocukları gibi koruyacak ve onlara daha iyi bir yaşama kavuşmaları için kılavuzluk edecek "küçük-baba çar" ya da halk deyişiyle *çar-batyuşka* olarak tasvir ediliyordu. Stalin birçok vesileyle "Rusların bir çara ihtiyacı olduğunu" söylemiştir.[8]

---

7 N. Kaminskaya, *Final Judgment: My Life as a Soviet Defence Attorney* (New York, 1982), s. 18-21 [*Karanlıkta Fısıldaşanlar / Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY, 2011, s. 227].

8 Bu tür ifadeler ve kaynakları hakkında bkz. D. Brandenberger ve A. Dubrovsky, "The People Need a Tsar: The Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology, 1931-1941", *Europe-Asia Studies*, c. 50, no. 5 (1998), s. 873.

1930'larda, insanlar devlet eliyle çok büyük bir şiddete, sefalete ve belirsizliğe maruz kaldıklarında, Stalin'e inançlarına sadık kaldılar. Ülke tarihinin başka hiçbir döneminde Çerniyavski'nin Rus mitleri hakkındaki düşüncesi bu kadar doğru ve yerinde olmamıştı: Yaşam şartları ne kadar zorlaşırsa, Ruslar günlük gerçekliklerin ötesine geçen mitlerde o kadar umut ve kurtuluş ararlar. Bu, Stalin'in mağdur ettiği insanların dahi neden onun iyiliğine inanmaya devam ettiklerini açıklamaktadır.

1917'de doğan Dmitri Streletski, Urallar'ın Kurgan bölgesinde köylü bir ailenin dört çocuğundan en büyüğüydü. Aile 1930'da, zaten yetersiz tüm mal varlığı elinden alınarak bir çalışma kampına gönderildi. Bölge Parti Komitesi tarafından sınır dışı edilmek üzere 17 kulak ailesi bulunması talimatını alan köy Sovyeti, kotayı doldurmak için onun ailesini seçmişti. Yıllarca kamplarda ve ceza kolonilerinde korkunç koşullar altında perişan oldular. Dmitri çok çalıştığı halde, kulak geçmişi yüzünden üniversiteye ya da iyi bir işe giremedi. Yine de Stalin'e inancını hiçbir zaman yitirmedi ve kendi ifadesiyle "koyu bir Stalinist'ti". On yıllar sonra geriye dönüp yaşadıklarını değerlendirdiği röportajlarında şunları söylemiştir:

> Stalin'den umudu kesmek yerine, ona inanmaya, halk düşmanları tarafından aldatıldığını düşünmeye devam edersek, cezalara dayanmak bizim [ezilenler] için daha kolay oluyordu [...] Belki kendimizi kandırmanın bir yoluydu bu ama Stalin'in adaletine inanmak, psikolojik açıdan, yaşamı katlanılması çok daha kolay bir hale getiriyordu. Bu, korkularımızı bertaraf ediyordu.[9]

Stalin 1932'de bir krizle karşı karşıya kaldı. Sene geniş çaplı grevlerle başlamıştı. İşçiler, paylarına düşen yiyecekteki kesintileri, uzun çalışma saatlerini ve reel ücretlerinin 1928'den beri yarı yarıya azalmasını protesto ediyorlardı. Yarın daha iyi bir yaşama sahip olmak için bugünü feda et; bu, Beş Yıllık Plan'ın sloganıydı. Ancak feda edilen onlardı. Bir OGPU yetkilisi boş bulunup İngiliz büyükelçiye bir itirafta bulundu: "Ekmek yok, et yok, yağ yok; dükkânlarda hiçbir şey yok."[10]

Parti'de memnuniyetsizlik sesleri yükseliyordu. Stalin karşıtı hizipler oluşmaya başladı. Bunların en tehlikelisi "Stalin ve Proletarya Diktatörlüğünün Krizi" başlıklı 200 sayfalık tezi Parti'nin alt kademelerinde elden ele dolaşan, Buharin yanlısı Eski Bolşevik Martemyan Riutin tarafından örgütlendi. Daha çok Riutin Platformu adıyla bilinen ve Stalin'in kişiliğine ve politikalarına sert eleştiriler yönelten metin onu vasat bir düşünür, "vicdansız bir entrikacı" ve

9 O. Figes, *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia* (Londra, 2007), s. 275.

10 J. Haslam, "Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936", *Historical Journal*, c. 29, no. 2 (1986), s. 396.

kolektifleşmeyi hızla hayata geçirerek Lenin'in iradeci ilkelerine ihanet eden yıkıcı politikaları nedeniyle "devrimin mezar kazıcısı" olmakla suçluyordu.[11] Riutin ve çevresindekiler tutuklanıp sürgüne gönderildiler. Bu grubun varlığından haberdar oldukları halde onları OGPU'ya ihbar etmeyenler de Parti'den ihraç edildiler. Bu süreç Stalin'in her yerde "düşmanları" olduğu saplantısına kapılmasına neden oldu.

Bu inanç, Stalin'in eşi Nadejda Alliluyeva'nın 8 Kasım'da intihar etmesiyle daha da güçlendi. Stalin, önceki akşam Ekim Devrimi'nin 15. yıldönümü dolayısıyla Kremlin'de verilen yemekte ona kaba davranmıştı. Onun Buharin'e sempati duyduğunu (Buharin'in eşi en yakın arkadaşıydı) ve Endüstri Akademisi'ndeki öğrenci arkadaşlarından kolektifleşme hakkında öğrendikleriyle dehşete düştüğünü biliyordu. Stalin kadehini "devletin düşmanları"nın yok edilmesine kaldırmıştı. Nadejda kadeh kaldırmayınca Stalin neden içmediğini söylemesi için onu sıkıştırmıştı. Masanın üzerinden ona portakal kabukları ve sigara izmariti fırlatmıştı. Bunun üzerine Nadejda "Kes sesini" diye bağırıp orayı hızla terk etti. Odasına gitti ve kendisini vurdu. Eşyaları arasında Stalin'e bıraktığı ve onun yaptığı her şeye karşı olduğunu yazdığı bir not bulundu. Riutin Platformu'nun bir nüshası da bulunmuştu.

Stalin'in, eşinin intiharıyla dengesi bozuldu. Bu olay, düşman korkusunun daha da artmasına yol açtı. Nisan 1933'te, Parti'de genel bir tasfiye yapılacağını ilan etti. Parti'nin 3,2 milyon üyesinin neredeyse beşte biri ihraç edildi; önceki tasfiyelerde olduğu gibi yalnızca "toplumsal açıdan yabancı unsurlar" değil, "güvenilmez" olduğu düşünülenler de aynı akıbete uğradı. İktidara geldikten 15 yıl sonra liderliğin bu kadar güvensizliğe düşmesi dikkat çekicidir. Stalin Parti tabanına güvenmiyordu. Korkunç İvan'ın boyarlarıyla ilişkisinde olduğu gibi, onların sadakatini sürekli test etme gereksinimi duyuyordu. Fabrika işçiliğinden terfi ettirilecek ve bunun karşılığını ona sadakatiyle ödeyecek kendi seçkinler sınıfını (*vidvijentsi*) yaratmak istiyordu. 1930'ların, akşam okullarında mühendislik ve yöneticilik eğitimi alan *vidvijentsi*'si Stalinist rejimin temel dayanağı haline geldi. Yükselişlerini, yöneticilerinin görevden alınıp yerlerine kendilerinin geçmesinin yolunu açan tasfiyeler sağladı. 1952'de Sovyet yöneticilerin, aralarında Kruşçev'in, Brejnev'in, Gromiko'nun da bulunduğu yarısını (Sovyet hükümetinin en üst düzey 115 bakanının 57'si) *vydvizhentsy*'ler oluşturuyordu.

1934'te, Stalin muhaliflerini yenilgiye uğrattığını düşünüyordu. Kişisel diktatörlüğü güvenli görünüyordu. Sadık destekçileri arasında artık *hozyain*, "Efendi" –çarlar için kullanılan patrimonyal bir ifade– diye anılıyordu. 26 Ocak'ta, 7. Parti Kongresi'nin açılış oturumunda "anti-Leninist" muhalefet

11 J. Getty ve O. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939* (New Haven, 1999), s. 54-57.

gruplarının yenilgiye uğradığını söyledi. Stalin'in politikalarını sorgulayan Buharin ve diğerleri "hatalarından" dönmüşlerdi. *Pravda* buna "Kazananlar Kongresi" adını taktı.

Aslında bu kongre, Stalin'e Parti saflarından yönelen son isyana sahne oldu. Merkez Komitesi seçimlerinde yapılan gizli oylamada Stalin'in 150 aleyhte oy aldığı yönünde söylentiler çıktı (Parti seçimlerinde her bir aday için lehte ya da aleyhte oy kullanma geleneği vardı). Oy pusulaları yakıldı ve resmi kayıtlara Stalin aleyhine yalnızca üç oy çıktığı geçirildi. Ancak Parti'nin bölge sekreterleri arasında onun politikalarına muhalefet belirgin bir biçimde artıyordu; içlerinden bazıları genel sekreterliğe Stalin'den daha fazla oy alan Leningrad'ın (Petrograd adı değiştirilmişti) sevilen yöneticisi Sergey Kirov'u getirmek istiyordu. Kirov'un bu sözde komplodan haberdar olup olmadığı bilinmiyor. Böyle bir girişimde bulunması çok muhtemel değildir. Kirov, Stalin'in eşinin ölümünden beri, liderle çok yakınlaşmış, adeta aileden biri haline gelmişti. Ancak Stalin herkesin ihanetinden şüpheleniyordu –gizli oylamayla daha da şiddetlenen bir paranoya– ve Kirov'dan bir rakip olarak çekiniyordu.

Kirov 1 Aralık'ta, Leningrad'daki Smolni Enstitüsü'nde, tehdit olarak görülen ancak binaya silahla girmesine ve Kirov'un odasına gitmesine polis tarafından izin verilen küskün bir Partili tarafından öldürüldü. Bu suikastta Stalin'in rolünün olup olmadığını tespit etmek mümkün değildir. Ancak bu olayı siyasi rakiplerini elimine etmek amacıyla kullandığına şüphe yoktur.

Cinayetten birkaç saat sonra, Stalin soruşturmayı bizzat üstlendi ve şüpheli "teröristlerin" duruşmasız yargılanıp infaz edilmesi için bir olağanüstü hal kararnamesi çıkardı. Şehrin "eski halkı"ndan (çarlık döneminin seçkinlerine verilen ad) binlerce kişi mahkemeye sevk edildi. Hiçbiri gerçek bir tehdit unsuru değildi ama uygun günah keçileriydi. 1935'teki Parti tasfiyesinde, büyük bölümünün soruşturması NKVD (OGPU'nun yeni adı) tarafından yapılan çeyrek milyon üye ihraç edildi ve "anti-Leninist" olmakla suçlandı. NKVD'nin Parti tasfiyesine bu kadar yakından müdahil olması yeni bir durumdu. Büyük Terör için örnek oluşturdu.

Kampanyanın arkasındaki itici güç Stalin'di. NKVD başkanı Genrih Yagoda, yetkililerin bu kadar çok Partili yoldaşın tutuklanmasından rahatsız olduklarından şikâyet edince, Stalin ona daha ihtiyatlı olmasını, aksi takdirde "onu susturacaklarını" söyledi. 1936'da Yagoda'nın yerine, Stalin'in saplantıya dönüşmüş korkularını besleyen vicdansız yardakçı Nikolay Yejov getirildi. Troçki'nin yurtdışından gönderdiği emirlerle hareket eden Zinovyev ile Kamenev'in, Stalin'i ve diğer Parti yöneticilerini öldürmek için bir terör komplosu hazırladıklarına ilişkin tuhaf teoriyi destekledi. Her iki Bolşevik de zaten 1935'te gizlice yargılanmıştı. Ancak Stalin bu komplonun gerçekliğini "kanıtlamak" için göstermelik bir yargılama yapılmasını istiyordu. Yejov'u

"kanıtları toplamakla" görevlendirdi. Tutuklu şüpheliler, gerekli itirafta bulunana ve onlar için hazırlanan cümleleri mahkemedeki ifadelerinde sarf etmeyi kabul edene dek işkence gördü. Zinovyev, Kamenev ve diğer 14 Parti yöneticisi Ağustos 1936'da yargılandı. Hepsi kurşuna dizildi.

Ocak 1937'deki ikinci göstermelik yargılamada, Pyatakov, Radek ve Troçki'nin diğer 15 eski destekçisinin mahkûmiyetine tanık olundu. Daha sonra, Mayıs'ta, aralarında Mareşal Tuhaçevski'nin (Savunma komiser vekili), General Uboreviç'in (Beyaz Rusya Askeri Bölge Komutanı) ve General Yakir'in de (Kiev Askeri Bölge Komutanı) bulunduğu, ülkenin en üst düzey komutanları yakalandı; acımasızca işkenceden geçirilerek, Sovyet Yüksek Mahkemesi'ne bağlı bir askeri mahkemede yargılandılar ve "Troçkist-Sağcı anti-Sovyet komploya" üye olmak ve Nazi Almanyası adına casusluk yapmak suçundan mahkûm edildiler. Mahkûmiyet kararlarının verilmesinden birkaç saat sonra sekizi de kurşuna dizildi. Ordu, tam iktidar arayışında Stalin'e karşı koyabilecek tek kurumdu (bu yüzden Generallerin Duruşması gizli tutulmuştu). Şimdi komuta kademesi neredeyse yok edilmişti: Yüksek rütbeli komutanlardan 512'si kurşuna dizildi; 29'u hapiste öldü; üçü intihar etti ve 59'u 1941'de Almanya'yla savaşa girildiğinde hâlâ hapisteydi.

Göstermelik duruşmaların Mart 1938'de yapılan sonuncusu ve en büyüğünde, Buharin, Yagoda ve Rykov, diğer 13 Bolşevik'le, "Troçki-Zinovyev terör örgütü" eliyle Sovyet liderlerine suikast düzenlemek ve Faşist devletlerin emriyle casusluk yapmak suçlarından kurşuna dizilmeye mahkûm edildiler.

Göstermelik duruşmalarla Parti saflarına işaret verildi. Onlara, şüpheli muhalifleri, ne kadar uzun zaman önce ve ne kadar uzaktan olursa olsun "halk düşmanları"yla bağlantısı olan herkesi bildirmeleri gerektiği söylenmiş oldu. Tipik bir taşra kenti bir grup üst düzey yetkili –Parti'nin bölge yöneticisi, polis şefi, yerel fabrikaların, kolektif çiftliklerin ve hapishanelerin müdürleri– tarafından yönetiliyordu. Bunların her biri, kontrolü altındaki kurumlarda himaye ettikleri kişilerden oluşan bir ağa sahipti. Bu yetkililer, güç çemberleri korunduğu sürece birbirlerini korurlardı. Ancak yetkililerden birinin tutuklanması, NKVD aralarındaki bağlantıyı açığa çıkardıkça, kaçınılmaz olarak, yönetici grubun diğer tüm üyelerinin ve onların dalkavuklarının da tutuklanmasına yol açardı.

Terör, Parti saflarına, Sovyet kurumlarına ve topluma yayıldı. Milyonlarca insan meslektaşlarını, komşularını, arkadaşlarını hatta bazen akrabalarını ihbar etti. Bazıları kötülük yapmak amacıyla, kan davası ya da kıskançlık nedeniyle veya maddi kazanç ya da terfi elde etme beklentisiyle hareket ediyordu; diğerleri bunun bir yurtseverlik görevi olduğu anlayışıyla. "Casuslar" ve "düşmanlar" propagandalarına inanmışlardı. Ancak ihbarcıların büyük bölümü, şüphelendikleri birinin tutuklanması halinde onu daha önce ihbar

etmedikleri anlaşılırsa başlarının derde gireceğinden endişe ediyordu. "Halk düşmanları"yla bir temasın gizlenmesi suçtu.

İhbar etme görevi, daha önce gördüğümüz gibi, Rus devletinde geçmişi 16. yüzyıla kadar uzanan bir ilkeydi. Ülke tarihinde tekrar eden bir özellik olarak gördüğümüz, Ortaçağ'ın müşterek sorumluluk ilkesi *krugovaya poruka* yükümlülükleriyle bağlantılıydı. 1937-1938'deki toplu tutuklamaların bilinen adıyla, Büyük Terör döneminde bu gelenek, kamu kurumlarının NKVD'nin bünyesindeki "düşmanlardan" kurtulma talimatlarına neredeyse tüm ülkenin uyması şeklinde ortaya çıktı. Fabrika kolektifi de olsalar, araştırma enstitüsü ya da yerel Sovyet komitesi de, onların suçlarının cezasını bütün grubun çekmesinin önüne geçmek amacıyla bu şüphelilerin kökünün kazınması için tüm dikkatlerini büyük bir istekle sarf ettiler. Suçun kanıtlanması gerekli değildi. Şüphe yeterliydi. "Objektif suç" kavramı devlete karşı işlenen suçlar için geçerliydi; buna göre, bir kişi samimi ve masum niyetlerle hareket etse de davranışlarıyla karşı-devrime hizmet edebilirdi. Suçluluğu ya da masumiyeti belirleyen, kişinin eylemlerinin objektif sonucuydu (anlamı).

Tutuklamaların çoğu, bireysel ihbarların sonucunda değil, polisin tüm sosyal gruplar üzerinde kitlesel baskı oluşturmak için hazırladığı listelerle gerçekleştiriliyordu. Kulak operasyonu (00447 sayılı emir), 1937-1938'deki tutuklamaların neredeyse yarısının (670.000) ve infazların yarısından fazlasının (376.000) nedenini açıklamaktadır. Kurbanların çoğu, özel kolonilerde ve Gulag çalışma kamplarında üç veya beş yıllık hapis cezalarından dönen eski kulaklar ve aileleriydi.

Bu Büyük Tasfiye'nin bir gerekçesi olacaksa, bu, Stalin'in kaçınılmaz olduğunu düşündüğü, yaklaşmakta olan savaşta beşinci kolun faaliyete geçmesinden duyduğu korkuydu. Savaş hükümetlerinin hangi tehlikelerle karşı karşıya kaldıklarını çok iyi biliyordu (Bizzat Bolşevikler Rusya'nın savaş kampanyasından istifade ederek iktidara gelmişlerdi). Stalin özellikle, çalışma kamplarından öfkeleri bilenmiş halde dönen "kötü niyetli" kulakların savaş döneminde tehdit oluşturabileceğinden korkuyordu. Belirli etnik grupların, savaş halinde "güvenilmez" olacaklarını da düşünüyordu ve başlattığı "ulusal operasyonlar" ya da toplu sürgünler, 350.000 kişinin tutuklanmasına ve 200.000 kişinin ölümüne neden oldu.[12]

Stalin 1937'de, "Savaşta bir muharebeyi kazanmak için birkaç kolorduya gereksinim duyulur. Ancak cephede kazanılmış bu zaferi yerle bir etmek için, ordu karargâhında bir yerlerde birkaç casusun varlığı yeterlidir" uyarısında bulundu. Bu anlayışla, tutuklananların yalnızca yüzde 5'inin bile gerçekten düşman olduğu anlaşılırsa, "Bu", Stalin'e göre, "iyi bir sonuçtu."[13]

12 H. Kuromiya, "Accounting for the Great Terror", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, New Series, c. 53, no. 1 (2005), s. 86-101.

13 O. Khlevniuk, *Master of the House: Stalin and his Inner Circle* (New Haven, 2009), s. 174; *Istochnik*, no. 3 (1994), s. 80.

İnsanlar bu çılgınlığa ne anlam verdiler? Sovyet sistemine inançları ile onlara göre asla suçlu olamayacak akrabalarının ve arkadaşlarının tutuklanmasını nasıl bağdaştırdılar? İnsanlar tutuklamaları sorgulamaya cesaret edemedi. Kuşkularını bastırdılar ya da Sovyet kimliğinin temel yapılarını korumak adına onları makul görmenin yollarını buldular. Kendi kendilerine akrabalarının "sehven" tutuklandığını söylediler. O kadar çok gizli düşman var ki polisin hiç hata yapmaması imkânsız diye akıl yürüttüler. Bu, Stalin'in hatası değildi. Ona yazdıkları takdirde kuşkusuz işleri yoluna koyardı. Devlet görevlilerinin suistimallerinin giderilmesi için çara dilekçe verme geleneğini sürdüren pek çok kişi bunu yaptı. İnsanların bu mantığı diğer ailelere genişletmeye ne kadar istekli olduklarını söyleyebilmek güçtür. En yakın arkadaşlarının, çok iyi tanıdıkları insanların masumiyetine belki inanabilirlerdi. Ancak gündelik hayatlarında tanıştıkları diğer kişiler için de aynı şeyi düşünüyorlar mıydı? Onlar belki de hiç bilemeyecekleri bir suç işlemişlerdi. Ateş olmayan yerden duman çıkmazdı. Böylelikle toplum paramparça oldu. İnsanlar "halk düşmanları"nın aileleriyle ilişki kurmaktan korkuyorlardı. Onlarla karşılaşmamak için yollarını değiştiriyorlardı. Tutuklamaların yavaşlamasına ya da neden olduğu hasarın hafiflemesine yarayabilecek işyeri ve komşuluk dayanışmaları, herkesi kapsayan bu zehirli genel güvensizlik, kaygı ve korku ortamında yok olup gitti.

Peki, tutuklamalar insanların Sovyet adaletine güvenini sarsmadan daha ne kadar devam edebilirdi? 1937'de belirlenen orana göre, her gün ortalama 1.500 Sovyet vatandaşının kurşuna dizilirken kuşkuların yayılmaya başlaması çok uzun sürmeyecekti. Stalin, Ocak 1938'de, NKVD'yi insanları yalnızca, doğruluğunu tespit etmedikleri ihbarlara dayanarak tutuklamayı sürdürmemeleri konusunda uyardı. Yejov'un yetkileri kademeli olarak azaltıldı. Kasım'da yerine getirilen vekili Lavrenti Beria, Yejov dönemindeki tutuklamaların tamamının gözden geçirileceğini ilan etti. Bir sonraki yıl, Gulag çalışma kamplarında ve kolonilerde bulunan 327.000 hükümlü serbest bırakıldı. Yejov'un kendisi "halk düşmanı" olarak teşhir edildi. Sahte tutuklamalarla huzursuzluk yaratarak hükümetin altını oymaya çalıştığı söylendi. Daha sonra NKVD karargâhı Lubyanka yakınlarında bir bodrum katında vuruldu. Beria'nın gözden geçirme çalışmasının yarattığı etki, tasfiyenin adaletine inancın sağlamlaşması oldu. İnsanlar, kitlesel tutuklamaların hepsinin Yejov'un hatası olduğunu, Stalin'in hatalarını düzelttiğini, dolayısıyla kamplarda kalanların ve bundan sonra tutuklananların devlete karşı bazı suçlar işlemiş olması gerektiğini düşündüler.

10

Anavatan

Aleksandr Nevski'nin ilk gösterimi 1 Aralık 1938'de yapıldı. Filmin 800 kopyası çıkarılmıştı. Birinci gün, yalnızca Moskova'da yedi sinemada 45.000 kişi tarafından izlendi.[1] Film gösterime girerken, devlet tarafından, Novgorod'un fazla tanınmayan prensinin Rusya'yı 13. yüzyılda Töton Şövalyeleri'nden nasıl kurtardığının anlatıldığı bir tanıtım kampanyası yürütüldü. Stalin filmi çok beğenmişti. Yabancı istilasına karşı ulusal birliğin öne çıkarıldığı yurtseverlik mesajı, Eisenstein'ın sinemacılık yeteneği ve Prokofyev'in programatik müziği sayesinde olağanüstü bir duygusal etki yaratarak veriliyordu. Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası'yla savaşa hazırlandığı bir dönemde, dün ve bugün arasında kurulan paralellik çok açıktı. Eisenstein yaptığı açıklamada şunları söyledi: "Filmimizin halkı Faşizme karşı mücadelede harekete geçirmesini istiyoruz."[2] Filme, Hitler'in Almanya'nın Slav topraklarına genişlemesi (*Drang nach Osten*) çağrısında bulunurken Töton Şövalyeleri'ne atıfta bulunduğu *Kavgam*'dan bir alıntıyla başlamayı düşünmüştü. Bu düşünceden vazgeçilmişse de film, Alman tehdidine ilişkin bazı görsel çağrışımlar içerdi. Töton askerlerinin, I. Dünya Savaşı'nda Alman askerleri tarafından giyilen *Stahlhelm*'i andıran miğferler giydikleri görülmektedir. Piskoposlarının başlıklarına gamalı haçlar işlidir.

Çarlık döneminin, Sovyet perdesinde göklere çıkarılan tek hükümdarı Nevski değildi. Büyük Petro'nun iki bölümlük biyografisi 1937'de gösterime girdi ve Eisenstein, Nevski'yle elde ettiği başarıyı *Korkunç İvan*'la sürdürecekti. Çarlara yeniden itibar kazandırılmasının önünü açan Stalin'di. Ekim Devrimi'nin 20. yıldönümünde yaptığı konuşmada, "Pek çok kötü iş yaptılar ama güzel bir şey de yaptılar: Koca bir devleti bir araya getirdiler" dedi.[3] Kendini Nevski, Petro ve İvan'ı birleştiren bir yapıdaki ulusal lider olarak görüyordu; bu filmlerde yansıtılan onun görüntüsüydü.

Tarih dersi, Stalin'in emriyle, 1934'ten itibaren okul müfredatında önemli bir yere sahip oldu. Yeni ders kitaplarında çarların, başta Sovyetler Birliği'nin bütün Rus [*metinde böyle*] topraklarının birleştirilmesi" olmak üzere, ba-

1 *Izvestiya*, 29 Kasım 1938; *Kino-Gazeta*, 2 Aralık 1938.

2 S. Eizenshtein, "Patriotizm - moia tema", *Izbrannye prozvedeniia v shesti tomakh* (Moskova, 1964), c. 1, s. 162.

3 Brandenberger ve Dubrovsky, "'The People Need a Tsar': ...", s. 880.

şarılarına Stalin'in talimatlarına uygun biçimde daha fazla yer verildi. Bu, konunun, okullarda Mihail Pokrovski'nin uluslararası sınıf mücadelesini ön çıkaran *Russian History*'nin (Rus Tarihi) temel tarih kitabı olarak okutulduğu 1920'lerdeki işlenişinden çok farklıydı. Pokrovski, Marksist tarih okulunun öncüsüydü. Ancak 1932'deki ölümünden sonra, toplumsal kuvvetleri gereğinden fazla ön plana çıkararak Nevski gibi kahramanların ikinci planda kalmasına neden olmakla eleştirildi. Tarih, vatana bağlılığın öğretilmesi demekti.

Stalin yurtseverlik onurunun halkın Marksist ideolojiye inancından daha sağlam bir temel olduğunun farkına vardı. Beş Yıllık Plan'ın neden olduğu büyük çalkantıdan sonra, ülkenin tanıdık ulusal semboller ve düşünceler etrafında yeniden birleştirmesi gerektiğini gördü. Bu, Bolşeviklerin çarlık geçmişinden kurtulmak ve uluslararası bir proleter kültür geliştirmek için kültürel devrim başlattıkları 1920'lerin ütopik politikalarından yaşanan genel uzaklaşmayla bağlantılı bir durumdu. Kadınları evlerin köleleri olmaktan kurtarıp işyerlerinde de bulunmalarını kolaylaştırmak amacıyla anaokulları, çamaşırhaneler ve kantinler açarak güç kaybetmesini sağlamaya çalıştıkları "burjuva-ataerkil aile"nin yanı sıra Rus Kilisesi'ne de saldırmışlardı. Bolşevikler, Stalin'in önderliğinde, Kilise'ye karşı ateizm kampanyalarını sürdürdüler fakat Beş Yıllık Plan'ın başlatılmasından beri keskin bir düşüş yaşanan doğum oranını artırmak için yeni "aile yanlısı politikalar" (örneğin kürtaj yasağı, daha fazla çocuk nafakası, eşcinsellerin takibata uğraması) benimsediler. Faşist İtalya ve Nazi Almanyası gibi, Stalin Rusya'sının da ordusu için daha fazla gence ihtiyacı vardı.

Yeni milliyetçi vurgu, Moskova'nın Rus olmayan uyruklara yönelik politikalarındaki dönüşü de gösteriyordu. Parti 1920'lerde Sovyet cumhuriyetlerinde ulusal kültürlerin gelişmesini teşvik etmişti. (Sloganları, "biçimsel olarak ulusal, içerik olarak sosyalist"ti) Amaç, Rusları çarlık imparatorluğunun (Pokrovski'nin verdiği adla "halk hapishanesi") "Büyük Rus şovenizmi"nden kurtarılamasıydı. Esas itibariyle, Rus olmayanlar için bir pozitif ayrımcılık biçimi olan *Korenizatsiya* (yerlileştirme) politikası altında, her millet bölgesel özerkliğe ve kitaplarda, gazetelerde, okullarda, üniversitelerde ve devlet dairelerinde ana dilini kullanma hakkına sahip olacaktı. Sonuç, bu bölgelerde devlet idaresinin giderek yerli seçkinlerin hâkimiyetine girmesi oldu.[4]

Stalin bu politikaları tersine çevirmişti. Parti yapıları üzerindeki kontrolünü sıkılaştırdıkça, Rus olmayan bölgesel liderler hakkındaki kuşkuları giderek arttı ve Moskova çizgisinin dışına çıkmaları halinde bu "burjuva milliyetçileri" tasfiye edip yerlerine Rusları atadı. Sovyet "halklar ailesi" içinde

4 Bkz. T. Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939* (Ithaca, NY, 2001).

Ruslar artık kesinlikle öndeydi. *Bolşevik* gazetesinde "Büyük Rus halkı, Sovyet halkının insanlığın mutluluğu için verdiği mücadeleye öncülük emektedir" ifadesi yer almıştır.[5] O yıldan itibaren, Sovyet okullarında Rusça öğrenim zorunlu hale getirildi. Bu tarih itibariyle etnik birliklerin kaldırıldığı Kızıl Ordu'da tek komuta dili Rusça oldu. Stalin savaş halinde Rus sınır bölgelerinde olacaklardan endişe ediyordu. Büyük Terör'ün "ulusal operasyonları" casus olmalarından korktuğu tüm Sovyet Lehleri, Letonyalıları, Estonyalıları, Finleri, Çinlileri ve Korelileri ortadan kaldırıldı (bunların hepsi "yabancı hükümetlerin uyrukları" kapsamında yeniden tanımlandı).

1939'a gelindiğinde, Stalin savaşın çok yaklaştığını biliyordu. Batılı devletlerin, Mihver devletlerine (Almanya, Japonya ve İtalya) karşı savaşmaya hazır olduklarından şüpheliydi. Renanya'nın, Avusturya'nın ve Çekoslovakya'nın Almanlar tarafından işgal edilmesine karşı hiçbir şey yapamamışlardı. Nazi saldırılarının doğuya, Sovyetler Birliği'ne yönelmesine neden olacağı ümidiyle, yatıştırma politikasında karar kılmış görünüyorlardı. Bu tür değerlendirmelere, Sovyetler'in Nazi Almanyası'yla, iki dışişleri bakanı Molotov ve Ribbentrop tarafından 23 Ağustos'ta imzalanan Saldırmazlık Paktı'nı gerekçelendirmek amacıyla başvuruluyordu. Ülkenin silahlı kuvvetlerini güçlendirmek için daha fazla zamana ihtiyacı vardı. Sovyet birlikleri, Moğolistan'da ve Mançurya'da Japonlarla zaten bir sınır çatışmasına girmişti. İki uzak cephede savaşamamışlardı.

Aynı gerekçeler, şok etkisi yaratan bu paktı savunmak adına müteakip Sovyet hükümetleri tarafından da kullanıldı; bu, Sovyet ilkelerine açık bir ihanetti. "Faşizimle mücadele"de SSCB'nin "öncü rol" üstlendiğinin –tüm dünyada sosyalistlerin Moskova'nın yanında yer almasının temel dayanağı– bir yalan olduğu ortaya çıkmıştı. Sovyetler'in 1941'den itibaren savaşa girmesi, Rusların çoğunun, bu paktın imzalanmasını ülkenin varlığını sürdürebilmesi için alınması gereken bir tedbir olduğu düşüncesiyle haklı bulmasına yol açınca aynı efsane yeniden canlandı. Ancak Stalin'in aklında ulusal güvenlik dışında şeyler de vardı. Uzun vadeli bir gizli planı da bulunuyordu. 7 Eylül'de, yakın çevresine, savaşa girip gidişatı onların aleyhine çevirerek savaştan zaferle çıkmak için Batılı devletlerin ve Nazi Almanyası'nın uzun bir savaşla güçlerinin tükenmesini bekleyeceklerini söyledi. Kapitalist sistem (Faşist devletleri de buna dahil ediyordu) zayıflayacak ve Kızıl Ordu'nun Avrupa'da ilerledikçe Sovyet devrimini yaymasının önünü açacaktı.

Nazi-Sovyet Paktı'nın ancak 1945'ten sonra ortaya çıkan gizli bir protokolü de vardı; buna göre, Polonya iki ülke arasında paylaştırılıyor ve Baltık devletleri, Finlandiya ve Romanya'nın bazı bölümleri –Rus İmparatorluğu'nun

5 S. Plokhy, *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin* (Londra, 2018), s. 255'ten alıntılanmıştır.

1917'de kaybettiği topraklar– Sovyetler Birliği'nin hâkimiyetine bırakılıyordu. Paktın gerekçesi olarak anlatılanların aksine, bunların hiçbiri Sovyetler Birliği'nin varlığını sürdürmesi için gerekli değildi. Bunlar, Stalin'in Hitler'le işbirliğinin karşılığı olarak talep ettiği toprak kazanımlarıydı ve bunlara, Bulgaristan'ı işgal ederek Türk Boğazları'nın hâkimiyetinin ele geçirilmesini eklemeyi umuyordu.

Almanlar 1 Eylül'de Polonya'yı batıdan işgal etmeye başlayınca, Kızıl Ordu Polonya'ya doğudan girdi. Sovyet istilacılar, sonraki 18 ay boyunca Sovyet rejimine düşman olduğu değerlendirilen yaklaşık 400.000 Polonyalıyı tutukladılar ve sınır dışı ettiler. Smolensk yakınlarındaki Katin Ormanı'nda 15.000 Polonyalı savaş esirini ve diğer 7.000 "burjuva" mahkûmu idam ettiler. Baltık ülkelerinin Sovyet işgaline uğraması sırasında da benzer baskılar uygulandı; Sovyet karşıtı unsurları "temizleme operasyonu"nda 140.000 Litvanyalı, Estonyalı ve Letonyalı, Kızıl Ordu tarafından öldürüldü ya da sınır dışı edildi. Ancak Finlandiya'da, Ruslar Kızıl Ordu'nun hazırlıklı olmadığı üç aylık Kış Savaşı'nda Finlerin direnişiyle karşı karşıya kaldılar. Finler yenilgiye uğratılmadan önce, çeyrek milyon Rus askeri öldü ya da yaralandı.

Almanya'yla paktın imzalanmasının ardından *Aleksandr Nevski* Sovyet sinemalarında gösterimden kaldırıldı. Sovyetler Birliği'nde 50 milyon ve diğer ülkelerde çok daha fazla kişi tarafından izlenmişti. Ancak filmin Alman karşıtı mesajı, Stalin'in Almanya'yla yakınlaşma politikasıyla uyumlu değildi. Pakt kapsamında SSCB, paktın imzalandığı tarih ile Almanya'nın Sovyetler Birliği'ni işgal ettiği Haziran 1941 arasında Almanya'ya, tüm ihracatının yarısından fazlasına karşılık gelen, milyonlarca ton savaş malzemesi –gıda maddesi, yakıt, pamuk, mineraller– göndermeyi kabul etti.

Stalin kandırılmıştı. Hitler'in İngilizleri yenilgiye uğratmadan Sovyetler Birliği'ne saldırmayacağına inanıyordu. Almanların doğuda yaptıkları hazırlıklara ilişkin istihbarat raporlarını, Sovyetler Birliği'ni savaşa çekmek isteyen İngilizlerin oyunları oldukları düşüncesiyle görmezden geldi. 17 Haziran'da çok yakında bir saldırı düzenlenebileceğini bildiren devlet güvenlik komiserine şunları yazdı: "Alman hava karargâhındaki o 'kaynağını' al da lanet olası annesinin yanına gönder. Bu, 'kaynak' filan değil, dezenformasyon."[6] Almanlar dört gün sonra, Barbarossa Harekâtı adıyla bilinen işgallerini başlattıklarında, Sovyet savunma kuvvetleri tamamen hazırlıksızdı. Dağınık bir biçimde geri çekildiler. Alman kuvvetleri, işgalin başlamasından altı gün sonra, 28 Haziran'da, Sovyet topraklarının 300 km iç kısmındaki Minsk'i ele geçirmek için büyük bir kıskaç hareketiyle ilerlemiş ve bir yandan Moskova'ya

6 O. Khlevniuk, *Stalin: New Biography of a Dictator*, çev. N. Favorov (New Haven, 2015), s. 188.

ilerlerken, daha kuzeyde Baltık devletlerinin içinden geçip Leningrad'ı tehdit eder duruma gelmişlerdi.

Hitler'in, bu "ırk savaşı"yla güttüğü üç temel amaç vardı: "Yahudi Bolşevik rejimi"ni ortadan kaldırmak; Sovyetler Birliği'ni Üçüncü Reich'ın ücretsiz hammadde sağlayıcısı haline getirmek ve 30 milyon Yahudi ve diğer Sovyet halkları öldürülünce ya da açlıktan ölünce hayatta kalan nüfusu köleleştirmek. Rusları, Slavlar gibi, kendi uygarlıklarını inşa etmekten âciz "alt insanlar" olarak görüyordu. Bir keresinde, bize 1. Bölüm'de karşımıza çıkan Rusya tarihçisi Almanları anımsatırcasına, "Başta Vikingler olmak üzere, diğer halklar Ruslara örgütlenme konusunda temel bilgileri öğretmiş olmasa Ruslar hâlâ tavşanlar gibi yaşardı" demişti.[7]

Stalin Sovyet cephesinin çöküşüyle sarsıldı. Radyo'da tüm ülkeye hitap ettiği ilk savaş konuşmasını ancak 3 Temmuz'da yapabildi. Sık sık duraksayarak yaptığı konuşmada halka "Yoldaşlar" diye değil, "Kardeşler, dostlar" diye hitap etti ve "tüm Sovyet ulusunun savaşı"nda bütünleşmeleri çağrısında bulundu.[8] Savaş öncesi yılların bölücü, sınıf çatışması dilinden tamamen farklı, halkın acılarını paylaştığını gösteren bir tonda konuştu. Leningrad'da ve Moskova'da bir milyon kişi –büyük bölümü yalnızca öğrenciydi– derhal cepheye gitmek için gönüllü oldu. Çok az eğitimliydiler, tıbbi destekleri bulunmuyordu ve ancak yarısı silahlıydı. Kentleri ve fabrikaları savunmak için kısa süre içinde halk milisleri oluşturuldu. Parti'nin değil, Sovyet halkının yurtseverliği sayesinde ülke 1941'de yenilgiden kurtuldu.

Eylül başında, Almanlar Leningrad'ı kuşatmıştı. Kuzey birliklerini daha önemli Moskova muharebesi için saklamak isteyen Hitler şehrin fethedilmesi yerine, halkın aç bırakılması talimatını verdi. Askeri açıdan, Leningrad'ın yıkımı savaşın sonucunu belirleyecek bir faktör değildi. Ancak devrimin doğum yeri olarak taşıdığı sembolik önem buranın terk edilmesini olanaksız kılıyordu. Stalin, burayı savunmak üzere başkomutanı General Jukov'u gönderdi. Şehir nüfusunun tahliyesi iyi organize edilmedi. Almanlar çıkış yollarını kapatmadan önce yalnızca 400.000 kişi ayrıldı. Ancak pek çok kişi kalıp savaşmayı tercih etti. Bir milyon Leningradlı –şehrin nüfusunun üçte biri– kuşatma Ocak 1944'te kaldırılana dek donarak, açlıktan ya da hastalıktan öldü.

Diğer taraftan, Almanlar ana kuvvetleri Moskova'ya ilerlerken tarımı, kömürü ve sanayisi savaş makinesi için büyük önem taşıyan Ukrayna'ya girdiler. Jukov'un başkentin savunmasını üstlenmek üzere Leningrad'dan geldiği 10 Ekim'de, Moskova'nın dış mahallelerine ulaşmışlardı. Stalin, yönetimin Kuybışev'e bırakılmasını emretti. Şehrin bombalanması yoğunlaştıkça

7 T. Snyder, *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York, 2016), s. 19.
8 *Pravda*, 3 Temmuz 1941, s. 1.

panik yayıldı. Tren istasyonlarında doğuya giden trenlere binmeye çalışan kalabalıkların oluşturduğu çirkin görüntüler vardı. Stalin, şehri sonuna kadar savunacaklarına söz verdiği bir radyo konuşması yayımladı ve halk buna karşılık verdi. Çeyrek milyon Moskovalı, şehrin sınırlarına siperler kazdı, cepheye erzak taşıdı ve evlerinde yaralı askerlere baktı. Birçoğu, Batı Cephesi'nin dağılan kuvvetlerinin bir araya getirilmesiyle ve Sibirya'dan gelen takviye kuvvetlerle oluşturulan ordu birliklerinin yanında savaşa katıldı.

Bu yeni kararlı tutum, Stalin'in Kızıl Meydan'da Devrim Günü (7 Kasım) geçit töreni düzenlemeye her zaman olduğu gibi devam etme yönünde aldığı cesur kararla sergilendi. Almanların töreni havadan bombalamaya teşebbüs edeceğinden endişe eden Hava Kuvvetleri komutanlarının tavsiyesine karşın bu kararı aldı (Alman uçakları birkaç gün önce Kremlin'i tam isabetle vurmuş ve 41 kişinin ölümüne, 146 kişinin yaralanmasına neden olmuştu).[9] Stalin, Lenin'in mozolesinden yaptığı konuşmada, askerlerin "şanlı yurdumuzun" savunmasında "büyük atalarımızın" askeri kahramanlarından –Aleksandr Nevski, Dmitri Donskoy, Minin, Pojarski, Suvorov ve Kutuzov'un adını andı– ilham almasını istedi.[10] Askerler Kızıl Meydan'dan doğruca cepheye yürüdüler.

Konuşma ciddi bir etki yarattı. Yurtseverlik vurgusuyla cesaretlenen Ruslar başkentleri için keskin bir kararlılıkla savaştılar. Rusya kışına hazırlıklı olmayan ve beş ay boyunca durmadan savaşarak yorgun düşen Almanları aşama aşama yenilgiye uğrattılar. Moskova'nın savunulması hayati önem arz ediyordu. Hitler'in başkenti ele geçirmesi yalnızca savaşın sona ermesi anlamına gelmez (Kızıl Ordu Urallar'a ve ötesine çekilmek zorunda kalabilirdi), Sovyet rejiminin yıkılmasına ve Rusya'nın savunulması için daha uzun sürecek bir savaşta milyonlarca kişinin daha ölmesine de yol açabilirdi.

Sovyet halkının savaştaki olağanüstü cesareti inkâr edilemez. Ancak bunu kim açıklayabilir? Bu kadar çok Sovyet askeri neden böyle büyük bir kararlılıkla ve fedakârlıkla savaştı? Yabancılar şaşkına döndü. 1943'te Ukrayna Cephesi'ni ziyaret eden Yugoslav komünist Milovan Cilas "Cephe, rütbesiz askerlerin şahsi kahramanlıklarını, sarsılmaz azimlerini ve öncülüklerini ortaya koydukları olaylarla doluydu" diye yazmıştır. "Rusya yokluk içinde, son bir gayretle ve nihai zafer inancıyla direniyordu."[11] Bazı iyi niyetli yorumcuların iddia ettiği gibi, Rusların karakterinde bu fedakârlığı açıklayan bir şey mi vardı? Yoksa bu, totaliter devletin dayattığı disiplinin sonucu muydu?

Korkutma ve baskı cevabın yalnızca bir kısmını oluşturuyor. Stalin, 28 Temmuz 1942'de, Sovyetler'in en ağır yenilgiyi yaşadıkları sırada, Almanlar

9 Khlevniuk, *Stalin*, s. 218.
10 *Veçerniaya Moskva*, 8 Kasım 1941.
11 M. Djilas, *Conversations with Stalin*, çev. M. Petrovich (Londra, 2014), s. 40.

Stalingrad'ı tehdit ederken yayımladığı 227 sayılı emirle ("Geri Adım Atmak Yok!") askerlere geri çekilmemeleri, ölümüne savaşmaları çağrısında bulundu. Emrin yerine getirilmesi için ön hatların arkasına, geriye düşenleri vurmak üzere özel birlikler yerleştirildi. Ancak bu terör sisteminin etkisi sınırlıydı. 227 sayılı emir, Stalingrad Muharebesi'nde olduğu gibi çaresiz kalındığı durumlarda kullanıldı ancak diğer durumlarda, askeri başarının elde edilmesini sağlamanın en iyi yolunun sert cezalar olmadığını tecrübeyle öğrenmiş komutanlar bu emri göz ardı ettiler.

Fedakârlık kültü, korkutma politikasından daha önemli bir faktördü. Sovyet sisteminin, yaşamını yitirecek kişi sayısının komutanların hesaplarında daha önemli bir yere sahip olduğu Batılı liberal toplumlar karşısındaki avantajı buydu. Sovyet halkına, Beş Yıllık Plan'ın uygulanmaya başlamasından beri komünist ütopyanın gerçekleştirilmesi için bugün fedakârlıkta bulunulması gerektiği söylenmişti. 1941 itibariyle, onlar savaşın zorluklarına –yaşam standartlarındaki kesin gerileme, ailelerin dağılması ve akrabaların kaybedilmesi– diğer ülkelerin halklarına göre daha hazırlıklıydılar çünkü 1930'lar boyunca bunları yaşamışlardı. En büyük fedakârlık gençler tarafından yapıldı. Sovyet kahramanların (rekor kıran pilotlar, Stahanovcular, İç Savaş'ın cesur askerleri, İspanya'da savaşa giden komünistler) öyküleriyle yetişen çok sayıda genç gönüllü oldu. Bunların arasında, Kızıl Ordu'da ve partizan birliklerinde savaşan bir milyon Sovyet kadınından biri, Rita Kogan da vardı. Beyaz Rusya'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kogan, savaş çıktığında son sınıf öğrencisiydi:

> 1941'de henüz 18 yaşındaydım [...] Dünyayı, vatan için büyük işler yapan fedakâr öncülerin, Sovyet kahramanlarının idealleri açısından görüyordum [...] Savaşın nasıl bir şey olduğu hakkında hiçbir fikrim yoktu fakat savaşta yer almak istedim çünkü bir kahramana bu yakışırdı [...] Bunu bir "yurtseverlik" olarak görmedim; benim görevimdi [...] Cephane fabrikasında çalışabilir ve savaşa oradan katkı verebilirdim ama ben bir aktivisttim [...] Ölümü düşünmedim, ondan korkmadım da çünkü Sovyet kahramanlarım gibi, vatanım için savaşıyordum.[12]

Onun kuşağı gözü kara bir cesaretle savaştı. 1941'de cepheye gönderilen 18 yaşındakilerden yalnızca yüzde 3'ü 1945'te hayatta olacaktı.

Sovyet komuta ekonomisi savaşa çok uygundu. Askeri harekâtlara göre üretimi organize etme kabiliyeti –fabrikaların bir gecede taşınması ya da yenilerinin inşa edilmesi, işçilerin sıkıyönetime tabi tutulması, yakıt ve mineral madenciliği yapan bir milyon Gulag kölesinin ölümüne çalıştırılması– ona,

12 Rebekka (Rita) Kogan'la röportaj, St. Petersburg, Haziran, Kasım 2003. Bkz. Figes, *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*, s. 417-419.

Almanlardan bu kadar çok şey talep etmeyen Naziler karşısında avantaj sağladı. Stalinist rejimin, askeri hedeflerine ulaşmak için feda edeceği yaşam sayısının neredeyse hiçbir sınırı yoktu. Bu, Rus ordusunun düşmanı yenmek için geleneksel olarak, çok kalabalık birliklere bel bağlamasının ötesinde bir durumdu. Kızıl Ordu'nun kayıplarına ilişkin bu çarpıcı sayıları –1941 ile 1945 arasında, Almanya'nın 1939-1945'te verdiği kayıpların üç katına karşılık gelen yaklaşık 12 milyon Rus askeri öldü– ancak insan yaşamı konusunda bu insafsız vurdumduymazlıkla açıklayabiliriz.[13]

Nazizmin yenilgisi her şeyden önce Sovyet halkının zaferiydi. Stalin, ABD elçisi Averell Harriman'a söylediği gibi, "Onlar 'bizim için' değil, 'vatanları için' savaşıyorlardı."[14] Stalin ve Parti, dikkat çekici bir biçimde, Sovyet savaş propagandalarında yoktu. Devrimci simgelerin yerini, askerler için daha büyük önem taşıyan Rusya Ana (*Rodina-Mat* yani Anavatan Rusya) imgeleri aldı. Komünist Enternasyonal'in yerini, Büyük Rusya'nın birbirine bağladığı halkların birliğine vurgu yapan yeni bir Sovyet ulusal marşı aldı. Yeni Sovyet madalyalarına çarlık geçmişinin askeri kahramanlarının isimleri işlendi: Nevski, Suvorov, Kutuzov, Kırım Savaşı sırasında Sivastopol'de şehit düşen kahraman Nahimov. Eisenstein'ın *Aleksandr Nevski* filmi yeniden sinemalara geldi ve savaş boyunca hiç kesintiye uğramaksızın gösterildi. Belki hepsinden önemlisi, Rus Ortodoks Kilisesi'nin uğradığı zulme geçici olarak son verilmesiydi. Bolşeviklerin koyduğu 18 yıllık yasağın ardından Eylül 1943'te seçilen yeni patrikle anlaşmaya varıldı. Stalin, patriğin desteği ve sadakati karşılığında, hapiste bulunan binlerce rahibin serbest bırakılmasını emretti; Rus Kilisesi'nin 1920'de Bolşevikler tarafından kapatılan ve o tarihten beri binaları, radyo mühendislerinin eğitimi gibi çok çeşitli amaçlarla kullanılan ruhani merkezi Aziz Sergey Teslis Lavrası da dahil, kiliselerin yeniden açılmasına ve mülklerinin iade edilmesine izin verdi.

Akerler "anavatan"dan ne anlıyorlardı? Genellikle "anavatan" olarak tercüme edilen *rodina* sözcüğü Rusçada aile efradı, akrabalar grubu, köy, kasaba ya da şehir, en çok da ülke anlamında kullanılmaktadır. Kızıl Ordu askerleri köylü çocuklarıydı. Cepheden memleketlerine gönderdikleri mektuplarda *rodina*ları Rusya için savaşmakla evleri ve aileleri için savaşmak arasında bir ayrım görmüyorlardı. Savaş sırasında yürütülen propaganda çalışmaları bu duygulara yönelikti. Savaşın en bilinen afişinde –Rusya Ana Çağırıyor– orta

13 Askeri kayıplara ilişkin rakamlar tartışmalıdır ve kesin bir hesap çıkarmak güçtür. Rus Savunma Bakanlığı tarafından verilen sayı 8,7 milyondur ancak askeri arşivlerde yer alan personel listeleri üzerinden yapılan hesaplamalarla daha büyük sayılara (14 milyona kadar) ulaşılmaktadır. Ben, Viktor Zemskov'un Almanya'da zorunlu çalışma kamplarında ölen Sovyet savaş esirlerinin sayılmasıyla çıkarılan hesaplamasından yararlandım [V. Zemskov, "O Masshtabakh liudskikh poter" SSSR v Velikoi Otechestvennoi Voine', *Voenno-Istoricheskii Arkhiv*, c. 9 (2012), s. 59-71].

14 R. McNeal, *Stalin: Man and Ruler* (Londra, 1988), s. 241.

yaşlı bir kadın, elindeki formu uzattığı oğullarını onu düşmandan korumaya çağırırken görülüyordu. O, tüm askerlerin uğruna savaştığına inandığı anneyi temsil ediyordu.

Birçok asker, yurtseverlik duygularının ifadesini, Aleksander Tvardovski'nin savaş boyunca cephe gazetelerinde yayımlanan anlatı şiiri *Vasili Terkin*'de buldu. Terkin bir köylü delikanlısıdır. Parti'den ya da Stalin'den hiç söz etmez. Vatana bağlılığı, Smolensk'teki köyüne odaklıdır. Ancak Rusya için ve dünyanın kurtuluşu için de savaşmak ister:

> Bugün sorumluyuz Rusya için
> İnsanlar için
> Dünyadaki her şey için
> İvan'dan Thomas'a
> Ölü ya da diri
> Hep birlikteyiz
> Halkız, Rusya'yız[15]

Düşmana duyulan nefret de bu yurtseverlik duygularının bir parçasıydı. Almanlar, Sovyet topraklarında o kadar büyük kötülükler yapmışlardı ki halkın intikam arzusunu körüklemek zor değildi. Kızıl Ordu'nun alt kademeleri üzerine yapılmış bir araştırmaya göre, Almanya'ya duyulan nefret askerlerin savaşma isteğini diğer her şeyden daha fazla kamçılıyordu. Konstantin Simonov'un "Öldür Onu" şiiri savaşmaya başlamalarından önce askerlere komutanları tarafından okunuyordu:

> Sütten epeydir kesilmiş olan
> Ve ancak senin yaslanabileceğin
> Memeleriyle seni emziren
> Anana değer veriyorsan eğer;
> Onun yanına dikilen faşistin
> Çöküк avurtlarına yumruk indirmesi,
> Saç örgülerini eline dolaması,
> Düşüncesine katlanamıyorsan eğer
> [...]
> O halde öldür bir Alman'ı geberesiye
> Öldür onu hemen bir an önce
> Karşına ne zaman çıkarsa bir Alman
> Geberesiye öldür onu her seferinde[16]

15 G. Hosking, "The Second World War and Russian National Consciousness", *Past & Present*, c. 175, Sayı 1 (2002), s. 177.

16 Figes, *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia*, s. 414-415 [*Karanlıkta Fısıldaşanlar*, s. 455].

Stalingrad, bu yurtseverlik ruhunun simgesi haline geldi. Şehir Alman tanklarının, toplarının ve uçaklarının bombardımanı altında harap olurken dahi Sovyet askerler her bir sokak için sanki kendi evlerini savunurcasına savaştılar. Ağustos 1942'de başladıkları çatışmaları Kızıl Ordu'nun, Jukov'un komutası altında karşı saldırıya geçip Almanları Don'a çekilmek zorunda bıraktığı Kasım'a dek sürdürdüler. Çatışmalarla geçen bu haftalar bütün savaşın dönüm noktasıydı. Sovyet ordusu Don'dan Kursk'a ilerledi; burada, Alman ordusunun büyük bölümünü Temmuz 1943'te yenilgiye uğratmalarını sağlayacak kuvvetleri –piyadelerin yüzde 40'ını ve zırhlı birliklerin dörtte üçünü– topladı. Kursk Almanların Sovyet topraklarında bir zafer elde etme ümitlerini nihai olarak ortadan kaldırdı.

Kızıl Ordu, Almanları batı sınırına doğru püskürtürken, büyük bölümünü, kurduğu gerilla çeteleri Sovyet hatlarının arkasında savaşmak üzere Naziler tarafından kullanılan Stepan Bandera'nın taraftarlarının oluşturduğu Ukraynalı milliyetçilere karşı ikinci bir savaş yürüttü. NKVD birlikleri, Bandera'nın partizanlarının etkin olduğu bölgelerde sivilleri toplayıp etnik temizlik politikası kapsamında doğudaki Gulag kamplarına gönderdi. Benzeri uygulamalar Polonya'da ve Baltık devletlerinde de gerçekleştirildi. Aralarında Almanlar için çalışan az sayıda kişiden hep birlikte sorumlu tutulan Sovyet etnik grupları da (Kalmuklar, Çeçenler, İnguşlar, Kırım Tatarları) topluca sınır dışı edildi.

Kızıl Ordu, batı sınır bölgelerine imparatorluk fatihleri gibi ilerledi. En tepeden itibaren, Rusya'nın bu bölgelerdeki Rus olmayan nüfus üzerinde egemenliği bulunduğu yönündeki hâkim görüş ona yön veriyordu. Alman topraklarına girdiğinde ise Sovyet askerleri Alman nefretiyle ve intikam arzusuyla hareket ediyordu; bu, Berlin'e son yürüyüşlerini yapan Alman kadınlara tecavüz edilmesiyle sonuçlanan bir arzudur. 2 milyon Alman kadının, bu davranışları komutanları tarafından cezalandırılmayan Sovyet askerlerin tecavüzüne uğradığına inanılmaktadır. Cilas bir akşam yemeğinde Yugoslavya'da Sovyet askerlerinin tecavüzüne uğrayan binlerce Alman kadını hakkındaki endişelerini dile getirdiğinde Stalin sözünü keser:

> Evet, elbette, Dostoyevski okumuşsundur, değil mi? Bir erkeğin ruhunun, psikolojisinin ne kadar karmaşık bir şey olduğunu görüyor musun? Öyleyse, Stalingrad'dan Belgrad'a kadar, binlerce kilometre boyunca yakılıp yıkılmış ülkesinde yoldaşlarının ve en sevdiklerinin cesetleri üzerinde savaşan bir adam hayal et. Böyle bir adam nasıl normal tepki verebilir? Ve onca kötülükten sonra bir kadınla eğlenmesinin nesi o kadar kötü?[17]

17 Djilas, *Conversations with Stalin*, s. 78.

Stalin, 24 Mayıs 1945'te Kremlin'de Kızıl Ordu komutanları şerefine verilen bir resepsiyonda, kadehini "Hepsinden önce Büyük Ruslara olmak üzere, Sovyet halkının sağlığına" kaldırdı. (*Yüksek sesli ve uzun süren alkışlar, "Yaşa" nidaları*) [...] Kadehimi Rus halkının sağlığına kaldırıyorum çünkü o, bu savaşta ülkemizin tüm halkları arasında, Sovyetler Birliği'nin önde gelen gücü olduğunun herkesçe kabul edilmesini sağlamıştır."[18]

1945 zaferi, eskisinden daha emperyalist, yeni bir Rus milliyetçiliği akımı doğurdu. Rusya, Stalin'in görüşüne göre savaştan Sovyet halklarının tartışmasız lideri olarak çıkmıştı. Sovyetler Birliği yerine Rusya'dan (Rossiya) söz etmesi Cilas'ın dikkatini çekmiştir.[19] "Büyük Ruslar"a (Stalin'in tercih ettiği bir ifade) öncelik vermesi, Rus olmayan cumhuriyetlerde ve yeni ele geçirilen Batı Ukrayna, Moldova ve Baltık topraklarında uyguladığı –savaş sonrasında Doğu Avrupa'daki Sovyet uydularında olduğu gibi– Ruslaştırma politikasının gerekçesini oluşturdu. Bütün bu ülkelerde, okullarda ve üniversitelerde Rusça zorunlu dil haline geldi, bu dile hâkimiyet yükseköğrenime ihtiyaç duyulan hemen her iş için bir gereklilik oldu. Rus kitapları, filmleri, müzikleri, sokak adları, tarihi vb her yerde bunlar dayatıldı.

Bu zafer düşkünlüğü (*Triumphalism*), 1945 sonrasında Sovyet şehirlerinin yeniden inşası için yapılan planlara hâkim mimari formlarda da ifade buldu. "Sovyet İmparatorluğu" üslubu, Rus İmparatorluğu'nun 1812 sonrasında gelişen neoklasik ve gotik motiflerini örnek aldı. Bunun en belirgin örneği de 1945'ten sonra Moskova civarında hızla yükselen, düğün pastasına benzeyen abidevi yapıların (Dışişleri Bakanlığı ve Moskova Üniversitesi gibi) oluşturduğu "Stalin katedralleri"dir. Bununla birlikte, aynı üslup kültür saraylarında, sinemalarda, sirklerde, hatta Komsomolskaya gibi çember hattındaki metro istasyonlarında da görülmektedir. Komsomolskaya'nın, Rus tarihinin askeri kahramanlarına bir anıt olarak tasarlanan devasa Zafer Salonu barok ve Bizans üsluplarının ilginç bir karışımıdır.

Komintern savaşta dağıtılmışsa da Rusya için yeni bir mesiyanik rol ortaya çıkmıştı. İlk ve tek sosyalist toplum olduğu için, onun varlığını sürdürmesi tüm dünyadaki komünistler tarafından savaşın başlıca amacı olarak görülüyordu. Nazi Almanyası'nın yenilgisiyle büyük prestij kazandı ve Stalin'in 1939'da Hitler'le antlaşma imzaladığında öngördüğü üzere, Kızıl Ordu'nun işgal ettiği ülkelere devrim ihraç etme davasını güçlendirdi. Savaşla devrim arasındaki dinamiği hiç kimse Bolşeviklerden daha iyi anlamamıştı. Son savaşta zincirlerinden kurtulmuş devrimci güçleri 1917'de iktidara el koymak için kullanmışlardı. Şimdi aynı şeyi Hitler'den kurtardıkları, savaşın harap ettiği topraklarda yapmak için fırsat yakaladıklarını düşünüyorlardı.

18 Bkz. https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1945/05/24.htm, erişim: 03.12.2023.
19 Djilas, *Conversations with Stalin*, s. 45.

Stalin, Hitler'e karşı elde edilen zaferi Rusya'nın yabancı ülkelere yayılmasının başlangıcı olarak gördü. Cilas'la 1945 başında yediği yemekte, "Bu savaş geçmişteki gibi değil" dedi. "Herkes, ordusunun ulaşabildiği her yerde kendi sistemini dayatıyor." Stalin, Sovyetler Birliği'nin yenilmezliğini kanıtladığına ve Rusların liderliği altında kapitalist dünyayı özgürleştirecek güce sahip olduğuna inanıyordu. Tito'yla ve Yugoslavya'yla 1948'de kopana dek, Slav birliğinin Almanya'nın güç kazanmasının önüne geçeceği ve Rusya'nın gücünü Avrupa'nın merkezine taşıyacağı inancıyla, 19. yüzyılın sonlarındaki Rus çarları gibi, bir Pan-Slav politikası benimsedi. "Slavlar birlik olup dayanışma içinde kalırlarsa, gelecekte hiç kimse parmağını bile oynatamayacaktır. Tek bir parmağını bile!" Cilas, "işaret parmağını sallayarak" son noktayı vurguladığını anlatmıştır.[20]

Kibir, Rusya'nın insanlığın kurtarıcısı olduğu yönündeki yeni bir imparatorluk efsanesine yenik düştü. Propagandacıları, 1945 zaferinden doğan bu efsane ile Avrupa'nın Rusya'nın büyük fedakârlığıyla "kurtarıldığı" – Moskovalıların Moğolları yenilgiye uğrattığı Kulikovo'da ya da Napoléon'a karşı verilen savaşta– tarihi dönemler arasında bağlantı kurdular. Savaşta ölenler, bu mesiyanik efsanenin oluşturulması için kullanıldı; onların ölümü, Sovyetler'in yetersizliğinin ve insan yaşamını duygusuzca hiçe saymasının değil, Rusya'nın insanlığı kurtarmak için ödediği bedelin, yaptığı fedakârlığın kanıtı olarak gösterildi. İlk önce Stalin, yalnızca 7 milyon kişinin öldüğünün açıklanmasına izin verdi; bu, günümüzde tarihçiler tarafından kabul edilen tahmini sayının yaklaşık dörtte biridir.[21] Hiç durmadan tekrarlanan "20 milyon ölü" istatistiği, ülkenin dünyanın kurtuluşu için yaptığı eşi benzeri olmayan fedakârlığın sembolü olarak Sovyet propagandasına ancak kayıplara ilişkin daha kapsamlı bir resmin ortaya çıktığı 1960'larda dahil oldu.[22]

Gerçekten de başka hiçbir ülke Nazizmin yenilgiye uğratılması için bu kadar kayıp vermemişti. Savaşta ölen milyonlarca insanın yanı sıra, Rusya'nın kasabaları ve şehirleri harap oldu. Ekonomi darmadağın oldu. Kolektif çiftlikler savaştan önce sahip oldukları hayvanların neredeyse yarısını ve erkek işçilerin yüzde 38'ini kaybetti.[23] Merkezi tarım bölgesinde 1946'da geniş kapsamlı bir kıtlık yaşandı. Ülkeyi yeniden ayağa kaldırmak için yeni bir Beş Yıllık Plan kısa süre sonra yürürlüğe konuldu.

---

20 Djilas, *Conversations with Stalin*, s. 80-81.

21 M. Ellman ve S. Maksudov, "Soviet Deaths in the Great Patriotic War: A Note", *Europe-Asia Studies*, c. 46, no. 4 (1994), s. 671. 28 milyon tahmini, 1989'da Gorbaçov tarafından atanan bir uzman komisyon tarafından yapılmıştır.

22 Stalin'in savaş kayıplarını olduğundan çok daha az gösterme eğiliminde olmasının nedenini açıklayan bir arşiv belgesi henüz bulunamamıştır. Aklında Batı'ya karşı girilecek yeni bir savaş olasılığı varsa, halka şimdiye kadar zaten kaç kişinin öldüğünün açıklanmasını istememiş olabilir.

23 Bkz. http://soviethistory.msu.edu/1947-2/famine-of-1946-1947/, Erişim: 03.12.2023.

Stalin, Şubat 1946'da planlı ekonomiye dönüşü vurgulayan bir konuşmada savaşın Sovyet sistemini teste tabi tuttuğunu iddia etti. Kazandığı zafer Sovyet çok uluslu devletinin, Kızıl Ordu'nun ve planlı ekonominin üstünlüğünü kanıtlamıştı; bunlar olmasa, "askerlerimizin cesareti" düşmanı yenilgiye uğratmak için yeterli olmazdı.[24] Bir başka deyişle, zafer Parti'nin başarısıydı ve Parti'nin önderliği olmasa halk savunmasız kalırdı. Sonraki 40 yıl boyunca, bu efsane, 1917 sonrasında yapılan her şeyi gerekçelendirecek biçimde, Sovyet sistemini meşrulaştırmak amacıyla kullanılacaktı.

Stalin'in, Batı'yla yeni bir savaşa girilmesi halinde Sovyet halkının sistem için savaşıp savaşmayacağı konusunda hâlâ şüpheleri vardı. Başlarda vatan için savaşacakları düşüncesini koruyordu. Bu nedenle, savaş sonrası Sovyet rejimi tarafından Rus milliyetçiliği fazlasıyla teşvik edildi. Ana hedef, ülkeyi Soğuk Savaş döneminde Batı'nın etkisine kapatmaktı. Sovyet basınında Rusya'nın büyüklüğüne ilişkin saçma iddialar yer almaya başladı. *Pravda*'da yazılana göre, "Büyük Rus halkı, tarihi boyunca olağanüstü icatlarıyla ve keşifleriyle dünya teknolojisini zenginleştirmişti.[25] Uçak, buhar makinesi, radyo, ampul... Rusların elinden çıkmayan neredeyse hiçbir icat yoktu. Sovyet Genetik Enstitüsü'nün müdürü Timofei Lysenko, Kuzey Kutbu'nda yetişecek yeni bir buğday türü geliştirdiğini bile iddia etti; bu sahte iddia, bilimsellikten uzak bu bulgunun ciddiye alındığı Maocu Çin'de 1950'lerde milyonlarca kişinin ölümüne neden oldu. Rus kültürüyle gururlanmanın sınırları yoktu. Stalin'in Kültür bakanı Andrey Jdanov'a göre, "Kat kat daha üstün bir kültürün yansımaları" olduğu için Rus müziği ve edebiyatı Batılı muadillerinden "çok üstündü."[26]

Stalin bu milliyetçi programı, rejimin, Batı'ya duydukları saygı nedeniyle güvenmediği entelijansiya üzerindeki ideolojik kontrolünü sıkılaştırmak için kullandı. Kısa süre sonra da savaş sırasında, Amerika'yla yapılan Ödünç Verme-Kiralama Antlaşması kapsamında ülkeye giren yabancı kitapların ve filmlerin etkisiyle su yüzüne çıkan reform düşüncelerini bastırmaya yöneldi. Jdanov, tüm sanatlarda ve bilimlerde Batılı ("Sovyet karşıtı") eğilimlerin tasfiyesinin denetimini üstlendi (dolayısıyla baskı Jdanovçina adıyla anılmaya başladı). Uygulama, Merkez Komitesi Ağustos 1946'da iki büyük Leningrad yazarı Mihail Zoşçenko ve Anna Ahmatova'nın eserlerini yayımladıkları için *Zvezda* ve *Leningrad*'ı sansürleyen bir kararname yayımladığında başladı. Zoşçenko, Sovyet hiciv yazarlarının sonuncusu, diktatörlerin tahammül edemediği bir edebi geleneğin temsilcisiydi. Ahmatova'ya gelince, Sovyetler

24 I. Stalin, *Speeches Delivered at Meetings of Voters of the Stalin Electoral District, Moscow* (Moskova, 1950), s. 19-44.

25 *Pravda*, 9 Ocak 1949.

26 *Pravda*, 7 Kasım 1946.

Birliği'nde nadiren yayımlanan şiirlerinin el yazması kopyaları –askerler tarafından dahi çoğaltılıyordu– savaş sırasında ona olağanüstü bir manevi itibar kazandırmıştı. Stalin onun bu otoritesini kıskandı.

Bu saldırıları, tüm sanat ve bilim dallarındaki "Sovyet karşıtı unsurlara" yönelik bir dizi baskıcı tedbir izledi. Modern Batı Sanatları Devlet Müzesi kapatıldı. Sovyet müziğindeki "biçimciliğe" ve "Batı'nın diğer yoz etkilerine" karşı yürütülen kampanyayla, başka bestecilerin yanı sıra Şostakoviç, Haçaturyan, Prokofyev kara listeye alındı. Merkez Komitesi, Temmuz 1947'de, ABD'yi ziyaretleri sırasında kanser araştırmaları hakkında bilgi paylaştıkları gerekçesiyle bilim insanları Nina Klyueva ve kocası Grigoriy Roskin hakkında ağır bir eleştiri yayımladı. Batı'ya "uşaklık"la suçlanarak çıkarıldıkları Haysiyet Divanı'nda –"yurtseverlik karşıtı" eylemlerin soruşturulmasında sorumlu yeni bir kurum– 800 izleyici önünde saldırganca soruları yanıtlamak zorunda bırakıldılar.

Kaderleri İsrail'in Soğuk Savaş'ta hangi tarafın yanında olacağına bağlı olan Sovyet Yahudileri'ne yönelik baskılar da vardı. Stalin, Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması düşüncesini desteklemişti. Bu devletin bir Sovyet uydusu olacağını umuyordu. İsrail, Amerika'nın yanında yer alınca, 2 milyon Sovyet Yahudisi'nde İsrail yanlısı bir eğilimin gelişmesinden endişe etti. Moskova'daki Yahudi Tiyatrosu'nun popüler direktörü Solomon Mikhoels, MVD (NKVD'nin yeni adı) tarafından öldürüldü; cesedi daha sonra bir yol kenarına atıldı ve cinayete kaza süsü vermek için bir kamyonla ezildi. Bir sonraki yıl, diğer kültürel alanlardaki "kozmopolitler"e (Yahudiler) karşı başlatılan kampanyayla Parti'den, Yazarlar Birliği'nden, üniversitelerden ve araştırma enstitülerinden ihraçlar yaşandı. Yahudi karşıtı kampanya 1952'deki Doktorlar Komplosu'yla en üst seviyeye ulaştı.

Komplo düşüncesinin kökleri, Kremlin Hastanesi doktorlarından Lidiya Tymaşuk'un, Jdanov'un ölümünden iki gün önce Stalin'e yazdığı mektupla Jdanov'un tedavisinden sorumlu sağlık personelinin hastanın durumunun ne kadar ağır olduğunu teşhis edemediklerini iddia ettiği 1948'e uzanıyordu. Mektup dikkate alınmamış ve arşive kaldırılmıştı ancak dört yıl sonra, aradan geçen süreçte iyice paranoyaya kapılan Stalin tarafından, Kremlin doktorlarını Jdanov'un ve diğer yöneticilerin öldürülmesine yönelik "Siyonist komploya" dahil olmakla suçlama amacıyla kullanıldı. Yüzlerce doktor ve yetkili tutuklandı; Sovyet Yahudileri ile İsrail ve ABD arasında bağlantı kurmaya yönelik büyük bir uluslararası komploya dahil olduklarına dair sahte itirafları alınmak üzere işkenceden geçirildiler. Ülke, "halk düşmanları" rolünü bu kez Yahudilerin üstlendiği 1937 atmosferine geri dönüyordu.

Stalin, Aralık 1952'de Merkez Komitesi'nin bir toplantısında "Her Yahudi'nin potansiyel bir ABD casusu" olduğunu söyledi. Binlerce kişi tu-

tuklandı, işlerinden ve evlerinden kovuldu ve "yurtsuz asalaklar" olarak Sovyetler Birliği'nin büyük şehirlerinden uzak bölgelerine gönderildi. Stalin, Yahudilerin gönderileceği Uzakdoğu'da büyük bir çalışma kampları ağı oluşturulmasını emretti. Bu histerinin en üst seviyesindeyken ölmeseydi, Sovyet topraklarında da bir soykırım yaşanabilirdi.

Stalin 5 Mart 1953'te ölmeden önce felç geçirmiş ve beş gün bilinci kapalı kalmıştı. Tıbbi yardım zamanında çağrılmış olsa, kurtarılabilirdi. Stalin'in yakın çevresindekiler, Doktorlar Komplosu'nun neden olduğu telaş içinde inisiyatif almaya cesaret edemediler. Kendi yarattığı korku sisteminin son kurbanı kendisi oldu.

Kızıl Meydan yakınlarındaki Sütunlu Salon'da sergilenen cesedi büyük kalabalıklar tarafından ziyaret edildi. Kitlesel bir acı ve histeri yaşandığını gösteren sahneler vardı. İnsanlar, 30 yıl boyunca Stalin'i manevi dayanakları, öğretmenleri, ulusal liderleri ve adaletin ve düzenin garantörü olarak görmüşlerdi. O, onların çarı, yeryüzündeki tanrıları, umutlarının ve idealleri-nin vücut bulmuş haliydi ve içinden geçtikleri zor zamanlarda ona inanma ihtiyacı duymuşlardı. Yaşadıkları büyük üzüntü, onun ölümünün getirdiği korkunun ve kafa karışıklığının doğal sonucuydu.

Ortak bir yönetim kontrolü ele aldı. Ön plana çıkan kişi [Lavrenti] Berya'ydı. Ancak Parti'nin kıdemli yöneticileri ve komutanlar Gulagların dağıtılmasını ve Batı Ukrayna'da, Baltık bölgesinde ve Doğu Almanya'da Sovyet politikalarının yumuşatılmasını içeren programına karşı çıktılar. Berya 26 Haziran'da, Kruşçev'in, üst düzey ordu yetkilileriyle birlikte örgütlediği bir Kremlin darbesinde tutuklandı. Gizlice yargılandı ve daha sonra kurşuna dizildi.

Nikita Kruşçev darbeden müşterek yönetimin başı olarak çıktı. Mütevazı köylü köklerine sahip, dikkat çekici ve fırtınalı kişiliğiyle, Stalin'in politikalarının sadık bir uygulayıcısı olarak basamakları tırmanmıştı. 1930'ların baskıcı politikalarının uygulanmasında önce Parti'nin Moskova örgütünün yöneticisi, daha sonra Ukrayna meclisinin, dört milyon vatandaşın tutuklanmasından sorumlu başkanı olarak rol aldı. Belki de 1956'da yaptığı "Gizli Konuşma"da Stalin döneminde işlenen suçları açıklamasına neden olan, suçluluk duygusuydu.

Gulag nüfusu, çalışma kamplarında ve kolonilerindeki mahkûm sayısının iki milyon civarında olduğu 1952'de en üst noktaya ulaştı. Stalin'in ölümünden sonra, mahkûmlar serbest bırakılmaya başladı; önce kısa süreli mahkûmiyetler alan suçlular, daha sonra da davaları Sovyet Prokuraturası tarafından incelenen –yetkililerin kendi hatalarını kabul etmekte isteksiz davranması nedeniyle hızla ilerlemeyen, karmaşık ve uzun bir süreç– "siyasiler"

serbest bırakıldı. Bu kadar çok mahkûm geri dönerken rejimin neler olup bittiğini açıklaması gerekiyordu. Ancak gerçeklerin ne kadarı açıklanabilirdi? Liderlerin hepsi, terör tüm boyutlarıyla ortaya çıkarsa yaşanabileceklerden korkuyordu. İnsanlar toplu tutuklamaları neden durdurmadıklarını sormazlar mıydı?

Parti üyelerine 1935 ile 1940 arasında uygulanan baskı hakkında bir rapor oluşturmak üzere bir komisyon görevlendirildi. Politbüro, komisyonun bulguları karşısında o kadar büyük bir şaşkınlık yaşadı ki bunların (ülkedeki terörü tüm boyutlarıyla değilse de) Stalin'in ölümünden sonra ilk kez Şubat 1956'da düzenlenen 20. Parti Kongresi'ne bildirilmesine karar verdi. Ortaklaşa yazılan metin Kruşçev tarafından okundu. Parti'den tasfiyelere ve Stalin'in savaşta yaptığı yanlışlara ilişkin ayrıntılar içeren konuşmada bunların nedeninin Stalin'in Leninist ilkelerden sapması ve izlediği politikalara muhalefeti imkânsızlaştıran "kişilik kültü" olduğu dile getiriliyordu. Kruşçev, mevcut yönetimin bu ayrıntıları komisyondan yeni öğrendiğini vurgulayarak kendini temize çıkarmaya ve suçu Stalin'e yüklemeye çalıştı. Parti yönetiminin suçlanması söz konusu olamazdı. Konuşmanın bütün amacı, Stalinizmi Ekim Devrimi'nin sosyalist ideallerinden sapma olarak gösterip Parti'ye inancı yeniden tesis etmekti.

Kruşçev sözlerini, açıklamalarının Parti dışına iletilmemesi ricasında bulunarak bitirdi. Ancak konuşma metni, Sovyetler Birliği'nin dört bir yanında yapılan toplantılarda milyonlarca Parti üyesine okundu ve Doğu Avrupa'daki komünist hükümetlere gönderildi. Polonyalılar tarafından bastırılan metin *New York Times*'ta yayımlandı. Batı'dan da Sovyetler Birliği'ne yeniden sızdı. Kruşçev "Çözülmesi"nin yarattığı iklimde, sansür kademeli olarak azaltılırken, Parti'nin sicilinin Sovyet entelijansiyası tarafından genel bir değerlendirmesinin yapılmasının önünü açtı. Daha sonra tanınmış bir muhalif olan ancak o tarihte Moskova Üniversitesi öğrencisi Lyudmilla Alekseyeva, "Kongre, Sovyet sistemini tek başımıza sorgulamamıza son verdi" demiştir. "Genç erkekler ve kadınlar, görüşlerini, bilgilerini, inançlarını, sorularını paylaşmaktan korkmamaya başladılar. Her gece daracık apartmanlarda toplanıp şiirler, "resmi olmayan" metinler okuyor ve bir bütün olarak ele alındığında ülkemizde olup bitene ilişkin gerçekçi bir tablo ortaya koyan öyküler paylaşıyorduk."[27] Parti ahlaki bir otorite kriziyle karşı karşıya kaldı. Tarihinde ilk kez hatalı olduğunu –küçük bir hata da değil, korkunç sonuçlar doğuran bir hata– ve bu konuda en başından beri yalan söylediğini kabul ediyordu.

Çözülme, modern Rus tarihi boyunca siyasetin taşıyıcılığını yapan edebiyatta başlamıştı. Stalinizme itaat söz konusu olmaktan çıkınca yazarlar Sovyet

27 L. Alexeyeva ve P. Goldberg, *The Thaw Generation: Coming of Age in the Post-Stalin Era* (Boston, 1990), s. 4.

yaşamını daha samimiyetle tasvir etmeye çabaladılar. İlya Ehrenburg'un bu döneme adını veren romanı *Buzlar Çözülürken*,* despot bir fabrika patronu olan kocasının baskısı altında ezilen fakat buzların eridiği bahar aylarında, en sonunda onu terk etme cesaretini bulan bir kadının öyküsünü anlatır. Bu edebi rönesansın zirvesine Aleksandr Soljenitsin'in, Stalin'in çalışma kampları hakkındaki ilk roman *İvan Denisoviç'in Bir Günü*'nün* *Novi Mir*'de (Yeni Dünya) yayımlanmasıyla ulaşıldı. Roman milyonlarca kişi tarafından okundu. Ancak Gulag'ın lanetlenmesine izin verilse de Ekim Devrimi her türlü sorgulamanın dışında kaldı. Boris Pasternak'ın devrim ve İç Savaş'ın perde arkasının anlatıldığı epik romanı *Doktor Jivago** 1956'da aralarında ilerici *Novi Mir*'in de bulunduğu çeşitli dergiler tarafından, "Sovyet karşıtı" olduğu gerekçesiyle reddedildi. Milano'ya kaçırılan kitap, İtalyancasının yayımlanmasından kısa süre sonra uluslararası çok satan kitaplar listesine girdi. Pasternak 1958'de Nobel Ödülü'ne aday gösterildi. Ancak Sovyet hükümetinin baskısı sonucunda bunu reddetmek zorunda kaldı.

Çözülme, Sovyet toplumunun Batı'ya kısmen açılmasını beraberinde getirdi. İlk kez, yabancı turist kafileleri geldi. Kruşçev hükümeti, turizmi bir yandan dolar kazanırken, diğer yandan Sovyetler'in başarılarını dünyaya göstermenin yolu olarak görüyordu (Sputnik uzay araştırma programı kısa süre önce başlamıştı). Moskova, 1957'de Dünya Gençlik Festivali'ne ev sahipliği yaptı. Kremlin'in amacı, kapitalist ülkelerinin Sovyet yaşam tarzını gözlemleyen gençlerinin beğenisini kazanmaktı. Ancak sonuç bunun tam tersi oldu. Kot pantolonları ve rahat tavırlarıyla, ziyaretçiler Sovyet gençlerini Batılı yaşam tarzına çektiler. *Rock and roll* ve ona eşlik eden modalar Komsomol'un –Komünist Gençlik Birliği– sıkıcı, konformist kültürü için fazla sofistike Sovyet öğrenci kuşağının imgelemini ele geçirdi. Kısa dalga radyolarında, rock ve caz müziklerinin cazibesine kapılıp dinledikleri Amerika'nın Sesi'nden ve Özgür Avrupa Radyosu'ndan Batı'daki özgürlüklere ilişkin haberleri ve bilgileri de alıyorlardı. Bu kuşağın Batı algısı, çözülmenin bir parçası olarak Sovyet sinemalarında gösterilen filmleri büyük bir etki yaratan Hollywood vasıtasıyla oluştu. Şair Joseph Brodsky'ye göre, *Tarzan* filmleri "destalinizasyon" konusunda Kruşçev'in 20. Parti Kongresi'nde ve sonrasında yaptığı tüm konuşmalardan daha etkili olmuştu.[28]

1960 itibariyle, nüfusun yarısından fazlası 30 yaşın altındaydı. Ekim Devrimi onların bağlantı kurabileceği bir şey değildi; onlar için uzak geçmişte

---

* İlya Ehrenburg, *Buzlar Çözülürken*, çev. Ö. Aydın Süer, İstanbul: Epos Yayınları, 2018 – ed. n.

* Aleksandr Soljenitsin, *İvan Denisoviç'in Bir Günü*, çev. Mehmet Özgün, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021 – ed. n.

* Boris Pasternak, *Doktor Jivago*, 10. Baskı, Çev. Hülya Arslan, İstanbul: YKY, 2023 – ed. n.

28 J. Brodsky, "Spoils of War", *On Grief and Reason: Essays* (Londra, 1996), s. 8.

kalmış bir olaydı. Öte yandan Büyük Yurtseverlik Savaşı anne babalarının yaşadıkları bir şeydi. Bu kuşağı sistemin değerlerine ve inançlarına bağlı hale getirmek güçtü.

Kruşçev bunu Komsomol aracılığıyla yapmaya çalıştı. Devrimin ilk yıllarındaki coşkuyu yeniden uyandırmak için tasarlanan siyasi kampanyalara kitlesel katılım sağlanmasına önem verdi. 1954-1963'teki Bakir Topraklar kampanyasında, Komsomol üyesi on binlerce genç erkek ve kadın, Kazakistan'ın işlenmemiş bozkırlarındaki yeni kolektif çiftliklerde çalışmak üzere gönüllü oldu. 40 milyon hektarlık kurak arazi 1963 yılına kadar üretime kazandırıldı. Tahıl üretimi arttı. Ancak hasat miktarı değişkendi ve toprak buğday yetiştirecek kadar verimli olmadığı için 1958'den sonra sürekli azaldı.

Kruşçev 1964'te görevden ayrıldı. Bakir Topraklar kampanyasının başarısızlığının yanı sıra, Rusya'nın güneyindeki Novoçerkassk'ta ordu müdahalesiyle bastırılan, onlarca protestocunun öldüğü bir işçi ayaklanmasıyla sonuçlanan gıda kıtlığından da sorumlu tutuluyordu. Kruşçev'in siyasi reformları, Parti'nin bölgesel yöneticilerinin ekonomik güçlerinin zayıflamasına yol açtığı ve Stalin döneminde doğal bir hak olarak sahip oldukları ve taşrada kendi patron-müşteri ağlarını kurmalarını sağlayan Merkez Komitesi üyeliğini düzenli seçimlere tabi hale getirdiği için bu kişilerin yabancılaşmasına neden oldu. Kruşçev'in dengesiz liderliği, sezgilerine güvenerek hareket etmesi ve daha sonra kendisini eleştirenlere saldırması, uzmanlık alanına girmeyen konulara müdahil olması ve Küba Füze Krizi'nde ABD'yle tehlikeli bir biçimde karşı karşıya gelmesi... Tüm bunlar, daha istikrarlı ve kolektif bir yönetim tarzı isteyen Partili yoldaşlarının desteğini yitirmesine neden oldu.

Onu görevden uzaklaştıran renksiz rejimde Leonid Brejnev *primer inter pares* [eşitler arasında birinci] oldu. Bu, "kolektif liderlik" görüntüsü oluşturuyordu; kolektif liderlik, tüm Sovyet liderlerin, hesap verebilirliklerini ortaya koymak, Parti disiplinini sağlamak ve Brejnev örneğinde olduğu gibi, istikrar vaadiyle kadroların güvenini yeniden elde etmek için kullandıkları bir efsaneydi. Politbüro'nun kararları artık toplu olarak alınıyor ve isimleri alfabetik sıralanıyordu. Brejnev yavaş yavaş baskın hale geldi. O, sistemin yarattığı, ilgi çekmeyen, ortalama bir görevliydi. Tutkuları bile gelenekseldi (hızlı arabalar, avcılık, kadınlar ve futbol). Stalin'in tasfiyeleri sırasında ve savaş döneminde terfi eden pek çok Parti üyesi gibi, pratik kapasitesi entelektüel kapasitesinden üstündü (en parlak bakanı Aleksandr Yakovlev'e göre, asıl yeteneği "kimin dostu, kimin düşmanı olduğunu doğrulukla tespit etme" konusundaki esrarengiz yeteneğiydi).[29] Birçoğu, fabrika işçiliğinden Ukrayna'daki Dnepropetrovsk Partisi örgütünün propaganda şefliğine yükseldiği

29 S. Schattenberg, *Brezhnev: The Making of a Statesman*, çev. J. Heath (Londra, 2021), s. 186.

1930'lardaki yoldaşları olan bölgesel Parti liderleri arasında siyasi ittifaklar ve destek ağları kurmakta başarılıydı. Onları birleştiren şey, statükonun korunmasıydı. Parti'de Kruşçev'in başlattığı sarsıntının önüne geçmek ve kendilerini zirvede tutacak istikrarlı bir sistemi yeniden tesis etmek istiyorlardı. Brejnev iktidarda olduğu sürece, liderlerin görevlerinde yaşlanmalarına izin verildi. Politbüro üyelerinin 1964'te 60 olan ortalama yaşı, 1982'de 70'in üzerine çıktı.

Brejnev hükümeti, otoriteyi yeniden tesis etme çabalarında Leninist düşüncelere başvuran Kruşçev hükümetinin aksine, siyasi destek tabanını güçlendirmek için Rus milliyetçiliğine yöneldi. Bu, rejimin, daha önce önemle yâd edilmeyen Büyük Yurtseverlik Savaşı kültünün inşa edildiği andı. Zafer Günü, 1965'e kadar Sovyet bayramı bile değildi. Kutlamaları ve geçit törenlerini organize etmek gazi gruplarına bırakılmıştı. Ancak zaferin 20. yıldönümünden itibaren, 9 Mayıs'lar tüm Parti liderlerinin Lenin'in mozolesine çıkarak Kızıl Meydan'da tören adımlarıyla ilerleyen Kızıl Ordu askerlerini selamladığı büyük bir askeri güç gösterisiyle kutlandı. İki yıl sonra, Kremlin Duvarı'nın yakınına Meçhul Asker Anıtı dikildi; burası, yabancı devlet adamlarının (ve yeni evlenen Sovyet çiftlerin) "20 milyon ölü"ye saygılarını sundukları kutsal bir yer oldu. Aynı yıl, Volgograd'da (eski Stalingrad) bir matem anıtının yapımı tamamlandı. Ortasında, kılıcını havaya kaldırarak halkı harekete geçmeye çağıran Rusya Ana'nın devasa heykeli "Anavatan Çağırıyor" bulunuyordu.

Brejnev hükümeti, Rus milliyetçiliğinin, her ikisi de edebiyat alanında yansımaları olan iki ana akımını teşvik etti. Birincisi, aralarında Fedor Abramov, Valentin Rasputin ve Soljenitsin'in de (1973'te *Gulag Takım Adaları*'nın* yurtdışında yayımlanmasının ardından rejimle arası açılıp sürgüne gönderilmesine dek) bulunduğu bir grup "köy nesri yazarı" tarafından temsil ediliyordu. Bu grup ilk olarak Kruşçev döneminde, özellikle de *Novi Mir* dergisinde boy göstermişti. Öyküleri, kolektifleştirmenin bıraktığı mirasa –köyün ve köy kilisesinin yok edilmesi, kırsal bölgelerin nüfusunun azalması, ormanların tahrip edilmesi, çevre kirliliği, kırsal yaşam standartlarının gerilemesi– yönelik bir yergi ve eski Rus değerleri ile gelenekleri için ağıt niteliğindeydi. Milliyetçiliğin daha iddialı ikinci kanadı, Parti yönetiminin, aralarında Brejnev'in akıl hocası Mihail Suslov'un da bulunduğu neo-Stalinist kanadının desteğini alan, Komsomol'un resmi yayın organı *Molodaya Gvardiya* (Genç Muhafız) dergisinde kendini gösterdi. Dergi, köy nesri yazarlarıyla aynı kaygıları taşıyordu fakat sahip olduğu Politbüro koruma-

* Aleksandr Soljenitsin, *Gulag Takım Adaları*, çev. Selim Taygan, 3 cilt, İstanbul: Nebioğlu Matbaası, 1974 – ed. n.

sını daha agresif politikaları teşvik etmek için de kullanıyordu. Yazarları, Rusya'nın güçlü otoriter devletiyle ve Batı karşıtı gelenekleriyle tarif edildiği milliyetçi tarih görüşünde birleşiyorlardı. Suslov'dan cesaret alan bu yazarlar, Parti'nin Marksizm-Leninizmin yanı sıra Rus milliyetçiliğini de temel ideoloji olarak benimsemesi gerektiğini savunuyorlardı. Parti'nin Propaganda Departmanı'nın başkanı Aleksandr Yakovlev derginin milliyetçi yaklaşımını Leninizm karşıtlığı olarak eleştirince görevinden alındı ve Sovyet büyükelçisi olarak Kanada'ya gönderilerek cezalandırıldı (on yıl sonra, Suslov'un 1982'de ölmesinin ardından döndü ve Gorbaçov'un reformlarının ana ideoloğu oldu).

Bunlar ve diğer milliyetçi gruplar Parti yönetiminin koruması altındaydılar. Milliyetçilik, Batılı fikirlerin ve Batı kültürünün artan etkisinin panzehri olarak görülüyordu. 1982 itibariyle GSMH'nin yaklaşık altıda birine karşılık gelen askeri harcama yapılmasını desteklediler. Bu harcamaların büyük bölümü, istikrarsız komünist rejiminin desteklenmesi amacıyla Afganistan'ın işgali ve Amerika'yla girişilen nükleer silah yarışı için yapıldı. Milliyetçi destek, Brejnev'in en büyük önceliği haline gelen kırsal bölgelerdeki yaşam standartlarında başlayan gerilemeyi tersine çevirme politikaları bakımından da önemliydi. Kolektif çiftliklere verilen devlet sübvansiyonları 1965 ve 1970 yılları arasında dört kat arttı.

Ancak hiçbir yatırım kolektif çiftçiliğin kaderini tersine çeviremedi. Makineler kötü yapılmıştı ve sürekli bozuluyor, bazen yıllarca tamir edilemiyordu (neler olup bittiğini anlamak isteyen Brejnev, en sonunda 1980'de bir soruşturma emri verdi ve yeni tarım makinelerinin yalnızca yüzde 1'inden azının teknik gerekliliklere uygun üretildiği tespit edildi).[30] Devletin tüm mahsulü aldığı sektörlerde (tahıl, şeker pancarı, pamuk, keten ve sığır üretimi) *kolhoz* işçilerine hiçbir teşvik verilmedi. Devletin alım fiyatlarındaki artışa karşın, işçiler çok düşük ücret almaya devam ettiler. Birçoğu, *kolhoz* yönetimleri tarafından ihmal edilen, elektriği, suyu olmayan yerlerde sefalet içinde yaşıyordu. Tüm enerjilerini, yol kenarlarında veya kasabalardaki köylü pazarlarında satmak üzere sebze meyve yetiştirdikleri ya da domuz ve kümes hayvanları besledikleri küçük arazilerine –köylü ekonomisinin son sığınağı– harcıyorlardı. Brejnev hükümeti, tüketicilere daha fazla gıda ulaştırabilmek için bu özel arsa paylarının büyüklüğü üzerindeki kısıtlamaları kaldırdı. 1970'lerin sonunda, ülkenin tarım arazilerinin yüzde 4'ünü ellerinde bulundururlarken, domuz ve kümes hayvanlarının yüzde 40'ını, meyvelerin yüzde 42'sini ve patatesin yarısından fazlasını üretiyorlardı.[31] Köylü pazarlarındaki fiyatlar, çoğu kişinin, özel durumlar dışında, karşılayamayacağı kadar yüksekti.

30 Schattenberg, *Brezhnev*: ..., s. 217.

31 L. Timofeev, *Soviet Peasants: Or, the Peasants' Art of Starving* (yayıncı yok, 1985).

Devlet mağazalarında hiçbir ürün yeterli oranda bulunmuyordu. Zor bulunan bir ürün (herhangi bir şey olabilir) şans eseri ortaya çıktığında uzun kuyruklar oluşuyordu. İnsanlar hayal kırıklığı içindeydi ve rejimin propagandalarındaki iddialarını ciddiye almıyorlardı. Artık baskıdan korkmadıkları için fıkralarla içlerini döküyorlardı:

> Adamın biri bir dükkâna girer ve "Hiç etiniz yok mu?" diye sorar.
> Tezgâhtar, "Hayır" der, "bizim hiç balığımız yok; eti olmayan dükkân sokağın karşısında."

Zor bulunan ürünler arasında bir tek alkol yer almıyordu. Brejnevli yıllarda alkol tüketimi iki katından fazla arttı. 1980'lerin başı itibariyle, ortalama bir *kolhoz* ailesi hane gelirinin üçte birini votkaya harcıyordu. Alkolizm ulusal hastalıktı. Suç oranları (her yıl 10 milyon kişi sarhoşluk nedeniyle gözaltına alınıyordu) ve erkeklerin ortalama yaşam süresi (1964'te 66 iken, 1980'de 62'ye düşmüştü) üzerinde önemli etkisi vardı. Brejnev'in her iki çocuğu da alkolikti. Ancak Brejnev hükümeti konuya ilgi göstermedi. Satın alabileceği başka pek bir şey olmayan halktan daha fazla para koparabilmek için votka satışlarını artırdı. İnsanların sarhoş olması, kıtlık nedeniyle gösteri yapmalarından daha iyiydi.

Petrol gelirleri, rejimi 1970'lerde olası gıda isyanlarından ve yaşanabilecek çöküşten kurtardı. Ekim 1973'teki Yom Kippur (Arap-İsrail) Savaşı sırasında Arap üreticilerin İsrail yanlısı devletlere petrol satışına ambargo koymasının yol açtığı krizin sonucu olarak ham petrol fiyatlarında beş kat artış olmasa ciddi sıkıntıya girecek olan Sovyet ekonomisine hayat verdi. Sovyetler Birliği 1970'lerde, özellikle Sibirya'da yeni sahalar oluşturarak petrol üretimini iki katına çıkardı. Hükümet, petrol ve doğalgaz satışından elde ettiği dolar geliriyle Batı'dan tüketim malları ve gıda maddeleri satın alabiliyordu. Rusya, devrimden önce büyük bir tarım ihracatçısıydı. Ancak 1917'den sonraki 60 yıl içerisinde, dünyanın en büyük gıda ithalatçısı haline gelmişti. Tüm unlu mamullerin üçte biri, yurtdışından gelen tahıldan yapılıyordu. Sığır yetiştiriciliği ithal tahıla tamamen bağımlıydı.

Her eski rejimde öyle bir an gelir ki insanlar "Artık bu şekilde yaşamaya devam edemeyiz" demeye başlar. Rusya'da bu duygu 1970'lerde oluşmaya başladı. Ancak bir değişime yol açacak toplumsal güç yoktu. İnsanlar yaşadıkları sıkıntılar karşısında hiçbir şey yapamayacak kadar sinmiş, pasif ve konformistti. İçlerinden çok azı muhaliflerle –*samizdat* (kişisel yayıncılık) ve *tamizdat* (yurtdışı yayıncılığı) aracılığıyla aktif bir yeraltı örgütü oluşturan insan hakları savunucuları, Yahudi *refusenik*ler (yurtdışına göç etmelerine izin verilmeyenler), muhalif rahipler, Nobel ödüllü fizikçi Andrey Saharov

gibi liberal aydınlar– ilişkisi vardı. KGB'nin (MVD'nin yeni adı) taciz ve denetimi, onlara sempati duyanları –belki de entelijansiyanın çoğunluğunu– muhaliflerle temas kurmaktan uzak tutuyordu.

Değişim hamlesi, bunu yapabilecek tek yerden, Parti liderliğinden geldi. Mihail Gorbaçov, Sovyet projesini yeniden canlandırmak için Kruşçev'in Leninist yenilenme vizyonuna inanan –her biri 20. Parti Kongresi'nin çocuğu– pek çok Bolşevik'ten biriydi. Brejnev yıllarını Merkez Komitesi'ne bağlı araştırma enstitülerinde çalışarak geçirmişlerdi ve Kruşçev döneminden beri, Gorbaçov döneminde sloganlaşan *perestroyka*'dan (yapısal reform) söz ediyorlardı. *Glasnost* da (açıklık) Parti çevrelerinde, hükümetin çalışmalarının medyaya açık olması gerektiğini savunmak için kullanıldığı 1960'lara kadar uzanan bir kavramdı.

Gorbaçov 1931'de Rusya'nın güneyindeki Stavropol'de köylü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Baba tarafından dedesi, altı oğlundan üçünün ve köyünün nüfusunun açlıktan öldüğü bir kıtlığın yaşandığı 1933'te ekim planını yerine getirmediği için Sibirya'ya sürgün edilmişti. *Kolhoz* başkanı olan diğer dedesi 1937'de "Troçkistlikten" tutuklanmıştı. Gorbaçov bu "berbat özgeçmişi" 1990'a kadar gizledi. Ancak Stalin'in mirasının üstesinden gelme kararlılığının temelinde hiç kuşkusuz bu baskının izleri vardı.

İyi bir okul geçmişine ve Komsomol raporuna sahip Gorbaçov, Moskova Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almaya hak kazandı. Üniversite mezunu ilk Sovyet lideriydi. 1952'de Parti'ye katıldığında, dönemin Stalinist görüşleri bakımından oldukça ortodokstu. Ailesinin çektiği acıları Stalin'in politikalarına henüz bağlamamıştı. Ancak dünyaya bakışı, Kruşçev'in Gizli Konuşma'sıyla değişti. Gorbaçov'un üniversitedeki en yakın arkadaşlarından ve onun üzerinde büyük bir etki bırakan bir başka kişi Zdenek Mlynar, Aleksandr Dubçek'in Sovyetler'in Ağustos 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etmesiyle etkisiz hale getirilen sosyalist reformist hükümetinin önemli şahsiyetlerinden biri olacaktı.

Gorbaçov, 1970'te, 39 yaşındayken, Stavropol bölgesinin Parti sekreteri oldu. Sovyetler Birliği'nin en genç bölgesel Parti yöneticisiydi. Bu, zirveye çıkan basamakları tırmanması için elverişli bir konumdu. Kaplıcalarıyla tanınan Stavropol, Kremlin yöneticilerinin tatil için geldikleri bir yerdi. Gorbaçov çalışkanlığı, zekâsı ve nezaketiyle onları etkileme fırsatından sonuna kadar yararlandı. KGB başkanı Yuri Andropov sık gelenlerdendi. Gorbaçov'u Brejnev'in dikkatine sundu. Brejnev onu Moskova'ya çağırıp tarım politikalarının koordinasyonuyla görevlendirdi.

Brejnev 1982'de ölünce, Andropov Parti'nin yeni lideri oldu. Verimliliği artırmak için işyerinde disiplini sıkılaştırma, yönetimde yolsuzlukla mücadele etme ve Sovyet ekonomisini ademimerkezileştirme niyetinin işaretlerini

verdi. Andropov sistemin, bir polis devleti gibi, daha rasyonel bir biçimde yürütülmesi halinde işleyeceğine inanan bir modernleşmeciydi. Brejnevci eski muhafızların lideri Konstantin Çernenko'yu etkisiz hale getirmek için Gorbaçov ve Nikolay Rijkov'u terfi ettirerek genç reformcuları ödüllendirdi. Andropov, görevde yalnızca 15 ay kaldıktan sonra, uzun süredir devam eden bir hastalıktan öldü. Yerine Gorbaçov'u önermişti ancak Andropov'un yerini alan Çernenko oldu. Birkaç hafta içinde o da ölümcül bir hastalığa yakalandı. Bolşevikler yaşlılıktan ölüyordu.

Gorbaçov'un Mart 1985'te Çernenko'nun halefi seçilmesi, başlangıçta o kadar radikal bir karar gibi görünmedi. Gorbaçov, reform yanlısı bir çoğunluğa sahip olmadıkça, Kruşçev'in akıbetine uğramamak için dikkatli hareket etmesi gerektiğinin bilincindeydi. İktidardaki ilk yılında yalnızca, Andropov'un yaklaşımını anımsatan bir ifadeyle, ekonomik gelişmenin "hızlandırılması"ndan (*uskoreniye*) söz etti. Komuta ekonomisini ve siyasi sistemi radikal bir şekilde yeniden yapılandıran bir "devrim" olarak tanımladığı *prestroika* programını başlattığını ancak Merkez Komitesi'nin 1987'deki Genel Kurulu'nda duyurduysa da bu cesur girişimini meşrulaştırmak için Lenin'e de başvurdu. Samimi bir Leninist'ti. Parti'nin diğer liderlerinin Lenin'e bağlılığı sözde kalırken, Gorbaçov, başta NEP'te geliştirdikleri olmak üzere, onun görüşlerinin ülkenin karşı karşıya bulunduğu güçlüklerin aşılmasında hâlâ faydalı olduğuna inanıyordu.

Ekonomik açıdan, *perestroyka* ile NEP arasında pek çok ortak nokta vardı. Piyasa mekanizmalarının, üretimi teşvik etmek ve tüketici ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sosyalist ekonomi yapılarına ilave edilebileceği varsayımına dayanıyordu. Ücretler ve fiyatlar üzerindeki devlet denetimi 1987'de yumuşatıldı. Ertesi yıl kooperatifler yasallaştı ve bunun sonucunda, NEP'in uygulandığı dönemde olduğu gibi çok sayıda kafeterya, lokanta ve ağırlıklı olarak votka, sigara ve yurtdışından getirilen pornografik filmlerin satıldığı küçük dükkân yani *kiosk* açıldı. Ancak bu tedbirler gıda ve ev eşyası sıkıntısını hafifletmeye yetmedi. Bu kriz ancak planlı ekonominin tasfiyesiyle çözülebilirdi; bu, 1987 için çok erken bir reformdu fakat piyasaya dayalı bir ekonomiye 500 Günlük geçiş sürecinin başlatıldığı Ağustos 1990'da bunun için çok geç kalınmıştı.

Glasnost, Gorbaçov'un reformlarının, sistemin ideolojik açıdan çözülmesini sağlayan gerçekten devrimci unsuruydu. Sovyet lideri bununla hükümete şeffaflık getirmeyi ve reformlarına karşı çıkan Brejnevci muhafazakârların gücünü kırmayı amaçlıyordu. *Glasnost* ihtiyacı, Nisan 1986'da Çernobil nükleer faciasının utanç verici bir biçimde örtbas edilmesiyle daha da güçlenmişti. Ancak doğurduğu sonuçlar kısa sürede Gorbaçov'un kontrolünden çıktı. *Glasnost*, sansürün gevşetilmesiyle, Parti'nin kitle iletişim araçları

üzerindeki kontrolünü kaybetmesi anlamına geliyordu. Daha önce hükümet tarafından gizlenen sosyal sorunların –yetersiz barınma koşulları, suçluluk, ekolojik felaketler– su yüzüne çıkarılması halkın sisteme olan güvenini sarstı. Sovyet tarihine ilişkin ifşaatlar da benzeri bir etki yarattı. Rejime meşruiyet kazandıran efsanelerin her biri –Sovyet sanayileşmesinin başarıları, sosyalist bir toplum kurulması, Nazizmin yenilgiye uğratılmasında Parti'nin öncü rolü ve hatta Ekim Devrimi'ne kitlesel destek verildiği düşüncesi– yeni açılan arşivlerden elde edilen bilgilerle ve yabancı kitapların çevirilerinin yayımlanmasıyla gerçekler ortaya çıktıkça sorgulanmaya başladı.

Glasnost, toplumu politize etti. Halk birlikleri oluşturuldu. Sovyetler Birliği'nde, Mart 1989 itibariyle, 60.000 "gayriresmi" grup ve kulüp vardı. Bunlar, geçmişteki eksikliği ülkenin demokrasiyi geliştirmesine engel olmuş sivil toplum kıpırtılarıydı. Pek çoğu siyasi reform, Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ve iktidar üzerindeki komünist tekelin (Sovyet Anayasası'nın 6. maddesi) son bulmasını talep eden gruplar caddelerde gösteriler yaptı. Şehirler 1917'nin devrimci atmosferine geri dönüyordu.

Tek parti devleti, sistem içindeki reformcuların sistemi savunma iradelerini yitirmeleriyle ya da muhalefete desteklerini açığa vurmalarıyla parçalanmaya başladı. Gorbaçov reformlarının entelektüel mimarı Yakovlev, Avrupalı bir sosyal demokrat gibi konuşmaya başladı. Moskova Parti teşkilatı başkanı Boris Yeltsin, Parti'ye Leninist mirası reddetme çağrısında bulundu. Gorbaçov da aynı doğrultuda ilerliyordu. Sistemin reforme edilemeyeceğini anlamaya başlayınca görüşleri değişti. Devlet içinde denge-denetim sistemine ihtiyaç bulunduğundan söz ediyor, çekişmeli Sovyet seçimlerini destekliyor ve radikallerin 6. maddenin kaldırılması talebine yavaş yavaş sıcak bakmaya başlıyordu.

Katı komünistler sistemin çözülme hızı karşısında telaşa kapıldılar. Siyasi reform, Parti'nin 1917'den beri elde ettiği tüm kazanımları zayıflatan bir devrime dönüşme tehdidi oluşturuyordu. Gorbaçov'un reformlarına muhalefetleri, Leningrad'da kimya öğretmenliği yapan Nina Andreyeva tarafından "I Cannot Give up Principles" ("İlkelerimden Vazgeçemem") başlıklı makalede dile getirildi. Çok sayıda Politbüro üyesinin de onayını alan makale Mart 1988'de *Sovetskaya Rossiya* gazetesinde yayımlandı. Makalede, Sovyet tarihinin "karalanması" eleştiriliyor, Stalin'in sosyalizmin inşa edilmesi ve korunması konusunda gösterdiği başarılar savunuluyor, ülkenin komünistlerine, Leninist ilkeleri "anavatan tarihinin önemli dönüm noktalarında uğruna savaş verdiğimiz gibi" savunmaları çağrısında bulunuluyordu.[32]

Gorbaçov, daha radikal bazı reformlarla ilerleyerek mücadele etmeye karar verdi. Haziran 1988'deki Tüm Birlik Parti Konferansı'nda, yılda iki

32 *The Current Digest of the Soviet Press* (Columbus, O.), 27 Nisan 1988, s. 1-6.

kez toplanacak ve ülkenin en yüksek parlamentosunu –Sovyetler Birliği'nin yenilenen Yüksek Sovyeti– seçecek yasama organı Halk Temsilcileri Kongresi'ndeki sandalyelerin üçte ikisi için çekişmeli seçimlerin yapılmasını sağladı. Bu henüz çok partili bir demokrasi değildi (seçilen temsilcilerin yüzde 87'si komünistti) fakat seçmenler birleştikleri takdirde görevdeki liderleri görevlerinden uzaklaştırabilirlerdi (Letonya ve Litvanya'nın tüm Parti yönetimi 1989 başındaki Kongre seçimlerinde küçük düşürücü bir yenilgiye uğradı).

Halk Temsilcileri Kongresi, tek parti devletine karşı demokratik bir platform haline geldi. Mayıs sonunda yapılan açılış oturumu 100 milyon kişi tarafından televizyonda izlendi. Kongre bünyesinde, başlıca talepleri 6. maddenin kaldırılması olan Partili reformcular ile Partili olmayan demokratlar tarafından bir Bölgeler Arası Grup oluşturuldu. Gorbaçov bu teklifi kabul etti ve Şubat 1990'da Politbüro'dan geçirdi. Reformlarına tek parti devletini kurtarmak için başlamıştı ancak şimdi onu yıkıyordu.

Milliyetçi hareketler serbest bırakıldı. İlk bağımsızlık isteyenler Baltık milletleri oldu; onları Gürcüler, Ermeniler, Batı Ukrayna'da ve Moldova'da (Baltık devletleri gibi, savaşta ilhak edilen bölgeler) nüfusun önemli kesimleri izledi. Seçkinlerinin Sovyet sistemine bağlı oldukları ve halkın alternatifinin muhtemelen İslami olduğu Orta Asya cumhuriyetleri tepki göstermekte daha ağır davrandılar.

Gorbaçov'un reformları milliyetçi liderlere iki açıdan fayda sağladı. İlk olarak, 1990'dan itibaren işgal ettiği Sovyetler Birliği devlet başkanlığı makamını oluşturması, onları cumhuriyetlerde kendi başkanlık makamlarını oluşturmaya teşvik etti. Bundan en çok yararlanan kişi Yeltsin'di. Haziran 1991'de Rusya devlet başkanı seçilmesi, ona seçimle göreve gelmemiş Sovyet devlet başkanından daha çok otorite kazandırdı. Gorbaçov, Rusya'nun Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığının sembolü haline geldi. İkinci olarak, her cumhuriyetin Yüksek Sovyeti için çekişmeli seçimlerin yapılmaya başlaması, milliyetçilerin bu yeni parlamentoların kontrolünü ele geçirmelerini ve bunları Moskova'dan bağımsızlıklarını ilan etmede kullanmalarını sağladı. Baltık ülkelerinde milliyetçiler 1990 Yüksek Sovyet seçimlerinde zafere ulaştılar.

Polis baskıları da Gürcistan'da ve Baltık ülkelerindeki bağımsızlık hareketlerini körükledi. Tiflis'te Nisan 1989'da 19 gösterici Sovyet polisi tarafından öldürüldü ve yüzlercesi yaralandı. Litvanya'da ve Letonya'da Ocak 1991'deki bastırma eylemlerinde 17 kişi öldürüldü. Bu son baskılamalar KGB'deki son katı komünistler tarafından teşvik edilmişti. Milliyetçilerin, olağanüstü hal ilan edip Sovyetler Birliği'nin dağılmasının önüne geçmelerine olanak sağlayacak biçimde, şiddetli tepkiler vermesini teşvik ediyorlardı. Gorbaçov, radikallere direnmek ve Parti'nin bölünmesi riskini göze almak yerine, ta-

viz vererek onlardan ikisini, Boris Pugo'yu içişleri bakanlığına ve Gennadi Yanayev'i Sovyetler Birliği devlet başkanı yardımcılığına terfi ettirdi.

Gorbaçov'un Sovyetler Birliği'ni yeniden yapılandırmak için değişim karşıtlarının da desteğine ihtiyacı vardı. Sovyet devlet başkanı katılımlarının halk oylamasıyla kararlaştırılacağı yeni bir birlik antlaşması için cumhuriyetlerle müzakerede bulunmayı önerdi. Lenin'in başlangıçta planladığı gibi, Sovyetler Birliği'ni gönüllü bir birlik olarak bir arada tutacak federal bir yapı üzerinde anlaşmaya varmak istiyordu. Altı cumhuriyet ayrılmaya kararlıydı ve bu konuda halk oylamasına gitmeyi kabul etmedi (Gürcistan, Ermenistan, Moldova ve üç Baltık ülkesi). Halk oylamasına gidilen diğer dokuz cumhuriyette, halk dörtte üçlük çoğunlukla Sovyetler Birliği'nin federal sisteminin sürdürülmesi yönünde oy kullandı. Sovyet hükümeti ile dokuz cumhuriyetin liderleri arasında bir anlaşma taslağı müzakere edildi ("9+1" anlaşması). Antlaşma 23 Nisan 1991'de Moskova yakınlarındaki Novo-Ogaryovo'da imzalandı. Bu müzakerelerde Rusya devlet başkanı seçilmesinin ardından güçlü bir konuma sahip Yeltsin ile milliyetçiliği benimseyerek kendine yeni bir yol çizen ve Ukrayna devlet başkanı olmak isteyen Leonid Kravçuk, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı'ndan cumhuriyetler için pek çok yetki aldılar.

Ağustos 1991'e dek, dokuz cumhuriyetin sekizi antlaşma taslağını onaylamıştı (tek istisna, birliğe oy veren ama Ukrayna'nın egemenliğinin garanti altına alınmasını isteyen Ukrayna'ydı). Antlaşma taslağı SSCB'yi, Avrupa Birliği'ne (AB) benzer biçimde kendi başkanı, dış politikası ve askeri gücü olan bağımsız devletlerden oluşan bir federasyona dönüştürmeyi vaat ediyordu. Adı, Sovyet Egemen Cumhuriyetler Birliği olacaktı (SSCB'deki "sosyalist" sözcüğünün yerini "egemen" alıyordu). Gorbaçov, ayın 20'sinde başkente dönüp yeni birlik antlaşmasını imzalamak üzere 4 Ağustos'ta Moskova'dan ayrılarak Kırım'ın Foros kentine tatile gitti.

Antlaşmanın amacı birliği kurtarmak olsa da değişim karşıtları bunun dağılmayı hızlandıracağından korktular. Harekete geçmenin tam zamanı olduğuna karar verdiler. Komploculardan oluşan bir heyet olağanüstü hal ilan edilmesini talep etmek üzere 18 Ağustos'ta Foros'a uçtu ve Gorbaçov ültimatomlarını reddedince heyet onu ev hapsine aldı. Moskova'da kendi kendini tayin eden Olağanüstü Hal Devlet Komitesi (Yanayev ve Pugo'nun da içinde bulunduğu) kendi iktidarını ilan etti. Yorgun görünen, elleri alkolün etkisiyle titreyen Yanayev dünya basınına Sovyet devlet başkanlığını devraldığını belli belirsiz ifadelerle ilan etti.

Darbeciler gerçekten başarılı olma şansını elde edemeyecek kadar tereddüt içindeydiler. Sistemi sonuna kadar savunmak için gerekli önlemleri alma iradesini belki onlar bile kaybetmişlerdi. Rus Yüksek Sovyeti'nin, merkezi Beyaz Saray'a giden ve burada parlamentonun savunmasını organize eden Yeltsin'i

tutuklayamadılar. Darbeye direnişi bastırmak için Moskova'ya getirdikleri tank birliklerine kesin emirler veremediler. Üst düzey komutanlar bağlılıkları konusunda zaten bölünmüş durumdaydılar. Beyaz Saray'ın dışında konuşlanan Tamanskaya Tümeni, kalabalığa hitap etmek için tanklardan birinin üzerine çıkan Yeltsin'e bağlılığını ilan etti. Darbecilerin Beyaz Saray'a yönelik bir saldırıda, kanlı bir çatışmaya girmeden, başarılı olmaları bu noktadan itibaren mümkün değildi. Böyle bir çatışmaya girecek cesaretleri yoktu.

Darbe kısa sürede başarısızlığa uğradı. Liderleri 22 Ağustos'ta tutuklandı (Pugo onu almaya gelmelerinden hemen önce karısını ve ardından kendisini vurdu). Gorbaçov başkente döndü. Ancak konumu zayıflamıştı. Pek çok kişi onun darbecilerin tarafında olduğunu ya da onlarla bir biçimde suç ortaklığı yaptığını düşünüyordu (Böylece, Ağustos 1917'de Kornilov darbesiyle karşı karşıya kalan Kerenski'yle aynı kaderin kurbanı oldu). Darbe, Komünist Parti'nin itibarını sarsmış, inisiyatifin Rusya Devlet Başkanı, "demokrasinin savunucusu" Yeltsin'in eline geçmesini sağlamıştı. Yeltsin 23 Ağustos'ta yayımladığı kararnameyle darbedeki rolüne ilişkin soruşturma tamamlanana dek Parti'nin Rusya'daki faaliyetlerini durdurdu (Kasım'da Parti'yi yasakladı). Moskova'da toplanan kalabalık, Lubyanka'daki KGB karargâhının önünde bulunan Cerjinski Heykeli'ni o gece geç saatlerde devirdi. Gorbaçov Parti genel sekreterliğinden ertesi gün istifa etti.

Gorbaçov hâlâ birlik antlaşması görüşmelerini canlandırmak istiyordu. Ancak Yeltsin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını kendi Rus hükümeti için bir zafer olarak görerek buna karşı çıktı. Başta Ukrayna olmak üzere, diğer hükümetler KGB'nin ve silahlı kuvvetlerin güç merkezi Moskova'yla herhangi bir birliğe girme konusunda artık temkinli davranıyorlardı. Yeltsin ve Kravçuk, Novo-Ogaryovo görüşmeleri Kasım 1991 ortalarında yeniden başladığında, Sovyet Devlet Başkanı'ndan daha fazla taviz talep ettiler. SSCB bir Egemen Devletler Birliği'ne dönüştürülecek gibi görünüyordu. Ancak Ukraynalılar 1 Aralık'ta yapılan referandumda çok büyük bir çoğunlukla bağımsızlık için oy kullandılar. Onların ayrılması Sovyet devlet gemisinde büyük bir gedik açtı; bu, geminin batışını trajedi olarak görenlerin unutamayacağı bir olaydı. Yeltsin, Kravçuk ve Beyaz Rus lider Stanislav Şuşkeviç, Sovyetler Birliği'nin dağıldığını ilan etmek için bir hafta sonra Beyaz Rusya'da bir araya geldiler. Aslında bu, üç cumhuriyetin liderleri tarafından gerçekleştirilen bir darbeydi.

Gorbaçov, Noel Günü Kremlin'den yayımlanan veda konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin ortadan kaldırılmasını desteklemediğini açıkladı. Anayasal prosedürlerle ya da en azından demokratik bir oylamayla tasdik edilmemişti. Halk birlikten yana görüş bildirmişti ama milliyetçi liderler halkın iradesine karşı çıkmışlardı.

11

Son Yıllar

Rusya'nın öyküsü nasıl sona erer? Ülkenin geçmişi, geleceğini biçimlendirmeye daha ne kadar devam edecek? Ülke, pek çok açıdan, tarihinin döngüsüne kapılmış görünüyor. Otokratik devlet 20. yüzyılda iki kez, 1917'de ve 1991'de, bir başka biçimde yeniden doğmak üzere yıkıldı. Devletin yıkılmasıyla zincirlerinden kurtulan halk güçleri, demokratik bir hükümetin devamını sağlayamayacak kadar zayıf ve bölünmüş haldeydi. Bu, Rus tarihi boyunca tekrar eden bir durumdur. Halk ayaklanmalarıyla defalarca meydan okunan otokratik devlet her seferinde iktidarını yeniden tesis etmiştir.

Bu, 1991'de neden bir kez daha yaşandı? Yeltsin'in iktidarında demokrasiye geçişin neden başarılamadığını ve Putin'in liderliğinde diktatörlüğün geri gelişini nasıl açıklayabiliriz? Tüm alanlardan uzmanlar tarafından dile getirilen çok çeşitli görüşler vardır. Bu konudaki külliyat çok geniştir ve her yıl eklenen çok sayıda çalışmayla daha da genişlemektedir. Ancak perspektifi dardır. Büyük bölümü, Moskova'da ve diğer büyük şehirlerdeki, yarattıkları etki hiçbir zaman kendilerinin ve Batı'daki müttefiklerinin düşündüğü kadar büyük olmayan küçük ve izole bir kastın, liberal entelijansiyanın görüşlerini yansıtmaktadır. Batılı analistler Putin'i "kleptokrasinin" ya da "mafya devleti"nin temsilcisi olduğu üzerinde de çok fazla durmuşlardır; bunlar, bir "tek adam" ve onun oligarşik çevresinin entrikalarıyla açıklanamayacak kadar karmaşık bir sisteme ilişkin tanımlamalardır. "Putin sistemi" denen şey, Yeltsinli yıllarda da zaten büyük ölçüde mevcuttu. Bu külliyatın daha derin bir problemi de tarih dışılığıdır. Çağdaş Rus politikaları genellikle, Rusya tarihine ilişkin yeterli bilgi sahibi olunmaksızın analiz edilmektedir. Oysa Rusya'da son 30 yıl içinde yaşanan gelişmelere anlam verebilmek için ülkenin geçmişini bilmek çok önemlidir. Rusya'nın öyküsünün hangi yönde ilerleyeceğini anlamak istiyorsak, neyin tarih, neyin efsane olduğu –Putin rejimi her ikisinden de yararlanmaktadır– yeniden değerlendirilmelidir.

1991'de yaşananlar bir devrim değil, Komünist Parti'nin iktidardan çekilmesiydi. Rusya'da Sovyet rejimini devirmeye yönelik hiçbir kitlesel ayaklanma ya da muhalif hareket yoktu. 1989'daki Doğu Avrupa devrimlerinde olduğu gibi, iktidarı ele geçirmeye hazır partiler, sendikalar, yurttaş forumları da

yoktu. Beyaz Saray'ı darbeye karşı savunan kalabalıklar daha sonra iddia edildiği kadar büyük değildi. 20-21 Ağustos gecesi 40.000 kişinin yağmur altında Yeltsin hükümetini tanklara karşı savunduğu söylenmiştir.[1] Aslında yabancı televizyon muhabirlerinin aktardığı en güvenilir haberlere göre, o gece barikatlarda yalnızca dağınık, güçsüz bir ordu ve Beyaz Saray çevresinde ancak birkaç bin kişi vardı. Bir muhabire göre, Moskova'da yeni açılan McDonalds'ta kuyrukta bekleyenlerin sayısı daha fazlaydı.[2] Üç genç adam, ironik bir biçimde, geri çekilme emri alarak başkentten çıkmakta olan tanklar tarafından öldürüldü. Bu gereksiz ölümler darbecilerin kararlılığını KGB içinde dahi kırmaya yetti.[3] Büyük kalabalıklar ertesi gün, 21 Ağustos'ta, tanklar çekildikten *sonra* çıktı; Moskova, Leningrad ve diğer şehirlerdeki zafer mitinglerine daha sonra on binlerce kişi katıldı.

Bu bir demokrasi zaferiyse de uzun süre öyle algılanmadı. Yuri Levada'nın güvenilir araştırmasına göre, 1994'te, Rus halkının yalnızca yüzde 7'si Sovyet rejiminin yıkılmasının bir demokrasi zaferi olduğunu düşünüyordu. Geri kalanlar ise bunu liderler arasındaki bir "iktidar mücadelesi" ya da ülke için "feci sonuçlar doğuran bir trajedi" olarak görüyorlardı.[4]

Demokratik bir devrimin yokluğunda, eski seçkinler kısa sürede Sovyet-sonrası sistemin başına geçtiler. KGB, personelinde değişikliğe gidilmeden, Karşı İstihbarat Federal Servisi adını aldı (daha sonra Federal Güvenlik Servisi, FSB oldu). Yeltsin, hükümetini eski komünistlerle doldurdu ve eski Sovyet organlarını (ordu, devlet bankası, Birleşmiş Milletler'deki Sovyet sandalyesi) Rusya adına geri almaya başladı. Sovyet rejiminin eski baskıcı organlarında görev alanların kamu görevlerinden menedilmesini öngören, Doğu Avrupa'da ve Baltık ülkelerinde çıkarılanlara benzer arınma kanunları yoktu. Ağustos darbesinin liderleri dahi Şubat 1994'te affedildi. İçlerinden bazıları hapisten çıkar çıkmaz Rusya'nın en büyük bankalarının ve şirketlerinin yönetim makamlarına yerleşti.

Komünist seçkinler iş dünyasında da Gorbaçov reformlarının oluşturduğu yasal boşluklardan istifade etmekte hızlı davranıp Sovyet ekonomisinin enkazından milyonerler olarak çıktılar. Kitlesel özelleştirme programı tam bir sosyal felaketti. Yeltsin'in şaşkın bakışlı genç serbest piyasacıları, Başba-

1 Bkz. örn. A. Ostrovsky, *Inventing Russia: The Journey from Gorbachev's Freedom to Putin's War* (Londra, 2018), s. 115.

2 Diane Sawyer, ABC, *World News Tonight*: https://www.youtube.com/watch?v=fdKuo9ZqVZw, erişim: 03.12.2023.

3 Bkz. KGB Basın Sözcüsü Aleksandr Mikhailov röportajı: https://icds.ee/en/25-years-after-the-moscow-putsch-what-did-events-look-like-from-within-the-kgb/, erişim: 03.12.2023.

4 A. Kolesnichenko, "Effects of 1991 August Putsch still felt in Russia", *Russia Beyond the Headlines*, 23 Ağustos 2013:
https://www.rbth.com/politics/2013/08/23/effects_of_1991_august_putsch_still_felt_in_russia_29171.html, erişim: 03.12.2023.

kan Yegor Gaydar ve yardımcısı Anatoli Çubays tarafından 1992'de alelacele uygulanan program, halka özelleştirilen devlet şirketlerinden hisse satın almak için kullanılabilecek kuponlar verilmesini gerektiriyordu. İnsanların çoğunun bu kuponlarla ne yapacakları hakkında hiçbir fikri yoktu. Daha önce hisse senedi diye bir şey duymamışlardı. Hükümetin Ocak 1992'de aldığı ve fiyatların fırlamasına neden olan temel tüketim maddeleri üzerindeki fiyat kontrollerini kaldırma ("şok tedavisi") kararı dolayısıyla geçim mücadelesi veriyorlardı. Pek çok kişi kuponlarını hemen, ancak birkaç kutu konserve ya da bir şişe votka alınabilecek bir fiyata sattı. Kuponların değeri enflasyondan etkilenmediği için işletmeler, iş dünyasındaki dostlarına yüklü miktarlarda borç vermekten memnuniyet duyan devlet bankasından kredi alabilen işadamları tarafından yok pahasına alınabiliyordu. Rusya'nın doğalgaz tekeli Gazprom kuponlarının değeri 228 milyon dolardı; bu, Batılı bankalar tarafından yapılan değerlemenin yalnızca yüzde 0,1'ydi.[5]

En büyük skandal 1995 yılında uygulamaya konulan "hisse karşılığı kredi" planıydı. Yeltsin hükümeti, büyük bölümü aylardır maaş almayan kamu işçilerine ödeme yapabilmek için nakit sıkıntısı çekiyordu. Hükümet, 1996'da yeniden seçime gidilecekken, iktidarı tekrar canlanarak Duma seçimlerinden en büyük parti olarak çıkan Komünist Parti'ye kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Yeltsin'in kredibilitesi tüm zamanların en düşük seviyesinde, komünist lider Gennadi Zyuganov'un çok gerisindeydi. İnsanlar ekonominin çöküşünden, temel hizmetlerin yerine getirilmemesinden, artan suç olaylarından ve yolsuzluktan bıkmışlardı. Demokrasiye (*demokratiya*) "bokokrasi" (*dermokratiya*) adını taktılar. Çubays, önde gelen oligarkları bir araya getirdi ve onlara devletin petrol ve maden şirketlerinin kontrol hisselerinin "geçici mülkiyeti"ni alma –Yeltsin hükümetine kredi vermek suretiyle– imkânı veren bir anlaşma önerdi. Hisseler, bu ulusal varlıkların Yeltsin hükümeti tarafından özenle seçilen kodamanların –yeni bir boyar oligark sınıfı– eline geçmesini sağlamak için hileli müzayedelerle satıldı. Bir Komsomol yetkilisi olarak servet sahibi olan Mihail Hodorkovski, Rusya'nın en büyük petrol devlerinden Yukos'un yüzde 45 hissesini 159 milyon dolar gibi ucuz bir fiyata satın aldı. Dış Ticaret Bakanlığı'nda görevli eski komünist Vladimir Potanin, dünyanın en büyük ikinci nikel üreticisi Norilsk Nickel'in yüzde 38'ini müzayedenin açılış fiyatı 170 milyon $doların 100.000 dolar fazlasına satın aldı. Bu satın almalar, herkesin beklediği gibi, hükümet kredileri ödeyemeyince kalıcı hale geldi.[6]

Yeltsin bu plan vasıtasıyla kampanyası için 500 milyon dolar topladı. ABD'li danışmanlarının ve Yeltsin'in gözde medya patronları, ülkenin iki

5 T. Wood, *Russia without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War* (Londra, 2018), Kindle baskısı, loc. 555.

6 Bkz. D. Hoffman, *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia* (New York, 2001).

ana televizyon kanalının sahipleri Vladimir Gusinski ve Boris Berezovski'nin yardımıyla, ekibi medyayı komünistler hakkında korkutucu hikâyelerle doldurdu. Bunun sonucunda ezici bir zafer elde edildi. Ancak asıl güç artık oligarkların elindeydi. Sanki kendileri hükümetmiş gibi hareket ederek, seçim kampanyası sırasında birden fazla kalp krizi geçiren ve devlet başkanlığı görevini güçlükle sürdürebilen (aşırı içmesi de bir işe yaramadı) Yeltsin'den makam talep etmeye başladılar. Devlet, oligarkları tarafından yönetilen yurtluklara bölünme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Görevinin, Yeltsin'in yerine, onun devletçi ilkeleriyle daha uyumlu, güçlü bir lideri getirmek suretiyle "devleti korumak" olduğuna inanan FSB, Putin'i işte böyle bir ortamda yaptığı manevralarla iktidara getirdi. Putin, FSB'nin ilk tercihi değildi. FSB umutlarını 1991'den önce KGB'nin dış istihbarat direktörlüğünü yapan başbakan Yevgeni Primakov'a bağlamıştı. Ancak Primakov'un 2000 seçimlerinde devlet başkanı seçilmesi halinde Yeltsin'e ve ailesine dokunulmazlık vermeyeceği anlaşılınca, Yeltsin Mayıs 1999'da Primakov'u görevden aldı. Yeltsin ve kızı aleyhinde, İsveç merkezli şirket Mabatex vasıtasıyla kara para akladıklarına ilişkin giderek artan yolsuzluk iddiaları vardı. Yeltsin, kendisinin yerine geçecek kişinin onu koruyacak biri olmasını istiyordu. Tercihini Berezovski'nin gözde adayı, Ağustos 1999'da başbakanlığa getirdiği ve kendisinden sonraki devlet başkanı olmasını istediğini ilan ettiği Putin'den yana kullandı. Putin'in bu göreve geldiğinde, ilk icraatlarından biri Yeltsin'e ve ailesine dokunulmazlık vermek oldu.

Putin 1952'de Leningrad'da doğmuştu. Ailesi, o şehirde yaşayanların çoğu gibi, savaşta çok acı çekmişti. Babası cephede ağır yaralanmış, abisi kuşatma sırasında çocuk yaşta ölmüştü. Putin 23 yaşında KGB'ye katıldı ve casus olarak Dresden'e gitti. Berlin Duvarı yıkılırken Sovyet yerleşkesinin bodrumunda gizli belgeleri yakmakla meşguldü. O yılların demokratik ruhundan hiç etkilenmedi. Sovyet sisteminin çöküşünü vatanının küçük düşmesi olarak gördü ve bundan, kontrolsüz demokrasinin ancak kaosla ve devletin zayıflamasıyla sonuçlanabileceği dersini çıkarttı. Bu, ona Rusya Devlet başkanlığında kılavuzluk edecek bir dersti.

Putin 1990'da Leningrad'a döndü ve Hukuk Fakültesi'nden hocası, şehrin 1991'de yeniden aldığı adla, St. Petersburg Belediye Başkanı Anatoli Sobçak için çalışmaya başladı. İşletmelere lisans verilmesinden sorumluydu ve ithal edilen gıda maddeleri karşılığında Rus mallarının ihraç edilmesine yönelik bir programın başındaydı. Yiyecekler hiçbir zaman gelmedi ve vurgunculardan milyonlarca dolar rüşvet almakla suçlandı.[7] Sobçak'ın sağladığı koruma sayesinde, hakkındaki suçlamalar düştü. Onu savunan insanların çoğu –bunların

7 M. Gessen, *Man without A Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin* (New York, 2013).

arasında başbakanlık ve devlet başkanlığı yapan Dmitri Medvedev, Adalet bakanlığı yapan Sergey Stepaşin ve Putin'in ilk iki döneminde FSB başkanlığı yapan Nikolay Patruşev de bulunmaktadır– onun yönetimi altında önemli görevlere getirildiler.

Putin'in sadakati onun Yeltsin'in ve FSB'deki amirlerinin gözüne girmesini sağlamıştı. Kremlin'deki ilk görevine 1996'da atandıktan sonra iki yıl içinde FSB'nin direktörlüğüne yükseldi. Ön plana çıkmayan bu kamu görevlisi, kendisini devlet başkanlığına seçen halk tarafından tanınmıyordu. Ancak onun başarısının anahtarı buydu. Zaferi politikalarının değerlendirilmesiyle değil (neyi savunduğunu kimse bilmiyordu), televizyonlarda verdiği görüntüyle geldi: Ağırbaşlı, beyefendi, donanımlı, Rusya'yı uluslararası arenada mahcup duruma düşürmeyecek bir kişi; özetle, Yeltsin'in tam tersi.

Bir inanç ve uygulama sistemi olarak komünizmin ortadan kalkması insanların kafasını karıştırdı. Ahlaki bir boşluğa düştüler. Bazıları bu açığı dinle kapattı. Diğerleri için monarşizm bir alternatifti. Romanovların yeniden tahta çıkması bile konuşuluyordu. Her türden tarikat, efsunlu iyileştirme güçlerine sahip hipnozcular, hazır bir takipçi kitlesi buldu. Daha önce de gördüğümüz gibi, her ne olursa olsun, umut veren bir şeye inanma ihtiyacı, Rus sosyal tarihinin değişmeyen bir parçasıdır. Rusya'da yaşam ne kadar güçleşirse, halk onlara kurtuluş umudu veren inançlara o kadar çok bağlanır.

Ruslar ideolojik çöküşten tüm diğer milliyetlerden daha fazla etkilendiler. Ukraynalılar, Baltık milletleri, Gürcüler, Ermeniler ve hatta Kazaklar, Sovyetler'in çöküşünü ülkelerinin yabancı (Rus) hükümdarlığından kurtuluşu olarak görüp ulus devletler kurarak yeniden ayağa kalktılar. Daha önce hiç ulus devlet olmamışlardı. Kimlikleri Rus İmparatorluğu'nun ve ardından önde gelen millet olarak kabul edildikleri Sovyetler Birliği'nin bir unsuru olmuştu. Rusya o kadar uzun süredir bir imparatorluk olarak var olmuştu ki 1991'den sonra kendini bir ulus olarak yeniden keşfedemedi.

Rusların etrafında kenetlenecekleri semboller ya da düşünceler yoktu. Tarihleri onları fazlasıyla bölmüştü. Büyük Petro'nun kullanıma soktuğu üç renkli (beyaz-mavi-kırmızı) imparatorluk bayrağı 1993'te ulusal bayrak olarak yeniden kabul edildi ancak milliyetçiler Bizans'ın renkleri olduğu söylenen, II. Aleksandr'ın siyah-sarı-beyaz bayrağını tercih ederken, komünistler Kızıl Bayrak'a bağlı kaldılar. Sovyet milli marşının yerini Glinka'nın "Yurtseverlik Şarkısı" aldı. Ancak halk tarafından benimsenmediği anlaşıldı. Uluslararası müsabakalardaki sönük performansları ulusal bir utanç kaynağı haline gelen Rus atletlere veya futbolculara ilham veremedi. Bu nedenle Sovyet milli marşı, yeni sözlerle (Rusya – kutsal "devletimiz") yeniden kullanılmaya başladı. Yeni ulusal bayramlar getirildi. Rus Kilisesi'ne ait bayramlar

yeniden kutlanmaya başladı. Ancak Sovyet bayramları hâlâ kutlanıyordu. Tam bir ideolojik karmaşa vardı. Sovyetler'in çöküşünün oluşturduğu boşluk, Rus tarihinin tüm dönemlerinden kırıntılarla dolduruluyordu.

Rusya'nın geçmişine yönelik bu eklektik yaklaşımın güzel bir örneği Putin'in reklam panolarında sergilenen ilk siyasi ilanlarından biriydi. Bu ilan, Aralık 2003 parlamento seçimlerinin hemen ardından Moskova'nın dört bir yanına asıldı. İlanda, ulusal üç renkli bayrağın ve "Güçlü Rusya, Birleşik Rusya'dır" sloganının karşısında, ülke tarihinden 145 ulusal şahsiyetin (nüfusun her bir milyonu için bir kişi) resimleriyle dolu bir Rusya haritası görülüyordu. Bu kişiler arasında Aleksandr Nevski, Büyük Petro, II. Nikolay, Stolipin, Tolstoy, Çaykovski, Lenin ve hatta Stalin vardı. Bu, herkese hitap edecek bir biçimde hazırlanmış kapsamlı bir bileşimin de ötesinde bir şeydi.[8] Bu, Putin'in kendisini otorite olarak gördüğü Rus tarihi okumalarına dayanan ideolojisinin bir ifadesiydi.

Putin'in ülke tarihine bakışı devletçi ve muhafazakârdır. Bu konuyu yorumlayış biçimine göre, Rusya, halkının güçlü bir devletin arkasında birleştiği dönemlerde güçlü, bölündüğü ve onları birleştiren, diğerlerinden farklı kılan "Rus ilkeleri"nden uzaklaştığı dönemlerde ise zayıftı. Bu, Aralık 1999'da yayımlanan "Milenyum Manifestosu'nda" Putin'in ilk kez ayrıntılarıyla açıkladığı görüştür. Rusların 1991'den beri kazandıkları liberal özgürlüklerin evrensel değerler olduğunu ancak Rusya'nın gücünün temelinde kendi "geleneksel değerleri"nin –yurtseverlik, kolektivizm ve devlete itaat– bulunduğunu ilan etti. "Ruslar için, güçlü devletin mücadele edilmesi gereken bir anormallik olmadığını" açıkladı. "Aksine, güçlü devlet, düzenin kaynağı ve garantisi, her türlü değişimin hazırlayıcısı ve temel itici gücüdür."[9] Bu belirgin biçimde milliyetçi bir devlet anlayışı olsa da (açıkladığı hedefi Rusya'yı yeniden dünyanın büyük devletlerinden biri haline getirmekti) Rus tarihinin hiçbir ideolojisiyle ya da dönemiyle uyumlu değildi. Bazen Stolipin'in evrimci ilkelerine başvuruyor, bazen de çarlardan, Slavofillerden, beyaz göçmenlerden ve Avrasyacı düşünürlerden, Rus Kilisesi'nden ya da KGB el kitabından yararlanıyordu.

Putin devletin gücünü yeniden tesis etmeye, hisselerini satıp yurtdışına kaçmak zorunda kalan Gusinski ile Berezovski'nin sahip olduğu televizyon kanallarının kontrolünü geri alarak başladı. Her iki kanal da Putin'in Çeçenistan Savaşı'nı ve 2000'deki devlet başkanlığı seçiminde oylarını artırmak için Çeçen terör tehdidini kullanmasını eleştiriyordu. (Diğer şehirlerin yanı sıra, Ryazan'da ve Moskova'da seçimlerden altı ay önce bazı apartmanlar bombalanmış; Kremlin bu eylemlerden Çeçen teröristleri tutarken, pek çok

8 S. Corbesero, "History, Myth and Memory: A Biography of a Stalin Portrait", *Russian History*, c. 38, no. 1 (2011), s. 77. Resmin izini süren @cdmoldes'e teşekkürler.

9 V. Putin, "Russia at the Turn of the Millennium", www.government.gov.ru/english/statVP_eng_1.html.

kişi saldırıların arkasında FSB'nin olduğunu iddia etmişti.) Putin, medya üzerinde kurduğu hâkimiyetle, artık kendisini eleştirenleri –Stalin döneminin korkunç ifadeleri– "Rusya düşmanları" ya da "halk düşmanları" diye tanımlayarak güçlendirdiği iktidarına meşruiyet kazandırabiliyordu. Büyük şehirlerin dışında, çok az kişinin evinde internet vardı. On kişiden sekizi haberleri televizyondan alıyordu.

Diğer oligarklara şirketlerinden el çektirildi. Hodorkovski 2003'te, dolandırıcılık ve vergi kaçakçılığı suçlamasıyla tutuklandı ve ardından Sibirya'daki bir çalışma kampında dokuz yıl hapse mahkûm edildi. Hodorkovski'nin Yukos'taki hisselerini ABD'nin petrol devi Exxon'a satma planı Kremlin'i şoka uğratmıştı. Hükümet her ne kadar Rusya'nın küresel kapitalist sisteme entegrasyonunu desteklese de enerji gibi, güvenlik ve dış politika açısından hayati öneme sahip stratejik ekonomik sektörlerin kontrolünün yabancı bir şirketin eline geçmesine izin veremezdi. Yukos'un yönetimi devlet tarafından devralındı. Hodorkovski'nin asıl suçu, Putin'in devlet başkanlığına geldiğinde oligarklarla yaptığı gayriresmi anlaşmayı çiğneyip muhalif grupları finanse etmesiydi: İşadamlarını Stalin'in Kuntsevo'daki evine çağırıp onlara siyasetin dışında kalırlarsa paralarını ellerinde tutmalarına izin vereceğini söyledi.

Bu, en azından 16. yüzyıldan itibaren çarın, oligarklarıyla ilişkilerini belirleyen patrimonyal ilkenin yeniden canlanmasıydı. Boyarlar, ancak çar onlara bunun için izin verdiği sürece halkın yoksullaşması pahasına, zenginliklerini artırabildiler. Putin'in yakınındaki idareciler bu geleneği biliyorlardı. Korumaları gereken şirketlere kendi aralarında "otlak" (*polianiye*) adını verdiler; bu, yetkililerin kontrolleri altında bulunan bölgelerden para alarak "beslenmeleri"ne izin verilen, kökleri Kiev Rus Knezliği'ne kadar uzanan "beslenme" (*kormleniye*) sisteminin modern versiyonuydu.

Putin'in bir sonraki önemli hamlesi, bölge valileri için yapılan seçimleri kaldırmak oldu; bu valiler artık Moskova tarafından atanacaktı. Kuzey Osetya'nın Beslan kentindeki bir okula Eylül 2004'te düzenlenen terör saldırısının hemen ardından geçirilen reformun resmi gerekçesi, "Rusya'yı parçalamayı" amaçladıkları iddia edilen Çeçenlerin gerçekleştirecekleri yeni terör saldırılarının önüne geçmek için devlet denetiminin sıkılaştırılması ihtiyacıydı.[10] Bunların yanı sıra, Putin kendi icra yetkilerini merkezileştirmek ve artırmak için "dikey iktidar" adını verdiği –Rusya'nın geçmişindeki otokratik uygulamalarla pek çok benzerlik içeren bir kavram– sistemi uygulamaya koydu. Bunun sonucunda, Putin'in otoritesini frenleyebilecek iki unsur devre dışı kaldı: Bölgelerin özerkliği ve Duma parlamentosu. Yeltsin bu merkezileşme sürecini 1993'te, anayasa reformlarına karşı çıkan Duma'yı

10 C. Belton. *Putin's People: How the KGB Took Back Russia and Then Took on the West* (Londra, 2020), s. 267.

bombalatmak üzere tanklar göndererek başlatmıştı. Ancak Duma'nın devlet başkanına tabiiyetini tam olarak sağlayan Putin oldu. Parti sistemini, parlamentodaki sadık çoğunluğu oluşturan kendi Birleşik Rusya Partisi'nin yanında, idare edilmesi gereken yalnızca üç partinin daha bulunacağı biçimde oluşturdu: Komünistler, Liberal Demokratlar (ideolojisine uygun olmayan bir isim kullanan aşırı milliyetçi parti) ve Adil Rusya Partisi (komünistlerin oylarını almak için Kremlin tarafından kurulan sahte parti). Duma, Putin'in kararnameleri için adeta bir lastik damga haline gelmişti.

Bu otoriter yönetim biçimine verilen ad, Putin'in genelkurmay başkan yardımcısı ve başdanışmanı Vladislav Surkov tarafından uydurulan "egemen demokrasi"ydi; Surkov'un sözcüklere yaklaşımı, Lewis Carroll'ın *Aynanın İçinden** kitabındaki Humpty Dumpty karakterininkiyle aynıdır. ("Bir sözcük kullandığımda [...] ben hangi anlama gelmesini istiyorsam tam olarak o anlama gelir.") "Egemen demokrasi"nin anlamı, Surkov'un tanımına göre, Rusya'nın kendi siyasi sistemini seçme ve onu "demokrasi" olarak adlandırma özgürlüğüne sahip olmasıydı. (Ne de olsa Putin seçimle gelmişti.) Batı'nın bu iddianın doğruluğunu sorgulamaya ya da demokrasinin (liberal özgürlükler, insan hakları, hukukun üstünlüğü, komşu devletlerin egemenlik haklarına saygı vs. bakımından) anlamını öğretmeye yönelik her türlü girişimi artık Rusya'nın iç işlerine müdahale olarak görülerek reddediliyordu. Rusya, seçimlerin yapıldığı ancak sonuçların önceden belirlendiği bir "yönetilen" ya da "kurgulanmış" bir demokrasi biçimine sahip olacaktı. Kremlin'in medya üzerindeki kontrolü, muhalefetin resmen yasaklanması ya da sindirilmesi ve sistemli bir biçimde yürütülen seçim hileleri bunu sağlayacaktı.

Surkov, Rusların "Rusya'ya özgü" bu "demokrasi"yi desteklemek için Sovyet geçmişini faydalı bir deneyim olarak görüp geliştirmelerinin önemli olduğunu iddia ediyordu. Egemenlikleri, bugün sahip oldukları sistemin kendi tarihlerinin, tarihlerinin *her bir* aşamasının doğurduğu sonuç olduğuna ve bu sistemi kendi başlarına oluşturduklarına inanmalarına bağlıydı. 1991'de boyun eğdirildiklerini ya da yenildiklerini düşünürlerse, Sovyet vatandaşları olarak elde ettikleri her şeyin heba olduğunu hissederlerse, gerçekten egemen olamazlardı.

Kremlin'in, Sovyet tarihiyle yeniden gurur duyulması için yürüttüğü kampanya okullarda başladı. Putin, 2007'de lise öğretmenleri için düzenlenen ulusal konferansta, Sovyet tarihinin öğretilmesinde gördüğü karmaşadan ve kafa karışıklığından şikâyetçi oldu ve Rus okullarına "ortak standartlar" getirilmesi çağrısında bulundu. Bunun üzerine aşağıdaki tartışma yaşandı:

---

* Lewis Carroll, *Aynanın İçinden*, çev. Tomris Uyar, İstanbul: Can Çocuk Yayınları, 2018 – ed. n.

> *Bir konferans katılımcısı*: Biz 1990-1991'de ideolojik açıdan silahsız kaldık. Belirsiz, soyut bir insani değerler ideolojisi [benimsedik] [...] Sanki okula, hatta anaokuluna dönmüş gibiydik. Bize [Batılılar tarafından] sizin komünizmi reddettiğiniz, demokrasiyi kurduğunuz ve bunu ne kadar iyi yaptığınızı bizim yargılayacağımız söyleniyordu [...] *Putin*: Bizimle bir öğretmen edasıyla konuşup bize ders vermeye kalkanlar hakkındaki yorumunuz elbette kesinlikle doğru. Ancak şunu da eklemek isterim ki bu, kuşkusuz, ülkemizi etkilemek için kullandıkları bir araçtır. Bu daha önce denenmiş ve işe yarayan bir taktiktir. Eğer dışarıdan birileri bize not vermeye kalkıyorsa, bu, onların kendilerinde [bizi] yönetme hakkı gördükleri ve bunu yapmayı sürdürmekte istekli oldukları anlamına gelir.

Putin, tarih öğretmenlerine hitap ettiği kapanış konuşmasında şunları söyledi:

> Tarihimizdeki bazı sorunlu sayfalara gelince, evet, bunları yaşadık. Ama hangi ülke yaşamamıştır ki? Bizim bu tür sayfalarımız diğer başka ülkelerinkilerden daha azdır. Bizimkiler onlarınkiler kadar korkunç da değildir. Evet, bizim tarihimizde de berbat sayfalar var: 1937'de başlayan olayları anımsayalım; onları unutmayalım. Ancak başka ülkelerin tarihinde bundan geri kalmayan, hatta daha fazlası vardır. Ne olursa olsun, biz örneğin Amerika'nın Vietnam'da yaptığı gibi, binlerce kilometrelik alanlara kimyasal maddeler boşaltmadık ya da küçücük bir ülkeye II. Dünya Savaşı'nın tamamında kullanılandan yedi kat fazla bomba atmadık. Bizim Nazizm gibi başka kara sayfalarımız da yok. Her ülkenin tarihinde her türlü şey yer alabilir. Bu yüzden suçluluk duygusuna kapılmamalıyız.[11]

Duma, konferanstan dört gün sonra Eğitim Bakanlığı'na okullarda hangi tarih kitaplarının okutulacağına karar verme yetkisi veren bir kanun çıkardı. Bakanlığın tercih ettiği ders kitabı [*The Modern History of Russia* (Rusya'nın Modern Tarihi), *1945-2006*], kitabın yazarlarına söz konusu dönemin liderlerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin aşağıdaki talimatları veren Devlet Başkanlığı tarafından yazdırılmıştı:

> Stalin – iyi (dikey iktidarı güçlendirdi ama özel mülkiyet yoktu); Kruşçev – kötü (dikey iktidarı zayıflattı); Brejnev – iyi (Stalin'le aynı nedenlerle); Gorbaçov ve Yeltsin – kötü (ülkeyi yok ettiler ama Yeltsin döneminde özel mülkiyet vardı); Putin – en iyi yönetici (dikey iktidarı ve özel mülkiyeti güçlendirdi).[12]

Bunlar yaşanırken, Kremlin'in ideologları, ülkeyi kendi tarihi üzerinden bir suçluluk duygusu yükleyerek "Rusya'yı zayıflatmaya" çalışan "yurtseverlik

11 L. Aron, "The Problematic Pages", *New Republic*, 24 Eylül 2008.
12 *Kommersant-Vlast'*, no. 27 (371), 16 Temmuz 2007.

karşıtı" (Stalin'in uydurduğu bir terim) diye niteledikleri unsurlara karşı bir dizi saldırı başlattı. Stalin'in suçlarını ya da ülke tarihindeki diğer "karanlık noktaları" vurgulamaya cesaret eden herkesin Batı'nın ajanı olduğu kastediliyordu. Putin'in danışmanı Gleb Pavlovski, Aralık 2008'de, "Rusya artık yabancıların uydurmaları tarafından ele geçirilme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan tarihi belleğinin efendisi olmaktan çıkmıştır" diye yazdı.[13] Aynı ay, Stalin dönemindeki baskılarla ilgili araştırmalara 20 yıl boyunca öncülük eden, failler ve kurbanlar hakkında bilgi toplayan Memorial Derneği'nin St. Petersburg'daki arşivine bir baskın düzenlendi.[14] Arşiv, mahkeme kararıyla iade edildi ancak gereken uyarıda bulunulmuştu.

Bundan dört yıl sonra, yurtdışından kaynak sağlayan STÖ'lerin kendilerini "Yabancı Ajan" olarak kaydettirmelerini şart koşan bir kanun çıkarıldı; bu terim, yabancı casusları ortaya çıkarmak için kullanıldığı Stalin döneminden kalma anlamlarla doludur. Yabancı Ajanlar Kanunu, bazı sosyal medya sitelerinde statütüsü "yabancı ajan" olarak belirtilmediği gerekçesiyle 2021'de Moskova şubesi kapatılan Memorial gibi kuruluşlara karşı uygulanmıştır. Bireysel tarihçileri susturmak ve itibarsızlaştırmak için de başka kanunlar uygulanmıştır. Örneğin, 1937'den kalma bir infaz alanındaki toplu mezarı ortaya çıkaran ve 9.000 kurbanın, infazcılarıyla birlikte, kimliklerini tespit etmeye çalışan Karelya'daki Memorial araştırmacısı Yuri Dmitriyev'i hapse atmak için uydurma pedofili suçlamaları kullanılmıştır. Dört yıl sonra, 2016'da, 65 yaşında tutuklanan Dmitriyev 13 yıl hapse (daha sonra 15 yıla uzatıldı) mahkûm edildi. Dmitriyev'in uğradığı zulüm, aile mensupları Stalin döneminden beri KGB'de ve MVD'de görev yapmış eski bir Karelya FSB başkanının etkisiyle iyice körüklenmişti.[15]

Stalinist baskılara ilişkin tarihi araştırmaların yayımlanmasını engelleyen bir yasa yoktur. Putin bunları hiçbir zaman reddetmemiştir. Ancak bunların Sovyetler Birliği'nin Stalin'in iktidarı altında, başta onun Rus tarihine bakış açısına göre kutsal statüdeki 1945 zaferi olmak üzere, kazandığı başarılarla dengelenmesi gerektiğini savunmuştur.

Birleşik Rusya Partisi, Büyük Yurtseverlik Savaşı'nın resmi tarihinin muhafaza edilmesi için 2009'da Duma'ya bir yasa önergesi verdi. Beş yıl sonra kabul edilen yasa, Rus Ceza Kanunu'na eklenen 354.1 maddesiyle (Nazizmin Rehabilitasyonu) "Topluma saygısızlık içeren her türlü bilgi" de dahil, "Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'nın kazanılmasına yaptığı

13 G. Pavlovskii, "Plokho s pamiat'iu - plokho s politikoi", *Russkii Zhurnal*, Aralık 2008.

14 Bkz. Bu konuda yazdığım şu yazı: "Putin vs. The Truth", New York Review of Books, 30 Nisan 2009.

15 Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (International Federation for Human Rights, FİDH), *Russia - "Crimes against History"* ("Tarihe Karşı İşlenen Suçlar"), 10 Haziran 2021 tarihli rapor, s. 29: https://www.fidh.org/IMG/pdf/russie-_pad-uk-web.pdf, erişim: 03.12.2023.

katkılar hakkında kasıtlı olarak yanlış bilgi yaymayı" beş yıla kadar hapisle cezalandırılan bir suç haline getirdi. Bilindiği üzere "Hafıza Kanunu" daha sonra, tek suçları, Sovyetler Birliği'nin 1939-1941'de Nazi Almanyası'yla işbirliği yaptığına dikkat çekmek ya da ülkenin II. Dünya Savaşı'nda şanlı ve kahramanca bir rol üstlendiği yönündeki resmi görüşe karşı çıkmak olan tarihçilere, gazetecilere ve blog yazarlarına karşı kullanıldı. 2015-2019 yılları arasında açılan 26 ceza davasının hepsi, biri hariç, mahkûmiyetle sonuçlandı; beraatle sonuçlanan tek dava, "sözde Yahudi soykırımı"nı, Yahudilerin utanmazca bir dolandırıcılığı olduğu iddiasıyla reddeden milliyetçi bir aktivist ve yazarınkiydi.[16]

Putin, savaşın hatırasını yabancı güçlere karşı da silah olarak kullanmıştır. Polonya ve Baltık devletlerini rencide edecek biçimde, Hitler-Stalin Paktı'nı savunmuş, Ukraynalı milliyetçileri savaş yıllarında Nazilerle işbirliği yapanlara benzetmiş ve İngilizlerle Amerikalıları Nazi Almanyası karşısında kazanılan zaferin 75. yıldönümü dolayısıyla Moskova'da yapılan kutlamalara katılmamakla eleştirmiştir. Kutlamalara katılmamalarına ilişkin Putin'in sert sözleri ("ahlaki bir utanç" ve "hakaret" ifadeleri röportajlarda kullanılmıştır) Batılı müttefiklerin Sovyetler'in zafere katkısını hiçbir zaman yeterince kabul etmedikleri düşüncesinden kaynaklanan –bu görüş Soğuk Savaş döneminden beri Rus propagandacılar tarafından yayılmıştır–, Rusların uzun süredir ve derinden besledikleri öfkeyi dile getiriyordu. (Bu öfke Batı'nın, İngilizlerin ve Amerikalıların Almanya'yı yenen kahramanlar olarak görüldüğü, Sovyetler'in rolünün ise en aza indirgendiği II. Dünya Savaşı efsanesi nedeniyle daha da pekişmiştir.)

Rusya tarihini kontrol altında tutmaya yönelik bu devlet kampanyası 2015'te Moskova'da 20 kalıcı "Benim Tarihim" parkından ilkinin açılmasıyla zirveye ulaştı. Ülke geneline yayılan bu parklar, okullar tarafından yaygın kullanılan internet kaynaklarına sahip multimedya sergileridir. Sergi salonları okul çocukları, üniversite öğrencileri ile askeri akademilerden gelen öğrencilerden oluşan kalabalık gruplarla doludur. Rus tarihine yurtsever bir bakış açısı geliştirilmesini teşvik amacıyla böyle parkların açılması fikri ilk olarak Rus Kilisesi'nden çıkmıştı. Kilise, 2011'de Moskova'da düzenlediği "Ortodoks Rus" adlı sergiyle bu parklar için bir model oluşturdu. Kilise'nin başında bulunan Patrik Kirill, Putin'in tarih anlayışının sıkı bir destekçisiydi ve Rusya'nın Sovyet döneminde işlenmiş günahlarının kefaretini ödediğini ve bunların üzerinde daha fazla durulmaması gerektiğini savunuyordu. Ülke tarihinin, okul kitaplarında olumlu bir biçimde değerlendirilmesinin, Rusların "tarihsel mazoşizm sendromu"nu –ülkenin geçmişiyle bağlantılı

16 Aynı rapor, s. 10. Ayrıca bkz. I. Kurilla, "The Implications of Russia's Law against the 'Rehabilitation of Nazism'", *PONARS Eurasia Policy Memo*, no. 331 (Ağustos 2014).

suçluluk ve kendini küçük görme duygusu– atlatmasını kolaylaştıracağını umuyordu.[17]

"Benim Tarihim"in ana mesajı, Rusya'nın güçlü bir lider tarafından birleştirildiğinde geliştiği, aksi durumlarda, iç savaş dönemlerinde, Rusya'nın güçlenmesinden korkan ve zayıf kalmasını ya da parçalanmasını isteyen düşman yabancı devletlerin işgali karşısında savunmasız kaldığıdır. Sınırlarını savunacak güçlü bir devlete duyulan ihtiyaç büyük önem taşımaktadır. Sergi, Ruslara, ülkelerinin tarihi boyunca –13. yüzyılda Moğollardan Kargaşa Dönemi'nde Polonyalılara ve İsveçlilere, 19. yüzyılda İngilizlere ve Fransızlara, İç Savaş'taki müttefik müdahalesine ve Nazi işgaline kadar– düşmanlarının Rusya'yı işgal edip ortadan kaldırmaya çalıştıklarını hatırlatmak için her fırsatı değerlendirmiştir.

Ülkenin öyküsünün her bir bölümü, Putin hükümetinin "yurtsever politikaları"nı haklı çıkaracak şekilde anlatılıyor. Aleksandr Nevski'nin işgalci İsveçliler ve Töton Şövalyeleri karşısında kazandığı zafer, "Batı'dan gelen saldırıların" her dönemde püskürtülmesi gerektiğini hatırlatıyor; Moğollarla işbirliği, Putin'in dışişleri bakanı Sergey Lavrov'un ifadesiyle, ülke Batılılar tarafından kabul edilmediğinde (yani Batılı devletler Rusya'ya yaptırım uyguladığında) destek için Rus diplomasisinin asırlık doğuya (yani Çin'e) yönelme geleneğinin temelini oluşturması nedeniyle göklere çıkarılıyor.

Rusya'nın güçlü bir lidere ihtiyacının olduğu, IV. Petro'ya, Büyük Petro'ya ve Kırım savaşı sırasında "geleneksel Rus ilkeleri"ni savunarak Batı'ya karşı durduğu için Putin'in belki de en sevdiği çar I. Nikolay'a adanan sergilerle anlatılmaktadır. Modern Rusya'nın öyküsü –bu anlatıda– basittir: İçerideki Batı yanlısı "düşmanlar" tarafından sarsılan ancak büyük liderler tarafından restore edilen bir büyüklüğün öyküsü. Romanovların otokratik iktidarı, 1917'de Batılı müttefikleri tarafından kışkırtılan "liberaller" Rus İmparatorluğu'nu yıkıma sürükleyene kadar, üç yüzyıl boyunca ülkenin ilerlemesinin güvencesi olmuştur. Halk bölünmüş, İç Savaş'ta darmadağın olmuş ancak Stalin onları yeniden birlik haline getirmiş ve Rusya'yı yine güçlü kılmıştır. Döngü 1991'de tekrar eder: Batı'nın kuklası liberaller, Gorbaçov ve Yeltsin devletin çöküşüne neden olmuş ancak Putin'in liderliğinde Büyük Rusya yeniden inşa edilmiştir.[18] Rusya'nın öyküsünün "Benim Tarihim" versiyonu bu şekilde sona eriyor.

Bu, başta bakış açıları Sovyet okullarında aldıkları tarih dersleriyle şekillenmiş 50 yaş üstündekiler olmak üzere, pek çok Rus'un duymak istediği

17 A. Miller, "Adjusting Historical Policy in Russia", *Russia in Global Affairs*, no. 4 (2014): https://eng.globalaffairs.ru/articles/a-year-of-frustrated-hopes/. Ayrıca bkz. H. Bækken ve J. Due Enstad, "Identity under Siege: Selective Securitization of History in Putin's Russia", *Slavonic and East European Review*, c. 98, no. 2 (2020), s. 321-344.

18 E. Klimenko, "Building the Nation, Legitimizing the State: Russia - My History and Memory of the Russian Revolutions in Contemporary Russia", *Nationalities Papers*, c. 49, no. 1 (2021), s. 72-88.

öyküdür. *Glasnost* döneminde ülkelerinin tarihinin "lekelenmesi"ne içerlemişlerdi. Stalin döneminin ne kadar kötü olduğunun anlatıldığı ahlak dersleri dinlemek istemiyorlardı. Onlar aksini düşünüyorlardı. Bildikleri, anne babalarının yaşamöyküleri, çocuklarının daha iyi bir yaşama sahip olabilmesi için katlandıkları fedakârlıklardı. Ülkelerinin tarihinin Putin versiyonu, kendilerini Rus olarak yeniden iyi hissetmelerini sağladı. Sovyet geçmişine düşkünlükleri belki de 1991 sonrasında sosyal yardımların azalmasının ve ekonomik güvensizliğin artmasının doğal sonucudur. İstihdam, maaş, barınma ve sağlık hizmetleri, temel düzeyde olsa da, hepsi Sovyet sisteminin güvencesi altındaydı. Ancak Sovyetler'in elde ettiği başarıyla gurur duyanlar, Sovyet okullarına gidenlerle sınırlı değildir. Putin'in iktidara gelmesinden itibaren Sovyetler Birliği nostaljisinde, Sovyetler Birliği dağıldığında henüz dünyaya gelmemişleri dahi kapsayan genel bir yükseliş yaşanmıştır. Levada Merkezi tarafından 2020'de yapılan bir ankete göre, Rusların dörtte üçü Sovyet devrinin ülke tarihinin "en yüce dönemi" olduğuna inanmaktadır.[19] Geçtiğimiz 20 yıl boyunca yapılan anketler, nüfusun yaklaşık yarısının Stalin'in "büyük bir lider" olduğunu düşündüğünü düzenli olarak ortaya koymuştur.[20]

Bu nostalji, daha geniş manada, gençlere aktarılan Sovyet zihniyetinin uzun süre daha varlığını sürdürmesiyle ilgilidir. Bu, Nevada anket grubunun elde ettiği olağanüstü bir bulgudur. Yıllar boyunca yapılan anketlerin sonucunda, "Sovyet kişiliği"yle ilişkilendirdikleri yaklaşımların (maddi beklentilerin düşük olması, toplumsal konformizm, etnik ve cinsel azınlıklara tahammülsüzlük, otoriteye itaat vs.) 1991'de bu işe başladıklarında beklediklerinin aksine, azalmadığını gördüler. Bu tür yaklaşımlar toplumun genelinde daha belirgin hale gelmiş ve yaygınlaşmıştı.[21] *Homo Sovyetikus*, Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonrasında ölmemiş, yeni bir biçimde yeniden doğmuştu.

Homo Sovyetikus'un reenkarnasyonunu, Rusların tarihteki devlet şiddeti karşısında yaygın benimsedikleri yaklaşımda da görebiliriz. 2007'de yapılan bir ankete göre, her on kişiden yedisi Çeka'nın kurucusu Jerinski'nin "kamu düzenini ve toplumsal yaşamı koruduğunu" düşünüyordu. Yalnızca yüzde 7'lik bir oran onu bir "katil ve infazcı" olarak görüyordu. Anketin daha tedirgin edici bulgusu, katılımcıların neredeyse tamamı Stalin döneminde uygulanan kitlesel baskıyı çok iyi bildikleri halde –çoğu '10 ila 30 milyon arasında kurbanın' haksız bir baskıya maruz kaldığını kabul ediyor– üçte ikisinin Stalin'in ülke için yaralı işler yaptığına inanmasıdır. Rusların, milyon-

19 Bkz. https://www.themoscowtimes.com/2020/03/24/75-of-russians-say-soviet-era-was-greatest-time-in-countrys-history-poll-a69735, erişim: 03.12.2023.

20 Bkz. https://www.levada.ru/2021/06/23/otnoshenie-k-stalinu-rossiya-i-ukraina/, erişim: 03.12.2023.

21 Iu. Levada, "'Chelovek sovetskii': chetvertaia volna", *Polit.ru*, 30 Nisan 2010: http://polit.ru/lectures/2004/04/15/levada.html. Ayrıca bkz. M. Gessen, *The Future is History: How Totalitarianism Reclaimed Russia* (New York, 2017) (bu olgu tartışılmaktadır).

larca kişinin öldürüldüğünü bildikleri halde, Bolşeviklerin kitlesel şiddetinin haklı görülebileceği düşüncesini kabul etmeyi sürdürdükleri anlaşılıyor.[22]

Rusya tarihinden kişilerin ve olayların, avukatların deliller sunduğu, tanıkların dinlendiği, telefonda oylama yaparak karara varan izleyicilerin oluşturduğu bir jürinin bulunduğu kurmaca bir mahkemede yargılandığı Zaman Mahkemesi (*Sud vremeni*) adlı televizyon programı 2010'ların başında milyonlarca Rus tarafından izlendi. Verdikleri hükümler Rusların yaklaşımında değişiklik olacağına ilişkin umut vermiyor. Stalin'in köylülere açtığı savaşın gerekçeleri ve kolektifleştirmenin neden olduğu yıkıcı etkiler sunulduğunda, izleyicilerin yüzde 78'inin hâlâ onun politikalarının Sovyet sanayileşmesi için gerekli olduğuna (korkunç bir gereklilik) inandığı görüldü; yalnızca yüzde 22'si yapılanların köylülere karşı işlenmiş bir "suç" olduğunu düşünüyordu. Başka konularda oranlar daha da çarpıcıydı. On izleyiciden dokuzu Stalin'in sanayileşme programının ülkeyi kurtardığını düşünürken, aralarından yalnızca biri bunu ülkenin geçmişinden "haksız bir kopuş" olarak değerlendirdi. Hitler-Stalin Paktı konusunda, izleyicilerin yüzde 91'i Putin tarafından iyileştirilen Sovyet bakış açısını yani bu antlaşmanın ülkenin Hitler'e karşı hazırlık yapabilmesi için zaman kazanması bakımından gerekli olduğuna inanıyordu; yüzde 9'luk bir kesim ise antlaşmanın Nazilerin Polonya'yı işgal etmesine olanak sağladığını ve böylelikle II. Dünya Savaşı'na yol açtığını düşünüyordu. Gorbaçov'un reformları konusunda ise yüzde 93'lük bir kesim reformların bir yıkıma yol açtığına inanırken, *glasnost* politikasının Batı'nın "enformasyon savaşı" olduğuna inananların oranı daha yüksekti. *Homo Sovyetikus*'a gelince, onun çok özlendiği ortaya çıktı: İzleyicilerin yüzde 94'ü "Sovyet kişiliği"nin "gerçek bir tarihsel başarı" olduğu konusunda hemfikirdi. Yalnızca yüzde 6'sı bunun bir efsaneden ibaret olduğuna inanıyordu.[23]

• • •

Putin, devlet başkanlığındaki ilk döneminde, Rusya'nın Batı'ya entegrasyonunu geliştirmeye önem verdi. Röportajlarda, ülke vizyonunu "Batı Avrupa kültürünün bir parçası" olarak açıkladı ve Rusya'nın NATO'ya ve Avrupa Birliği'ne katılma olasılığına açık olduğunu söyledi. Her şey Batılı kuruluşların nasıl tepki vereceğine, özellikle de NATO'nun Rusların güvenlik kaygılarının, tarihi bağlarının ve hassasiyetlerinin bulunduğu bölgelerde nasıl hareket edeceğine bağlıydı ve bunlar göz ardı edilirse, Moskova'nın tepkisi

22 D. Khapaeva ve N. Koposov, *Pozhaleite, lyudi, palachei: Massovoe istoricheskoe soznanie v postsovetskoi Rossii i Stalinizm* (Moskova, 2007).

23 Programın transkriptleri ve kayıtları için bkz. http://www.kurginyan.ru, erişim: 03.12.2023.

sert olabilirdi. Putin, "coğrafyanın ve maneviyatımızın bizi yerleştirdiği yerde kalmak için çaba harcayacağız ancak bizi dışlarlarsa, güç kazanmak için yeni bağlar aramak zorunda kalacağız" uyarısında bulundu. Bu, Rus tarihi boyunca, en azından 18. yüzyıldan beri, tekrar eden bir durumdu. Rusya, Avrupa'nın bir parçası olmak ve saygı görmek istiyordu. Ancak Batılı liderler tarafından reddedilirse ya da aşağılanırsa, Rusya kendi kendine yeniden ayağa kalkacak ve Batı'ya direnmek için gerekli güce sahip olacaktı.

NATO ve AB bu tarihsel döngüyü sona erdirme fırsatını kaçırdı. NATO, Rusya'yı Avrupa için yeni güvenlik düzenlemelerine dahil etmeyi denemek yerine, onu yalnızlığa terk etti. ABD ve Kuzey Atlantik Paktı (NATO) müttefikleri sanki kendileri Soğuk Savaş'ın galipleri, Rusya ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasının bu ülkenin tarihi çıkarlarının bulunduğu bölgelerde doğuracağı sonuçlar hakkında görüşünün alınmasına gerek duyulmayan "mağlup" devletmiş gibi davrandılar. Batılıların bu eylemleri Rusların Batı'ya geçmişte duydukları öfkenin daha da güçlenmesine neden oldu. Soğuk Savaş sırasında yıllarca süren Batı karşıtı propagandanın ardından, onları düşman bir Batı'nın ülkelerini kendisiyle eşit görmeyi kabul etmediğine ve mevcut zayıflığından yararlanarak onu küçültmeye çalıştığına ikna etmek çok zor olmadı. Putin'in, Batı karşıtı ideolojisini dayandırdığı temel buydu. Rusya içinde, Sovyetler'in çöküşü dolayısıyla kayba uğrayanlara (kamu çalışanları, alt ve orta düzeydeki yetkililer, eski kamu işçileri) ve onların gördüğü şekliyle, Batı'nın dayattığı piyasa ekonomisinde çırpınanlara hitap ediyordu.

Kremlin'in bakış açısına göre, Batı'nın Rusya'ya yönelik ilk onur kırıcı davranışı NATO'nun Kosovalı Arnavutların 1999'da, Rusya'nın en yakın Balkan müttefiki Sırbistan'a karşı verdikleri bağımsızlık savaşına, Arnavutların yanında yer alarak BM desteği olmaksızın tek taraflı müdahale etmesiydi. Mart ve Haziran ayları arasında yarısı sivil 1.500 Sırp NATO'nun hava bombardımanında öldürüldü. NATO'nun, Arnavutların Sırp Miloşeviç rejimi tarafından etnik temizliğe tabi tutulmalarını engellemek için müdahale ettiği iddialarını dikkate almayan Moskova, NATO'yu Rusya'nın kendi "nüfuz bölgesi" olarak gördüğü Balkanlar'daki çıkarlarını geliştirmek için "BM Şartı'nı alenen ihlal etmek"le suçladı. Rusya'nın Balkanlar'daki statüsüne NATO'nun bu şekilde meydan okuması karşısında Kremlin'in duyduğu öfke, Rusya'nın, daha önce de gördüğümüz üzere genellikle (örn. Kırım Savaşı'nda) gerçeği yansıtmayan Pan-Slav rolü efsanesine dayanıyordu. Ancak bu efsanenin Rusya tarafında gerçekten belirleyici bir etkisi vardı. Kremlin'in davranışlarına ve politikalarına yön verdi. NATO'nun bu gerçeği görememesi kaçınılmaz olarak Rusya'yla ilişkilerinin bozulmasına yol açtı. NATO'nun müdahalesi tehlikeli bir emsal de oluşturdu. Gürcistan, Kırım ve Ukrayna'daki savaşlarını meşrulaştırmak için Moskova tarafından kullanılacaktı.

Batı'dan asıl kopuş NATO'nun doğuya doğru genişlemesiyle yaşandı. Kremlin'in düşüncesine göre bu, Rusya'nın "egemen demokrasisi" için tehdit oluşturan ABD destekli demokratik hareketlerin kendi nüfuz bölgesinde yayılmasıyla bağlantılı bir durumdu. Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya 1999'da NATO üyeliğine kabul edildi. Bulgaristan, Romanya, Letonya, Litvanya ve Estonya da bundan beş yıl sonra ittifaka dahil oldu. Moskova bunu, Amerikalıların Berlin Duvarı'nın yıkılması üzerine NATO'nun "doğuya bir santim bile" genişlemeyeceğine dair verdiği söze ihanet olarak gördü. ABD tarafındakilerin çoğu böyle bir güvence verildiğini reddetti ya da bunun tüm Varşova Paktı ülkelerine değil, Doğu Almanya'ya verildiğini iddia ettiler. Batılı diğer liderler tarafından böyle bir söz verilmiş dahi olsa (örneğin 1991'de İngiliz Dışişleri Bakanı Douglas Hurd, Moskova'ya "NATO'nun Doğu ve Orta Avrupa ülkelerini şu veya bu şekilde NATO'ya dahil etme planları olmadığı" konusunda güvence vermişti), bağımsızlıklarını yeni kazanan Doğu Avrupa ülkelerinin Rusya'nın saldırı tehdidinden korunmak için NATO'nun himayesine gereksinimi olduğunu savunuyorlardı.[24] Gerçek ne olursa olsun, NATO'nun doğuya doğru genişlemesi Rusya'yla ilişkilerini bozdu. 1946'da Soğuk Savaş'ın Sovyetler'i çevreleme politikasını hazırlayan George Kennan, eski Varşova Paktı topraklarına el uzatmanın "trajik bir hata" olacağı uyarısında bulundu. 1998'de *New York Times*'a verdiği demeçte "Rus tarihinin çok az anlaşıldığı görülüyor" dedi. "Elbette Rusya çok sert bir tepki gösterecektir ve ardından [NATO'yu genişletenler] biz size hep Rusların böyle olduğunu söylemiştik diyeceklerdir ancak bu kesinlikle doğru değil."[25]

Olaylar gerçekten de bu şekilde gelişti. NATO'nun, eski Sovyet uydularını bünyesine katması onun Rus karşıtı bir ittifak gibi görünmesine yol açtı; bu da Rusların Batı'ya duyduğu asırlık öfkeyi daha da artırdı. Putin bu öfkeyi, 10 Şubat 2007'de senelik Münih Güvenlik Konferansı'nda ABD'nin küresel hâkimiyetine ve uluslararası ilişkilerde kontrolsüz güç kullanımına yönelik sert ifadeleriyle dile getirdi. NATO'nun doğuya doğru genişlemesi, Rusya'ya karşı "ciddi bir provokasyon" ve uluslararası anlaşmalara sadakatsizlikti. Rusya'nın, bu durumda, çıkarlarını geliştirirken artık eski uluslararası kurallara göre oynamayacağı uyarısında bulundu.[26] NATO, Rus saldırganlığını kışkırtarak tam da ortadan kaldırması gereken sorunu yaratmış oldu. Varlığını meşrulaştırmak için saldırgan bir Rusya'ya ihtiyacı varmış gibiydi.

---

24 R. Braithwaite, "NATO enlargement: Assurances and misunderstandings", European Council on Foreign Relations'ta yer verilmiştir, 7 Temmuz 2016. Çevrimiçi Baskı: https://ecfr.eu/article/commentary_nato_enlargement_assurances_and_misunderstandings/, erişim: 11.12.2023.

25 T. Friedman, "Foreign Affairs; Now a Word from X", *New York Times*, 2 Mayıs 1998.

26 Bkz. http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034, erişim: 03.12.2023.

Putin'in konuşmasından iki ay sonra Rusya'nın tepkisini ilk hisseden Estonya oldu. Estonya hükümetinin Talinn'deki Sovyet Savaş Anıtı'nı kaldırması, muhtemelen FSB'yle bağlantılı Rus bilgisayar korsanlarının Baltık devletlerine karşı bir siber savaş başlatmasına yol açtı. Rusya'nın gücünü bundan sonra hisseden ülke Gürcistan oldu. Gürcistan'ın NATO'ya katılma arzusu, Nisan 2008'de Bükreş'te düzenlenen NATO Konferansı'nda memnuniyetle karşılanmıştı. Ancak o yılın Ağustos ayında Abhazya ve Güney Osetya'daki Rus yanlısı ayrılıkçılara karşı bir savaşa girmesiyle, kaçanların komşu Rusya'ya sığınmasına neden oldu. Moskova, Rusya'nın Abhazya'yı ve Güney Osetya'yı bağımsız devletler olarak tanıdığını ilan etmeden önce Gürcü kuvvetlerini püskürtmek için uçaklar ve tanklar göndererek Gürcistan topraklarının büyük bir bölümünü işgal etti. Putin'in önerisiyle devlet başkanlığına getirilen Medvedev, NATO'nun bağımsız Kosova'ya verdiği desteği ileri sürerek müdahaleyi meşru gösterdi. Amerikalıları "uluslararası ilişkilerde bazıları için bir kural, diğerleri için bir başka kural uygulayamazsınız" sözleriyle uyardı. Rusya'nın güç gösterisi Gürcistan'ın NATO üyeliği umudunu sona erdirdi. (İttifak, Rus birliklerinin kısmi işgali altındaki bir ülkeyi kabul etmeyecekti.) İşgali kınayan ancak askeri yollarla müdahalede bulunmaya hiç niyeti olmadığı açıkça anlaşılan Batı'nın zayıflığı da ortaya çıktı.

Putin 2012'de üçüncü kez devlet başkanlığına seçildi. Ekonomi, ülkenin en önemli ihracat maddeleri petrol ve doğalgaz fiyatlarının tüm zamanların en yüksek seviyesine çıkmasının etkisiyle iyi durumdaydı. Putin, seçim hilelerine karşı kitlesel protestolar yapılmasına karşın ya da belki de o yüzden daha iddialı bir dış politika izlemeye başladı. Rusya'nın, kendi verdiği adla "Rus dünyası"ndaki (*Ruskiy mir*) –eski Sovyetler Birliği sınırları içerisinde "geleneksel Rus değerleri"nin korunmasıyla ilişkilendirdiği kavram– nüfuzunu yeniden tesis etmesi gerektiğinden söz ediyordu. "Rus dünyası" düşüncesi Kiev Rus Knezliği'nden kalan manevi mirasını –Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu bağ kopmuştur– geliştirmek amacıyla Ortodoks Kilisesi patriği tarafından geliştirilmişti. Putin tarafından sahiplenildi ve dış politikada bir silah olarak 2012'den itibaren kullanıldı. "Rus dünyası, ortak bir tarihi, dini ve Kiev Rus Knezliği'nin kültürel mirasını paylaşan Slavların, Rusların, Ukraynalıların ve Beyaz Rusların oluşturduğu bir ailedir" dedi. Bu dünya, 2005'teki bir konuşmasında yaptığı tanımlamayla, "[20.] yüzyılın en büyük jeopolitik felaketiyle" yani Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla dağılmıştı. Konuşmaya şöyle devam etti: "Rus ulusuna gelince, tam anlamıyla bir dram yaşandı. On milyonlarca vatandaşımız, hemşerimiz kendilerini Rusya topraklarının dışında buldu."[27]

27 Bkz. http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931, erişim: 03.12.2023.

"Rus dünyası" kavramı, Putin'in dış politikalarını oluştururken giderek daha fazla yararlandığı 19. yüzyıl Slavofillerinin Pan-Slav ideolojilerine iki adımlık mesafedeydi. Slavofiller, Rusya'nın ülke sınırlarını aşan bir "manevi medeniyet" olarak görülmesi gerektiğini savunmuşlardı. Kırım Savaşı'na yol açan olaylar sırasında I. Nikolay'ı Balkanlar'da ve Kutsal Topraklar'daki Ortodoksları savunmak için Batı'ya karşı durmaya çağırmışlardı. Onlara göre, yurtdışındaki Ortodoksların çıkarlarını korumak çarların kutsal göreviydi. Putin, bu ilkeden yola çıkarak, Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra Rusya dışında kalan on milyonlarca *vatandaşımızı* [*metinde böyle*] savunmanın Rus devletinin görevi olduğunu iddia etti. I. Nikolay'ın Osmanlı meselelerine müdahale etme gerekçesi dinken, Devlet Başkanı'nın, Rusça konuşanların çok küçük bir azınlık oluşturduğu eski Sovyet ülkelerine müdahalesinin gerekçesi dil oldu. Onların yabancı egemen devletlerin vatandaşları olmaları ve kendilerini bu şekilde tanımlamaları Putin için anlam ifade etmiyordu.

Slavofiller gibi Putin de Rusya'yı Batı'nın dünyevi ve liberal etkilerine temelden karşı çıkan, manevi değerleriyle tanımlanan uluslarüstü bir medeniyet olarak tasavvur ediyordu. Buradaki düşüncelerinin kaynağı muhtemelen, Danilevski'nin Kırım Savaşı'nın hemen sonrasında yazdığı ve Pan-Slav düşünürün Rusya'nın onu yalnızca saldırgan bir devlet olarak gören ve küçülmesini isteyen Avrupalılar tarafından ne anlaşılan ne tanınan, kendine özgü, çok kültürlü bir medeniyet olduğunu savunduğu *Rusya ve Avrupa* eseriydi. Danilevski'nin iddiasına göre, Rusya Avrupa'nın bir parçası değildi ve onayını alması gerekmiyordu ya da ilerlemesini, Avrupa'nın kendi değerlerini diğer medeniyetlere dayatmanın aracı olarak kullandığı ama aslında onun kendi çıkarlarına hizmet eden "evrensel" ilkelerine göre ölçmemeliydi. Batı'yı takip etmesi Rusya'yı ancak zayıf düşürürdü oysa kendi muhafazakâr ve dini geleneklerini korumak için Avrupa'ya karşı durmalıydı.

Onun Rus dünyası düşüncesini başka düşünürler de şekillendirdi. Putin'in ideolojisinin "anahtarı" olarak en sık atıfta bulunulan kişi, Rusya'nın ruhuna ve Rus devletine dair mistik düşünceleri 1991'den sonra çok geniş bir yelpazedeki Rus milliyetçilerini etkileyen beyaz göçmen filozof, monarşizm ve faşizm sempatizanı İvan İlyin'dir (1883-1954). İlyin Rusya'nın, sert iklimi, savunması gereken geniş toprakları ve acılarla dolu tarihi nedeniyle, "üstlenmesi gereken sorumluluğun" dünyadaki diğer tüm ülkelerinkinden daha büyük olduğunu ileri sürdü. Ancak bu zorlu sınavdan özel bir manevi güçle, sevgi ve özveri kapasitesiyle çıkmıştı; "ulusal bir diktatör" tarafından yönetilmesi halinde de bu güç onu Bolşeviklerden kurtaracak ve Avrasya'da kutsal bir imparatorluk olarak yeniden doğmasını sağlayacaktı. İlyin'in düşünceleri, Sovyet sonrası Rusya'nın öyküsünü Beyaz ve monarşizm yanlısı hareketlerin kayıp tarihlerine yeniden bağlama gündeminin bir parçası olarak

Kilise tarafından yoğun biçimde desteklendi. Kilise 2005'te İlyin'in naaş'ının İsviçre'den getirilmesini organize etti ve Beyaz Ordu komutanı Denikin'in Moskova Donskoy Manastırı'ndaki mezarının yanına defnedilmesini sağladı. İlyin'in mistik düşünceleri Moskova Üniversitesi felsefe profesörlerinden ve en etkili kitabı *The Foundations of Geopolitics* (Jeopolitiğin Temelleri) (1997) Rus Genelkurmay Akademisi'nde ders kitabı olarak okutulan Aleksandr Dugin tarafından Putin'in davası için daha sadeleştirilmiş bir biçimde yayıldı. Kitapta, Avrasya'da totaliter nitelikli bir Rus İmparatorluğu'nu yeniden inşa etmeye yönelik (siyasi yıkıcılığı, Rus gazının ve petrolünün silah olarak kullanılmasını, siber savaşı ve askeri gücü birleştiren) hibrit bir savaş stratejisinin ana hatları çıkarılıyordu; bu stratejiyle Batılı liberal düzenin ve ABD'nin küresel hâkimiyetinin reddine dayalı ittifaklar kurulacaktı.

Ukrayna kısa süre sonra Rusya ile Batı arasındaki bu "medeniyetler çatışması"nın muharebe meydanı haline geldi. Putin hükümeti Ukrayna'nın egemenliğini tanıdığını defalarca ilan etse de, bunu gerçekten kabul etmeye hiçbir zaman yanaşmadı. Putin'e göre, Ukrayna, Kiev Rus Knezliği döneminden beri "tarihi" yani "büyük" Rusya'nın sınır bölgelerini işgal etmişti. Burası "Rus dünyası"nın ayrılmaz bir parçasıydı. Çok sayıda aile ve topluluk hem Ruslardan hem Ukraynalılardan oluşuyordu; iki ülkenin ekonomileri birbirinden ayrılamayacak kadar bütünleşmişti. Rus doğalgazı Avrupa'ya Ukrayna üzerinden gönderiliyordu. En önemli deniz üssü 1954'te, Rusya'nın Kazak Hetmanlığı'yla birleşmesinin 300. yıldönümü münasebetiyle Kruşçev tarafından Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'ne tahsis edilen, Kırım'ın esas itibariyle Rus toprağı olan Sivastopol kentinde bulunuyordu. Kruşçev'in armağanına fazla önem verilmemişti. Sovyetler Birliği'nde ulusal sınırlar yoktu. Ancak tatillerini bu bölgedeki tatil yerlerinde geçiren ve okulda buraların "kendilerine ait" olduğunu öğrenen Ruslar Kırım'ın kaybedilmesinin acısını 1991'den sonra duydular. Sivastopol bir Kahraman Şehir'di; 1941-1945'te savaşta oynadığı rol nedeniyle bu onura layık görülen 12 şehirden biri olmuştu. Kırım Savaşı'nda çeyrek milyon Rus öldü; bu da Ortodoksluğu Batı'ya karşı savunmak uğruna verilmiş bir başka savaştı. Kırım, Prens Vladimir'in vaftiz edildiği, Rus Hıristiyanlığının doğduğu yer, "Rus ruhu"nun sembolik eviydi; en azından "Rus dünyası" propagandacıları tarafından böyle sunuluyordu.

Putin Ukrayna'yı zayıf, bölünmüş ve Rusya'ya bağımlı tutmaya yönelik bir politika izlemiştir. Rusya'nın Ukrayna üzerindeki hâkimiyetini bu ülkenin Batı etkisi altında kalmasını önlemek için gerekli bir politika olarak görüyordu. Barındırdığı özgürlükler kendi otoriter rejimi için tehdit oluşturan, gelişmekte olan bir demokrasi olarak Ukrayna'dan korkuyordu (kitlesel protestoların Rusya yanlısı cumhurbaşkanı adayı Yanukoviç'in hileli seçimini tersine çevirerek Viktor Yuşçenko'nun zafer elde etmesini sağladığı 2004-

2005'teki "Turuncu Devrim" Kremlin'i özellikle endişelendirmişti). Stratejisi, çarlığın Rusya'nın, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere, komşu devletlerine yönelik politikalarını anımsatıyordu. Çarlar askeri güçlerini silahlı diplomasi aracı olarak kullanmışlardı. Padişahın Balkan topraklarını tehdit ve gerektiğinde işgal ederek onu Karadeniz ve Kutsal Topraklar'daki taleplerini kabul etmeye zorlamışlardı. Putin Ukrayna'da aynı taktiği benimsedi. Çarlar Avrupa Türkiyesi'ne müdahale etmek için yurtdışındaki Ortodoksların savunulması bahanesini kullanırken Putin Ukrayna'daki olaylara müdahalesini haklı göstermek için "milyonlarca" eski Rus vatandaşının savunulmasını bahane olarak kullandı.

Putin rejimi Ukrayna'daki Rusya yanlısı liderleri destekledi ve Avrupa'yla daha sıkı bir entegrasyondan yana olanların işini zorlaştırdı. Ukrayna'daki bölünmeler Kremlin'in işine yaradı. Polonya-Litvanya Milletler Topluluğu'nun ve ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçası olan ve Ukraynacanın yaygın konuşulduğu batı bölgeleri ile Ukrayna'nın, Rusçanın baskın dil olduğu doğu bölgeleri arasında tarihsel bir ayrım vardı. Doğudaki Rus varlığı nedeniyle, hiçbir hükümet Ukrayna'yı bir iç savaş riskine girmeden Avrupa'yla yakınlaştıramazdı ancak batı illerinin Avrupalı görünümü, ülkenin yeniden Rusya'ya bağlanmasının da aynı ölçüde tehlikeli olabileceğini gösteriyordu.

Hassas denge iki gelişmeyle bozuldu. Birincisi, Putin'in Ukrayna'yı Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkeleriyle Avrasya Ekonomik Birliği'ne dahil etmeye yönelik, 2022'den itibaren ivme kazanan uzun vadeli planıydı. Putin, Avrasya Birliği'nin bir gün Rusya'nın liderliğinde Avrupa Birliği'ne benzer bir yapıya dönüşeceğini öngörüyordu; Batı'ya karşı koyacak bir blok oluşturacaktı. İkincisi, Kiev'de ve diğer Batı Ukrayna şehirlerinde Ağustos 2013'ten itibaren kitlesel protestoların başlamasıydı. Kiev'in Maydan (Bağımsızlık) Meydanı'nı dolduran göstericiler (2010'da adil bir seçimle iktidara gelen) Viktor Yanukoviç hükümetini AB'yle Ortaklık Antlaşması imzalamaya çağırdı. Yanukoviç anlaşma müzakereleri yapmış ancak Moskova'nın baskısı üzerine anlaşma hazırlıklarını askıya almıştı. Kimliği bilinmeyen nişancılar (muhtemelen Yanukoviç hükümetinin özel kuvvetleri) tarafından kalabalığın üzerine ateş açılmasıyla protestolar tüm dünya televizyonlarında izlenen bir devrime, Maydan Devrimi'ne dönüştü. 22 Şubat 2014 itibariyle, protestocular Kiev'in kontrolünü ele geçirmişlerdi. Yanukoviç Doğu Ukrayna'ya ve daha sonra Rusya'ya kaçtı; bu arada Ukrayna Parlamentosu'nda geçici bir hükümet kuruldu.

Kremlin, devrimi Batı'nın suç ortaklığı ettiği muhalif partiler tarafından gerçekleştirilen yasadışı bir darbe olarak gördü. Putin daha sonra bu olayı Batılı güçlerin Rusya'ya saldırmak için Ukrayna'yı kullandığı uzun tarihsel

sürece dahil etti. Protestocuların ABD'li ve AB'li siyasetçiler tarafından cesaretlendirildiği kesindi; bu da Putin hükümetinin propaganda yapması için yeterliydi. Kremlin'in medya kuruluşları geçici Ukrayna hükümetinden sürekli "neo-Naziler" ve "faşistler" tarafından desteklenen "cunta" diye söz etti; bu, bazı Ukraynalıların savaşta Almanlarla gerçekten işbirliği yaptığını hatırlatan, Rus milliyetçi duygularına hitap eden açık bir propaganda taktiğiydi. Hükümeti Ukrayna'daki Rusları "soykırım"la tehdit etmekle suçladılar (Kiev Parlamentosu'nun Rusçayı ve diğer azınlık dillerini koruyan bir yasayı hatalı bir kararla kaldırmasına dayanarak telaşa neden olan bir iddia). Kremlin'in olayları değerlendirme biçimi, Kırım'da ağırlıklı olarak Rusça konuşan halk tarafından hemen kabul edildi. Kiev'deki yeni yetkililere karşı, çoğunda Kırım'ın Ukrayna'dan bağımsızlığı için referandum yapılması çağrısında bulunulan kitlesel protestolar düzenlediler.

NATO'nun müdahalesinin Arnavutların kendi kaderini tayin hakkını güvence altına aldığı Kosova'yla tartışmalı bir paralellik kuran Kremlin, aynı hakların Kırım'daki Ruslar için de geçerli olduğu iddiasıyla yeni bir Kırım savaşı başlattı.[28] Şubat sonunda yarımadayı işgal eden Rus özel kuvvetleri, Rus yanlısı bir hükümet kurdu ve BM Genel Kurulu tarafından yasadışı ilan edilen ve halkın yüzde 97'sinin Rusya'yla birleşme yönünde oy kullandığı alelacele düzenlenen bir referanduma nezaret etti. Düzgün bir biçimde yürütülen bir plebisitte bile yine büyük çoğunlukla aynı karar alınırdı. Ancak Putin'in, oyunu uluslararası kurallara göre oynamasına gerek yoktu. NATO'nun Ukrayna topraklarını savunmak için harekete geçmeyeceğini biliyordu. Rus kudreti, iddiasını ispatlamıştı.

Kırım'ın ilhakı Rus halkı tarafından büyük bir memnuniyetle karşılandı. Haksız bir biçimde yitirilen Rus topraklarının –Rus İmparatorluğu'nun yok oluşunun ve dünyanın büyük devletlerinden biri olma statüsünün kaybedilmesinin göstergesi– geri alındığı hissi uyandı. Ulusal gurur yeniden tesis edilmişti.

Putin'i destekleyenlerin oranı yüzde 80'le en üst seviyeye çıktı. Bu, Putin lider kültünün zirvesiydi. Putin herkesten ve her şeyden üstün, devlet gücünün somutlaştığı bir çar statüsüne ulaşmıştı. Halk, yabancıların ilhakı kınamasına, Batı'nın Rusya'ya yaptırımlar uygulamasına ve ardından gelen ekonomik gerilemeye karşın, "gerçek" ya da "kutsal çar" efsanesinde olduğu gibi ona güveniyordu. Rejim, Batı karşıtı milliyetçi duyguları "onlara karşı

28 NATO'nun Yugoslavya'ya müdahalesinden önce Belgrad'ın politikalarını kınayan üç BM Güvenlik Konseyi kararı alınmıştı. Ruslar Ukrayna'yı işgal etmeden önce böyle bir diplomatik çaba göstermedi. Kosova'nın bağımsızlığını BM üyesi 97 ülke tanırken, Rusya'nın Kırım'ı ilhakının meşruiyeti sadece beş ülke tarafından kabul edildi.

biz" davası doğrultusunda harekete geçirmek amacıyla ekonomik gerilemenin yaptırımlardan kaynaklandığı açıklamasında bulunurken pek çok kişi buna inandı.

Yaptırımlar Rusya'nın Ukrayna karşısında daha da saldırgan bir tutum sergilemesinin önüne geçmek için yeterli değildi. "Rus dünyası" fikirleri, başkanın Sergey Glazyev gibi yardımcılarının Ukrayna'nın Amerikalılar tarafından Rusya'ya karşı kullanılan, Glazyev'in ifadesiyle, bir "neo-Nazi" kukla devlete dönüşmesini engellemek amacıyla Rusya yanlısı ayrılıkçıların Donbass'ta Kiev'e karşı sürdürdükleri savaşın genişletilmesi için baskı yaptıkları bu aşamada, Kremlin'in askeri politikasında sağlam bir yer edinmişti.[29] Kırım'ın işgalinden kısa bir süre sonra Putin doğudaki ayrılıkçı savaşçılara askeri yardım gönderdi ve daha sonra onları, sonraki sekiz yıl boyunca devam eden ve 20.000 Rus'un ve Ukraynalının hayatına mal olan bir savaşta rütbesiz Rus askerleriyle (sözde gönüllüler) takviye etti. Savaşan taraflar, Almanların ve Fransızların arabuluculuk ettikleri ve Ukrayna'nın, Rusya'yla sınırının kontrolünü ve tartışmalı doğu bölgelerinde egemenliğini yeniden kazanacağı, Donbass'a ise daha ademimerkeziyetçi bir Ukrayna'da tam özerklik verilmesinin öngörüldüğü bir barış planı olan Minsk II Anlaşmaları üzerinde uzlaşmaya varamadı.

Bütün bu süre boyunca Batı, Rus fosil yakıtlarını satın almaya devam etti. Oligarklar için güvenli bir İngiliz cenneti olan "Londongrad"da hukuk büroları, bankacılar, vergi danışmanları, sanat tüccarları ve emlakçılar her zamanki gibi onların kara para aklayıcıları olmaya devam ettiler. Rusya'nın, Ukrayna'yı işgalinden dört yıl sonra 2018 FIFA Dünya Kupası'na ev sahipliği yapmasına izin verilmesi, bu ülkenin uluslararası toplumdaki itibarını yeniden kazanması anlamına geliyordu. Putin Rus Milli Takımı'nın çeyrek finale yükselişini izlerken, Ukrayna'daki saldırganlığının yanına kâr kaldığını düşünmüş olmalıdır. Rus ekonomisi yaptırımlara uyum sağlamış ve büyük ölçüde toparlanmıştı. Petrol ve gaz satışları sayesinde ülkenin 500 milyar dolara ulaşan döviz rezervleri dünyanın dördüncü büyük rezervi haline gelmişti. Bu durum, Putin'e, Rusya'daki yaşam standartlarını korurken Ukrayna'da savaşmaya devam etmek için ihtiyaç duyacağı savaş sermayesini sağladı. Daha fazla yaptırım uygulanmasından korkmuyordu. Donald Trump Beyaz Saray'dayken, AB Brexit nedeniyle güç kaybetmişken ve Macaristan, Fransa ve İtalya'daki sağcı popülistlerin desteğini almışken savaşı tırmandırmaya karar vermesi halinde hiç şüphe yok ki Batılı güçlerin zayıf bir tepki göstereceğini hesap ediyordu.

29 Glazyev'in etkisiyle ilgili bkz. M. Zygar, *All the Kremlin's Men: Inside the Court of Vladimir Putin* (New York, 2016), Böl. 17.

Bu, Putin'in Ukrayna'da Rusya'ya yönelik NATO tehdidinin boyutuna ilişkin değerlendirmesine bağlı olacaktı. 2008'deki Bükreş Konferansı'nda NATO, (siyasi yolsuzlukla mücadele edilmesine ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasına yönelik daha etkili önlemler alınması gibi) gerekli şartları yerine getirdiğinde, Gürcistan'la birlikte Ukrayna'nın da ittifaka üye olacağına ilişkin bir deklarasyon yayımlamıştı. Deklarasyona bunun Rusya tarafından tehlikeli bir provokasyon olarak görüleceği uyarısında bulunan Almanya Başbakanı Angela Merkel başta olmak üzere, bazı NATO liderleri karşı çıktı. Ancak George Bush bu önlemi zorla kabul ettirdi. Beyaz Saray'daki son aylarında, eski Sovyetler Birliği'nde ABD'nin çıkarlarını ve demokrasiyi geliştiren bir miras bırakmayı çok istiyordu. Rusya'nın artan saldırganlığı dolayısıyla en fazla telaşa kapılan Doğu Avrupa üye devletleri Bush'u destekledi. Ukrayna'nın NATO üyeliğini, Polonya Eski Devlet Başkanı Lech Walesa'nın ifadesiyle, "ayıyı kafese koymak için önemli bir tarihi fırsat" olarak gördüler.[30]

NATO'nun Ukrayna meselesine müdahale etmesi Moskova'da alarm zillerinin çalmasına neden oldu. Kırım'ın işgalinden sonra İttifak Ukrayna hükümetine 3 milyar dolarlık askeri yardımda bulundu, silahlarını modernize etmesine yardımcı oldu ve Ukrayna'daki ortak tatbikatlarda askerlerini eğitti. Savaş Ukrayna'nın ulusal birliğini güçlendirmişti. Ancak bu, 1944-1945 yıllarında Sovyet ordusuna karşı Nazi saflarında savaşan Ukraynalı milliyetçi lider Stepan Bandera kültünde karşılık bulan şiddetli bir Rusya nefretine de yol açtı. Caddelere ve meydanlara Bandera'nın adı verilmeye başadı. Lviv ve Ternopil gibi kentlerde partizan liderin heykelleri dikildi. Bandera kültü Moskova'nın Ukrayna'daki Nazi tehdidi propagandası için adeta bir armağandı.

Putin NATO'nun Ukrayna'daki rolünü doğrudan bir askeri tehdit olarak gördü. 21 Şubat 2022'de Rus halkına yaptığı bir saatlik konuşmada, Moskova'nın müdahale etmemesi halinde NATO güçlerinin Rusya'ya saldırması için Ukrayna'nın "gelişmiş bir köprübaşı işlevi üstleneceğini" iddia etti. Nato'nun, eğitim misyonları görüntüsü altında, Rus sınırı yakınlarındaki Harkiv gibi Ukrayna şehirlerinde, fırlatılacak nükleer füzelerin Moskova'ya birkaç dakika içinde ulaşabileceği üsler inşa ettiğini açıkladı. "Bu, bizim gırtlağımıza dayanmış bir bıçak gibi" dedi.[31] Batılı bakış açısına göre bu çılgınca ve paranoyakça görünüyordu. Sonuçta NATO bir savunma ittifakıydı ve Rusya'ya saldırmak için hiçbir nedeni yoktu. Ancak Putin'e göre bu, Rusya ve Ukrayna tarihi hakkında bildiklerinden çıkarılması gereken bir sonuçtu.

30 M. Sarotte, *Not One Inch: America, Russia, and the Making of Post-Cold War Stalemate* (New Haven, 2022), s. 184.

31 Bkz. http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828, erişim: 11.12.2023.

Putin düşüncelerini Temmuz 2021'de Kremlin tarafından yayımlanan "Ukraynalıların ve Rusların Tarihi Birliği Üzerine" adlı uzun bir tarihi makalede açıkladı.[32] O dönemde bu makale, Ukrayna'daki mevcut çatışmayla ilgisi olmayan, çok eski tarihi anlaşmazlıklara takıntılı bir adam tarafından yazılmış garip bir skolastik makale olarak göz ardı edilmişti. Dugin gibi düşünürlerin ezoterik etkisi bu makalede açıkça görülüyordu. Artık bu makale, Putin'in sekiz ay sonra, Şubat 2022'de başlattığı işgalin tarihsel gerekçesi olarak okunabilir. Putin bu makalede bir kez daha Rusların ve Ukraynalıların tek bir ulus olduklarını, Ukrayna'nın "büyük Rusya"nın (zaman zaman Sovyetler Birliği'yle zaman zaman da onun Slav özüyle eş tuttuğu bir kavram) bir parçası olduğunu ve bu nedenle kendi başına gerçek bir devlete sahip olmadığını iddia etti. Putin, tarihinin birçok noktasında Ukrayna'nın, Ukraynalıları kendi bağımsız ulus efsanelerine inanmaya teşvik eden düşman yabancı devletler –I. Dünya Savaşı'nda İsveçliler, Polonyalılar, Avusturyalılar ve Almanlar, İç Savaş'ta müttefik güçler– tarafından Rusya'ya saldırmak için kullanıldığını sözlerine ekledi. Batı'nın bugün de aynı şeyi yaptığını iddia etti.

Putin'in öfkesi büyük ölçüde, Sovyetler Birliği'ni kurarken Ukraynalılara yapay bir devlet verdiklerini iddia ettiği Bolşeviklere yönelikti. Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti'ne, 1917'den önce Rus İmparatorluğu'nun (Novorossiya) bir eyaletini oluşturan, Odessa'dan Donetsk'e kadar Karadeniz'in kıyı bölgelerini içine alan Yeni Rusya verilmişti. Daha sonra, bilindiği gibi, Kırım da Ukrayna'ya devredildi. Putin, SSCB varken bunların hiçbir önemi yoktu dedi. Ancak Sovyetler Birliği'nin (Lenin'in cumhuriyetlere ayrılma hakkı tanıyan "hatalı politikası"nın sonucu olarak) dağılmasıyla bu, "tarihi Rus toprakları"nın Ukrayna tarafından haksız bir biçimde kazanılması anlamına geliyordu. Putin, Ukraynalıları açıkça tehdit ederek, Ukrayna'nın Sovyetler Birliği'nden ayrılırken 1922'de katıldığında sahip olduklarını –Ukraynalıların 1917'de talep ettikleri (Yeni Rusya'yı ve Kırım'ı içermeyen) küçük devlet parçasını– alması gerektiğini iddia etti. Bu, 1991'den sonra Putin'in düşünceleri üzerinde önemli bir etkisi olan Soljenitsin gibi Rus milliyetçileri tarafından daha önce de dile getirilmiş bir argümandı. Ukrayna'nın kaybı Putin'in kuşağındaki milliyetçiler için bir acı reçeteydi. Onun yakın çevresini oluşturan siloviklerin –ordu ve devlet güvenliğinden sorumlu "güç sahibi kişiler"– tamamı Sovyetler'in çöküşü sırasında KGB'de veya orduda yer almışlardı. Patronlarının bir imparatorluğu kaybedişini izledikten sonra, Ukrayna'nın ve Belarus'un oluşturduğu "iç imparatorluğu" yeniden kurma kararlılıkları onları bir araya getirdi. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından Ukraynalıları

32 Bkz. http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181, erişim:11.12.2023.

sorumlu tuttular (bağımsızlık için verdikleri oy kesinlikle *son darbeyi –coup de grâce–* vurmuştu) ve onları cezalandırmaya kararlıydılar.

Ruslar askeri yığınaklarını oluşturmaya Mart 2021'de başladılar. Aralık 2021'e kadar, 100.000'den fazla asker Ukrayna sınırına yığıldı. Bu aşamada, bunların Putin'in silahlı diplomasisine hizmet etmelerinin amaçlandığı anlaşılıyordu. Savaş tehdidi Ukrayna'daki siyasi ayrışmaların açığa çıkmasına neden olmuş ve Zelenski'nin krizi ele alış biçimi karşısında Putin'in istismar etmek istediği muhalefet giderek artmıştı. Putin, Ukrayna'nın hiçbir zaman NATO'nun bir parçası olmayacağına dair yazılı bir güvence talep etti. Ayrıca ittifaktan, NATO'nun yeni üye ülkelerde nükleer silah bulundurmayacağını ve askeri üs kurmayacağını karara bağladığı 1997'den bu yana Doğu Avrupa'da konuşlandırdığı askeri varlıkları kaldırmasını istedi. Ültimatomu ABD Dışişleri Bakanı Antony Blinken tarafından reddedildi. Blinken 21 Ocak 2022'de Lavrov'la Cenevre'de yaptığı soğuk görüşmeden sonra yalnızca "NATO'nun bir savunma ittifakı olduğu ve Rusya için bir tehdit oluşturmadığı" şeklindeki alışılagelmiş formülü tekrarlamakla yetindi. Putin aksini düşünüyordu. Bir ay sonra, Ukrayna'da NATO'nun Rusya karşısında oluşturduğu tehdidi önlemek için gerekli olduğunu iddia ederek işgali başlattı.

Çok az kişi onun geniş çaplı bir işgal başlatacağını düşünüyordu. Doğuya yapılacak bir akının ardından diplomasi yürütülmesi daha makul bir senaryo gibi görünüyordu. Ancak Putin bu aşamaya gelinceye dek "Rus dünyası" hakkındaki kendi efsanelerinin kurbanı olmuştu. Gerçekten de Kiev'i fethedebileceğini ve Ukrayna'yı ciddi bir direnişle karşılaşmaksızın "özgürlüğüne kavuşturabileceğini" düşünüyordu ki bu, onu her cephede saldırmaya iten tehlikeli bir yanılsamaydı. Putin'in bu kararı üst düzey Kremlin yetkililerini bile şaşırttı. Bu durum ancak onun gerçeklikten uzaklaşmasıyla açıklanabilir. Covid-19'a yakalanmaktan korktuğu için son iki yılını Kremlin'de tek başına kapalı kapılar ardında geçirmiş ve kolay kolay kimseyle yüz yüze görüşmemişti. (Kazakistan Devlet Başkanı bile Putin'le görüşmeden önce iki hafta karantinada kalmak zorunda bırakıldı.) İktidarda geçirdiği 22 yılın ardından Putin bir otokrat haline gelmişti. Kimse onu sorgulamaya cesaret edemiyordu. Ofislerini kendini kıyasladığı büyük çarların heykelleriyle doldurdu. Pervasız kararının altında yatan şey kibirdi. Hızlı ve kolay bir zafer kazanabileceğini düşünüyordu. Kiev'deki casusları ona Zelenski hükümetinin yakında çökeceğini söylemişlerdi: Ekonomiyi mahvetmiş ve Ukraynalıların desteğini kaybetmişti. Ukraynalılar Rus birliklerini kollarını açarak karşılayacaklardı. Putin'e gerçeği anlatarak onu hayal kırıklığına uğratmaktan çok korkuyorlardı.

24 Şubat 2022'de Rus kuvvetleri Belarus'tan, doğuda Rusya'dan ve güneyde Kırım'dan Ukrayna'ya girdi. Putin, askerlerinin iki gün içinde Kiev'de

olmasını ummuştu. Ukrayna'nın "Rus dünyasına" dönüşünü kutlayan bir zafer makalesi, 26 Şubat'ta devlet haber ajansı RIA-Novosti tarafından yanlışlıkla yayımlandıktan sonra siteden kaldırıldı. Ruslar Ukrayna başkentine giremediler. Ukraynalıları (kanında Kazakların savaşçı ruhunu taşıyan bir ulus) ve günlük yayınlarıyla halkına özgüven aşılayan ve birlik içinde güçlerini tazeleyen hâki giysili başkanları Zelenski'nin liderliğini hafife aldılar. Putin Ukrayna'nın bir ulus olduğunu kabul etmemişti fakat Ukrayna'ya karşı yürüttüğü savaş, eskisinden çok daha birleşmiş bir ulus yarattı.

Yıldırım saldırısı durdurulan Rusların Kiev'i ele geçirmek için başka bir planları yoktu. İleri hat birliklerine yeterli mühimmat, yiyecek, yakıt, teknik ve tıbbi destek sağlayacak lojistikten yoksundular. Rus ordusunun düşünüldüğü kadar iyi olmadığı ortaya çıktı. Tedarik gücü daha yüksek ve daha hızlı hareket eden düşmanlarını yenilgiye uğratmak için ağır silah ateş gücüne ve topraklarının büyüklüğüne güveniyorlardı; daha önce de gördüğümüz gibi, bu, Rusların kendilerine özgü savaş yöntemleriydi. Askerlerin moralsiz oldukları kısa sürede anlaşıldı. Yakalananların çoğu Ukraynalılarla savaşacaklarını bilmediklerini iddia etti; kendilerine Slav kardeşlerini "Naziler"den kurtarmaya geldikleri söylenmişti. İşgal kuvvetleri ilerleyemez hale gelince, Ruslar Çeçenistan'da ve Suriye'de geliştirdikleri taktiklere başvurup şehirleri bombalamaya, sivil alanları, apartmanları ve hatta hastaneleri hedef almaya başladılar. Çaresiz kalan milyonlarca Ukraynalı güvenli bir yere ulaşmak için arabayla, trenle, bulabildikleri herhangi bir vasıtayla kaçmayı tercih ederken diğerleri hayatta kalabilmek için bodrumlara sığındı. Ruslar, Ukraynalı kent sakinlerinin onları kollarını açıp beklemedikleri, aksine nefretle ve meydan okuyarak karşıladıkları Buça ve İrpin gibi yerlerde mezalim uyguladılar.

Bu savaş suçları, en azından hukuki anlamda soykırım oluşturmayabilir ancak Ukrayna Parlamentosu tarafından soykırım ilan edilen Sovyet terör felaketi *Holodomor*'un hatırlattıkları Ukraynalıları doğal olarak bu düşünceye yönlendirdiği için soykırım suçlamasında bulundular. Ukraynalıların ulus olduklarını inkâr eden bir söylem, uluslararası hukukta soykırım olarak adlandırılan hukuki kavramın kesinlikle bir parçasıdır. Ancak Rusya'nın sahadaki eylemleri, Kremlin'in bu ulusu yeryüzünden silme hedefi doğrultusunda olsa da, daha çok yıkılan imparatorlukların eski sömürgelerinden intikam almasını ifade eden post-emperyal olguyla ilgilidir. Rusların sivilleri öldürmeleri, kadınlara tecavüz etmeleri ve diğer terör eylemleri Ukraynalıları bir bütün olarak yok etmeye yönelik bir soykırımı amaçlamaktan çok, onları cezalandırmak, bağımsızlıklarının, özgürlüklerinin, Avrupa'nın bir parçası olma kararlılıklarının ve "Rus dünyası"nın tebaası değil Ukraynalı olmalarının bedelini kanla ödetmek gibi nefret dolu bir dürtüden kaynaklanmaktadır.

Ukraynalıların Kiev çevresindeki savunmasını aşamayan Ruslar, Nisan 2022'nin ilk haftalarında kuzeyden çekilerek ordularını doğuda yeniden bir araya getirdiler ve Ukrayna ordusunun, Ukrayna'nın orta bölgeleriyle kendileri arasında bulunan bozkırda, en iyi, savaş tecrübesi en yüksek 40.000 askerden oluşan birliklerine yönelik büyük bir saldırıya hazırlandılar. Rusya'nın amacı Ukraynalıları kuşatmak, ordularını yok etmek, Donbass'ın tamamını işgal etmek ve böylece Doğu Ukrayna'nın tamamı ele geçirilemese bile Rusya ile Kırım arasında bir kara köprüsü oluşturmaktı. Putin'in 9 Mayıs Zafer Günü'nde Moskova'da her yıl düzenlenen askeri geçit töreninde zafer ilan etmeyi umduğu söyleniyordu ancak bu kitabın yazıldığı sırada (20 Nisan 2022) bu pek olası görünmüyordu. Savaş uzun süre devam edeceğe benziyordu.

Putin rejimi bunu, bir biçimde zafer elde edilene kadar savaşa devam edileceği uyarısında bulunan üst düzey danışmanlarından Sergey Karaganov'un ifadesiyle bir "varoluş savaşı" olarak görüyor.[33] Fakat Ruslar bu savaşın doğuracağı maliyete daha ne kadar katlanabilirler? Kaç askerin ölmesini ve yaralanmasını bu "zafere" ulaşmak için gerekli fedakârlık olarak kabul edecekler? Ekonomik sıkıntılara daha kaç yıl dayanabilirler? Rejim, daha önce gördüğümüz gibi, vatanseverce fedakârlık kültünün Sovyet savaşlarında çok önemli bir rol oynadığı 1941-1945 yıllarının anısına başvurmayı seviyor. Ancak bugün Ruslar artık anavatanları için savaşmıyorlar. Anavatanları yabancı bir gücün işgali altında değil. Putin'in "Rus dünyası" efsanesinin uğruna yabancı topraklarda savaşmak zorunda bırakılıyorlar. Bu fedakârlığa değer mi diye pekâlâ sorabilirler.

Kremlin, halkı bu savaşa hazırladı. Son sekiz yıl boyunca kontrolündeki televizyon kanalları Ukrayna'nın Batı'nın şeytani bir ajanı olduğu, Nazilerle dolu olduğu ve Rusya'yı yok etmeye kararlı olduğu yönündeki eski söylemleri tekrarlamaya devam etti. Bu mesaj okullar, askeri akademiler, basın ve bu savaşın arkasındaki önemli güçlerden biri olan Patrik Kirill'in haftalık vaazları aracılığıyla iletildi (Rus Ortodoks takviminde Bağışlanma Günü olan 6 Mart'taki vaazında bu savaşı, liberal değerleri arasında eşcinsellik "günahı"nın "eşcinsel onur yürüyüşleri"nde kutlanması da yer alan Batı'ya karşı bir Haçlı seferine benzetti).[34] Nisan ayı başında yapılan bağımsız anketler, halkın dörtte üçünün Kremlin'in savaş olarak adlandırdığı "özel askeri operasyonu" desteklediğini ortaya koydu. Bu tür anketlere ihtiyatla yaklaşmak gerekir. İnsanların, kuşkularını anketörlere açıklamaları pek mümkün değildir zira

33 Bkz. https://www.newstatesman.com/world/europe/ukraine/2023/02/russia-cannot-afford-lose-need-victory-sergey-karaganov-what-putin-wants, erişim: 12.12.2023.

34 Bkz. https://www.themoscowtimes.com/2022/03/07/russian-church-leader-appears-to-blame-gay-pride-parades-for-ukraine-war-a76803, erişim: 12.12.2023.

bu durumda hapse atılabilirler. Yine de oran inandırıcıdır. Nüfusun, ağırlıklı olarak ileri yaş gruplarından oluşan aşağı yukarı aynı yüzdesi, haberleri yalnızca televizyonlardan almaktadır. İnternete ve bağımsız kaynaklara erişimin olmadığı bir ortamda (Facebook, Twitter, Instagram ve kalan son bağımsız radyo ve çevrimiçi televizyon istasyonları savaşın ilk haftasında kapatıldı) sıradan insanların bu anlatıya karşı çıkmaları zordu. Putin'in anlatısı, Batı'nın Sovyetler Birliği'ndeki Rus olmayanlardan oluşan "beşinci kol" hikâyesinin yıllar boyunca anlatıldığı Soğuk Savaş mitleri üzerine inşa edildiği için daha da etkili olmaktadır. Putin, Ukrayna-Nazi mitini bu önceki anlatılar üzerine inşa etmesi gerektiğinin farkında. Televizyonda, Rusya'dan çok Avrupa'da yaşayan "yüz karaları"nı ve "hainleri" kınıyor, kendi politikalarına karşı çıkan Rusya düşmanı "beşinci kolculara" karşı kitlesel baskı uygulanacağı tehdidinde bulunuyor. Stalin'i andıran bu söylemin etkisiyle, bir taraftan "sadık" ve "vatansever vatandaşları" savaşa karşı çıkanlara yönelik saldırılara (şiddet ve ırkçı hakaretler, taciz ve ihbarlar içeren saldırılar) teşvik edilirken, diğer taraftan Stalin'in terör estirdiği yılları anımsatır biçimde genel bir güvensizlik, nefret ve korku atmosferi yaratarak çoğunluk korkutulup sessizliğe ve suç ortaklığına itilmektir. Bu, Sovyet tarihinden öğrenilmiş bir davranış biçimidir. Rus halkının nesilden nesile aktarılarak oluşmuş kolektif hafızası nedeniyle yetkilileri sorgulamamaları, ahlaki açıdan garip konulardan uzak durmaları, kısacası kendilerine söyleneni kabul etmeleri gerektiğini biliyorlar.

Bu savaş nasıl son bulacak ve savaştan nasıl bir Rusya çıkacak? Olası senaryoların hiçbiri Rusya ya da Ukrayna için iyiye işaret etmiyor. Ukrayna için "zafer", liderlerinin çoğunun düşündüğü gibi Rus birliklerinin ülkenin tamamından çıkarılması anlamına geliyorsa, ilk ve en düşük olasılıklı senaryo Rusya'nın askeri bir yenilgiye uğramasıdır. Yenilgi halinde dahi Putin rejimi, daha baskıcı ve uluslararası toplumdan daha soyutlanmış bir biçimde de olsa muhtemelen varlığını sürdürecektir. Putin bir gün görevden çekilecektir (kanser olduğuna dair söylentiler var) fakat bir devrim olmadığı sürece sistem, farklı liderlerin yönetimi altında devam edecektir. Rejim, medya üzerindeki hâkimiyeti, baskı araçları ve döviz rezervleriyle, 2010'ların sonlarında yolsuzluk karşıtı kampanyalarıyla, halkın yaşam standartlarındaki gerileme nedeniyle duyduğu giderek artan öfke ve hayal kırıklığından yararlanan hapisteki lider Aleksey Navalni örneğinde gördüğümüz gibi, kitlesel bir muhalefet karşısında bile çok güçlü. Rus tarihinin ortaya koyduğu biçimde, otokratik devlet uzun hoşnutsuzluk dönemlerini pek çok kez atlatmıştır. Toplum, devrim yapmak şöyle dursun, bir muhalefet hareketini devlet yönetiminin niteliğinde değişiklik yaratacak kadar uzun süre devam ettiremeyecek kadar zayıf, bölünmüş ve örgütsüzdür. Bugün demokrasinin başarısızlığı kamusal alanın zayıflığından kaynaklanmaktadır. Rusya, faaliyet

özgürlükleri demokrasinin temelini oluşturan tüm kurumlar –hakiki siyasi partiler, meslek kuruluşları, sendikalar, tüketici örgütleri, sivil gruplar ve yerel dernekler– bakımından, komünist diktatörlüğün yıkılışından 30 yıl sonra hâlâ çok zayıf. Bir zamanlar ulusun ahlaki vicdanı rolünü üstlenen yaratıcı entelijansiyanın etkisi artık çok az. Savaş, toplumun bu kesiminin, on binlerce mensubunun (sanatçılar, akademisyenler, gazeteciler, bilim insanları ve bilişim uzmanları) ülkelerinde kalıp muhalefet etmek yerine yurtdışına kaçmasıyla, daha da zayıflamasına neden oldu. Kuşkusuz, Rusya'ya kısa süre içinde dönmeyi düşünüyorlardır. Rusya'yı 1917 sonrasında terk edenler de aynı şeyi umut etmişlerdi ancak içlerinde çok azı geri döndü.

İkinci olası senaryo ise Donbass'ta ve doğuda Rus birliklerinin bulunduğu ancak her iki tarafın da çatışmayı durdurmaya hazır olmadığı ve Ruslar bu bölgeleri işgal ettiği sürece yapıcı barış görüşmelerinin dayandırılacağı gerçek bir temelin bulunmadığı bir yenişememe durumu, Ukrayna'da çatışmanın kalıcı biçimde dondurulmasıdır. Sekiz yıllık savaş Ukraynalıların Ruslarla uzlaşmama konusundaki kararlılığını daha da artırdı. Zira barış için topraklarından vazgeçseler bile, Rusya'nın bunları yeni bir saldırı hazırlamak için ileri üs olarak kullanmayacağının nasıl bir güvencesi olabilir ki? Putin'in söylediği hiçbir şeye güvenilemez. Ukraynalıların Rusya'nın başlıca talebi doğrultusunda NATO üyeliği hedeflerinden vazgeçmeleri de bir o kadar olasılık dışıdır. Bu hedef 2019'dan itibaren Ukrayna anayasasında yer aldığı için, ortadan kaldırılmasına yönelik bir kararın ulusal bir halk oylamasıyla ya da parlamentoda yapılacak bir oylamayla onaylanması gerekecektir ki bu da Zelenski'nin tahminine göre "en az bir yıl" sürecektir. Ancak NATO üyeliğinin Ukrayna'nın bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmesinin yegâne garantisi olduğu her geçen hafta biraz daha açık bir biçimde görüldükçe böyle bir kararın geçme olasılığı azalacaktır. (Rus işgalinden önce halkın yüzde 55'i NATO'ya katılmayı desteklerken, Mart 2022 sonunda bu oran yüzde 72'ye yükseldi.)[35]

Ukrayna Kremlin'le en sonunda uzlaşmak zorunda kalacak. Bu savaşı durdurmanın başka bir yolu yok. Mesele bunu Ukrayna için en iyi koşullarla ve Ukrayna'nın güvenliğini sağlayacak uluslararası garantilerle yapmaktır. Bu da Batı'nın Ukraynalılar kesin bir zafer olmasa da üstünlüğü elde edene dek onları silahlandırmaya devam etmesi anlamına gelir. Ancak Batı'ya ne zamana kadar güvenilebilir? Tüm "Ukrayna'nın yanında durma" söylemlerine karşın, Rusya ile doğrudan bir çatışma riskini ya da Rusların Batı'ya satışları

35 Zelensky'nin anayasa değişikliğinin zaman çizelgesine ilişkin yorumları için bkz. dört Rus bağımsız gazeteciyle yaptığı etkileyici röportaj (50. dakikadan itibaren): https://www.youtube.com/watch?v=IA01DLfqYIY, Ukrayna oylamalarıyle ilgili bkz. https://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html, erişim: 12.12.2023.

durdurması halinde yaşanacak felç edici bir petrol ve gaz kıtlığını gerçekten göze alır mı? Putin, Batı'nın kararlılığının azalacağına güvenecektir. Batı halklarının savaştan bıkacağını ve kendi sorunlarıyla daha fazla ilgilenmeye başlayacağını tahmin ediyor. Öngörülebilir etkileri (sarmal enflasyon, Ukrayna tahılına bağımlı Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da gıda kıtlığı ve bu bölgelerden Avrupa'ya kitlesel göç) uzun vadede demokrasileri istikrarsızlaştıracak bir savaş başlattı. Bunun gerçekleşmemesi halinde, Putin savaşı tırmandırmaya, gerekirse nükleer silah kullanmaya hazır çünkü NATO'nun Rusya'yla doğrudan bir çatışmadan kaçınmak için geri adım atacağını düşünüyor. Ukrayna'yı "Rus dünyası"na dönmeye zorlamak için bu kadar ileri gitmeye hazır.

Kremlin'in sahip olduğu kaynaklar göz önünde bulundurulduğunda, Rusların bir biçimde zafer elde etmesi bu savaşın en olası sonucudur. Ancak bu nasıl bir zafer olabilir? Ruslar Donbass'ın tamamının ele geçirilmesini "zafer" olarak kabul etseler bile, Ukraynalıların isyanlarıyla ve sivil itaatsizlik sorunuyla karşılaşacaklardır ki Rus ordularının harap ettiği şehirleri yeniden inşa etmenin büyük maliyetinden söz etmeye bile gerek yok. Rus ekonomisi yaptırımların etkisiyle daha da zayıflayacak. Elli yıllık bir gerilemeyle Sovyet dönemindekilere benzer koşullara dönülecektir. Batı'nın tamamen dışında bırakılan Rusya, Kremlin'in, Rusya'nın geleceğinin Batılı liberal değerlere ve ABD'nin küresel gücüne karşı, ülkelerinin başlıca müttefikinin Çin olduğu bir Avrasya bloğunda yattığına inanan bazı ideologları tarafından memnuniyetle karşılanan ve savaşın hız kazandırdığı bir dönüşle doğuya yönelmek zorunda kalacaktır. Çin'e yalnızca fosil yakıtlar, değerli metaller ve hammaddeler sunabilecek durumdaki Rusya, bu yeni ilişkinin küçük ortağı olacaktır. Ancak Çin'le birlikte olduğunda, Hindistan'dan Ortadoğu'ya uzanan coğrafyada, milliyetçi hareketlerin ve diktatörlüklerin, ülkelerinde Batı'dan duyulan rahatsızlığı istismar edebildiği bölgelerde Batı'nın çıkarları için büyük bir tehdit oluşturacaktır. Kremlin'in düşüncesine göre, bu yalnızca Ukrayna'yla ilgili bir savaş değil, ABD egemenliğindeki küresel düzene ve ekonomiye Avrasya'nın büyüyen gücüyle son verilmesinin savaşıdır.

Bu, efsanelerden ve Putin'in ülkesinin tarihine ilişkin çarpık yorumlarından doğan gereksiz bir savaştır. Kısa süre içinde durdurulmazsa, Rusya'nın en iyi taraflarını –kültürünün ve toplumunun Avrupa'yı bin yıldır zenginleştiren kısımlarını– yok edecektir. Savaştan çıkan Rusya daha yoksul, geleceği daha öngörülemez ve dünyada daha da yalnız kalmış bir vaziyette olacaktır. Bu, mitlerin diktatörler tarafından ülkelerinin geçmişini yeniden icat etmek için kullanıldığında ne kadar tehlikeli olabileceğini gösteriyor.

Rusya'nın geleceği belirsiz. Ancak kesin olan bir şey varsa, o da tarihinin bir daha asla eskisi gibi olmayacağıdır. Ülkenin geçmişi, ihtiyaçları değiştikçe

Rus devleti tarafından yeniden keşfedilecek, tarihlerinin rotasını değiştirmek isteyen halkı tarafından yeniden tasavvur edilecektir. Bugün bu öykü Putin'in Rus otokratik geleneğini geri getirmesiyle sona erecekmiş gibi görünebilir. Ancak bu şekilde sona ermek zorunda değildi. Tarihte, Rusya'nın daha demokratik bir yol izleyebileceği dönemler oldu. Ortaçağ şehir cumhuriyetlerinde, köylü komünlerinde, Kazak hetmanlıklarında ve özellikle de *zemstvo*larda, daha kapsayıcı bir ulusal hükümet biçiminin temelini oluşturabilecek güçlü özyönetim gelenekleri vardı. Yöneticilerinin anayasal bir reforma yöneldiği dönemler oldu fakat onların liberal girişimleri Rusya'yı 1917 trajedisine taşıyan olayların etkisiyle tersine döndü. Ve devrimin kaosunda, insanların devleti eski ütopik sosyal adalet ve özgürlük hayalleri doğrultusunda yeniden biçimlendirebildikleri zamanlar oldu. Bu öykülerin tekrar tekrar anlatılması Rusya'nın kaderinin değiştirilmesinde mutlaka etkili olacaktır.

Notlarda Geçen Kısaltmalar

IRL RAN	Rus Edebiyatı Enstitüsü, Rus Bilimler Akademisi, St. Petersburg
NA	Ulusal Arşiv, Londra
OR RNB	Elyazmaları Şubesi, Rus Milli Kütüphanesi, St. Petersburg
RGASPI	Rus Devlet Sosyal ve Siyasi Tarih Arşivi, Moskova
RGIA	Rusya Devlet Tarihi Arşivi, St. Petersburg

Teşekkür

Aşağıdaki kişilere teşekkür etmek isterim: Peter Straus, Melanie Jackson, Stephen Edwards ve RCW'deki ekibin geri kalanı; ilk taslağımın ilk okuyucuları Stella Tillyard ve Christopher Wyld; Alexis Kirschbaum ve Bloomsbury'deki ekibi: Jasmine Horsey, Stephanie Rathbone, Lauren Whybrow, Jonny Coward, metin editörü Peter James, haritacı Mike Athanson, resim araştırmacısı Jo Carlill, Catherine Best ve Genista Tate-Alexander; Metropolitan'daki sevgili editörüm Sara Bershtel ve ekibi: Brian Lax, Carolyn O'Keefe ve Christopher Sergio.

Kaynakça

"Peterburg v 1720 g. Zapiski poliaka-ochevidtsa", *Russkaya Starina*, c. 25 (1879).

"The Scythians" (1918), A. Blok, *Sobranie sochinenii v vos'mi tomakh* (Moskova/Leningrad, 1961-1963).

Aksakov, K., *Polnoe sobranie sochinenii*, 2 cilt, (St. Petersburg, 1861).

Alef, G., "The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View", *Speculum*, c. 41, no. 1 (1966), s. 1-21.

Alef, G., "The Origin and Early Development of the Muscovite Postal Service", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, New Series, c. 15, no. 1 (1967).

Alexander, J., *Catherine the Great: Life and Legend* (Oxford, 1989).

Alexeyeva, L. ve P. Goldberg, *The Thaw Generation: Coming of Age in the Post-Stalin Era* (Boston, 1990).

Andreyev, N., "Pagan and Christian Elements in Old Russia", *Slavic Review*, c. 21, no. 1 (1962).

Anfimov, A., *Zemel'naya arenda v Rossii v nachale XX veka* (Moskova, 1961).

Annenkov, P., *The Extraordinary Decade: Literary Memoirs* (Ann Arbor, 1968).

Applebaum, A., *Red Famine: Stalin's War on Ukraine* (New York, 2017).

Aron, L., "The Problematic Pages", *New Republic*, 24 Eylül 2008.

Averintsev, S., "Visions of the Invisible: The Dual Nature of the Icon", R. ed. Grierson, *Gates of Mystery: The Art of Holy Russia* (Fort Worth, Tex., 1993).

Avrich, P., *Russian Rebels, 1600-1800* (New York, 1972).

Bækken, H. ve J. Due Enstad, "Identity under Siege: Selective Securitization of History in Putin's Russia", *Slavonic and East European Review*, c. 98, no. 2 (2020), s. 321-344.

Baskakov, N., *Russkie familii tiurksogo proiskhozhdeniia* (Moskova, 1979).

Bassin, M., "Geographies of Imperial Identity", ed. Lieven, *Cambridge History of Russia*, c. 2, s. 45-64.

Bassin, M., "Inventing Siberia: Visions of the Russian East in the Early Nineteenth Century", *American Historical Review*, c. 96, no. 3 (1991), s. 768-770.

Bazhanov, B., *Bazhanov and the Damnation of Stalin*, çev. D. Doyle (Atina, O., 1990).

Beer, D., "'To a Dog, a Dog's Death!': Naive Monarchism and Regicide in Imperial Russia, 1878-1884", *Slavic Review*, c. 80, no. 1 (2021), s. 112-132.

Belinski, V., *Polnoe sobranie sochineniy*, 13 cilt (Moskova, 1953-1959).

Belinskiy, Vissarion Gregoryeviç, *Gogol'e Mektup*, çev. Mazlum Beyhan, 1. Baskı, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2003.

Belton. C., *Putin's People: How the KGB Took Back Russia and Then Took on the West* (Londra, 2020).

Black, J., *G.-F. Müller and the Imperial Russian Academy* (Montreal, 1986).

Blum, J., *Lord and Peasant in Russia: From the Ninth to the Nineteenth Century* (Princeton, 1961).

Bodin, P.-A. "The Monument to Grand Prince Vladimir in Moscow and the Problem of Conservatism", ed. M. Suslov ve D. Uzlaner, *Contemporary Russian Conservatism: Problems, Paradoxes and Perspectives* (Leiden, 2019).

Braithwaite, R., "NATO enlargement: Assurances and misunderstandings", European Council on Foreign Relations, 7 Temmuz 2016.

Brandenberger, D. ve A. Dubrovsky, '"The People Need a Tsar": The Emergence of National Bolshevism as Stalinist Ideology, 1931-1941', *Europe-Asia Studies*, c. 50, no. 5 (1998).

Brodsky, J., "Spoils of War", *On Grief and Reason: Essays* (Londra, 1996).

Brooks, J., *When Russia Learned to Read: Literacy and Popular Literature, 1861-1917* (Princeton, 1985).

Browder, R. ve A. Kerensky (ed), *The Russian Provisional Government 1917: Documents*, 3 cilt (Stanford, 1961).

Brown, P., "Muscovy, Poland, and the Seventeenth Century Crisis", *Polish Review*, c. 27, no. 3/4 (1982), s. 55-69.

Brussilov, A., *A Soldier's Notebook, 1914-1918* (Londra, 1930).

Buchanan, G., *My Mission to Russia and Other Diplomatic Memoirs*, 2 cilt (Londra 1923).

Bushkovitch, P., "Peter the Great and the Northern War", ed. Lieven, *The Cambridge History of Russia*, c. 2.

Büntgen, U. ve N. Di Cosmo, "Climatic and Environmental Aspects of the Mongol Withdrawal from Hungary in 1242 CE", *Scientific Reports*, c. 6, no. 1 (2016).

Carroll, Lewis, *Aynanın İçinden*, çev. Tomris Uyar, İstanbul: Can Çocuk Yayınları, 2018.

Chandavarkar, R., "'The Making of the Working Class': E. P. Thompson ve Indian History", *History Workshop Journal*, no. 43 (1997), s. 185-187.

Cherniavsky, M., "Ivan the Terrible as Renaissance Prince", *Slavic Review*, c. 27, no. 2 (1968), s. 195-211.

Cherniavsky, M., "Khan or Basileus: An Aspect of Russian Medieval Political Theory", *Journal of the History of Ideas*, c. 20 (1959), s. 459-476.

Cherniavsky, M., *Tsar and People: Studies in Russian Myths* (New Haven, 1961).

Coleman, H., "From Kiev across All Russia: The 900th Anniversary of the Christianization of Rus' and the Making of a National Saint in the Imperial Borderlands", *Ab Imperio*, c. 19, no. 4 (2018), s. 95-129.

Collins, S., *The Present State of Russia* (Londra, 1671).

Conquest, R., *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* (Oxford, 1986).

Corbesero, S., "History, Myth and Memory: A Biography of a Stalin Portrait", *Russian History*, c. 38, no. 1 (2011).

Coupland, S., "From Poachers to Gamekeepers: Scandinavian Warlords and Carolingian Kings", *Early Medieval Europe*, c. 7, no. 1 (2003), s. 85-114.

Crews, R., *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia* (Cambridge, Mass., 2009).

Crummey, R., *Aristocrats and Servitors: The Boyar Elite in Russia, 1613-1689* (Princeton, 1983).

Czartoryski, A., *Mémoires et correspondance avec l'empereur Alexandre Ier*, 2 cilt, (Paris, 1887).

Daniel, W., "Entrepreneurship and the Russian Textile Industry: From Peter the Great to Catherine the Great", *Russian Review*, c. 54, no. 1 (1995), s. 1-25.

Danilevskii, N., *Russia and Europe: The Slavic World's Political and Cultural Relations with the Germanic-Roman West*, çev. S. Woodburn (Bloomington, Ind., 2013) [Danilevski, Nikolay Yakovleviç, *Rusya ve Avrupa*, çev. Bakhadir Musametov, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2023].

De Madariaga, I., *Ivan the Terrible* (New Haven, 2005).

Dewey, H. ve A. Kleimola, "Russian Collective Consciousness: The Kievan Roots", *Slavonic and East European Review*, c. 62, no. 2 (1984), s. 180-191.

Dixon, S., *The Modernisation of Russia* (Cambridge, 2012).

Djilas, M., *Conversations with Stalin*, çev. M. Petrovich (Londra, 2014).

Dostoyevski, Fyodor Mihayloviç, *Ölüler Evinden Anılar*, çev. Nihal Yalaza Taluy, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

Dukes, P. (ed.), *Russia under Catherine the Great*, c. 2: *Catherine the Great's Instruction (Nakaz) to the Legislative Commission, 1767* (Newtonville, Mass., 1977).

Dunning, C., *Russia's First Civil War: The Time of Troubles and the Founding of the Romanov Dynasty* (University Park, Pa., 2001).

Ehrenburg, İlya, *Buzlar Çözülürken*, çev. Ö. Aydın Süer, İstanbul: Epos Yayınları, 2018.

Eizenshtein, S., "Patriotizm - moia tema", *Izbrannye prozvedeniia v shesti tomakh* (Moskova, 1964).

Ellman, M. ve S. Maksudov, "Soviet Deaths in the Great Patriotic War: A Note", *Europe-Asia Studies*, c. 46, no. 4 (1994).

Emmons, T., "The Peasant and the Emancipation", ed. W. Vucinich, *The Peasant in Nineteenth-Century Russia* (Stanford, 1968).

Farmborough, F., *Nurse at the Russian Front* (Londra, 1977).

Favereau, M., *The Horde: How the Mongols Changed the World* (Cambridge, Mass., 2021).

Feldman, A., "The Historiographical and Archaeological Evidence of Autonomy and Rebellion in Chersön: A Defense of the Revisionist Analysis of Vladimir's Baptism (987-989)", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Birmingham, 2013.

Fennell, J. *The Emergence of Moscow, 1304-1359* (Londra, 1968).

Field, Daniel, *Rebels in the Name of the Tsar* (New York, 1976).

Figes, O. ve B. Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917* (New Haven, 1999).

Figes, O., "Putin vs. The Truth", New York Review of Books, 30 Nisan 2009.

Figes, O., "The Red Army and Mass Mobilization during the Russian Civil War", *Past & Present*, c. 129, Sayı 1 (1990), s. 206-209.

Figes, O., "The Village and *Volost* Soviet Elections of 1919", *Soviet Studies*, c. 40, no. 1 (1988), s. 21-45.

Figes, O., *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891-1924* (Londra, 1996).

Figes, O., *Crimea: The Last Crusade* (Londra, 2010).

Figes, O., *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia* (Londra, 2002) [*Nataşa'nın*

Dansı, Rusya'nın Kültürel Tarihi, çev. Figen Dereli, 2. Baskı, ed. Derya Önder, İstanbul: YKY, 2021].

Figes, O., *Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917-1921* (Oxford, 1989).

Figes, O., *The Europeans: Three Lives and the Making of a Cosmopolitan Culture* (Londra, 2019) [*Avrupalılar / Üç Hayatın Işığında Kozmopolit Avrupa Kültürü*, çev. Nurettin Elhüseyni, ed. Derya Önder, İstanbul: YKB, 2019].

Figes, O., *The Whisperers: Private Life in Stalin's Russia* (Londra, 2007) [*Karanlıkta Fısıldaşanlar / Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY, 2011].

Fischer, L., *The Life of Lenin* (Londra, 1965).

Fletcher, F., *Of the Russe Common Wealth* (Londra, 1591).

Fomin, V., "Lomonosov i Miller: uroki polemiki", *Voprosy Istorii*, no. 8 (2005).

Franklin, S. ve J. Shepard, *The Emergence of Rus, 750-1200* (Londra, 1996).

Friedman, T., "Foreign Affairs; Now a Word from X", *New York Times*, 2 Mayıs 1998.

Fuller, W., "The Imperial Army", ed. Lieven, *Cambridge History of Russia*, 2 cilt.

Geary, P., *The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe* (Princeton, 2002).

Gessen, M., *Man without A Face: The Unlikely Rise of Vladimir Putin* (New York, 2013).

Gessen, M., *The Future is History: How Totalitarianism Reclaimed Russia* (New York, 2017).

Getty, J. ve O. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939* (New Haven, 1999).

Getzler, I., *Kronstadt, 1917-1921: The Fate of a Soviet Democracy* (Cambridge, 1983).

Gilliard, P., *Thirteen Years at the Russian Court* (Londra, 1921).

Gogol, N., *Pis'ma*, 4 cilt (St. Petersburg, tarihsiz).

Golder, F., *Documents on Russian History, 1914-1917* (New York, 1927).

Goncourt, J. ve E., *Journal: Mémoires de la vie littéraire*, ed. Robert Ricatte, 3 cilt (Monaco, 1956).

Gorky, M., *Untimely Thoughts: Essays on Revolution, Culture, and the Bolsheviks, 1917-1918*, çev. Herman Ermolaev (New Haven, 1995).

Habermas, J., "The Public Sphere", *New German Critique*, no. 3 (1974).

Halperin, C., "Kliuchevskii and the Tatar Yoke", *Canadian-American Slavic Studies*, c. 34, no. 4 (2000), s. 385-408.

Halperin, C., "The Concept of the *ruskaia zemlia* and Medieval National Consciousness", *Nationalities Papers*, c. 8, no. 1 (1980).

Halperin, C., *Ivan the Terrible: Free to Reward and Free to Punish* (Pittsburgh, 2019).

Halperin, C., *The Tatar Yoke: The Image of the Mongols in Medieval Russia* (Bloomington, Ind., 2009).

Harris, J., "Stalin as General Secretary: The Appointments Process and the Nature of Stalin's Power", S. Davis ve Harris, J., *Stalin: A New History* (Cambridge, 2005).

Harris, Zena ve Nonna Ryan, "The Inconsistencies of History: Vikings and Rurik", *New Zealand Slavonic Journal*, c. 38 (2004).

Haslam, J., "Political Opposition to Stalin and the Origins of the Terror in Russia, 1932-1936", *Historical Journal*, c. 29, no. 2 (1986).

Heller, M., *Histoire de la Russie et de son empire* (Paris, 1997).
Hellie, R., "The Stratification of Muscovite Society: The Townsmen", *Russian History*, c. 5, böl. 2 (1978), s. 119-175.
Hobsbawm, Eric, "The General Crisis of the European Economy in the 17th Century", *Past & Present*, c. 5, sayı 1 (1954), s. 33-53.
Hoffman, D., *The Oligarchs: Wealth and Power in the New Russia* (New York, 2001).
Hosking, G., "The Second World War and Russian National Consciousness", *Past & Present*, c. 175, Sayı 1 (2002).
http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181, erişim:11.12.2023
http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828, erişim: 11.12.2023.
http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/22931, erişim: 03.12.2023.
http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034, erişim: 03.12.2023.
http://Kremlin.ru/events/president/news/53211. https://en.wikipedia.org/wiki/Monument_to_Vladimir_the_Great, erişim: 13.12.2023.
http://soviethistory.msu.edu/1947-2/famine-of-1946-1947/, Erişim: 03.12.2023.
http://www.kurginyan.ru, erişim: 03.12.2023.
https://ecfr.eu/article/commentary_nato_enlargement_assurances_and_misunderstandings/, erişim: 11.12.2023.
https://korrespondent.net/ukraine/3544735-evropeiskyi-vybor-ukrayny-sdelan-tysiachu-let-nazad-poroshenko, erişim: 03.12. 2023.
https://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html, erişim: 12.12.2023.
https://www.levada.ru/2021/06/23/otnoshenie-k-stalinu-rossiya-i-ukraina/, erişim: 03.12.2023.
https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1945/05/24.htm, erişim: 03.12.2023.
https://www.newstatesman.com/world/europe/ukraine/2023/02/russia-cannot-afford-lose-need-victory-sergey-karaganov-what-putin-wants, erişim: 12.12.2023.
https://www.rbth.com/politics/2013/08/23/effects_of_1991_august_putsch_still_felt_in_russia_29171.html, erişim: 03.12.2023.
https://www.themoscowtimes.com/2020/03/24/75-of-russians-say-soviet-era-was-greatest-time-in-countrys-history-poll-a69735, erişim: 03.12.2023.
https://www.themoscowtimes.com/2022/03/07/russian-church-leader-appears-to-blame-gay-pride-parades-for-ukraine-war-a76803, erişim: 12.12.2023.
https://www.youtube.com/watch?v=IA01DLfqYIY.
Hughes, L., "Russian Culture in the Eighteenth Century", ed. D. Lieven, *The Cambridge History of Russia*, 2 cilt, *Imperial Russia, 1689-1917* (Cambridge, 2006).
Hughes, L., *Russia in the Age of Peter the Great* (New Haven, 1998).
Hughes, L., *Sophia Regent of Russia, 1657-1704* (New Haven, 1990).
Hunczak, T. (ed.), *Russian Imperialism from Ivan the Great to the Revolution* (New Brunswick, 1974).
Hunt, P., "Ivan IV's Personal Mythology of Kingship", *Slavic Review*, c. 52, no. 4 (1993), s. 769-809.
IRL RAN, f. 57, op. 1, n. 63, l. 57 (Sergey Volkonski).

Istoçnik, no. 3 (1994).
Iusnosti chestnoe zertsalo (St. Petersburg, 1717).
Izvestiya, 29 Kasım 1938
Izvestiya, TsK, no. 12 (1989), s. 193, 198.
Jarman, C., *River Kings: A New History of the Vikings from Scandinavia to the Silk Road* (Londra, 2021).
Jones, G., *A History of the Vikings* (Oxford, 2001).
Jones, R., *The Emancipation of the Russian Nobility, 1762-1785* (Princeton, 2019).
Kaminskaya, N., *Final Judgment: My Life as a Soviet Defence Attorney* (New York, 1982).
Kantorowicz, E., *The King's Two Bodies* (Princeton, 1957).
Karamzin, N., *Istoriya gosudarstva rossiyskogo*, 12 cilt (St. Petersburg, 1851-1853).
Karamzin, N., *Istoriya gosudarstva rossiyskogo*, 3 cilt (St. Petersburg, 1842-1843).
Kelly, A., *Toward Another Shore: Russian Thinkers between Necessity and Chance* (New Haven, 1998).
KGB Basın Sözcüsü Aleksandr Mikhailov röportajı: https://icds.ee/en/25-years-after-the-moscow-putsch-what-did-events-look-like-from-within-the-kgb/, erişim: 03.12.2023.
Khapaeva, D. ve N. Koposov, *Pozhaleite, lyudi, palachei: Massovoe istoricheskoe soznanie v postsovetskoi Rossii i Stalinizm* (Moskova, 2007).
Khlevniuk, O., *Master of the House: Stalin and his Inner Circle* (New Haven, 2009).
Khlevniuk, O., *Stalin: New Biography of a Dictator*, çev. N. Favorov (New Haven, 2015).
Kino-Gazeta, 2 Aralık 1938.
Kivelson, V., "The Devil Stole his Mind: The Tsar and the 1648 Moscow Uprising", *American Historical Review*, c. 98, no. 3 (1993).
Kleimola, A., "The Duty to Denounce in Muscovite Russia", *Slavic Review*, c. 31, no. 4 (1972).
Klier, J., *Russia Gathers her Jews: The Origins of the "Jewish Question" in Russia, 1772-1825* (DeKalb, Ill, 1986).
Klimenko, E., "Building the Nation, Legitimizing the State: Russia - My History and Memory of the Russian Revolutions in Contemporary Russia", *Nationalities Papers*, c. 49, no. 1 (2021), s. 72-88.
Kliuchevsky, V., *A Course in Russian History: The Seventeenth Century* (New York, 1994).
Klyuçevski, V., *Kurs russkoi istorii*, 5 cilt (Moskova, 1987).
Kolesnichenko, A., "Effects of 1991 August Putsch still felt in Russia", *Russia Beyond the Headlines*, 23 Ağustos 2013:
Kollmann, N., "Collateral Succession in Kievan Rus", *Harvard Ukrainian Studies*, c. 14, no. 3/4 (1990).
Kommersant-Vlast', no. 27 (371), 16 Temmuz 2007.
Konshtadtskii miatezh: sbornik statei, vospominanii i dokumentov (Leningrad, 1931).
Kotkin, *Stalin*, c. 1: *Paradoxes of Power, 1878-1928* (Londra, 2014).
Kozlov, L., "The Artist and the Shadow of Ivan", ed. Richard Taylor ve D. W. Spring, *Stalinism and Soviet Cinema* (Londra, 1993).

Kurilla, I., "The Implications of Russia's Law against the 'Rehabilitation of Nazism'", *PONARS Eurasia Policy Memo*, no. 331 (Ağustos 2014).
Kuromiya, H., "Accounting for the Great Terror", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, New Series, c. 53, no. 1 (2005), s. 86-101.
Langer, L., "Muscovite Taxation and the Problem of Mongol Rule in Rus", *Russian History*, c. 34, no. 1-4 (2007).
Lenin, V., *Collected Works*, 47 cilt (Londra, 1977).
Lenin, V., *Polnoe sobranie sochinenii*, 55 cilt (Moskova, 1958-65) [Vladimir İlyiç Lenin, *Ne Yapmalı?*, çev. Arif Berberoğlu, İstanbul: Kor Kitap, 2022].
Levada, Iu., "'Chelovek sovetskii': chetvertaia volna", *Polit.ru*, 30 Nisan 2010: http://polit.ru/lectures/2004/04/15/levada.html.
Lih, L., *Lenin Rediscovered: What Is to Be Done? In Context* (Chicago, 2008).
Lihaçev, D., *Russkaya kul'tura* (Moskova, 2000).
Lincoln, W. Bruce, *Nicholas I: Emperor and Autocrat of All the Russias* (De Kalb, Ill., 1989).
Lockhart, R., *Memoirs of a British Agent* (Londra, 1933).
Longworth, P., "The Pretender Phenomenon in Eighteenth-Century Russia", *Past & Present*, c. 66, Sayı 1 (1975).
Longworth, P., "The Subversive Legend of Stenka Razin", ed. V. Strada, *Russia*, 2 cilt, (Turin, 1975).
Martin, J., *Medieval Russia, 980-1584* (Cambridge, 2007).
Martin, T., *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939* (Ithaca, NY, 2001).
Materialy dlia istorii uprazdneniia krepostnogo sostoianii pomeshchich'ikh krest'ian v Rossii v tsarstvovanii Imperatora Aleksandra II, 3 cilt (Berlin, 1860-1862).
McNeal, R., *Stalin: Man and Ruler* (Londra, 1988).
Meehan-Waters, B., "Catherine the Great and the Problem of Female Rule", *Russian Review*, c. 34, no. 3 (1975), s. 293-300.
Miller, A., "Adjusting Historical Policy in Russia", *Russia in Global Affairs*, no. 4 (2014): https://eng.globalaffairs.ru/articles/a-year-of-frustrated-hopes/.
Miller, D., "Creating Legitimacy: Ritual, Ideology, and Power in Sixteenth-Century Russia", *Russian History*, c. 21, no. 3 (1994), s. 289-315.
Miller, D., "Monumental Building as an Indicator of Economic Trends in Northern Rus' in the Late Kievan and Mongol Periods, 1138-1462", *American Historical Review*, c. 94, no. 2 (Nisan 1989), s. 360-390.
Miller, D., "The Coronation of Ivan IV of Moscow", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, New Series, c. 15, no. 4 (1967), s. 559-574.
Miller, D., "The Kievan Principality in the Century before the Mongol Invasion: An Inquiry into Recent Research and Interpretation", *Harvard Ukrainian Studies*, c. 10, no. 1/2 (1986).
Milner-Gulland, R., *The Russians* (Oxford, 1997).
Monas, S., *The Third Section: Police and Society in Russia under Nicholas I* (Cambridge, Mass., 1961).
Montefiore, S., *Prince of Princes: The Life of Potemkin* (Londra, 2000).
Montefiore, S., *The Romanovs* (Londra, 2016).

NA, FO 195/332, Colquhoun to Stratford Canning, 2 Temmuz 1949.
Nielsen, N., "Boris Grekov and the Norman Question", *Scando-Slavica*, c. 27 (1981), s. 69-92.
Noonan, T., "Khazaria as an Intermediary between Islam and Eastern Europe in the Second Half of the Ninth Century: The Numismatic Perspective", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, c. 5 (1985).
Noonan, T., "Why the Vikings First Came to Russia", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, New Series, c. 34, no. 3 (1986), s. 321-348; Franklin ve Shepard, *The Emergence of Rus*, s. 12-16.
Novoe Vremya, 6 Mart 1914.
O'Rourke, S., *The Cossacks* (Manchester, 2007).
Obolensky, D., *Byzantium and the Slavs* (New York, 1994).
Obolensky, D., *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500-1453* (Londra, 1971).
OR RNBm f. 152, op. 1, d. 98, l. 34.
Orwell, G., *Nineteen Eighty-Four* (Londra, 2003) [*1984*, çev. Celal Üster, 1. Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2000].
Ostrovsky, A., *Inventing Russia: The Journey from Gorbachev's Freedom to Putin's War* (Londra, 2018).
Ostrowski, D., "The Mongol Origins of Muscovite Political Institutions", *Slavic Review*, c. 49, no. 4 (1990), s. 525-542.
Ostrowski, D., *Muscovy and the Mongols: Cross-Cultural Influences on the Steppe Frontier, 1304-1589* (Cambridge, 1998).
Ouspensky, L., "The Meaning and Language of Icons", L. Ouspensky ve V. Lossky, *The Meaning of Icons* (New York, 1982).
Ovçinnikov, R., "Sledstvie i sud nad E. I. Pugachevym", *Voprosy Istorii*, no. 3 (1966).
Pares, B. (ed.), *Letters of the Tsaritsa to the Tsar, 1914-1916* (Londra, 1923).
Parker, G. ve L. Smith, *The General Crisis of the Seventeenth Century* (Londra, 1978).
Pasternak, Boris, *Doktor Jivago*, 10. Baskı, Çev. Hülya Arslan, İstanbul: YKY, 2023.
Pavlovskii, G., "Plokho s pamiat'iu - plokho s politikoi", *Russkii Zhurnal*, Aralık 2008.
Peasant Russia, Civil War: The Volga Countryside in Revolution, 1917-1921 (Oxford, 1989).
Perrie, M. ve A. Pavlov, *Ivan the Terrible* (Londra, 2003).
Perrie, M., *Pretenders and Popular Monarchism in Early Modern Russia* (Cambridge, 1995).
Pipes, R., *Russia under the Old Regime* (Londra, 1974).
Plokhy, S., *Lost Kingdom: A History of Russian Nationalism from Ivan the Great to Vladimir Putin* (Londra, 2018).
Povest' vremennykh let, ed. V. P. Adrianova-Peretts ve D. S. Likhachev, M. B. Sverdlov'un düzeltmeleriyle (St. Petersburg, 1996), s. 13.
Pravda, 3 Temmuz 1941.
Pravda, 7 Kasım 1946.
Pravda, 9 Ocak 1949.
Presniakov, A., *Emperor Nicholas I of Russia: The Apogee of Autocracy, 1825-1855* (Gulf Breeze, Fla., 1974).

Pritsak, O., *The Origin of Rus'* (Cambridge, Mass., 1981).
Puşkin, *Pugaçev İsyanının Tarihi*, çev. Rana Çakırgöz, İstanbul: MEB, 1949.
Putin, V., "Russia at the Turn of the Millennium", www.government.gov.ru/english/statVP_eng_1.html.
Rebekka (Rita) Kogan'la röportaj, St. Petersburg, Haziran, Kasım 2003.
Reddaway, W. (ed.), *Documents of Catherine the Great* (Cambridge, 1931), s. 147; *Correspondance artistique de Grimm avec Catherine II*, Archives de l'art français, nouvelle période, 17 (Paris, 1932).
Reisman, E., "The Cult of Boris and Gleb: Remnant of a Varangian Tradition?", *Russian Review*, c. 37, no. 2 (1978)
Rey, M.-P., *Alexander I: The Tsar Who Defeated Poland* (De Kalb, Ill, 2012), Böl. 7.
RGASPI, f. 17, op. 1, d. 405, l. 1-13.
RGIA, f. 914, op. 1, d. 68, ll. 1-2.
Riasanovsky, N., *Nicholas I and Official Nationality in Russia* (Berkeley, 1959).
Riasanovsky, N., *The Image of Peter the Great in Russian History and Thought* (New York, 1985).
Rogger, H., *National Consciousness in Eighteenth-Century Russia* (Cambridge, Mass., 1960).
Rosenfeldt, N., "'The Consistory of the Communist Church': The Origins and Development of Stalin's Secret Chancellery", *Russian History* 9 (1982), s. 308-324.
Rostovtsev, E. ve D. Sosnitskii, "Kniaz Vladimir Velikii kak natsional'nsyi geroi", *Dialog so Vremenem*, Sayı 65 (2018), s. 150-164.
Rowland, D., "Ivan the Terrible as a Carolingian Renaissance Prince", *Harvard Ukrainian Studies*, c. 19 (1995), s. 594-606.
S. Solovyov, *Istoriya Rossiy ot drevneişih vremen*, 29 cilt (Moskova, 1864-1879).
Sablinsky, W., *The Road to Bloody Sunday: Father Gapon and the St Petersburg Massacre of 1905* (Princeton, 1976).
Sarotte, M., *Not One Inch: America, Russia, and the Making of Post-Cold War Stalemate* (New Haven, 2022).
Saunders, D., *Russia in the Age of Reaction and Reform* (Londra, 1992).
Sawyer, Diane, ABC, *World News Tonight*: https://www.youtube.com/watch?v= fdKuo9ZqVZw, erişim: 03.12.2023.
Schattenberg, S., *Brezhnev: The Making of a Statesman*, çev. J. Heath (Londra, 2021).
Schönle, A., "Calendar Reform under Peter the Great: Absolutist Prerogatives, Plural Temporalities, and Christian Exceptionalism", *Slavic Review*, c. 80, no. 1 (2021), s. 69-89.
Sciacca, F., "In Imitation of Christ: Boris and Gleb and the Ritual Consecration of the Russian Land", *Slavic Review*, c. 49, no. 2 (1990).
Semennikov, V. (ed.), *Materialy dlia istorii russkoi literatury* (St. Petersburg, 1914).
Sergeyev, A., "Graf A. Kh. Benkendorf o Rossii v 1827-30gg. (Yezhegodnyye otchoty tret'yego otdeleniya i korpusa zhandarmov)" [Üçüncü Daire ve Jandarma Birliklerinin Yıllık İncelemeleri], *Krasnyi Arkhiv*, c. 37 (1929), s. 131-174.
Shanin, T., *Russia as a "Developing Society"*, c. 1: *Roots of Otherness: Russia's Turn of Century* (Londra, 1985).

Shanin, T., *The Awkward Class* (Oxford, 1972).
Shepard, J., "The Origins of Rus (c. 900-1015)", ed. M. Perrie, *The Cambridge History of Russia*, c. 1: *From Early Rus' to 1689* (Cambridge, 2006).
Skrynnikov, R., "Ermak's Siberian Expedition", *Russian History*, c. 13, no. 1 (1986), s. 1-40.
Smith, R., *The Enserfment of the Russian Peasantry* (Cambridge, 1968).
Snyder, T., *Black Earth: The Holocaust as History and Warning* (New York, 2016).
Soljenitsin, Aleksandr, *Gulag Takım Adaları*, çev. Selim Taygan, 3 cilt, İstanbul: Nebioğlu Matbaası, 1974.
Soljenitsin, Aleksandr, *İvan Denisoviç'in Bir Günü*, çev. Mehmet Özgün, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
Solovyev, S., *Istoriia Rossii s drevneishikh vremen*, 6 cilt (St. Petersburg, tarihsiz).
Solovyev, S., *Istoriia Rossii s drevneiskikh vremen*, 29 cilt (Moskova, 1851-1879).
Squire, P., "The Metternich-Benckendorff Letters, 1835-1842", *Slavonic and East European Review*, c. 45, no. 105 (Temmuz 1967), s. 368-390.
St. Antony's College, Oxford, Russian and East European Centre, G. Katkov Papers, "Mosckovskii sovet rabochikh deputatov (1917-1922)".
Stalin, I., *Speeches Delivered at Meetings of Voters of the Stalin Electoral District, Moscow* (Moskova, 1950).
Stepanova, I., *The Burial Dress of the Rus' in the Upper Volga Region (Late 10th-13th Centuries)* (Leiden, 2017).
Stowe, Harriet Beecher, *Tom Amca'nın Kulübesi*, çev. İsmail Ferhat Çekem, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
Sukhanov, N., *The Russian Revolution, 1917: A Personal Record*, ed. J. Carmichael (Oxford, 1955).
Taylor, A., *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918* (Oxford, 1959).
The Bolsheviks and the October Revolution: Minutes of the Central Committee of the Russian Social-Democratic Labour Party (Bolsheviks), August 1917-February 1918, çev. A. Bone (Londra, 1974).
The Correspondence between Prince A. M. Kurbsky and Tsar Ivan IV of Russia, 1564-1579, ed. ve çev. J. Fennell (Cambridge, 1955).
The Current Digest of the Soviet Press (Columbus, O.), 27 Nisan 1988.
The Russian Primary Chronicle, çev. S. Cross ve O. Sherbowitz-Wetzor (Cambridge, Mass., 1953).
Timofeev, L., *Soviet Peasants: Or, the Peasants' Art of Starving* (yayıncı yok, 1985).
Timofeychev, A., "Moscow Monument to Prince Vladimir provokes ire in Kiev", *Russia Beyond the Headlines*, 14 Kasım 2016: https://www.rbth.com/politics_and_society/2016/11/14/moscow-monument-to-prince-vladimir-provokes-ire-in-kiev_647547, erişim: 13.12.2023.
Tolstoy, L., *War and Peace*, çev. L. ve A. Maude (Oxford, 1998) [*Savaş ve Barış*, çev. Tansu Akgün, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016].
Tolstoy, Lev Nikolayeviç, *Sivastopol Öyküleri*, çev. Ergin Altay, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
Trotsky, L., *The History of the Russian Revolution* (Londra, 1977).

Trubetskoy, N., *K probleme russkogo samopoznaniia* (Paris, 1927).
Tumarkin, N., *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia* (Cambridge, Mass., 1997).
Ulam, A., *Russia's Failed Revolutions: From the Decembrists to the Dissidents* (New York, 1981).
Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (International Federation for Human Rights, FİDH), *Russia* - "Crimes against History" ("Tarihe Karşı İşlenen Suçlar"), 10 Haziran 2021 tarihli rapor, s. 29: https://www.fidh.org/IMG/pdf/russie-_pad-uk-web.pdf, erişim: 03.12.2023.
V. Solovyov, *Soçineniya*, 2 cilt (Moskova, 1989).
Veçerniaya Moskva, 8 Kasım 1941.
Veitlinger, J., *In the Midst of Civilized Europe: The Pogroms of 1918-1921 and the Onset of the Holocaust* (New York, 2021).
Veliçenko, "Tsarist Censorship and Ukrainian Historiography, 1828-1906", *Canadian-American Slavic Studies*, c. 23, no. 4 (1989), s. 385-408.
Velikanova, O., *Making of an Idol: On Uses of Lenin* (Göttingen, 1996).
Venturi, F., *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth-Century Russia* (New York, 1960).
Vernadsky, G., *The Mongols and Russia*, c. 3: *A History of Russia* (New Haven, 1953).
Voennaya Gazeta, 13 Haziran 1913.
Volkogonov, D., *Lenin: Life and Legacy* (Londra, 1991).
Von Herberstein, S., *Notes upon Russia. Being a translation of the earliest account of that country, entitled Rerum Moscoviticarum Commentarii*, çev. ve ed. R. H. Major, 2 cilt (Londra, 1851-1852).
Von Laue, T., "A Secret Memorandum of Sergei Witte on the Industrialization of Imperial Russia", *Journal of Modern History*, c. 26 (1954).
Wheeler-Bennett, J., *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace* (New York, 1938).
Wood,. T., *Russia without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War* (Londra, 2018), Kindle baskısı, loc. 555.
Zaoinçkovski, A., *Vostochnaia voina, 1853-1856*, 3 cilt (St. Petersburg, 2002).
Zemskov, V., "O Masshtabakh liudskikh poter" SSSR v Velikoi Otechestvennoi Voine', *Voenno-Istoricheskii Arkhiv*, c. 9 (2012), s. 59-71.
Zenkovsky, *Medieval Russia's Epics*, s. 232
Zenkovsky, S. (ed.), *Medieval Russia's Epics, Chronicles, and Tales* (Londra, 1991).
Zinovyev, G., "Lenin i iiul'skie dni", *Proletarskaya Revoliutsiia*, no. 8-9 (1929).
Zygar, M., *All the Kremlin's Men: Inside the Court of Vladimir Putin* (New York, 2016).

Dizin

10. Parti Kongresi 187
12. Parti Kongresi 192, 193
1789 Devrimi *bkz.* Fransız Devrimi
1825 Ayaklanması 132
46'lar Grubu 193
7. Parti Kongresi 202
9 Mayıs Zafer Günü 260

ABD 15, 214, 220, 224, 236, 240, 248, 249, 252, 254, 256, 258, 263
Abhazya 250
Abramov 225
Académie des Sciences 107
Adaşev 74
Adil Rusya Partisi 241
Afganistan 226
Afyon Savaşı, I. 140
Agapetos (Ayasofya diyakozu) 61
Ahmatova, Anna 219
Ahmed Han 52
Aleksandr, II 142, 161
Aleksandr, III 150
Aleksandroviç, Danil 48
Alekseyeva, Lyudmilla 222
Alliluyeva, Nadejda (Stalin'in eşi) 202
Alman Yüksek Komutanlığı 179
Almanya 25, 30, 32, 65, 94, 134, 146, 148, 162-165, 174, 175, 179, 180, 190, 204, 207, 209, 210, 214, 215, 218, 221, 244, 249, 256
Altın Orda 44, 45, 47-52, 54-57, 62
Amerika'nın Sesi 223
Amur Vadisi 92
Andreyeva, Nina 230
Andropov, Yuri 228, 229
Andrusovo Antlaşması 94
Anna 33, 108, 110, 111, 219
Antonov 186
Appassionata Sonatı 154
Arakçeyev (General) 126
Aral Gölü 30
Aralıkçılar (Dekabristler) 127-129, 132
Arktik bölge 28, 198
Arnavutlar 34
Astrahan 13, 52, 70, 71, 91
Astrahan Hanlığı 70
Aşağı Don 90
Athos Dağı 46
Atina 118, 192, 267
August, III (Polonya Kralı) 25, 116, 176, 235, 273, 276
Austerlitz 124
Avrasya 19, 31, 42, 54, 91, 251-253, 263
Avrasya Ekonomik Birliği 253
Avrupa Birliği (AB) 15, 232, 247, 253
Avrupa Uyumu (Concert of Europe) 124, 140
Avusturya 112, 130, 134, 135, 162-164, 181, 209, 253
Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 162, 181, 253
Avvakum (Başrahip) 97
Ayasofya 32, 34, 61
Azak Denizi 42, 117
Aziz Basileios 70, 83, 86
Aziz Basileios Katedrali 70, 83, 86
Aziz Dmitri Günü 50
Aziz Elias 36
Aziz Paulos Katedrali 104
Aziz Petrus Kilisesi 104
Aziz Sergey Manastırı 85
Aziz Sergey Teslis Lavrası 46, 214
Aziz Sofya Kilisesi 34, 36
Aziz Vlasius 36
Aziz Yorgi Günü 89

Bağdat 44
Bakir Topraklar 224
Bakunin, Mihail 80
Balkanlar 139, 162, 163, 248, 251
Baltık Denizi 31, 38, 68, 71, 102-104, 140, 198
Bandera, Stepan 216, 256
Barbarossa Harekâtı 210
Basileios, II 33, 70, 83, 86
Basmanov, Aleksey 75
Başkurdistan 72
Başmelek Katedrali 65, 73
Bataysk 13
Batı Cephesi 167, 212
Batu Han 42-45
Beccaria, Cesare 119
Beethoven 154
Belarus 13, 59, 62, 190, 257, 258
Belarus Sovyet Cumhuriyetleri 190
Belgrad 216, 254
Belinski, Vissaryon 52, 133, 136, 267
Belskiler 63, 74
Belvedere Sarayı 129
Bem, Jozef (General) 135
Benckendorff 129, 130, 276
Berezovski, Boris 237, 239
Beria, Lavrenti 206

Bering Boğazı 107
Bering, Vitus 107
Berlin 133, 142, 162, 167, 216, 237, 249, 273
Berlin Duvarı 237, 249
Beslan 240
Beş Yıllık Plan 191, 197-199, 201, 208, 213, 218
Beyaz Deniz 46, 198
Beyaz Deniz Kanalı 198
Beyaz Ruslar 15, 19
Beyaz Rusya (Belarus) 13, 15, 47, 59, 195, 204, 213, 233, 253
Beyaz Saray 232, 233, 235, 255, 256
Beyazlar 180, 184, 185, 186
Beytüllahim (Betlehem) Doğuş Kilisesi 137
Bezdna 143, 144
Bezuhov, Piyer 121
Birinci Bütün Rusya Köylüler Meclisi 173
Birinci Makineli Tüfek Alayı 175
Birleşik Rusya Partisi 241, 243
Birlik Parti Konferansı 230
Birlikler Birliği 157
Bizanslılar 19, 29, 32, 60
Blackstone, William 119
Blinken, Antony 258
Blok, Aleksandr 51, 169, 267
Boğdan 94, 95, 134, 138-140
Bolotnikov, İvan 81, 82, 98
Bolşevik Barış Kararnamesi 179
Bolşevik Merkez Komitesi 176
Bolşevikler 110, 155, 178, 179, 182-184, 186, 189, 190, 205, 208, 214, 229
Boltin, İvan 109
Bondarçuk, Fedor 13
Borgia, Cesare 76
Boris (aziz) 27, 35, 36, 54, 79-81, 86, 89, 98, 223, 230, 232, 237, 274-276
Boyarlar Konseyi 37, 66, 84
Braunschweig-Mecklenburg 111
Brejnev 202, 224-228, 242
Brest-Litovsk Antlaşması 180
Brexit 255
Brodsky, Joseph 223, 268
Brusilov (General) 167
Buchanan, George 172, 268
Budapeşte 133, 134
Buharin, Nikolay 54, 57, 179, 189, 190, 192, 194, 195, 197, 201-204
Bulgakov 54
Bulgaristan 44, 210, 249
Buryatlar 91, 92
Buturlin Komitesi 136
Bükreş 133, 134, 250, 256
Bükreş Konferansı 256
Büyük Kuzey Savaşı 103
Büyük Okyanus 27, 28
Büyük Perhiz 143
Büyük Reformlar 146, 147
Büyük Sefaret Gezisi 99, 105
Büyük Tasfiye 205
Büyük Yurtseverlik Savaşı 224, 225, 243
Byzantium 18, 32-35, 274

Carroll, Lewis 241, 268
Cenevre 258
Cengiz Han 42, 57, 58, 76
Cerjinski Heykeli 233
Cerjinski, Feliks 192, 233
Chancellor, Richard (seyyah) 56
Cilas, Milovan 212, 216-218
Conseil d'État 123
Cromwell 86
Czartoryski, Adam Jerzy (Prens) 122, 129
Czartoryski, Adam Kazimierz (Prens) 116, 122
Çadayev 54
Çanakkale Boğazı 163
Çargrad 34
Çariçin 91, 182
Çariçin Cephesi 182
Çarskoye Selo 157, 172
Çaykovski 239
Çeçenistan 239, 259
Çeçenler 216
Çehov, Anton 147
Çeka 178, 182, 191, 246
Çekoslovakya 209, 228
Çernenko, Konstantin 229
Çernigov 38, 47, 94
Çerniyavski, Mihael 17, 201
Çin 42, 43, 71, 91, 140, 219, 245, 263
Çinliler 93, 209
Çubays, Anatoli 236
Çukçiler 91
Çuvaş 91

Dalmaçya 95
Danilevski 140, 251, 269
Daniloviç, İvan (Moskova Prensi) 48
Daşkova (Prenses) 121
Dauryalılar 91, 93
Davud (Kral) 61, 70
Dazhbog 36
De La Valette (Marquis) 138
Deccal 20, 80, 97, 108, 124
Demiryolu İşçileri Sendikası 178
Denikin, Anton (General) 181, 184, 185, 252
destalinizasyon 223
Devrimci Savunmacılık 174
Devrimci Ukrayna Partisi 152
Diderot, Denis 119, 120
Dinyeper Nehri 14, 29-32, 38, 103
Dmitri (Büyük Knez) 34, 50, 53, 74, 79-84, 201, 212, 238
Dmitriyev, Yuri 243
Dnepropetrovsk Partisi 224
Doğu Ortodoks Kilisesi 13, 32, 34
Doktorlar Komplosu (1952) 220, 221

Don Kazakları 97, 181
Don Nehri 50
Donbass 255, 260, 262, 263
Donetsk 257
Donskoy Manastırı 252
Donskoy, Dmitri 50, 212, 252
Dormition Katedrali 18, 50, 60, 61, 65, 70, 77, 100, 110
Doroşenko, Petro (Hetman) 95
Dorpat 103
Dostoyevski, Fyodor 17, 109, 131, 132, 135, 136, 216, 269
Drang nach Osten 163, 207
Dresden 133, 237
Dubçek, Aleksandr 228
Dugin, Aleksandr 252, 257
Duma 66, 158-162, 164, 169-171, 236, 240-243
Dumpty, Humpty 241
Durnovo, Pyotr 165, 167
Dünya Gençlik Festivali (1957) 223
Dünya Savaşı, I 140, 207, 257
Dünya Savaşı, II 242-244, 247

Ebedi Barış Antlaşması 95
Efkaristiya 34
Eflak 94, 117, 134, 138-140
Ehrenburg, İlya 223, 269
Eisenstein, Sergei 45, 77, 78, 207, 214
Ekim Devrimi 202, 207, 222, 223, 230
Ekim Manifestosu 158, 159, 160
Elbe Nehri 26
Elizabeth, I 62
Endüstri Akademisi 202
Erdel 95, 135
Ermak 73, 276
Ermeniler 151, 231, 238
Ermenistan 152, 232
Ermitaj Koleksiyonu 119
Eski Ahit 62
Eski İnananlar 97, 98, 108, 114
Eski Ladoga 29
Estonya 71, 151, 180, 185, 249, 250
Estonyalılar 28, 209
Exxon 240

Falconet, Maurice 113
Farmasonlar 120, 126
Fasetler Sarayı 65
Federal Güvenlik Servisi (FSB) 235
Fedor, III (Çareviç) 13, 76, 79, 84, 98, 225
Ferdinand 163
FIFA Dünya Kupası (2018) 255
Filaret (Moskova Patriği) 84
Filistin 35, 220
Finlandiya Körfezi 71
Finler 31, 127, 209, 210
Fin-Ugor kabileleri 28
Fletcher, Giles 79, 270
Flofei 63
Foros 232
Franklar 23
Fransız Devrimi 120
Frederick (Büyük) 112

Galiç 38, 47
Galiçya 125, 135, 163, 167
Galler 148
Galyalılar 23
Gapon (Peder) 156, 275
Gaydar, Yegor (Başbakan) 236
Gazprom 236
Geçmiş Yılların Menkıbesi 23
George, V 15, 55, 172, 249, 256
Glagol alfabesi 33
Glasnost 228, 229, 230, 246
Glazyev, Sergey 255
Gleb (aziz) 35, 36, 243, 275, 276
Glinka 109, 162, 238
Glinskiyler 63
Godunov, Boris 54, 79, 80, 89, 98
Gogol, Nikolay 109, 131-133, 136, 137, 267, 270
Gorbaçov, Mihail 116, 161, 218, 226, 228-233, 235, 242, 245, 247
Gordon, Patrick 101
Gorki, Maksim 179, 198
Gotlar 23
Gönüllüler Ordusu 181
Grande Armée 123, 124
Greenwich Gözlemevi 101
Grimm (Baron) 118, 119, 120, 275
Gromiko 202
Gulag 28, 46, 126, 198, 205, 206, 213, 216, 221, 223, 225, 276
Gulaglar 198
Gusinski, Vladimir 237, 239
Gürcistan 191, 193, 231, 232, 248, 250, 256
Gürcüler 231, 238

Habarovsk 93
Habermas, Jürgen 147, 270
Habsburg İmparatorluğu 116
Habsburglar 68
Haçaturyan 220
Haçlı Seferi, IV 1, 38
Halk Komiserleri Konseyi 178
Halk Temsilcileri Kongresi 231
Halkın Özgürlüğü 149, 154, 155
Hansa Almanları 38
Hantılar 91
Harkiv 256
Harold (İngiliz kralı) 39
Harriman, Averell 214
Hastings Muharebesi 39
Haysiyet Divanı 220
Hazar Denizi 28, 29, 30, 44, 103, 114

Hazarlar 19, 31
Helen (İmparatoriçe) 32
Helsinki 171
Henry, VIII 76
Herberstein 56, 66, 277
Hermogen (Patrik) 82
Herson 117, 118
Herzen, Aleksandr 57
Hitler, Adolf 45, 83, 207, 210-212, 217, 218, 244, 247
Hitler-Stalin Paktı 83, 244, 247
Hmelnitski, Bogdan 93, 94
Hodorkovski, Mihail 236, 240
Holodomor 197, 259
Homo Sovyetikus 246, 247
Hunlar 23
Hurd, Douglas (İngiliz Dışişleri Bakanı) 249

Ivan, VI 111, 113
Izvestiya 158, 193, 207, 272
İbn Fadlan 30
İdil 30
İkinci Enternasyonal 190
İkinci Sovyet Kongresi 176
İlerici Blok 169
İlk Kronik 23, 24, 25, 32, 33, 35
İlmen Gölü 38
İlyiç, Vladimir 155, 194, 273
İlyin, İvan 251, 252
İngriya 82
İnguşlar 216
İpatyev Manastırı 162
İran 44, 51, 104
İsa 34, 45, 70, 80, 100, 136, 184
İskandinavya 25, 26, 29
İsrail 61, 80, 220, 227
İtalya 65, 126, 134, 190, 208, 209, 255
İvan, II 67
İvan, III 62, 64-66
İvan, IV (Korkunç İvan) 18, 20, 52, 57, 60-64, 68-79, 84, 105, 110, 202, 207

Japonya 157, 163, 209
Jdanov, Andrey 219, 220
Jerinski 246
Joseph (Patrik) 97, 135, 223
Jukov (General) 211, 216
Julius, II (Papa) 76

Kabala 89
Kadet Partisi 156
Kadetler 159, 160
Kadın Ölüm Taburu 174
Kafkaslar 30, 42, 151, 191, 193
Kalita, İvan 48-50, 56
Kalka Nehri 42
Kalmuklar 216
Kaluga 124
Kama Nehri 72
Kamçatka 107
Kamenev 192, 194, 203, 204
Kanada 226
Kandinski 46
Kanlı Pazar (1905) 157
Karadeniz Donanması 157, 181
Karaganov, Sergey 260
Karakurum 42, 44
Karamzin, Nikolay 26, 53, 54, 59, 77, 126, 272
Karelya 82, 243
Kargaşa Dönemi 7, 78, 79, 114, 245
Karl, XII 102, 103
Karpat Dağları 30
Karşı İstihbarat Federal Servisi 235
Kaşlık Kalesi 73
Katin Ormanı 210
Kavgam 207
Kayser 164, 168
Kazak Hetmanlığı 252
Kazakistan 28, 54, 194, 224, 253, 258
Kazaklar 69, 80, 84, 85, 90, 93, 125, 176, 238
Kazan 51, 52, 67, 69-72, 77, 105, 115, 143, 154
Kazan Hanlığı 67, 69, 72
Kazan Savaşı 77
Keltler 23
Kennan, George 249
Kentler Birliği 169
Kerç 117
Kerenski, Aleksandr 154, 174, 175-178, 233
KGB (MVD) 228, 231, 233, 235, 237, 239, 240, 243, 257, 267, 272
Khor 36
Kırım 1, 13-15, 20, 33, 51, 52, 68, 69, 72, 84, 94, 95, 117, 119, 140-142, 184, 214, 216, 232, 245, 248, 251, 252, 254-258, 260
Kırım Hanlığı 52, 68, 119
Kırım Savaşı 140, 142, 214, 248, 251, 252
Kırım Tatarları 69, 72, 84, 119, 216
Kış Savaşı 210
Kışlık Saray 119, 150, 156-158, 164, 171, 177
Kıta Sistemi 123
Kıyamet Günü Freski 77
Kızıl Bayrak 184, 238
Kızıl Haç 168
Kızıl Meydan 70, 83, 86, 91, 168, 212, 221, 225
Kızıl Muhafızlar 173, 179-181
Kızıl Ordu 83, 181-186, 209, 210, 212-217, 219, 225
Kızıl Yıldız 184
Kızıllar 180
Kiev 13-15, 18, 19, 23, 24, 27, 28, 30-34, 36-40, 42, 43, 45, 47-50, 56, 58-60, 62, 68, 69, 80, 93, 94, 96, 106, 127, 151, 161, 171, 204, 240, 250, 252-255, 258-260, 268, 277
Kiev Akademisi 96
Kiev Anıtı 14
Kiev Operası 161

Kiev Parlamentosu 254
Kiev Rus Knezliği 13, 18, 23, 24, 28, 30-33, 36-40, 42, 43, 47-49, 58, 59, 68, 106, 240, 250, 252
Kirov, Sergey 203
Klak, Harald 24
Klin 74
Klyuçevski, Vasili 53, 68, 84, 87, 96, 272
Klyueva, Nina 220
Kneller, Godfrey (Sör) 105
Kogan, Rita 213, 275
Kokovtsov, Vladimir 161
Kolçak (Amiral) 181, 184
Kollontay, Aleksandra 186
Komi 46
Komintern (Komünist Enternasyonal) 190, 195, 217
Komsomol (Komünist Gençlik Birliği) 223-225, 228, 236
Komsomolskaya 217
Komünist Enternasyonal 190, 214
Komünist Parti 190, 233, 234, 236
Konstantin (Büyük Dük) 127, 129, 130, 150, 215, 229
Konstantinopolis 31, 32-34, 38, 39, 61-63, 70, 71, 97, 118, 131, 138, 139
Kore 157
Koreliler 209
Kornilov (General) 175, 176, 181, 233
Kornilov Olayı 176
Kosova 250, 254
Kostroma 162
Kotlin Adası (Kronstadt) 103
Kovanski, İvan 98
Kovno 159
Kozlov 77, 86, 273
Kraliyet Darphanesi 101
Kraliyet Derneği 101
Kravçuk, Leonid 232, 233
Kremlin 13-15, 21, 50, 64, 65, 73, 77, 81, 84, 86, 98, 100, 192, 202, 212, 217, 220, 221, 223, 225, 228, 233, 238-242, 248, 249, 253-255, 257-260, 262, 263, 271, 278
Kremlin Duvarı 225
Kremlin Kalesi 86
Krivda 184, 185
Krupskaya (Lenin'in eşi) 193
Kruşçev, Nikita 202, 221-225, 228, 229, 242, 252
Krüdener 125
Ku Klux Klan 77
Kudüs 70, 118, 131, 137
Kulikovo 50, 51, 218
Kurbski, Andrey (Prens) 74, 75
Kurbskiler 74
Kurgan 201
Kurlandiya Düşesi 111
Kursk 86, 146, 216
Kurtuluş Birliği 156
Kurucu Meclis 173, 178, 181
Kutsal Aptal 70, 71
Kutsal İttifak 95, 125, 134, 135
Kutsal Kabir Kilisesi 70, 137
Kutsal Roma İmparatorluğu 95
Kutsal Sinod 106, 150
Kutsal Topraklar 35, 137, 138, 251, 253
Kutuzov (General) 124, 212, 214
Kuybişev, Valeryan 192
Kuzey Atlantik Paktı (NATO) 248
Kuzey Cephesi 171, 177
Kuzey Kutup Dairesi 28
Kuznetsova, Mihail 77
Küba Füze Krizi 224
Küçük Kaynarca Antlaşması 117, 119, 138
Küçük Ruslar 19, 94
Kyrillos (Patrik) 14, 33, 35

La Valette 138
Ladoga Gölü 29, 103
Lavrov 245, 258
Lefort, Franz 101
Lehler 209
Leibniz, Gottfried 107
Leipzig 124, 133
Lenin 21, 149, 154, 155, 172, 175-180, 184, 186-188, 191-194, 200, 202, 212, 225, 229, 232, 239, 257, 270, 273, 277, 278
Leningrad 51, 186, 203, 211, 219, 230, 235, 237, 267, 273
Leninizm 194, 226
Leontyev 140
Letonya 71, 111, 151, 231, 249
Letonyalılar 209
Levada Merkezi 246
Levada, Yuri 235, 246, 273
Lihaçev, Dmitri 53, 273
Litvanya 18, 47, 49, 59, 62-64, 68, 69, 71, 72, 74, 86, 94, 95, 103, 116, 159, 180, 231, 249, 253
Litvanyalılar 49, 75
Livonya 45, 71-74, 79, 84, 102
Livonya Savaşı 72, 73, 79
Lockhart, Robert Bruce 173, 273
Łódź 157
Lomonosov, Mihail 25, 270
Londongrad 255
Londra 1, 16, 24, 34, 36, 39, 42, 49, 65-67, 70, 77, 79, 85, 90, 96, 101, 104, 118, 135, 145, 147, 153-155, 164, 165, 169, 172-176, 191, 201, 209, 212, 214, 223, 224, 235, 236, 240, 265, 267-270, 272-278
Lubyanka 206, 233
Lutovinova, Petrovna 90
Lütercilik 111, 112
Lviv 256
Lvov (Prens) 169, 170
Lyubech 37

Macar Ovası 28, 42
Macaristan 134, 135, 162, 181, 249, 253, 255
Machiavelli, Niccolò 76
Magnitogorsk 198
Mahno 186
Makari 60-63, 74
Malakof Tabyası 140
Mamay Han 50
Mançurya 157, 209
Maocu Çin 219
Martov, Yuli 155, 177
Marx, Karl 135, 149, 154, 155, 170
Masurya Gölleri 167
Maydan (Bağımsızlık) Meydanı 15, 253
Maydan Ayaklanması 15
Maydan Devrimi 253
Mazepa, İvan 103
McDonalds 235
Meçhul Asker Anıtı 225
Medvedev, Dmitri 238, 250
Memorial Derneği 243
Menşevik Martov 177
Menşevikler 155, 175, 177, 178
Menşikov (Prens) 138
Merkel, Angela 256
Merkezi Kontrol Komisyonu 192
Meryem Ana 36, 70
Meryem Ana ve Çocuk 70
Methodios 33, 35
Metternich (Avusturya Şansölyesi Kont) 130, 276
Metveyev, Artamon 96
Mihail (Başmelek) 70
Mihail (Büyük Dük) 169, 171
Mihail (Tver Prensi) 49
Mihail Romanov (Çar) 79, 83-85, 96, 162
Mihaliov, Peter 101
Mihaylovski Sarayı 122
Milano 65, 133, 223
Milenyum Manifestosu 239
Milletler Topluluğu 95, 116, 117, 253
Miloslavskaya, Marya 98
Miloşeviç 248
Milyukov, Pavel (Kadet lideri) 171, 173
Minin 82, 83, 125, 212
Minin ve Pojarski Anıtı 83
Minsk 47, 210, 255
Minsk II Anlaşmaları 255
Mlynar, Zdenek 228
Modern Batı Sanatları Devlet Müzesi 220
Moğol İmparatorluğu 44, 56, 91
Moğolistan 54, 209
Moğollar 19, 38, 43, 44, 47-52, 54-56, 58, 59
Mokoş 36
Moldova 217, 231, 232
Molodaya Gvardiya (Genç Muhafız) (dergi) 225
Molotov 209
Monomah, Vladimir 39, 60, 61
Montesquieu 119
Mordvin 91
Moskova 13-15, 17, 18, 20, 21, 27, 28, 39, 40, 46-54, 56-72, 74, 79, 80-88, 90-92, 94-99, 101, 103, 105-107, 109, 115, 117, 118, 120, 124, 127, 130, 131, 133, 146, 161, 162, 168, 171, 172, 176, 178-180, 183, 185-187, 190, 191, 193, 199, 207-212, 217, 219-223, 228, 230-235, 239, 240, 243, 244, 247-250, 252, 253, 256, 260, 265, 267, 269, 272, 273, 275-277
Moskova Knezliği 20, 39, 40, 47, 50-52, 56-59, 66-69, 101, 105, 106, 118, 161, 180, 191
Moskova Metrosu 199
Moskova Nehri 48
Moskova Üniversitesi 217, 222, 228, 252
Musorgsky 98
Müller, Gerhard Friedrich 24, 25, 107, 267
Münchengrätz 130
Münih Güvenlik Konferansı 249
MVD (NKVD'nin yeni adı) 220, 228, 243

Nagaya, Mayra 76
Nahimov 214
Napoléon Yasaları 123
Napoléon, I 51, 83, 121-125, 127-129, 137
Napoléon, III (Louis Napoléon) 137, 139, 141, 218
Narişkina, Natalya 98
Narişkinler 98
Narva 71, 72, 102, 103
NATO 247-250, 254, 256, 258, 262, 263, 268
Navalni, Aleksey 261
Nazi Almanyası 26, 204, 207-209, 217, 244
Naziler 214, 216, 254, 259
Nazi-Sovyet Paktı 209
Nazizmin 214, 218, 230, 243
Neman Nehri 123
NEP 187, 189-191, 193-195, 197, 229
Nerçinsk Antlaşması 93
Nestor (Keşiş) 23, 35
Neva 29, 45, 103, 104
Neva Nehri 29, 45, 103
Nevski Caddesi 170
Nevski, Aleksandr (Pskov Prensi) 45, 48, 170, 207, 208, 210, 212, 214, 239, 245
New Lesner 169
New York Times 222, 249, 270
Nickel, Norilsk 236
Nijniy Novgorod 82, 83, 115
Nikitenko, Aleksandr 141
Nikolay, I 57, 127-130, 134-139, 141, 142, 245, 251
Nikolay, II 20, 152, 156, 158, 159, 161-164, 168, 169,, 171
Nikolayev 8, 10, 118
Nikon (Patrik) 94, 97, 98
NKVD (OGPU) 203-206, 216, 220

Nobel Ödülü 223
Noel Günü 233
Nogaylar 69
Normanist Tartışma 25
Normanistler 26
Novaya Jizn (gazete) 179
Novgorod 23, 36, 38, 39, 45, 47, 49, 50, 56, 57, 64, 67, 82-84, 115, 207
Novi Mir 223, 225
Novi, Alevise 65, 223, 225
Novoçerkassk 224
Novodeviçi Manastırı 99
Novogorof 74
Novo-Ogaryovo 232, 233
Novorossiya 257
Nöteborg (Şlisselburg) 103
Nuh 24
Nystad Antlaşması 103

Obolenski, Dmitri 34
Odessa 118, 257
Ohotsk 92
Oka 48
Oktobristler 160
Olağanüstü Hal Devlet Komitesi 232
Olga (Prenses) 32
Omsk 136, 181
Onur Devrimi (2014) 14
Orconikidze, Sergo 193
Orenburg 115
Organik Kanunu (1832) 130
Orgbüro 191, 192
Origines 25
Orlov (Kont) 112
Orta Asya 42, 44, 51, 60, 71, 151, 231
Orwell, George 15, 16, 274
Osetya 240, 250
Ödünç Verme-Kiralama Antlaşması 219
Ögeday (Büyük Han) 42, 44
Özbek Han 49, 60
Özbekistan 54
Özgür Avrupa Radyosu 223

Palmerston 139, 140
Palmiye Pazarı 70
Panin (Kont) 114, 115
Panin, P. I. (General) 114, 115
Pan-Slavlar 162
Paris 39, 55, 118, 122, 125, 126, 129, 133-135, 140, 142, 182, 269, 271, 275, 277
Paris Antlaşması (1856) 140, 142
Paris Komünü (1871) 182
Parti Genel Kurulu 194
Pasifik 73, 92, 105
Paskeviç (Mareşal) 130, 135
Pasternak, Boris 223, 274
Patruşev, Nikolay (FSB başkanı) 238
Pavel 110-112, 122, 127, 132
Pavel Kalesi 128, 135
Pavlovna, Anna 108
Pavlovski, Gleb 243
Perevaslav 94
Perın 64, 72, 73
Perun 36
Pestel, Pavel (General) 127, 128
Petraşevski, Mihail 135
Petro Neva 104
Petro ve Pavel Kalesi 128, 135
Petro, I (Büyük) 16, 52, 95, 98-111, 113, 131, 207, 238, 239, 245
Petro, II (Rusya Metropoliti) 50, 111
Petro, III 111, 112, 113, 114
Petro, IV 245
Petrograd 168-171, 174-178, 180, 185, 186, 191, 194, 203
Petrograd İşçi ve Asker Vekilleri Sovyeti 170
Peypus Gölü 45
Pobedonostsev, Konstantin 150, 156
Pogodin, Mihail 138, 139
Pojarski, Dmitrì (Prens) 83, 125, 212
Pojarski-Minin Anıtı 83
Pokrovski, Mihail 208
Politbüro 191, 194, 196, 222, 224, 225, 230, 231
Polonya 18, 47, 49, 59, 62, 65, 68, 69, 71, 72, 74, 80, 82, 83, 93-96, 102, 103, 110, 116, 117, 123-126, 129, 130, 134, 135, 139, 151, 152, 159, 180, 195, 209, 210, 216, 244, 247, 249, 253, 256
Polonya Ayaklanması 129
Polonyalılar 75, 80, 82, 84, 93-95, 117, 118, 125, 129, 151, 222, 257
Polotsk 38, 47
Polovstlar 30, 42
Poltava 103, 105, 146
Poludnitsa 36
Poniatowski 116
Poogdin 138
Poroşenko, Petro 14, 15, 19
Potanin, Vladimir 236
Potemkin, Grigoriy (Prens) 114, 118, 157, 274
Prag 55, 133
Pravda 184, 185, 203, 211, 219, 275
Preobrajenski 111, 112
Primakov, Yevgeni 237
Prokofyev 207, 220
Propaganda Departmanı 226
Prusya 62, 112, 116, 134, 167
Prusyalı Junkerler 114
Pskov 45, 63, 64, 74, 84
Pugaçov İsyanı 114, 120, 147
Pugaçov, Yemelyan 114, 115, 120, 147
Pugo, Boris 232, 233
Pustozersk Kalesi 97
Puşkin 100, 104, 109, 115, 275

Putin, Vladimir 13-16, 18-20, 21, 27, 39, 50, 58, 83, 86, 140, 150, 209, 234-264, 267, 269, 270, 274, 275, 277, 278
Putyatina (Prenses) 171
Pyatakov 204

Rabkrin 191
Radek 204
Radişçev, Aleksandr 120
Rasputin, Valentin 161, 168, 169, 225
Ravel (Tallin) 72
Razin İsyanı 90
Razin, Stepan 90, 91, 98, 273
Renanya 209
Repin 76, 158
RIA-Novosti 259
Ribbentrop 209
Riga 72, 94, 103, 104
Rijkov, Nikolay 229
Rimsky-Korsakov 54
Riutin, Martemyan 201, 202
Romalılar 62, 75
Romanov Hanedanı 162
Romanov, Mihail 79, 81, 83, 85, 162, 169, 171, 172, 174, 269
Romanova, Anastasya 64
Romanovlar 18, 172
Ros 26
Rosava 26
Roskin, Grigoriy 220
Roslagen 24
Rostavtsya 26
Rostov-Suzdal 47, 48, 64
Rozhanitsa 36
Rönesans 52, 53, 65, 76, 96
Rublev, Andrey 46, 47
Ruffo, Marco 65
Rurik 23, 24, 25, 26, 84, 271
Rurik Hanedanı 84
Rurikler 23, 62, 79
Rus Ceza Kanunu 243
Rus Devrimi 21, 180, 187
Rus Genelkurmay Akademisi 252
Rus İç Savaşı 93
Rus İmparatorluğu 13, 14, 25, 68, 105, 116-118, 130, 140, 148, 163, 181, 209, 217, 238, 245, 252, 254, 257
Rus Kilisesi 34, 35, 45, 46, 60, 62, 63, 70, 81, 82, 84, 97, 105, 138, 200, 208, 214, 238, 239, 244
Rus Knezliği 13, 15, 18, 23, 24, 28, 30-33, 36-40, 42, 43, 47-49, 58, 59, 68, 106, 240, 250, 252
Rus Ortodoks Kilisesi 214
Rus-İsveç Antlaşması (1617) 84
Rusna 26
Rusofobi 139, 140
Rusya Ana 36, 214, 225
Rutenler 134
Ryazan 38, 42, 43, 47, 64, 239
Ryazanlı İona 63
Rykov 204

Saharov, Andrey 227
Saltıkov, Sergey 112, 135
Samara 91, 181
Samoyedler 91
Saratov 69, 91, 146, 159
Saray 44, 45, 47, 49-51, 54, 56, 119, 150, 156-158, 164, 168, 171, 177, 232, 233, 235, 255, 256
Saray Meydanı 157, 164
Sazonov, Sergey 164
Sejm 116
Sekizinci Ordu 167
Semerkant 44
Senato Meydanı 127
Serafim (Sarovlu) 194
Sergey, Radonej 46, 53, 85, 112, 126, 130, 164, 194, 203, 214, 238, 245, 255, 260, 272
Sergiyev-Posad 46, 47
Seversk 94
Sforza Kalesi 65
Shakespeare 136
Sırbistan 164, 248
Sırplar 23, 34, 117, 118
Sibirya 27, 28, 71-73, 86, 90-92, 97, 107, 111, 115, 116, 120, 121, 128, 136, 159, 163, 172, 181, 184, 191, 195, 198, 212, 227, 228, 240
Sibirya Hanlığı 72, 73
Sibirya Krallığı 107
Sibirya Ordusu 181
Sigismund (Polonya Kralı) 56, 82
Silvester 74
Simbirsk 91, 154
Sivastopol 140, 141, 214, 252, 277
Slavofiller 16, 52, 109, 130, 131, 251
Slovaklar 134
Smith, Adam 1, 85, 89, 119, 274, 276
Smolensk 13, 38, 49, 82, 84, 94, 124, 165, 210, 215
Smolni Enstitüsü 119, 177, 203
Sobçak, Anatoli (St. Petersburg Belediye Başkanı) 237
Sofya (Anhalt-Zerbst Prensesi) 34, 36, 98, 99, 111
Soğuk Savaş 26, 68, 219, 220, 244, 248, 249, 261
Solari, Pietro Antonio 65
Soljenitsin, Aleksandr 14, 223, 225, 257, 276
Soljenitsin, Natalya 14
Solomon Mikhoels (tiyatro direktörü) 220
Solovetski Adası 46
Solovetski Manastırı 97
Solovyev, Vladimir 276
Solovyov, Sergey 19, 53, 68, 104, 109, 275, 277

Solviçegodsk 86
Sosyal Demokrat İşçi Partisi 152, 155
Sovyet Egemen Cumhuriyetler Birliği 232
Sovyet Genetik Enstitüsü 219
Sovyet Kongresi 176, 177
Sovyet Lehleri 209
Sovyet Yüksek Mahkemesi 204
Sovyetler Birliği 13, 14, 27, 45, 92, 190, 193, 194, 196, 198, 207, 209-211, 217-219, 221, 222, 227, 228, 230-233, 238, 243, 244, 246, 248, 250-253, 256, 257, 261
Sovyetler Birliği Sovyetleri Kongresi 194
Speranski, Mihail 123, 126
Sputnik 223
St. Petersburg 19, 23-26, 29, 53, 103, 104, 107, 108, 112-114, 116, 119-122, 127, 129, 130, 132, 135, 138, 149, 154, 156, 158, 159, 168, 198, 213, 237, 243, 265, 267, 270, 272, 275, 276, 278
St. Petersburg Akademisi 25
St. Petersburg Bilimler Akademisi 24, 107, 116
Stahanov, Aleksey (Donbasslı madenci) 197
Stahlhelm 207
Stalin 1, 16, 21, 26, 27, 46, 57, 77, 83, 85, 151, 152, 182, 183, 190-195, 197, 198, 200-224, 228, 230, 239, 240, 242-247, 261, 267-273, 275, 276
Stalin Ödülü 77
Stalingrad Muharebesi 213
Stavropol 228
Stepaşin, Sergey 238
Stephen (Permli) 46, 266
Stolipin, Pyotr 159-161, 239
Streletski, Dmitri 201
Stroganovlar 72, 73
Suhanov, Nikolay 191
Suriye 259
Surkov, Vladislav 241
Suslov, Mihail 13, 225, 226, 268
Suvorov 212, 214
Suzdal 38, 42, 44, 47, 48, 64
Sütunlu Salon 221
Sviyajsk 69
Svyatoslav 32
Şlisselburg Kalesi 113
Şlyapnikov, Aleksandr 186
Şostakoviç 220
Şubat Devrimi 173
Şuşkeviç, Stanislav 233
Şuyski, Andrey (Prens) 64
Şuyski, Vasili 79
Şuyskiler 63

Taç Giyme Salonu 158
Talinn 250
Tamanskaya Tümeni 233
Tambov 186
Tannenberg 167
Tarkovsky, Andrey 47
Tartu 71, 103
Tarzan 223
Tatar 49, 50, 52-55, 57, 70, 73, 79, 85, 91, 270
Tatarlar 43, 52, 64, 119
Tauride Sarayı 159, 170, 171, 175, 178
Tayga 28
Ternopil 256
Teslis Kilisesi 46, 47
Teterinler 74
Tiflis 171, 231
Timofei Lysenko 219
Tito 218
Tkaçev, Pyotr 149, 155
Tobolsk 73, 172
Tolstoy 105, 108, 109, 141, 147, 239, 277
Töton Şövalyeleri 45, 71, 207, 245
Töton Şövalyeleri Tarikatı 71
Tötonlar 163
Transkafkasya 190
Troçki, Leon 158, 172, 177, 178, 180-182, 186, 187, 189, 192-194, 203, 204
Trubeskoy, Nikolay (Prens) 55
Trudovikler 159
Trump, Donald 255
Tuhaçevski (Mareşal) 204
Tunç Süvari 104, 113, 127
Tunguzlar 91, 92
Turgenyev, İvan 54, 90, 132, 136, 137
Turuncu Devrim 253
Tuşino 82, 84
Tuşino İsyanı 82
Tümen 72
Türkiye 1, 95, 108, 117, 136, 139, 163, 269, 277
Tvardovski, Aleksander 215
Tver 47-49, 64, 74
Tymaşuk, Lidiya 220
Tyutçev 131, 140

Uboreviç (Beyaz Rusya Askeri Bölge Komutanı) (General) 204
Udmurt 72
Ukrayna 13-16, 18, 20, 26, 33, 47, 59, 62, 94-96, 103, 152, 153, 163, 180, 185, 186, 190, 195, 197, 211, 212, 217, 221, 224, 231-233, 248, 252-263
Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti 252, 257
Ukraynalılar 14, 19, 94, 127, 233, 238, 258, 262
Ulrich, Karl Peter (Holstein-Gottorp Dükü) 111
Ulusal Birlik Günü 13
Ulusal Kurtuluş Günü 83
Uluslararası Kadınlar Günü 170
Ulyanov 154
Ulyanovlar
Uniat Kilisesi 63
Uniate Ukraynalıları 117
Ural Dağları
Ural Dağları 27

Urallar 27, 44, 114, 116, 201, 212
Ustyug 86
Uvarov, Sergey (Eğitim Bakanı) 130
Uzakdoğu 221
Üçlü İtilaf 162, 163
Üçüncü Duma 160
Üçüncü Enternasyonal 190
Üçüncü Reich 211
Üçüncü Roma Doktrini 63
Üçüncü Şube (İmparatorluk Makamı 3. Şube) 129, 134-136
Üçüncü Unsur 148
Ülke Meclisi 66, 79, 83, 84, 86

Varşova 94, 123, 129, 130, 151, 157, 249
Varşova Dükalığı 123
Varşova Paktı 249
Vasili, III 62, 63
Vasili, IV (Çar) 81
Vasnetsov, Viktor 74
Venedik 39, 95, 104, 133
Vernadski, George 55
Versay 104
Vikingler 25, 26, 29, 31, 211
Vilna 94
Vilnius 96
Vitebsk 47, 96
Viyana 95, 110, 124, 133, 134, 162
Viyana Kongresi 124, 134
Vladimir 13-15, 18, 19, 21, 27, 31-39, 42, 44, 45, 47-50, 60, 61, 83, 109, 155, 161, 172, 194, 209, 236, 237, 252, 255, 268-270, 273, 275, 277, 278
Vladimiroviç, Vladimir 13
Vladimir-Volhinya 38
Vladislav (Prens) 82, 241
Volga 26, 29-31, 32, 36, 37, 44, 48, 54, 69, 71, 73, 82, 90, 91, 97, 103, 114, 117, 145, 154, 181, 183, 185, 270, 274, 276
Volga Nehri 26, 91, 103
Volgograd 225
Volhinya 38, 47
Volhov Nehri 36
Volinski Alayı 170
Volodimir 14, 15
Volos 36
Voloşin, Max 110
Voltaire 118, 119, 120, 136
Von Herberstein, Sigismund (Habsburg elçisi) 56, 66
Von Schlözer, August Ludwig 25
Voronej 86, 146
Vremya, Novoe 162, 163, 274
Vyatka 64, 69

Walesa, Lech 256
Wessex 40
Witte (Kont) 153, 158, 277
Woolwich Cephaneliği 101
Wrangel (General) 184

Yagoda, Genrih 203, 204
Yahudi İşçi Birliği 152
Yahudiler 127, 151, 152, 175, 220
Yakir (Kiev Askeri Bölge Komutanı) 204
Yakovlev, Aleksandr 224, 226, 230
Yakutlar 91
Yakutsk 92
Yanayev, Gennadi 232
Yanukoviç, Viktor 15, 252, 253
Yaratılış Kitabı 24
Yaroslav Yaroslaviç 48
Yayık Kazakları 114
Yayık Ordusu 114
Yedi Yıl Savaşları 112, 117
Yejov, Nikolay 203, 206
Yekaterina (Büyük) (1762-1796) 19, 20, 25, 110-113, 115-120, 122, 136, 147, 151
Yekaterina, I , 110-113, 115-120, 136, 147, 151
Yekaterina, II 113
Yekaterinoslav 118
Yelizaveta, I (1741-1762) 24, 110, 111, 113
Yeltsin, Boris 230-238, 240, 242, 245
Yeni Ekonomi Politikası 187
Yeni Kudüs 70
Yeşiller 186
Yom Kippur (Arap-İsrail) Savaşı 227
Yudeniç (General) 185
Yugoslavya 216, 218, 254
Yukos 236, 240
Yunan İncili 33
Yunanistan 46, 139
Yusupov, Felix 169
Yuşçenko, Viktor 252

Zafer Günü 225, 260
Zaman Mahkemesi 247
Zaporojya Ordusu 93, 94
Zelenski 258, 259, 262
Zemgor 169
Zemstvolar Birliği 169
Zinovyev 175, 192, 194, 203, 204, 278
Znamenskaya Meydanı 170
Zosima 46
Zoşçenko, Mihail 219
Zubov, Aleksey 105
Zvenigorod 98
Zyuganov, Gennadi 236

Rusya'nın Öyküsü'nde Orlando Figes, Rusya'nın bin yıllık tarihine yeni bir yaklaşım getiriyor; Rusların geçmişe bakışlarını şekillendiren fikirler kadar, bu geçmişi oluşturan olaylarla ve şahsiyetlerle de ilgileniyor.

Coğrafyasında hüküm süren egemen ideolojilerin değişimlerine ayak uydurmaya çaba harcayarak kendi öyküsü üzerine tekrar tekrar düşünen, tarih sahnesindeki ender uluslardandır Ruslar. Figes, bu olgunun hakkını vererek, Kiev Rus Knezliği'nin 1. binyıldaki kuruluşundan Putin'in Ukrayna'yla savaşına kadar, Rusya'nın yaşadığı uzun tarihsel sürecin arkasındaki anlatıları araştırıyor. *Rusya'nın Öyküsü* Korkunç İvan'ın mum ışığıyla aydınlatılan bir katedraldeki taç giyme töreninden köylü devriminin dramatik çalkantılarına, Rusya Ana'nın dünyaya yönelik kutsal misyonu hakkındaki Ortaçağ efsanesinden Batı tarafından haksız muamele gördüğüne ilişkin milliyetçi nutuklara varıncaya dek Rusya'nın geçmişini ve siyasetini şekillendiren ulusal mitleri ve bu mitlerin ideolojiler üzerindeki etkisini anlamak için kapsamlı ve yetkin bir çalışma.

"Modern Rusya'yı ve onun Ukrayna'yla, komşularıyla, Amerika'yla ve Batı'yla savaşlarını anlamak istiyorsanız, ihtiyacınız olan en temel arka plan hikâyesini içeren tarih kitabı."

Anne Applebaum, *Twilight of Democracy* ve *Red Famine* kitaplarının yazarı

"Orlando Figes, Rus tarihinin büyük anlatıcısı..."

Financial Times

ISBN 978-975-08-6132-1

THG
0392986
VIV